DĚJINY ČESKOSLOVENSKÉ.

PRO NEJVYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH.

I aaa 45

Napsal

JOSEF PEKAŘ

profesor české university

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Ústav pro dějiny
Knihovna
3618 - I

S DVĚMA MAPAMI V PŘÍLOZE.

Schváleno vynesením ministerstva školství a národní osvěty
ze dne 2. srpna 1921, č. 68.887.

CENA 24 Kč.

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU V PRAZE I., KLEMENTINUM

1921.

1175/1.

I. ZEMĚ ČESKÉ V DOBĚ T. ZV. STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ.

Stěhování národů. Čechové, Moravané a Slováci sídlí ve vlasti své nepřetržitě bezmála půl druhého tisíciletí. Vstup jejich do dnešních sídel souvisel s mocným pohybem slovanských kmenů z Povislí a Podněpří na západ a na jih do střední a jihovýchodní Evropy. Pohyb ten počal se v 5. stol. po Kr. a trval po dvě až tři století. Byl poslední závěrečnou fásí t. zv. stěhování národů. Jako Slované v udané době zaplavili největší část střední a východní Evropy (až na jih do řeckého Peloponesu), tak před tím bylo pět až šest století dějin evropských naplněno stěhováním národů germánských. V té době zaujali kmenové germánští ze sídel svých při moři Severním a Baltském v podivuhodném mocenském rozpětí západ, střed i východ Evropy. A jdeme-li ještě dále zpět, do dalších století před narozením Kristovým, vstoupíme do doby, kterou vyplňuje výbojný rozmach a stěhování národů keltských (gallských). I tito ze starších sídel svých (v pozdějším jižním Německu) ovládli největší část záp. a střední, ano i část východní Evropy (zejména v Podunají) — ba vnikli i do Malé Asie. Stěhování národů a zápolení jejich o lepší sídla bylo, zdá se, pravidelným a přirozeným stavem u národů barbarských v pravěku.

Stěhování slovanské.

Stěhování germánské.

Stěhování keltské.

Z toho, co pověděno, vyplývá, že v dějinách naší vlasti, pokud lidská paměť sahá, vystřídaly se po sobě tři doby: **1. keltská, 2. germánská, 3. slovanská.** O obou dobách prvých víme velmi málo. Stopy prastarých sídel keltských v našich končinách jako v celé střední Evrově zachovala nejvíc jména řek (u nás snad na př. Labe, Jizera), kromě toho výkopy archeologické, svědčící o dosti pokročilé kultuře Keltů i o jejich přímých vztazích obchodních s Galií doby Caesarovy (hradiště Stradonické na Berounce a Oklucké u Boskovic na Moravě). Konečně i prastaré jméno, pod nímž zná českou zem západní Evropa, Bohemia (Böhmen), zdá se býti odvozeno ze starověkého Boiohemum, t. j. vlast mocného keltského kmene Bojů. Třeba ovšem poznamenati, že toto Boiohemum (v němž panovali Bojové až asi do sklonku prvního století př. Kr.), musíme si představiti jako sahající na jih až k Dunaji do dnešních Bavor a Rakous (a tedy snad zaujímající jen část Čech pozdějších a část jižní Moravy); zprávy historické nasvědčují vůbec tomu, že středisko bojských sídel bylo v poblíží Dunaje. Na Slovensku je bojský kmen Ko-

Stopy osídlení keltského u nás.

Boiohemum.

Kotini.

tinů doložen v té době někde v končinách horního Hronu, v území železných rud; někteří badatelé kladou Kotiny na Moravu.

Germáni v Boiohemu.

Markomanni, Quadové, Gótové, Langobardi. V době, kdy Římané založili své panství nad keltskými kmeny v pozdějších rakouských zemích alpských (poč. 1. stol. po Kr.), sídlily již v starých sídlech Bojů kmeny germánské. Tlačily se znovu a znovu k hornodunajské hranici (kterou Řím během 1. a 2. st. po Kr. vybudoval jako mocnou ochrannou linii pevnostní), vábeny bohatstvím a kulturou zkvétajících provincií římských za Dunajem, Norica a Pannonie. Nejdříve, v době kol narození Kristova, vystupuje mezi nimi v popředí

Markomanni.

národ Markomannů, zakládající si za vedení krále Marobuda říši Římu nebezpečnou. V té době tedy jest si představiti vlast naši osazenou kmeny germánskými (a snad zbytky Keltů); panství nad nimi měli zpočátku Markomanné, soustředění později především v dnešní jižní Moravě a Rakousích až

Quadové.

k Dunaji, a dále Quadové, ovládající záp. Slovensko. Císař Marcus Aurelius musil i později (r. 173—180 po Kr.) v těžkém boji hájiti proti Markomannům a Quadům hranic Pannonie. Řím potom dovedl po celá tři století uhájit tu svých mezí — ukázalo se zajisté, že nebezpečnějším než hornodunajští Germáni stal se mu mocný národ Germánů severních, Gótů, který

Gótové.

ovládl, postupuje od západu k východu, širé země slovanské v Zakarpatí, pronikl až k Černému moři a odtud zaplavil římskou provincii Dácii (Visigotové od konce 3 st.), aby pak buď jako spojenec nebo dobyvatel pronikl rozličně na půdu říše římské, na Balkán nebo do Pannonie (Ostrogotové v 5. stol.). V té době již jméno Markomannů na Moravském Poli mizí; na místě jejich nalézáme při dunajské hranici germánské Heruly, Skiry a zbytky Quadů. Ti všichni, i s Ostrogoty, podlehli v 1. pol. 5. stol. násilnému panství mongolského

Nájezd Hunů.

národa hunského, jenž přihrnuv se od Černého Moře do nížin uherských ovládl na krátko všechno sousedství. Od konce 5. stol. po Kr. vládne tu pak

Langobardi.

národ Langobardů (který asi podobně jako kdysi Markomanné posunoval své sídlo od severu přes Čechy k Dunaji). Langobardi vstupují v I. pol. 6. st. na místo Ostrogotů do Pannonie. R. 568 ji opouštějí, aby si založili na troskách panství ostrogotského říši langobardskou v sev. Italii. Noví páni země, kteří brzo potom objevují se v Podunají, aby si tu založili vlast trvalou, jsou již Slované.

Stopy germán. osídlení na naší půdě.

Germánské kmeny té doby, od Markomanů až do Langobardů, byly kulturně pozadu za Kelty; proto pochopíme, že panství jejich v našich zemích nezachovalo (kromě některých jmen říčních, zgermanisovaných to starých jmen keltských, na př. Vltavy, Sázavy, Nitravy) žádných stop na naší půdě; hrobů jejich nelze rozeznati určitě od hrobů slovanských; archeologie je proto na rozpacích, má-li (na př. v severních Čechách) v prvých stoletích po Kr. předpokládati osídlení slovanské či germánské. Kmeny germánské, kdekoli hlouběji vnikly na římskou půdu a osadily ji, podlehly brzo romanisaci; není vyloučeno, že zbytky jejich v naší vlasti poslovanily se po příchodu Slovanů. Nalézá-li archeologie v středních Čechách v době asi 5.—7. st. po Kr. hroby zřejmě germánské (t. zv. »merovejské«), jde tu, jak se zdá, o pozdější přistěhování kulturně pokročilejšího kmene germánského ze západu, Franků nebo Durynků.

Odkud přišli Slované.

Příchod Slovanů. Avaři. O tom, kdy a jak přistěhovaly se slovanské kmeny do našich zemí, možno pronášeti jen domněnky. Pravděpodobno je, že vnikly k nám znenáhla, sledujíce ustupující Germány, ze severu, t. j. z pozdějšího Saska, Lužice a Slezska. Tedy teprve v době, kdy se Slované ze svých sídel v Zakarpatí rozšířili na západ za Vislu, do rozsáhlých končin až

Kdy přišli.

k Labi a Sále. Toto stěhování mohlo dobře naplniti dlouhou dobu 4.—7. století. Ale o Slovanech, kteří od poč. 6. stol. vnikají útočně na Balkán a znenáhla jej zaplavují, i o těch, co od dolního Dunaje dostávají se k Dunaji střednímu, do Pannonie a k Adrii (snad i o těch, kteří osadili bývalé Noricum) víme jistě, že útočný pohyb jejich byl spolu způsoben a veden divokými mongolskými

Bulhaři a Avaři vůdci Slovanů.

nájezdníky: jednak hunskými Bulhary, jednak a to zejména od polovice 6. stol. příbuznými jim **Avary.** Po odchodu Langobardů do Italie (568) utábořili se Avaři pevně v Pannonii, vykonávajíce odtud barbarské panství nad všemi okolními Slovany a podnikajíce spolu s nimi nebezpečné útočné výpravy až k Cařihradu a Solunu nebo na západ na státy germánské.

Povaha a zjev Avarů.

Avaři byli původu turkotatarského jako Hunové. Byli surový národ jízdných kočovníků, těl velkých (proto v jaz. západoslovanských jejich jméno »obři« znamená člověka nad průměr velkého; podobně zapsali se v paměť Germánů Hunové jako obři-»Hünnen«), hlav větším dílem oholených se zbytkem vlasů spletených v cop. Proti jízdním vojskům jejich bylo těžko pěším bojovníkům slovanským se ubrániti. Zotročených mass slovanských užívali Avaři jak k opatření svých hospodářských potřeb tak k účelům vojenským. Rozsáhlá tábořiště jejich v Pannonii slula »hrynky«.

Hranice mezi Germány a Slovany.

Hranice germánsko-slovanská. Rozsah panství avarského. Z germánských států bylo Avarům na ráně jednak langobardské vévodství furlandské, jednak východní části tvořící se tou dobou říše francké: Bavoři (záp. za Enží na pr. břehu Dunaje), Frankové (asi záp. od linie Řezno-Norimberk) a Durynkové (sev. od Franků na stř. Mohanu). Až k této linii a severněji až za levý břeh Sály (kde sousedili se Slovany Sasové) sáhalo všude osídlení slovanské. Zda Avaři vykonávali skutečné panství i nad Slovany zemí na-

Panství Avarů nad Slovany.

šich, zejména v Čechách pozdějších, nevíme; pravděpodobnější je, že vlastní tíha moci jejich ležela na slovanských kmenech v Podunají, t. j. v pozd. Uhrách, na jižní Moravě a Dol. Rakousích. Do krajin dále položených konali asi jen občasné zájezdy. Ale významné slovo české »pán« jako maďarské »išpan«, župan, jež je původu turkotatarského, zdá se býti neklamným dokladem velitelské moci jejich nad Slovany v Podunají a v sousedství.

Říše Samova.

Říše Samova. A na záp. kraji tohoto panství avarského, t. j. asi v pozd. Dolních Rakousích a jižní Moravě vznikl pravděpodobně prvý samostatný stát slovanský na západě, jejž znají dějiny. Asi padesát let po založení tyranie avarské v Podunají povstali tu (r. 624), vedeni franckým kupcem, jménem Samo, zotročení Slované, kteří se již byli krevně s Avary pomísili, aby střásli jho utiskovatelů. Dobyvše svobody, porazili později i vojska francká (r. 631; bitva u hradu Vogastu, místa neznámého). Samo založil značnou říši, jež rozpadla se až po jeho smrti (658); pravděpodobně patřili k ní

i Slované zemí českých. Střed její klade se obyčejně do Čech; nepříliš pozdní pramen však tvrdí, že Samo sídlil v Korutanech (Carantanii), jež tenkráte sáhaly na sever až k Dunaji.

Krátká historie říše Samovy je takřka předobrazem tisíciletého osudu Slovanstva v našich zemích — vklínění mezi dobyvatele mongolské na východě (Avaři sic zahynuli v moři slovanském během 9. stol., ale na místo jejich brzo přišli příbuzní jim Maďaři) a dobyvatele germánské na západě musí od samého počátku na dvě fronty hájiti své svobody. Příznačné je i, že je to cizinec, jenž dá předkům našim potřebnou autoritu a organisaci v boji osvobozovacím. — Souvisí-li nějak s panstvím Samovým stopy t. zv. merovejské kultury v hrobech středočeských 5.—7. stol., nevíme.

Boj na dvě fronty.

Počátky národů slovanských. Germánskému západu sluli Slované Vindy, podobně jako římským geografům (Vinidi) a Řekům (Antové); Řekové však rozeznávali dvojí Slovany: Anty a Slověny. Toto jméno (Sclavi) znenáhla nabylo převahy ve světě římském i západním. V Italii a Byzanci ještě dlouho do středověku označují rozlehlé země slovanské v Podunají jednotným názvem Sclavinia. Je to důkaz, že bezpočet kmenů nedospěl dlouho k organisaci ve větší celky národní. Tak Slovany české pod zvláštním názvem Beovinidi nebo Behemi znají teprv letopisy západní od konce 8. st., Slovany moravské a hornouherské pod jménem Marahari nebo Morgenses od první pol. 9. st. V téže době jmenují se po prvé v přímořské Dalmácii Chorvati a východně od nich Srbové. Nejdříve (v 7. stol.) jmenují se Srbové severní, při Sále sídlící. Jméno Poláků vyskytuje se až v 10. stol. Národ ruský nabývá historického názvu svého teprv poslovaněním normanských (germánských) ruských družin vojenských v 9. a 10. st., podobně národ Bulharů poslovaněním panujících čeledí hunských.

Rozrůznění Slovanů ve skupiny národní

Otázka, jak bylo možno, aby kmeny slovanské z dosavadních sídel svých za Karpaty a Vislou zaplavily během 6.—7. stol. území tak ohromná, dávala ode dávna vznikati domněnkám, jež chtěly rozličně záhadu vysvětliti. V 18.—19. st. dokazovala řada učenců, že Slované jsou v zemích našich usedlí od prvopočátku (škola autochtonistická), ano i že Bojové a Markomani byli Slovany. Nejnověji proniká stanovisko prostředkující, chtějící tomu, že vlastní massy slovanské dostaly se v pohyb do zemí dunajských sic teprv v 2. pol. 5. stol. (v té době asi zaplavena byla Dácie), ale že ojediněle usazovali se Slované při Dunaji již v 1.—4. st. po Kr. Z nálezů hrobových se pak dovozuje, že i v severních Čechách a záp. od Visly usídlení byli Slované mnohem dříve, než připouštělo vládnoucí mínění (výše vyložené), a to snad již v době před Kristem.

Domněnky o nejstarš. dějinách Slovanů.

II. ZEMĚ ČESKÉ NA POČÁTKU DOBY SLOVANSKÉ.

1. Kultura starých Slovanů.

Stát a společnost. Staří Slované nebyli živlem státotvorným. Prvé větší organisace státní zakládali jim cizinci (Samo, Normané na Rusi, Bulhaři). Rozpadali se od počátku v bezpočet drobných států kmenových, navzájem se potírajících. Kmen spojovalo v jedno vědomí společného původu; skládal pak se z členů svobodných rodů neboli čeledí, t. j. velikých rodin, bydlících a hospodařících společně, pokud tomu poměry dovolovaly. Rod byl základní jednotkou hospodářskou, právní i vojenskou: hospodařil společně v určitém oddílu pastvin a lesů, společně mstil nebo pykal za spáchané křivdy a v kmenovém klínu vojenském členové jeho stáli pohromadě. Mezi rody byly rozdíly co do urozenosti a bohatství; z nejurozenějšího byl volen kníže (od Římanů zvaný princeps, rex, dux). Vedle této panující vrstvy svobodných byli nesvobodní a otroci, ukořistění ve válkách nebo z rodů vyloučení a potomci jejich. Ti jednak opatřovali hrubší hospodářské práce rodu, jednak byli předmětem vývozního obchodu. Rozdělením společnosti na vrstvu svobodných pánů a vrstvu nesvobodnou osobně nebo hospodářsky nelišili se tedy barbaři v podstatě od Římanů.

Kmenové státy.

Kmen.

Rod.

Kníže.

Svobodní a nesvobodní.

Za to veliké byly rozdíly v životě **hospodářském.** Římská společnost byla vybudována na pokročilé kultuře městské; Slované jako Keltové a Germáni měst neznali a původně neznali ani stálých sídel vesnických. Byli to především pastevci a lovci, žijící v lesích a u vod, kde lov zvěře a ryb, chov lesních včel, chov vepřového dobytka v dubových a bukových lesích, chov ovcí a menší měrou hovězího dobytka a koní měl dlouho převahu nad skrovným zemědělstvím, jež nezamýšlelo vůbec vzdělávati pole k stálému zužitkování jeho. Převaha pastevství a dobytkářství způsobila, že kmeny snadno stěhovaly se z krajiny do krajiny; osady rodů byly stavěny tak lehce (z tyčových, hlínou vymazaných chat), že opustiti je nebylo velkou ztrátou; cennější části byly stěhovatelny. Byla to spíš občasná tábořiště než pevná sídla. To vysvětluje podstatně i možnost stálého »stěhování národů«, jinak nám těžko srozumitelnou. Takto porozumíme také, proč staří Slované neznali soukromého vlastnictví půdy a proč jen celý okres nezbytný pro výživu do-

Převaha pastýřství a lovectví nad zemědělstvím.

Snadná stěhovavost.

Obecné vlastnictví.

bytka, náležejícího rodu nebo kmeni, mohl jim býti předmětem vlastnického nároku. S tím souvisí, že země osazené těmito polokočovnými kmeny byly řídce osídleny; neboť rod, žijící jen z lovu a z dobytka, bez vydatné pomoci zemědělské, potřebuje k výživě značné prostory. Vše to se změnilo, když vlivem římským poznali znenáhla prospěchy pokročilejšího zemědělství a když byli připoutáni trvale k novým svým vlastem.

Hospodářství přírodní.

I potom ovšem trvaly mezi kulturou římskou a poměry kmenů slovanských tak hluboké rozdíly, že jich nedovedl vyrovnati vývoj celých století. Slované (jako jiní barbaři) žili nadále v t. zv. hospodářství přírodním, v němž každý rod opatřoval si domácí prací (žen a otroků), co potřeboval na šatu a nářadí (z řemesla znali asi jen hrnčířství a kovářství) a v němž prodej a koupě zboží byla neznáma a nahrazována byla výměnou. Hlavním bohatstvím stále ještě nebyla půda rodu náležitá, nýbrž dobytek jeho, a les a pastviny k osadě slušející stále měly velkou převahu nad zoraným nebo jen hákem (nedokonalým pluhem) rozrytým polem. Ale v této pokročilejší době vyvíjí se již soukromé vlastnictví jednotlivých rodin k zorané půdě, kdežto les a pastviny jsou stále společným majetkem rodové osady.

Počátky soukr. vlastnictví.

Stopy prvotní kultury v jazyce.

»Statek« dosud v nářečích moravských znamená tolik co dobytek a slovo »skot« samo souvisí jazykově s něm. »Schatz«. Slovo »kupec« pochází od lat. caupo (obchodník vínem); »prodávati« znamená původně: dávati výměnou. Slovo »platiti« souvisí s »plátnem«; ještě v 10.—12. st. byly kusy plátna u severních Slovanů směnnou hodnotou kupovaného zboží. Práce zemědělské vykonávali nesvobodní a otroci (smerdi a robi) a ženy; svobodný Slovan, jako Germán, pokládal je za nepřiměřené stavu svému.

Moc knížecí.

O rozsahu moci knížecí nejsme zpraveni jasně; zdá se, že byla absolutní (jako moc starešiny v jeho čeledi). Ale jistá závislost knížete na vůli předních starešin rodových, scházejících se v daný čas (t. j. »rok«, »rokovati«) k soudům, byla nepochybná. Vítězství nad znepřáteleným kmenem rozmnožilo nejen počet otroků, ale dalo knížeti v moc i nová území, jehož částmi kníže poděloval později členy své bojovné družiny. Tou cestou, nejdřív u Germánů, dospělo se asi ke vzniku soukromého velkostatku. U Slovanů je knížecí družina vojenská dosvědčena teprve později.

Družina knížecí.

Krevní msta.

V životě právním byla každá čeleď odkázána na svépomoc; zabití svého člena trestávala krevní mstou nebo přijímala za ně výkup. Ještě dlouho do středověku je soudnictví slovanské (i germánské), jež řídí se ovšem jen právem obyčejovým, proniknuto zásadou, že všechny zločiny (kromě zrady) lze smířiti náhradou hmotnou. Pokuta (u Slovanů obecně »cena«) je rozličně stupňována podle velikosti úrazu nebo podle velikosti »cti« zabitého (slovo »čest« souvisí prý s »počítati«). Pokuta za zabití slove západním Slovanům »hlava«. Pravda zjišťuje se přísahou nebo božím soudem, ale provedení rozsudku záleží zas hlavně od svépomoci.

Pokuta.

Význam příbuzenství.

V životě rodinném jsou si krevní příbuzní (na př. bratr a sestra) bližší než manželé; vůbec myšlenky příbuzenství a prosluléhо příbuzenství (urozenosti)

jsou směrodatny pro všechny vztahy právní a společenské. Ženy a děti jsou v moci mužů, podobně jako otroci. Nevěstu získává muž zpravidla výkupem (»věno« je kupní cena) nebo únosem (únos bývá i formalitou po výkupu); bohatí žijí v mnohoženství. Těla mrtvých jsou buď spalována nebo pohřbívána; u některých kmenů spalují se zemřelým bojovníkem nejen jeho zbraně, nýbrž i vdovy.

Pohřby.

Představy náboženské.

Co **náboženství** se týče, jsou soustavy bohů a bohyň, jež u Slovanů objevilo starší badání, vesměs pozdějšího nebo pochybného původu. Lze říci, že Slované věřili v posmrtný život duše a v démony, t. j. zosobněné síly přírodní, jež vyvinuly se posléze v představu bohů, a to v představy rozličné, podle pokročilosti skupin kmenových nebo i vlivů ciziny. Z bohů nejhroznější byl bůh hromu a blesku (Perun). Bohům a démonům, jejichž sídla tušili v hloubi studánek, v zurčících potocích, v listoví stromů a hájů a na výšinách horských, přinášeli oběti. O kněžích zpráv není; za to o kouzelnících a čarodějích, kteří hověli velmi vyvinuté pověrčivosti lidu.

Vnější zjev a povaha.

Vnějším zjevem lišili se Slované (jako Keltové a Germáni) od malých, snědých a černovlasých Římanů velmi podstatně; byli vysocí, bílé pleti a narudlých vlasů (jako všichni národové severu). I chvály i hany, jichž se povaze jejich dostává, vysvětlují se z kulturního stavu jejich přirozeně: bylit mravů nezkažených, stateční, pohostinní, dobrosrdeční, ale i ukrutní, lstiví a věrolomní. Chválená svobodomyslnost jejich byla jen rubem jejich neukázněnosti, neschopnosti poslouchati a podrobiti se vyšším potřebám celku. »Všichni se mezi sebou navzájem potírají a nikdo druhého nechce poslouchati«, píše o tom řecký vrstevník. Také v ohledu vojenském stáli Slované za Germány, kteří byli dokonaleji vyzbrojeni (ač se s nimi shodovali v tom, že na rozdíl od Avarů a Maďarů bojovali jen pěšky, nikoliv koňmo); data historická i archeologická svědčí vůbec o pokročilejší kultuře germánské.

Vojenství.

Příčiny kulturní převahy germánské.

Okolnost, že Germáni Slovany v kultuře předstihli, vysvětluje se přirozeně. Germáni byli pět set let dříve přímými sousedy Římanů, brzo pak hromadně usazeni mezi románským obyvatelstvem. Ve třetím až čtvrtém stol. vystupují již v pozdějších sídlech svých větší národní celky Franků, Alamanů, Sasů, Durynků. U Slovanů pozorujeme to teprve 500 let později. Jazyk německý prozrazuje dosud velkým množstvím slov původu latinského, jak pronikavé a dlouhotrvající byly kulturní vlivy Říma na Germány. Slované, kteří za podobných okolností učili se později z kultury řecké na Balkáně, nepodlehli jí jazykově do té míry. Mnohem více přejali Slované již dříve od Gótů; slova: kníže, chléb, chyše, chlév, stodola, meč, brnění, helm, snad i pluh a jiná pocházejí odtud. Z toho viděti, že Slované byli žáky Germánů i ve vojenství. Je přirozeno, že také křesťanství přijali Germáni mnohem dříve; ariánský biskup gótský Wulfila překládá bibli do gótštiny již v 2. pol. 4. st., a to někde v Moesii; je zajímavo, že o půl tisíciletí později překládána v sousední Makedonii bible poprvé do slovanštiny. Ostatek by bylo chybou představovat si, jako by Slované pravěku byli vesměs téhož rázu a téže povahy. Mísení s jinými národy počalo se zajisté záhy; slovanské kmeny přicházející od střední Odry nebo Labe stály kulturně nepochybně výše než kmeny, pochozí přímo z bažin a lesů pripetských.

Vliv Gótů na Slovany.

Mylné názory starších historiků.

Starší historiografie 19. stol. představovala si, že mezi Germány a Slovany byly rozdíly zásadní. Germány líčila jako národ bojovných dobyvatelů, žijících z lovu a kořisti, a sociálně rozdělený v pány a otroky. Slovany jako národ holubičí povahy, národ pokojných zemědělců, neznající stavovských rozdílů a zřízený vůbec demokraticky. Toto pojetí Slovanů zbásněno je na př. Kollárem v slavném jeho Vstupu v »Slávy Dceři«. I němečtí badatelé té doby líčili staré Germány nesprávně jako národ svobodných sedláků. Na omyly ty působily theorie Rousseauovy a Herderovy o dokonalosti »přírodního« stavu kulturního a potom vlivy romantismu.

2. Založení nadvlády francké v našich zemích.

Země naše v 7. a 8. stol.

Vzrůst moci francké v českém sousedství. Od zaniknutí říše Samovy po celých stopadesát let nedovídáme se o osudech Slovanstva v našich zemích usídleného ani slova. Můžeme se pouze domýšleti, že jižní Morava a Slovensko stálo pod přímým panstvím Avarů; ostatek země, pokryté většinou rozsáhlými pralesy a řídce obydlené, rozdroben byl v drobná knížectví; stěhování kmenů s nájezdy silnějších na slabší bylo asi ještě v plném proudu.

Říše francká.

Zatím na západě sídel kmenů československých rostla k větší a větší moci říše francká. Nesena germánskou výbojností a opírajíc se o vliv vzdělanosti římské, jenž na půdě staré Gallie zapustil kořeny s dostatek hluboko, aby mohl dáti Frankům převahu nad sousedy na východě, stala se znenáhla velmocí, vládnoucí v západní a střední Evropě. Zvlášť účinnou zbraní, převzatou z dědictví římského, bylo jí od počátku křesťanství, jehož mravní a kulturní síla jí dala nejen veliké sebevědomí proti nevěřícím barbarům v sousedství, ale i nárok a záminku, šířiti s naukou Kristovou i panství své mezi nimi. Představa, převzatá z doby římské, že jen jedna veliká říše a jen jedna pravá víra má sloučiti v jedno všechny národy, při tom spolu působila. Již Slované Samovi uznávali v zásadě svrchovanost Franků nad sebou. Podmaněním Bavorů Frankům vstoupila pak moc nové říše těsně na hranice české; kol r. 740 zakládá Anglosas sv. Bonifác biskupství v Řezně a Solnohradě. To znamenalo, že nová křesťanskogermánská velmoc stanula pevně již i na jihu sídel Slovanů českých; řeka Enže (ve vzdušné čáře jižně od Prahy) byla tou dobou zajisté hranicí mezi zemí bavorskou a avarskou; Dunaj od Řezna dolů až k Enži byl hranicí moci francké a kmenů českých.

Základy kulturní převahy a výbojnosti francké.

Křesťanská biskupství na hranicích českých.

Obnovení římského císařství Karlem Velikým. Podmanění českých zemí Frankům. Za vlády velkého dobyvatele franckého, Karla Velikého († 814), došlo konečně k tomu, co se dlouho připravovalo, t. j. i k formálnímu znovuzaložení císařství římského s jeho světovládnými nároky. Po podrobení a pokřesťanění Sasů stanula moc francká na celé linii od ústí Labe až k Řeznu na hranici sídel slovanských; od r. 791, když Karel vytáhl podle Dunaje, aby vyvrátil i panství Avarů v Pannonii (úkol byl dokonán tažením syna jeho Pipina r. 796), obchvácena byla sídla československá pan-

Karel Veliký († 814).

Obnovení císařství.

Zkáza Avarů.

Podmanění českých Slovanů Frankům.

stvím franckým i na jižní, dunajské linii. Kmeny české a moravské se za té situace podrobily, jak se zdá, Karlovi většinou dobrovolně; tažení císařovo do Čech, na řeku Ohři r. 805, platilo asi jen části odbojných kmenů v zemi. Stará tradice česká zachovala zprávu, že Čechové zavázali se tenkrát Frankům ročním poplatkem 120 volů a 500 hř. stříbra — a jak hluboko vtisklo se jméno hrozného dobyvatele v paměť Slovanů západních, zřejmo z toho, že stalo se jim jménem krále vůbec.

Nadvláda Franků nad Slovany v Podunají.

Situace v slovanském Podunají po vyhubení Avarů. Svrchovanost francká nad českými a moravskými Slovany znamenala asi, že Frankové osobili si vliv na dosazování knížat a přijímali od Slovanů dary a poplatky; pro ty Slovany, kteří dosud trpěli panstvím nebo nájezdy Avarů, bylo panství německé, vstoupivší na místo panství mongolského, ziskem. Tak již v dvacátých letech 9. st. postihujeme vliv francký na Slovensku. Ale Frankové rozšířili panství své i nad Slovany mezi Sávou a Drávou až do Srěmu, dále do Istrie a sev. Dalmácie, ano panovali i nad některými kmeny srbskými. Tak moc francká octla se tu na samých hranicích říše byzantské. Vyhubení Avarů znamenalo tedy, že založena byla nepřetržitost sídel a knížectví slovanských od zemí českých až do nitra Balkánu a že myšlenka hledati proti germánskému císařství západnímu opory nebo pomoci v řeckém císařství východním, slabším sic zbraněmi, ale mocnějším slávou i kulturou, mohla brzo vtěliti se v čin. Že ji uskutečnili Slované moravští, souvisí nejen s poměrnou blízkostí sídel jejich k Balkánu, ale nepochybně i s tím, že seděli na severním břehu Dunaje, v krajinách, kde bylo po staletí shromaždiště národů, hledajících cestu do provincií římských, tedy v území vlivy římskými mnohonásob prostoupeném, t. j. kulturnějším a k založení státní moci vhodnějším, než byly tehdejší Čechy.

Frankové ve Srěmu.

Řekové oporou proti Frankům.

3. Zápas vlivů franckých a byzantských na naší půdě.

Říše východofrancká.

Po rozdělení francké říše r. 843, jež položilo základ k osamostatnění Německa, Francie a Italie, zdědila výboje a nároky Franků na východě **říše východofrancká.** Hlavní sídlo panovníka jejího Ludvíka Němce, vnuka Karla Vel., bylo Řezno, čímž středisko výbojného postupu Franků k východu posunulo se zcela blízko k hranicím našim. S tím souvisí, že v té době (845) přijalo 14 knížat kmenů českých v Řezně křest (zdá se, že šlo jen o kmeny v dnešních Bavořích a Rakousích sev. od Dunaje, nebo v jihozáp. Čechách sídlící). To znamenalo jistě utužení německého panství nad kmeny českými; svrchovanost německá nezabránila ovšem občasným povstáním a s nimi novým a novým bojům.

Pokřtění části Čechů r. 845.

Slovensko v 9. stol.

Pribina.

Nitra.

Nitransko. Ale ještě dříve než o Čechy, pokusilo se křesťanství, spolu s německým panstvím šířené, o Slováky. Kníže Pribina, vládnoucí v Nitře, t. j. asi v největší části dnešního Slovenska, vystavěl nedlouho před r. 830, působením arcibiskupa solnohradského (ač sám byl ještě pohan), v Nitře kostel na jméno sv. Emmerama, patrona bavorského. To je prvý kostel křesťanský na půdě československé, o němž zachovala se zpráva, a zároveň prvý určitý doklad výbojné německé péče v naší zemi. R. 830 byl

Pribina vyhnán z Nitranska knížetem Moravanů, Mojmírem. Později, od r. asi 840, přijav křest, dosáhl milostí Franků knížectví v Pannonii (sídlil na hradě Mosaburku u jez. Blatenského); v knížectví tomto po něm nastoupil syn jeho Kocel (861—874).

Knížectví pannonské (Kocel).

Morava na rozhraní dvou kultur.

Dějiny staré Moravy. Svatí Cyril a Metoděj. Nejstarší dějiny Moravanů jsou důležity tím, že je s nimi spojena památka prvé srážky řecko-slovanského východu s germánskolatinským západem na naší půdě. Srážka ta je nejen zápasem o vliv politický, ale má i svou stránku kulturní a národně jazykovou, ano poněkud i náboženskou. Starou Moravou rozumíme největší část dnešní Moravy a Dolní Rakousy až k Dunaji spolu se Slovenskem. Moravané, jichž prvým známým knížetem je Mojmír (od r. asi 830), již poznali křesťanství, jež šířili mezi nimi němečtí věrozvěstové. R. 846 dosadil jim Ludvík Němec, jako vrchní pán země, za knížete Rastice (Rostislava), synovce Mojmírova. Synovec Rostislavův Svatopluk vládl současně jako údělný kníže na Slovensku někdy Pribinově, se sídlem v Nitře. Rostislav poznával politické nebezpečí německých misií, proto žádal, a to spolu se Svatoplukem, o věrozvěsty slovanské, nejdřív u papeže, potom v Cařihradě (r. 863). Císař byzantský Michal III. vypravil vskutku do Moravy vynikajícího dvorského učence svého Konstantina, jenž byl již osvědčil se v náboženských poselstvích k Arabům a Chazarům, a pocházeje ze Soluna, nejen uměl dobře slovansky, nýbrž byl také sestavil (na základě řecké kursivy) písmo vhodné pro jazyk slovanský a přeložil díl knih bohoslužebných (později i bible) do slovanštiny. Konstantina provázel starší bratr jeho Method, dřív císařský místodržící mezi Slovany, potom mnich. Bratří působili přes tři roky nejen v moravských knížectvích, ale i v Pannonii Kocelově (kde byli před tím vykonávali církevní správu a stavěli kostely arcibiskupové solnohradští); do bohoslužby zavedli jazyk slovanský (slovanská liturgie = slov. mše) a vychovali si dostatek žáků; vracejíce se domů, dosáhli v Římě od papeže Hadriána II. schválení slovanského jazyka bohoslužebného. Konstantin však, vstoupiv v Římě do kláštera jako mnich Cyril, zemřel předčasně; Methoda posvětil papež na arcibiskupa a poslal jej na žádost Kocelovu zpět k Slovanům dunajským (870).

Velká Morava.

Mojmír, Rostislav, Svatopluk.

Konstantin a Method na Moravě.

Slovanské písmo a slovan. mše.

Svatopluk (871—894).

Říše Svatoplukova. To bylo v době, kdy moc francká na celé hranici slovanské od Sály až k Moravě byla s povstalými kmeny slovanskými v boji. Ve válkách těch násilný Svatopluk vydal strýce Rostislava v moc Franků; sám však konečně postavil se proti nim, zvítězil, ale r. 874 učinil mír, jímž zavázal se k poplatku. Method, jemuž papež zatím přidělil diecési srěmskou (pannonskou), dostal se za bojů mezi Franky a Moravany v zajetí biskupů bavorských. Biskupové bavorští pokládali Pannonii za svou provincii, a proto, i pro Methodovy novoty jazykové a jeho řecké zvláštnosti církevní, stali se úhlavními nepřáteli jeho. Teprv papež Jan VIII. vyprostil Methoda z rukou násilných biskupů, ale zároveň mu přísně zakázal sloužiti mši slovansky. Odtud Method

Zajetí Methodovo v Bavořích.

spravoval církev moravskou až do své smrti (885). Z biskupství, jež v zemi založil, známe jménem pouze biskupství nitranské.

Moc Svatoplukova byla se zatím rozšířila daleko do sousedství; podrobil si kmeny Slovanů českých, část polských kmenů na Visle a v hrozné válce v letech 883—884, kterou vedl s vnukem Ludvíka Němce Arnulfem, vládnoucím v Bavořích a Korutanech, a s jeho pomezními hrabaty, ovládl i Pannonii. Působení Methodovu otvíralo se tedy širší pole: víme na př., že pokřtil českého knížete Bořivoje (asi r. 874) i choť jeho Ludmilu. Ale poměr jeho k Svatoplukovi horšil se stále. Svatopluk byl drsný válečník a rozkošník; v okolí jeho stále drželi se kněží němečtí (na př. Viching, potom biskup nitranský a konečně kancléř Arnulfův) a vlašští, méně přísní k slabostem knížete než Method, jenž »na pranýř stavěl duchamornou hořkost vší rozkoše«. Z okolí Svatoplukova opět docházely žaloby do Říma, že Method přece slouží mši slovansky a že učení jeho je promiseno řeckými bludy. Rozpory vedly konečně k tomu, že Method dal Vichinga a Svatopluka v klatbu. Po smrti Methodově opanoval Viching Svatopluka úplně; kněží a žáci slovanští byli ze země vyhnáni, ano i prodáni do otroctví. Hlavní část jejich nalezla novou vlast mezi Bulhary; také v Čechách se slovanská liturgie vedle latinské držela.

Říše Svatoplukova.

Křest Bořivoje.

Viching.

Method († 885).

Vyhnání žáků jeho.

V historii Methodově je dosud mnoho nejasného. Legendy, z nichž hlavní jsou psány staroslověnsky, a listy papežské, pokud se nám zachovaly, si navzájem odporují. Největší potíž působí nepodezřelý list papeže Jana VIII. z r. 880, liturgii slovanskou slavnostně povolující, neboť jiné nepochybné zprávy tvrdí, že ji týž papež (podobně jako nástupce jeho Štěpán V.) přísně zakázal. Písmo, jež Konstantin sestavil, sluje hlaholské; písmo cyrilské vzniklo asi o něco později v Bulharsku na základě řeckého písma unciálního. Jazyk, jímž bratří solunští psali, bylo nářečí makedonské, dnes vymřelé. Jmenujeme jej staroslověnštinou (starobulharštinou) nebo církevněslovanským jazykem. Zakladatelé staroslověnské církevní literatury netušili, jakého rozsahu nabude dílo jejich: dnes slyší při bohoslužbě na 115 milionů lidí texty, tlumočené před víc než tisíci lety Konstantinem. — Jméno sídelního hradu Svatoplukova jistě neznáme. Morava měla nepochybně několik hradních pevností; jednou z nich byl asi Děvín u Bratislavy nad Dunajem, jinou Velehrad, snad sídlo Methodovo, jinými hrady v Pannonii jako Vyšehrad, Bělehrad, Ostřihom.

Záhady v historii Methodově.

Staroslovanská církevní literatura.

Děvín. Velehrad.

4. Maďarský vpád.

Konec říše moravské. Svatopluk, odolav v několikerých těžkých válkách útokům Franků (spojujících se posléze proti němu i s Bulhary a Maďary), zemřel r. 894. Po smrti jeho knížata Slovanů českých vytrhli se z poslušenství synů Svatoplukových, kteří moc svou oslabovali nad to vzájemnými boji mezi sebou i s Bavory. Kníže Mojmír II. přece hájil s prospěchem samostatnosti země i její samostatnosti církevní; od papeže vyžádal si znovu zvláštního arcibiskupa pro Moravu. Ale v l. 903—907 učinili konec všemu Maďaři.

Morava za synů Svatoplukových

Mojmír II.

Maďaři se byli objevili v nížině uherské již za života Methodova; hlavní massa jejich přišla však asi r. 896. Moravané a Frankové se obviňovali navzájem, že si je na

Maďaři.

pomoc zavolali. Maďaři přišli od dolního Donu, kde prý sedm kmenů jejich sjednotil náčelník Arpád; potom založili si panství nad Slovany na dol. Dunaji. Byli promíseni Turky a Řekům také sluli Turky, Slovanům Ugři. Byl to divoký, kočovný národ čeledi finskougorské, v létě bydlící pod stany, v zimě v chatrčích z rákosí a hlíny, žijící z chovu dobytka, lovu a loupeže.

Vítězství Maďarů nad Moravany a Bavory.

Maďaři usadili se v Uhrách, právě když moc říše byla nejvíce poklesla. R. 899 zemřel císař Arnulf; syn jeho Ludvík byl dítě šestileté; skutečnou moc vládní strhli na sebe vévodové jednotlivých kmenů německých. Po pádu Moravy byli nejvíc na ráně maďarským útočníkům Bavoři. R. 907 postavila se jim v cestu vybraná vojenská moc Bavorů, ale Maďaři ji zničili skoro úplně. Cesta k nájezdům dovnitř říše byla jim odtud volna. Co dobyl Karel Veliký na Avarech, bylo najednou ztraceno; hranicí mezi Bavory a Uhry byla zas řeka Enže.

Rozbití jednoty slovanské.

Následky maďarského vítězství. Usídlení se Maďarů v Uhrách bylo velikým neštěstím pro budoucnost Slovanstva. Nejen, že největší slovanský stát v Podunají byl jimi zničen tak, že po celé století není takřka zmínky o Moravě a Moravanech, ale osudné bylo, že vpádem maďarským byli Slované jižní a severní od sebe odtrženi a že počínající se kulturní styky Slovanů západních s řeckou Byzancí byly zpřetrhány. Slované zemí českých a alpských byli přinuceni hledati opory státní i kulturní v **říši německé,** rodící se z trosek říše východofrancké. Za takových okolností posunulo se těžisko moci a naděje československé z Moravy do Čech. Od konce 9. stol. vystupuje mezi Slovany západními v popředí stát, založený kmenem Čechů, jenž sídlil ve středu Čech, v krajinách na levém břehu dolní Vltavy. Čechům podařilo se poměrně brzo spojiti v jednu státní moc kmeny vlastní země české a konečně připojiti k ní i velký díl staré Moravy. Ale Slovensko bylo ztraceno jednotě národní na víc než deset století.

Počátky říše německé.

Čechové.

Ztráta Slovenska.

Protiva germánsko-slovanská.

V bojích Franků s Moravany posledních let hlásí se již rozličně protiva germánskoslovanská. Bavorští biskupové domlouvají papeži r. 900, aby dbal toho, aby méně cenný lid (t. j. Slované) nebyl zesílen a lepší (t. j. Němci) zeslaben. A arcibiskup mohučský píše papeži neméně vášnivě o Moravanech: Ať chtějí nebo nechtějí — před franckými knížaty šíji sklonit musí!

III. ŘÍŠE ČESKÁ V DOBĚ OD R. 900—1200.

1. Přehled dějin českých do r. 1034.

Prvá knížata Čech. Sv. Václav. Starší dějiny české až do 11. stol. známe velmi nedokonale. Knížata kmene Čechů, kteří r. 895 po smrti Svatoplukově přihlásili se Arnulfovi v Řezně znovu k poslušenství říše východofrancké, bratří Spytihněv a Vratislav, byli považováni za nejpřednější mezi náčelníky kmenů slovanských v zemi. Byli to synové Bořivojovi a pocházeli z rodu, který původ svůj odvozoval od rolníka Přemysla, jenž spolu s chotí svou, čarodějkou Libuší (jednou z dcer báječného Kroka), byl založil hrad Prahu a prvý organisoval řádnou vládu. Křesťanství, již dříve z Řezna šířené (pokřtění 14 knížat r. 845), proniklo působením Methodějovým i v kmeni Čechů (pokřtění Bořivoje a sv. Ludmily asi r. 874), ale učinilo od počátku Čechy účastny kulturního boje mezi západem a východem; bohoslužba konala se obřadem slovanským vedle latinského, což asi zavdávalo příčinu k sporům, podobně jako na Moravě; velký díl národa trval ještě v pohanství.

Spytihněv († asi 916) a Vratislav († 920).

Obřad slovanský a latinský.

Spory těmi určován byl i osud prvého českého světce-mučedníka, mladého kněžice Václava, jenž po předčasné smrti otce svého Vratislava (920) byl dědicem trůnu. Poněvadž však byl nedospělý, vládla na místě jeho matka Drahomíra, z knížecího rodu lutického pocházející. Václav, o jehož vzdělání byli otec i bába Ludmila horlivě pečovali (uměl latinsky, řecky i církevněslovansky), oddal se celou duší službě křesťanství, zejména od té doby, co dospěl plných let a převzal vládu. Strana, která mnišskou horlivost jeho nelibě nesla, a již v čele stál mladší bratr Václavův Boleslav, odstranila jej vraždou ve Staré Boleslavi (28. září 929). Zavraždění sv. Václava, jehož vláda založena byla na přátelských stycích s novou německou dynastií saskou (králem Jindřichem I.) i církví řezenskou, bylo asi popudem Jindřichovi, aby proti novému knížeti Boleslavovi zakročil a donutil jej k slibu poslušnosti. Saští panovníci v té době počali obchvacovati Slovany české i ze severu, podrobujíce si kmeny srbské; Jindřich I. již pevně stanul v Míšni.

Sv. Václav († 929).

Německý obchvat ze severu.

Sv. Václava oslavily legendy (slovanské i latinské), vznikající hojně od 2. poloviny 10. století, jako prvého velikého svědka příslušnosti Čechů k národům křesťanským, t. j. kulturním vůbec. Kostel sv. Víta, jejž na hradě pražském založil a v němž byl

Úcta sv. Václava.

pochován, stal se hlavní svatyní českou; hrad pražský slul hradem sv. Václava a později vše, co bylo v národním životě zvlášť důležitého, spojováno bylo s jménem jeho. Také na Moravě (Olomouc) a v Malopolsku (Krakov) stal se sv. Václav patronem hlavních kostelů zemských a svědkem kulturního působení Čech k východu.

Boleslav I. (929—967).

Boleslav I. (929—967). Když po Jindřichovi nastoupil na trůn král Ota I. (935) postavil se Boleslav proti němu a vzdoroval mu dlouhá léta; teprve r. 955 s vybranou legií českých bojovníků pomáhá mu proti Maďarům v bitvě na Lechu. Po porážce Maďarů snad i Slované moravští, nebo aspoň část jejich, zbavili se panství maďarského, ale nevíme jistě, zda a pokud Boleslav rozšířil panství české i na Moravu. Za to víme, že vládl řadě kmenů v horním Slezsku a v Krakovsku. Tou dobou počali kmenové polští organisovati se ve větší stát se sídlem v Hnězdně; Boleslav s nimi udržoval styky přátelské; knížeti jejich Měškovi dal svou dceru Dobravu za manželku. Tím byla víře křesťanské ražena cesta i mezi Polany. Židovští obchodníci otroky, cestující po zemích slovanských, jejichž zprávy se nám zachovaly, líčí vůbec moc Boleslavovu jako velikou a Prahu jako největší obchodní místo v zemích slovanských.

Rozsah říše Boleslavovy.

Rozvoj moci české za Boleslava I. nutí nás míti za to, že v době jeho byla již založena moc knížat pražských nad kmeny v zemi sedícími a knížecími rody jejich. Jména kmenů těchto známe jen některá na hranici západní a severní (zde na př. Pšované, z nichž byla sv. Ludmila, Litoměřici, Děčané, Glomači neboli Lemuzi); zvláště silný kmen byli asi Lučané v Poohří, Zličané (v Kouřimsku) a Charvati (snad v Pojizeří). Východ a jihovýchod země soustředěn byl ještě za Boleslavů pod panstvím knížete Slavníka, sídlícího na hradě Libici. Slavníkovci stáli však již asi pod svrchovaností knížat pražských.

Kmenová knížectví v Čechách.

Slavník.

Boleslav II. (967—999).

Boleslav II. Sv. Vojtěch. Za Boleslava II. (967—999) byla česká část Slezska zabrána Poláky; ale stát český zesílel vnitřně jednak založením pražského biskupství (kol r. 973), jednak vyvrácením panství Slavníkovců (995). Sv. Volfgang, biskup řezenský, k jehož diecési Čechové dosud náleželi, ke zřízení biskupství svolil. Nové biskupství bylo podřízeno arcibiskupu mohučskému. O založení jeho v Praze měl hlavně zásluhu Ota I., jenž tou dobou (968) ustavil na severu od Čech, v Magdeburce, nové sídlo arcibiskupské pro země polabských Slovanů (mezi nimiž byl zatím razil cestu německé kultuře krvavý meč markrabího Gera) a podřídil mu několik nových biskupství (na př. Míšeň, Poznaň). S mocí královskou ujaly se i mezi Sasy snahy po vyšším vzdělání, jež jeví se v t. zv. ottónské renaissanci. Tím vším dáno bylo na saském severu nové východisko a nová opora vlivu německému na sousední Slovany, i na Čechy. Prvým biskupem pražským byl také Sas Dětmar a druhým odchovanec školy magdeburské, syn Slavníkův Vojtěch (od r. 982). Vojtěch proslavil nový stolec v celém tehdejším křesťanském světě. Odchován jsa asketickým a mystickým ideálem křesťanským, jak tou dobou šířil se mezi vzdělanci z burgundského kláštera Cluny, ideálem, jehož vrcholem bylo trpěti a umříti pro Krista, nemohl býti spokojen v polo-

Pražské biskupství.

Sv. Vojtěch († 997).

barbarském národě, který pro svaté nadšení jeho neměl žádoucího porozumění. Dvakrát proto odešel do Říma, kde v cele klášterní dýchalo se mu nejvolněji. Konečně vydal se na misii apoštolskou k pohanským Prusům k pobřeží Baltu, aby tam nalezl, po čem toužil, smrt mučednickou (997). Rodina jeho v Libici byla zatím od Čechů mečem vyhubena a rozlehlé knížectví její připojeno přímo k Praze. Tím byla politická jednota země trvale založena.

Vyvrácení knížectví Slavníkova (r. 995).

Sv. Vojtěch, jenž většinu života ztrávil v cizině, zůstal i po smrti Čechům téměř cizincem. Žádná větší legenda domácího původu neslaví mučennictví jeho. Za to krásné legendy napsány byly o něm v Italii a Sasích. A přece velikost zjevu Vojtěchova zapsala se hluboko do dějin: nad hrobem jeho založil Ota III. Polákům církev hnězdenskou, jejíž prvým arcibiskupem byl bratr nebo příbuzný Vojtěchův Radim. Jiný soudruh Vojtěchův, Čech Astrik, stal se prvým arcibiskupem uherským a organisátorem církve uherské (Vojtěch sám zasloužil se o rozšíření křesťanství mezi Maďary); z kruhu Vojtěchova v Čechách vyšla také (latinsky psaná) legenda Kristiánova o sv. Václavu a sv. Ludmile, nejstarší památka české činnosti literární.

Význam sv. Vojtěcha.

Synové Boleslava II. Dobytí Moravy. Smrtí Boleslava II. váha Čech poklesá patrně; v popředí vstupuje mocná říše polská Boleslava Chrabrého, syna Dobravčina. Boleslav Chrabrý zmocňuje se Krakovska a dobývá Moravy, konečně i Čech, kde činí konec tyranské vládě Boleslava III. Jen pomocí krále Jindřicha II. byly Čechy od Poláků osvobozeny (1004). Jaromíra a Oldřich, kteří po starším bratru Boleslavi III. vystřídali se (nikoliv bez vzájemných bojů) ve vládě země, byli horlivými pomocníky Jindřicha II. v dlouholetých válkách, jež vedl o země slovanské za Labem proti Boleslavovi Chrabrému. Tak pomáhali čeští Slované sami, aby německý kruh sevřel pevněji od severu sídla jejich. Po smrti mohutného panovníka polského (1025) zmocnil se Oldřich Moravy a dal ji v úděl synu Břetislavovi. Morava, tím způsobem trvale říši české získaná (hlavními dvěma hrady jejími jeví se od počátku Olomouc a Brno), byla jen částí staré Moravy Rostislavovy; kraje po levém břehu Dunaje až k dolní Moravě dostaly se do moci Bavor (t. j. marky rakouské, založené na vých. hranicích Bavor za Enží v 2. pol. X. stol.), Slovenska zmocnili se Uhři. Tu počíná se století roztržení kmenů československých mezi dva státy sousední: Čechy a Uhry.

Boleslav III. (999—1003).

Jaromír (1003—1012).

Oldřich (1012—1034).

Dobytí Moravy.

Marka rakouská.

2. Slovensko v 10. a 11. stol.

Slovensko v 10. stol.

O Slovensku (Nitransku) v 10 st. nevíme ničeho; země byla nepochybně vpádem maďarským z části vylidněna, podobně jako na Moravě.

Kulturní závislost Maďarů od Slováků.

Maďarská historiografie líčí věci tak, jako by po založení panství maďarského nebylo v Nitransku vůbec Slovanů, kteří prý teprv v pozdějších stoletích znenáhla vloudili se do horních Uher. To je zhola nemožné (připustiti lze pouze, že země, pokrytá zejména v severních částech velkými lesy, byla řídce obydlena), jak prozrazuje již okolnost, že nespočetná slovanská jména místní (v tom jména předních hradů, jako Ostřihom, Vyšehrad, Nitra, Novohrad, Trenčín a j.), byla přejata Maďary od Slo-

vanů a že jazyk maďarský naplnil se hojnými výrazy slovanskými, zejména takovými, jež týkají se vyššího života kulturního; i staré zemské právo uherské je v základě obyčejové právo slovanské, naplněné vlivy franckými.

Teprve po více než stu létech jmenuje se zase Slovensko, a to jako část polské říše Boleslava Chr.; po smrti jeho (1025) zmocňuje se země Štěpán král uherský. Slovensko části Uher krále Štěpána sv. Nové křesťanské království uherské jeví se v lecčems jako pokračování někdejší říše velkomoravské; kulturní vliv český na vybudování jeho není nepatrný. Zdá se pak, že i z církevního řádu a života doby Methodovy zachovalo se leccos na Slovensku až do doby Štěpánovy, v tom snad i místy (v klášteře zoborském u Nitry?) i mniši obřadu slovanského. Některé zprávy nasvědčují tomu, že Slovensko mělo v státě uherském 11.—12. stol. zvláštní postavení, jsouc někdy údělným knížectvím princů uherských. Mezi 10 biskupstvími uherskými nejstarší doby není ku podivu žádného na Slovensku; Slovensko slušelo Biskupství na Slovensku. snad celé k diecési ostřihomské; teprv za Ladislava nebo Kolomana obnoveno bylo biskupství v Nitře; vedle Nitry, kde byla, podobně jako v Bratislavě, od starodávna kapitula, vzniká později i kapitula Kapituly. v Spišském Podhradí, pod spišským stoličním hradem.

Pokřesťanění Maďarů. **Dějiny Uher v 10.—12. stol.** Moc Maďarů po bitvě na Lechu byla na ústupu jak proti západu českoněmeckému, tak brzo potom i proti říši byzantské, která zabránila dalším vpádům jejich na Balkán. Maďary byl by nepochybně postihl osud Avarů, kdyby nebyli včas přijali křesťanství a s ním řády kulturní. O pokřesťanění jich starali se nejdřív Řekové, pak Bavoři; stará tradice uherská hlavní zásluhu přičítá biskupu pražskému sv. Vojtěchovi, jenž prý pokřtil syna maďarského knížete Geizy, Štěpán sv. (997—1038). Štěpána. Štěpán sv. (997—1038) byl synem matky slovanské, choť jeho byla sestra císaře Jindřicha I.; obojí přispělo k tomu, že stal se zakladatelem středověkého státu uherského. Jakoby navazuje na snahy někdy Rostislavovy a Svatoplukovy poddal se stolici papežské, od níž přijal korunu královskou. Zemi své vnutil násilím vnější křesťanský ráz a dal jí zřízení církevní i světské po vzoru západním. Panoval původně jen v staré Pannonii; sídlil v Ostřihomi, kde při kostele sv. Vojtěcha založeno bylo arcibiskupství. Po smrti jeho vypukly v zemi boje o trůn: králové němečtí se pokoušeli vliv západu v zemi zesíliti, ano proměniti zemi v léno říšské. Ale výpravy Jindřicha III. i IV. do Uher nevedly konečně k žádnému úspěchu. Ladislav I. a Koloman. Ladislav I. Svatý (1077—1095), jenž kladl zase důraz na manský poměr ke kurii, zem boji rozdělenou na čas sjednotil. V boji s Pečeněhy, národem Maďarům příbuzným, zmocnil se i Sedmihrad čili Sibiňska (Transilvanie). Nabyl také části Chorvatska mezi Sávou a Drávou. Nástupce jeho, učený Koloman (1095—1114), přítel a spojenec byzantských císařů, připoutal smlouvami Chorvatsko k Uhrám trvale.

3. Přehled dějin českých v l. 1034—1197.

Břetislav (1034—1055). Nadaný kníže **Břetislav** (1034—1055) ve výbojích otcových pokračoval. Dobyl Krakova i Hnězdna; zde vyzdvihl ostatky sv. Vojtěcha a přenesl je do Prahy. Slavnosti přenesení svatého břemene užili kníže i biskup Šebíř, aby utužili křesťanského ducha mezi Čechy, vydavše zákony proti některým

hříchům a pohanským přežitkům, s nimiž byl marně bojoval sv. Vojtěch. Císař Jindřich III. žádal, aby Břetislav vzdal se výbojů polských, a donutil jej k tomu konečně dvojím tažením do Čech (1040—41). Avšak svrchovanosti nad velkou částí Slezska Čechové konečně uhájili; ponechali Slezsko sice v rukou Poláků, ale brali za to od nich poplatek. R. 1042 vtrhl Břetislav spolu s Jindřichem III. na Slovensko a zmocnil se na čas devíti nejmenovaných hradů jeho (tenkráte ponejprv jmenuje se hrad Bratislava-Prešpurk). Po několik desítiletí po r. 1042 náležely pravděpodobně části Slovenska, ležící záp. od horního a středního Váhu k české Moravě. Břetislav zůstavil pět synů, z nichž nejmladší Jaromír byl určen k stavu duchovnímu; na trůn vstoupil nejstarší Spytihněv, po jeho smrti r. 1601 Vratislav. Druzí dva bratří rozdělili se o Moravu tak, že Konrádovi připadlo údělem Brněnsko a Otovi Olomúcko, ovšem pod svrchovaností knížete českého.

Břetislav na Slovensku. Synové Břetislavovi. Spytihněv (1055—1061).

Synové Břetislavovi toužili po tom, aby se jim dostalo koruny královské, aby hodností vyrovnali se panovníkům uherským a polským. Manský poměr jejich ke králům německým byl v tom překážkou hlavní; proto asi papež Spytihněvovi povolil nositi pouze mitru biskupskou. Teprve **Vratislavovi** (1061 až 1092) se v r. 1085 podařilo dosáhnouti koruny královské. Udělil mu ji císař Jindřich IV. odměnou za obětovnou pomoc, kterou mu Vratislav prokázal v bojích jeho se Sasy a v bojích s kurií papežskou za sporů o investituru. Dal mu také marku míšeňskou a náhradou za ni brzo marku rakouskou; ale zemí těch vskutku Čechům se nedostalo, jen země budišínská a zhořelecká (jádro pozdější Horní Lužice) zůstala v rukou českých. Vratislav měl mnohé rozbroje s bratry svými, zejména s Jaromírem, jenž stav se biskupem pražským, mněl se v hodnosti té více říšským knížetem, bratru na roveň postaveným než poddaným jeho. Vratislav proto obnovil znovu biskupství moravské se sídlem v Olomouci (Jaromír chtěl Moravu podříditi přímo diecési pražské). Proti Hradčanům, jež ovládl bratr biskup, vybudoval si nové sídlo královské na Vyšehradě, kde založil a bohatě nadal i nový chrám kapitulní.

Vratislav (1061—1092) králem. Získání části Horní Lužice. Vyšehrad.

Synové Vratislavovi. Král Vladislav (1140—1173). Po smrti Vratislavově za panování synů Vratislavových Břetislava II. (až 1100), Bořivoje (—1107) a Vladislava I. (1109—1125) naplněny jsou dějiny české jednak opětovnými boji s Poláky, jednak stálými zápasy mezi členy rodu Přemyslova, v nichž rozhodčím bývali zpravidla císařové. Jen r. 1126, když císař Lothar chtěl mocí prosaditi v Čechách svého kandidáta Otu Olomouckého proti Soběslavovi, nejmladšímu synu krále Vratislava, od Čechů zvolenému, dovedli Čechové vítěznou bitvou u Chlumce přiměti císaře, aby uznal jejich stanovisko. Soběslav I. (1125—1140) byl panovník vynikající; ve válkách s Poláky vynutil zas starodávný poplatek, Budišínsko připojil přímo k Čechám a staral se mnoho o obranu země stavbou pomezních hradů i opevňováním hradu pražského. Nástupce jeho Vladislav II. (1140—1173), syn Vladislava I.,

Synové Vratislavovi. Bitva u Chlumce (1126). Soběslav I. (1125—1140). Vladislav II. (1140—1173).

byl (maje za choť sestru markraběte rakouského) švakrem německého krále Konráda III.; proto také udržel se na trůně, ač s počátku sdružila se proti němu všechna údělná knížata moravská s odbojnou stranou v Čechách a porazila jej u Vysoké (u K. Hory, r. 1142). Na Moravě stál jen biskup Jindřich Zdík věrně k Vladislavovi. Vladislav vzpouru konečně pokořil, potom účastnil se s Konrádem druhého tažení křížového. I nástupci Konrádovu, císaři Fridrichovi I., byl Vladislav věrným straníkem; vojsko české, jehož divokou bojovnost souhlasně vytýkají současníci, mělo vynikající účastenství v pokoření Milána a v císařových bojích v Italii vůbec. Pražský biskup Daniel získal si zároveň zvláštní zásluhy jako císařův rádce a pomocník diplomatický. Odměnou za to Vladislav obdržel od císaře již předem korunu královskou (1158).

Vladislav králem (1158).

Fridrich a Soběslav II. Král Vladislav přes vojensky a politicky skvělé postavení, které zemi své získal, nebyl pro krutost a lstivost svou oblíben. Vzdal se trůnu dobrovolně (1173) ve prospěch syna Fridricha. Císař však nedbaje toho udělil Čechy (a to nikoliv jako království, nýbrž pouze vévodství) v léno Soběslavovi II., synu Soběslava I., k němuž i bratřím jeho obracely se dávno sympatie země. Soběslav, který 16 let života svého byl ztrávil v žaláři, si jich svou péčí o spravedlnost bez ohledu na velmože a láskou k drobným zemanům a sedlákům zasloužil. Postavením jeho otřáslo teprv jednak hrozné zloupení Rakous od Čechů (1176), k němuž došlo pro spor o hranice, jednak různice s údělnými knížaty moravskými, zvláště Konrádem Otou brněnskoznojemským. Tak s podporou císařovou dobyl na Soběslavovi země zase Fridrich (1179—1189). Ale zemi tím pokoj vrácen nebyl.

Soběslav II. (1173—1179).

Fridrich (1179—1189).

Boje o trůn a o státní jednotu říše. Boje mezi Přemyslovci neustávaly; rozhodoval v nich císař Fridrich, a to způsobem, jenž svobodám země byl velmi nebezpečný. Roku 1182 stanovil, že v Čechách má vlásti Fridrich a na Moravě Konrád Ota jako markrabí moravský. Tím dáno bylo Moravě postavení knížectví říšského, jakoby na Čechách nezávislého a jen císaři podřízeného. Tento pokus rozbiti státní jednotu českou byl tím nebezpečnější, že brzo potom (1187) císař Fridrich uznal i biskupa pražského za knížete říšského. Bylo zásluhou knížete Fridricha, že poraziv r. 1185 Konráda Otu u Loděnic, přinutil jej uznati svrchovanost pražských knížat nad Moravou. Když pak brzo potom stal se Konrád Ota knížetem českým (1189 až 1191), hlásil se sám k stanovisku českému. Konrád Ota zemřel v Italii, kde vojensky pomáhal Jindřichovi VI. Po smrti jeho začaly se nové boje mezi Přemyslovci, zas rozhodované císařem, až ke konci r. 1197 smluvili se přátelsky mladší, nevlastní bratři Fridrichovi tak, že Přemysl bude panovati v Čechách a Vladislav na Moravě.

Morava markrabstvím (1182).

Konrád Ota (1189—1191).

Poměr Moravy k Čechám.

Morava vedle Čech správní samostatnosti nepozbyla nikdy. Údělná knížata byla v území svém v záležitostech vnitřních celkem nezávislá. K původním dvěma údělům přibylo v 1. polovině 12. století rozdělením Brněnska Znojemsko a na čas i Břeclavsko a Jemnicko. Ostatek i některé kraje Čech bývaly časem organisovány jako knížectví údělná.

Uhry v 12. stol. V stol. 12. nabývají pro Uhry velkého významu styky s císařstvím byzantským, často přátelské, jindy, zejména v době bojovného císaře řeckého Manuela Komnena (1143—1180), nepřátelské. Konečně dosáhl trůnu Bela III. (1172—1196), vychovaný v Cařihradě, jenž zkušeností svých z pokročilé civiny užil k povznesení země. Na Benátčanech dobyl ztracené románské Dalmácie a mísil se do sporů knížat ruských ve vých. Haliči. Době vlivu byzantského v Uhrách učinil konec pád řeckého císařství (1204); stejným časem, s nastoupením Ondřeje II. (r. 1205), přestávají v Uhrách stálé zápasy o trůn mezi členy rodu Arpádova.

Uhry (Slovensko) v 12. stol.

4. Poměry vnitřní v stol. 10.—12.

Rozsah země a povaha osídlení. Territoriální rozsah státu českého kryl se v podstatě s dnešními hranicemi Čech a Moravy. Chebsko (jež ztraceno bylo Slovanům již v 9. stol., aby stalo se částí bavorské marky nordgauské) však Čechům nenáleželo, zato slušelo k nim Kladsko, Žitavsko a krajina Vitorazská; k Moravě náležela i většina dnešního Opavska; staromoravské území mezi Dyjí a Dunajem zabráno bylo markrabaty rakouskými již v pol. 11. st. Země česká té doby byla pokryta lesy, převahou listnatými, daleko větší měrou než dnes; hluboký prales v horách pohraničních byl hlavním opevněním jejím proti cizině; uvnitř v některých krajinách byly rozsáhlé bařiny. Nejvíc osídlen byl úrodný střed země a Poohří; počet obyvatelstva v 12. stol. sotva přesahoval půl milionu. Obyvatelstvo usazeno bylo řídce mezi lesy v malých vsech a dvorcích a v podhradí knížecích, původně dřevěných hradů; měst nebylo. K ochraně cest skrze lesy do země vedoucích usazeni byli zvláštní strážní manové (na př. Chodové na Domažlicku); kde cesta vystupovala z lesa do kraje, byly t. zv. brány zemské, strážemi a celníky osazené.

Rozsah říše české.

Počet obyvatelstva.

Stráže hraniční.

Poměry hospodářské a sociální v století 10.—12. jevily již namnoze vliv kultury francké. Vlastníkem vší půdy neosazené byl kníže; jemu náleželo a připadalo (odúmrtmi a konfiskacemi) i mnoho půdy vzdělané, kterou dával v užívání svým dvorským hodnostům, duchovenstvu, stálým posádkám hradním (t. zv. hradčanům) nebo usazoval na ni nesvobodné rodiny. Vedle této půdy v podstatě lenní povahy byla stará rodová půda svobodných rodů českých; sluší proto rozeznávati osady Čechů svobodných, statky povahy lenní a osady nesvobodných. Pouze svobodní (Bohemi) počítáni byli k národu českému; všichni povinni byli službou vojenskou. Byly mezi nimi ovšem rozdíly co do urozenosti a bohatství; mocnější v šiku vojenském stáli napřed; proto rozeznávali se obyčejně »Čechové prvého a druhého řádu.« Urozenými v širším slova smyslu byli všichni členové svobodných rodů, ale názvu nobiles, šlechta (ze staroněm. slahta = Geschlecht, rod), dostává se předním z nich hojněji teprve od konce 12. století.

Knížecí majetek pozemkový.

Čechové svobodní.

Šlechta.

Comites (kmeti-páni).

Svobodní, jimž od knížete dostalo se úřadů dvorských nebo krajských, stáli v hodnosti nejvýše; sluli comites (česky as kmety nebo pány), také proceres, primates. Kmeté tvořili stálou družinu a radu vévodovu, zasedali s ním na soudě a na sněmích měli začasté hlas rozhodující. Ke konci 12. stol. objevuje se pro přední české šlechtice název barones (česky páni, srv. na str. 5), na rozdíl od chudších vladyků. V té době kníže zemský, potřebuje v bojích

Velká šlechta.

o trůn podpory velmožů, byl některým pánům rozdal neosazenou půdu celých krajů. Odtud lze odvozovati vznik velké šlechty, vládnoucí většími plochami země a počínající se jmenovati stálým jménem rodovým. Tito magnáti podobně jako kníže a biskupové mají svůj dvůr a své many vojenské (milites) a zřízence hospodářské (ministeriales), jimž lénem uděluji části svých

Manové a ministeriálové.

statků. Drobní manové a ministeriálové bývali i původu nesvobodného, mohli však milostí knížete vyšinouti se i mezi přední šlechtu, jako naopak hojně svobodných rozličně upadalo v chudobu a poddávalo se církvi i pánům.

Čeledi šlechtické od konce 12. stol.

Z rodů velké šlechty panské vystupuje na př. od 2. pol. 12. stol. v Podještědí a Pojizeří v popředí rod Markvarticů (znak lev), z něhož pošli v 13. stol. páni z Lemberka, Valdštejna, Vartemberka, Michalovic, Zvířetic a j., na jihu a jihovýchodě země rod Vítkovicův (znak: růže), jehož větve jmenují se potom z Rožmberka, Hradce, z Landštejna a j., v Žitavsku rod Hronovicův (znak: ostrev), od nichž původ svůj odvozují páni z Lipé, Dubé, Lichtenburka, Ronova a j.; v již. středních Čechách rod Buzicův (znak: sviní hlava), jehož linie potom slují z Valdeka, z Hasenburka, z Rožmitálu, Šellenberka. Z podobně starých čeledí pocházeli páni ze Šternberka, z Kolovrat, Černínové, Martinici, Kounicové a j. Většina těchto rodů založila na

Vršovci.

svém zboží řadu klášterů, zejména cisterciáckých. Rod Vršovicův, jenž byl většinou vyvražděn knížetem Svatoplukem r. 1108, byl asi potomstvem některé z knížecích rodin v bývalých nečeských knížectvích země; zdá se, že souvisel nějak se Slavníkovci.

Nesvobodní a otroci.

Vrstva Čechů urozených byla asi velikou menšinou obyvatelstva na rozdíl od rodin nesvobodných a rodin otrockých, jejichž potřeba v zemi rostla, čím více rozmáhala se pokročilá kultura zemědělská. Průkopníkem jejím byl jednak kníže, jednak biskupové, kapituly, zejména však řády du-

Zakládání dvorů a velkostatků.

chovní, nejvíce cisterciáci (od pol. 12. st.), většinou z ciziny do země přichozí, kteří zakládali dvory, jejichž půda orná vzdělávána byla prací otrockou (dominikál). Zároveň zakládány byly v okolí dvorců nebo na půdě lesu

Počátky stavu selského.

urvané vsi se závislým selským obyvatelstvem (rustikál), povinným vlastníku půdy (gruntovnímu pánu) dávkami naturálními a robotami, někdy i prací řemeslnou (srv. jména vsí Štítary, Kovary, Žernoseky a pod.); také v podhradích byli usazováni nesvobodní řemeslníci. Tak vznikaly prvé velkostatky u nás a do země vnikaly pokroky zemědělství krajin pokročilejších. Příklady ty povzbudily i svobodné Čechy k napodobení; velká část přístupnější půdy,

Vnitřní kolonisace.

dosud ladem ležící, byla přičiněním domácím vzdělána jistě již do konce 12. stol. (vnitřní kolonisace), ano kácelo se i v pralese pomezním. Již v této

Přistěhovalci.

době ujímají se práce té cizí přistěhovalci (hosté), jejichž osadám vlastník půdy propůjčoval nová popluží (mansus) za podmínek příznivějších než

Otroci.

domácím nevolníkům nebo sedlákům. Domácí spotřeba sil otrockých obmezila znenáhla vývoz jejich na tržiště zahraniční, přestaly také domácí trhy otrocké, o nichž čte se v 10. století; otrok, nadaný nesvobodnou půdou, brzo se sociálně vyrovnal nesvobodnému sedlákovi. Lesy a pastviny měly však stále velkou převahu nad půdou ornou; lov zvěře, chov dobytka, zejména vepřového, včelařství, rybářství byly důležitým zdrojem výživy v méně pokročilých částech

Soukromé vlastnictví.

země. Soukromého vlastnictví půdy (zejména na půdě lenní) vedle starého nedílu rodového nebo na úkor jeho stále přibývalo.

Společenské a správní poměry na Slovensku.

Na **Slovensku** (v Uhrách) byly poměry zcela podobné. Členové svobodných rodin (maďarsky nemeš = šlechtic; nem = rod; chorvatsky plemič = šlechtic; pleme = rod) jsou politickým národem a zároveň šlechtou jeho, ač zákony vydané sv. Štěpánem ještě názvu »nobilis« neznají. V Uhrách jako v Čechách slují svobodní, kterým král udělil úřady dvorské nebo krajské, comites, maď. »išpan«. Předním úředníkem dvorským je comes palatinus, nádorišpán, představený dvora královna; finanční úředník sluje nikoliv camerarius, nýbrž magister tavernicorum (od slov. tovor = truhla). Vedle této šlechty starého původu vyvíjí se v Uhrách nová šlechta z manů královských, podobně jako jinde na západě. Králi zajisté náleží přímo nebo nepřímo jako vrchnímu vlastníku veškeré půdy největší část země (jen půda svobodným rodům v době sv. Štěpána náležitá pokládá se za plný allod); z ní může král služebníky své opatřovati. Tito slují celkově »servientes regis« nebo »iobbagiones« (latinsky též milites). »Udvornici«, t. j. nižší ministeriálové na královských a duchovních velkostatcích, a »hospites«, hosté, kolonisté cizí (Gejza II. v pol. 12. stol. povolal mnoho hostů z Flander do Sedmihrad) stojí asi uprostřed mezi svobodnými a nesvobodnými. Otroků a nevolných sedláků je nejvíce: otroků v Uhrách bylo hojně ještě v 13. stol.

Sněmovní soudy.

Sněmy. Moc knížecí. Čechové scházejí se k sněmům, jež byly jiné povahy než sněmy naší doby. Sněm (colloquium generale, judicium terrae) byl především soudním shromážděním, jemuž předsedal kníže; moci zákonodárné neměl, ale bral na vědomí rozkazy, prohlášené knížetem. Volil i knížete, vázán jsa v tom na rod Přemyslovců a na starou zásadu, že knížetem

Řád nástupnický.

má býti starešina rodu, ke které prý Břetislav I. umíraje Čechy zvlášť zavázal. Skutečná praxe odchylovala se často od pravidla, což zavdávalo nejvíc příležitosti k bojům o trůn. Také oba biskupy českých zemí ustanovovala v podstatě vůle knížecí; sněm málokdy měl možnost vykonávati vliv na volbu jejich. Moc

Moc knížecí.

knížecí byla neobmezená; vůle knížete byla zákonem, jeho milost dávala důstojenství a statky, jeho nemilost přinášela zhoubu.

Poměr k říši. V době starší byli Čechové říši poplatni, prý již od doby Karla Velikého, ale není pochyby, že se častěji poplatku zbavovali; od stol. 10.—11. byl kníže (král) český manem římského císaře (německého krále), Čechy byly lénem říšským. Ale na rozdíl od jiných vévodství říšských měly

Čechy lénem říšským.

Čechy zvláštní postavení v tom, že po smrti mana-knížete nespadaly jako uprázdněné léno zpět na říši, nýbrž že Čechové si sami nového knížete volili; zvolenému pak uděloval císař obřadně Čechy lénem. Český kníže byl králi (císaři) jako man jeho povinen věrností, vojenskou pomocí a návštěvou

jeho dvora. Ale byl skutečný zeměpán, t. j. nebyl jako jiná knížata říšská pouhým úředníkem císařovým. Teprv císař Fridrich I. osoboval si právo česká knížata prostě jmenovati. Ve vnitřních záležitostech českých nepříslušel císaři vliv žádný. Knížata byla obřadně nastolována. Titul královský, jehož se dostalo dvěma knížatům v 11.—12. století (jediným mezi všemi říšskými knížaty), tuto vnitřní svéprávnost země utvrdil. Při tom byl panovník český nejmocnějším ze světských knížat říšských; již v 1. polovině 12. století náleží mu vysoká hodnost říšského číšníka.

Privilegované postavení Čech v říši.

Uhry a říše. Na rozdíl od Čech byly **Uhry** státem na říši zcela nezávislým. Příčinou toho nebyla tak větší territoriální moc králů uherských jako příznivá poloha země, jež s říší přímo stýkala se jen malou částí své hranice. Poloha země jevila se tou dobou výhodnou i proto, že Uhrům umožňovala hojné styky s kulturně pokročilou Byzancí a po dobytí Dalmácie i s Italií; Uhři tedy nebyli odkázáni tou měrou na vlivy západní jako Češi.

Úřady dvorské. **Dvůr knížecí** byl zřízen podle vzorů západních: palatin (jenž brzo mizí) stál v čele dvora, komorník staral se o důchody knížecí, soudí dvorský zastupoval krále jako předsedu soudu; k dvorským úředníkům náleželi dále stolník, číšník, maršál, mečník, lovčí a kancléř. Vedle těchto hodnostářů dvorských,

Krajské zřízení. většinou teprv ve 12. století dosvědčených, náležela vlastní **správa země** úředníkům krajským. Počet krajů (civitates, provinciae) kolísal v Čechách té doby kol 25; sídlem správy byl knížecí hrad krajský (urbs, civitas). V čele kraje stál kmet (comes, castellanus; česky snad také pán). Velel vojenské hotovosti kraje a předsedal soudu krajskému (později vedle zvláštního

Krajští úředníci. sudího neboli cúdaře). Na větších hradech krajských byl vedle kmeta i komorník, jemuž slušela správa důchodů zeměpanských, v tom zejména soudních pokut, dále lovčí (správce lesů) a vladař (villicus), spravující statky knížecí v kraji. Úředníci krajští brali odměnou třetinu výnosu kraje; některé kraje (Litoměřicko, Žatecko) považovány byly za obročí zvlášť výnosná; vydírání obyvatelstva krajskými úředníky bylo zjevem obvyklým; proti

Jura Conradi. němu především namířeny byly zákony, vydané knížetem Konrádem Otou. Poněvadž dávky obyvatelstva byly převahou naturální, objížděl kníže v starší době se svým dvorem (družinou) krajské hrady, aby strávil nahromaděné zá-

Roboty zemské. soby. Poddaní byli povinni zemskými robotami, k nimž náležela stavba hradů, dělání zásek v pomezních lesích (hrozil-li vpád nepřítele), oprava cest, poskytování povozů, noclehů, masa a píce k potřebám dvora a úřednictva na cestách.

Krajské zřízení na Slovensku. Správní rozdělení země na kraje neboli stolice (comitatus), v jejichž čele stojí županové, je v **Uhrách** zcela podobné jako v Čechách; v obou zemích jde zajisté o napodobení vzorů franckých. Stolic bylo v době Štěpánově asi 45; v druhé pol. 12. st. již 72. Bojovníci každé stolice tvořili sbor pod zvláštní korouhví. Co bylo pověděno o neobmezené moci knížecí a sněmech v Čechách, lze opakovati zhruba i o Uhrách přes rozdíly v jednotlivostech.

Příjmy panovnické. **Důchody knížecí,** jež byly zároveň důchody státními, záležely vedle zisku z odúmrtí na statcích povahy lenní (výsluhách) i statcích rodových hlavně ve

výnosu knížecích statků, k němuž náležely i naturální dávky sedláků a otroků, usazených na knížecím rustikálu a výrobky nevolných řemeslníků, knížecím hradům a dvorům přidělených. Příjmem vydatným byly i soudní pokuty, neboť zločiny trestaly se hlavně pokutami. V starší době pokuty odváděly se v naturáliích, zejména v dobytku. Kromě pokut vybírala se i výroční daň, zvaná mír (tributum pacis), z půdy osazené nesvobodnými, někdy i daň mimořádná (collecta). Knížeti patřila dále cla a mýta. Byla vybírána v pomezních stanicích před vstupem do hraničního lesa i uvnitř země na mostech a splavných řekách; většinou platila se částí zboží vyceleného. Výnosné bylo i tržné (teloneum forense). Nemalý důchod plynul knížeti z ražení mince, která i několikrát v roce se stahovala, aby vydávána byla s rázem novým o něco horší jakosti. Českou minci počali raziti Boleslavové v 2. polovině 10. století, řídíce se v tom vzory západními. V Čechách razilo se původně 200 denárů z hřivny (¼ *kg*) stříbra, potom více; v Uhrách 240 z hřivny (jako v Německu). Právo mincovní měla i údělná knížata moravská.

Cla a mýta.

Mince.

Král uherský byl bohatší než český, a peněžní hospodářství a s ním i bernictví bylo v Uhrách vlivem Byzance a snad i výtěžkem zlatých dolů domácích vyspělejší než v Čechách. Příjmy českého krále poč. 13. stol. odhaduje cizí zpravodaj na 100,000 hřiven, rakouského vévody na 60.000 hř.; král uherský měl asi tolikéž, co oba sousedé dohromady.

Důchody panovnické v Uhrách

Obchod byl v rukou cizinců, židů, Němců, Vlachů a Francouzů. Ti se usazovali v podhradích větších hradů, zejména pod Prahou a Vyšehradem, Brnem a Olomoucí. Podle středověké zásady, že každý má býti souzen právem svého národa a sounárodovci svými, ustavovali se tito cizinci ve vlastní obce soudní. Listinný doklad o takové zvláštní obci soudní zachoval se jen jeden; týká se obce německé na Poříčí u hradu Prahy. Židé byli třídou povrženou; ochranu zeměpanskou vykupovali si velkými dávkami komoře knížecí.

Obchod.

Výsady cizinců.

Židé.

V právu trestním zachovalo se mnoho z dob, kdy za zločin člena svého ručil celý rod. Tak hlavu, t. j. pokutu za zabití člověka, platila osada, v níž mrtvola byla nalezena, společnou rukou po 1 hřivně z každého domu, za »svod« a »nárok« (při krádeži a loupeži) celá osada 1½ hřivny. Vedle této pokuty úřední platila se náhrada příbuzným poškozeného a nad to vinník byl často trestán na hrdle. Nejkrutěji trestal kníže ve vlastní věci; kníže Svatopluk dal na př. r. 1108 vyhubit celý rod mocných Vršovců, dětí nevyjímaje. V řízení soudním, plném složitých formalit, velkou důležitost měla přísaha, také soud boží (ordalie) ohněm nebo vodou nebo soubojem.

Právo trestní.

Řízení soudní.

Poměr církve a státu. Církev byla namnoze závislá na státu, klerus na laicích. Biskupové měli sic v diecési své moc mnohem větší než později, kdy vliv kurie na ně se zveličil, ale kníže, v jehož rukou byla volba biskupů, považoval je za své kaplany nebo úředníky a pouze za užívatele statků, jež byl církvi daroval. V Čechách bylo postavení biskupů komplikováno tím, že investituru jim uděloval císař římský, nikoliv kníže český; to bylo Fridrichu I. záminkou, aby biskupa prohlásil za knížete říšského. Ale v Čechách nikdy nestali se biskupové zeměpány na knížeti nezávislými jako na př. v Něm-

Poměr biskupů ke knížeti.

cích. Podobně zámožní Čechové, kteří nadali půdou kostely, jimi založené, chovali se jako v l a s t n í c i tohoto záduší a žádali podíl z jeho výnosu i z církevního desátku. Ano dosazovali sami kněží ke kostelu svému, třebas nesvěcené, a propouštěli je jako své zřízence. Nápravy v tom dosáhla církev teprv později; v 12. století stará se kurie v Čechách o reformy především jen stavením sňatků kněžských a o zřízení f a r n í c h o b v o d ů. D e s á t e k c í r k e v n í z výtěžku zemědělského (i dobytka), který původně náležel biskupovi, rozdělen je tou dobou mezi biskupa, faráře a gruntovního pána. Přes to vše v ý z n a m c í r k v e jako jediné nositelky vyššího vzdělání a mravně-náboženské a kulturní snahy vůbec byl veliký, zejména že stát tehdejší staral se pouze o bezpečí na venek a právní pořádek uvnitř, neznaje cílů ethických. Také statků a důchodů církvi propůjčených přibývalo. Na nich podíl měli vedle biskupa a kollegiátních k a p i t u l četné k l á š t e r y řehole benediktinské (z mužských je nejstarší klášter b ř e v n o v s k ý, založený sv. Vojtěchem, na Moravě r a j h r a d s k ý z doby Břetislavovy, na Slovensku Z o b o r u Nitry a Sv. B e ň a d i k na Hronu), a od pol. 12. stol. hojně zakládané kláštery nových řádů p r e m o n s t r á t s k é h o (na př. Strahov nebo B z o v i k u Krupiny v stol. hontské) a c i s t e r c i á c k é h o (na př. v Sedlci u K. Hory), jež zasloužily se také o kolonisaci země.

Zádušní statek vlastnictvím laiků.

Desátek církevní.

Kulturní význam církve.

Kapitoly a kláštery.

Klášter sázavský.

Slovanská liturgie.

Zvláštní postavení měl k l á š t e r s á z a v s k ý, založený sv. Prokopem za knížete Oldřicha pro mnichy obřadu slovanského. Je důkazem, že s l o v a n s k á l i t u r g i e udržela se v Čechách i v 11. století. Král Vratislav žádal dokonce papeže, aby v říši jeho slovanskou bohoslužbu povolil. V Čechách patrně v této otázce utvořily se dvě strany: za Spytihněva II. byli mniši slovanští ze Sázavy vyhnáni, za Vratislava zase zpět povoláni, teprv ke konci 11. st. vypuzeni byli nadobro. Slovanské legendy o sv. Václavu prozrazují styky Čechů se Slovany církve východní, zejména s Rusy, ještě v 11.—12. stol.

Církev a stát na Slovensku.

V Uhrách byla moc státu nad církví s počátku ještě větší než v Čechách. Král dosazoval sám a investoval biskupy a vydával (jako jinde) zákony o svěcení neděle, postech, pozornosti v kostele a pod., vůbec o náboženských povinnostech a církevní disciplině. Naproti tomu zákony přičítané králi K o l o m a n o v i svědčí již o osvobození kněží od světských soudů a plné moci biskupské nad statkem církevním, ale přece i o celkové závislosti církve uherské na králi. Jarní a podzimní synody církevní po biskupstvích jsou zároveň soudními stolicemi v důležitějších záležitostech. Klerus byl statky nadán neobyčejně bohatě, nad to měl desátek z královských příjmů krajských.

Poměry národnostní. Vliv církve jevil se i v ohledu národnostním. Biskupové pražští byli většinou N ě m c i a mnichové řádoví, zejména v nových řeholích 12. století, byli Němci skoro veskrze. Již v této době užívaly kláštery ke kolonisaci svých statků německých přistěhovalců. Také dvůr knížecí, zvláště od doby krále Vladislava, poddával se (sňatky s německými princeznami) vlivům německým. Německá jména se ke konci 12. století vyskytují i mezi českou šlechtou. O německé obci v podhradí pražském jsme se již zmínili. Patrné poněmčování dvora od pol. 12. století, německví některých mocných šlechtických čeledí a poněmčování jiných, německví velké části vyššího a řádového duchovenstva stávalo se ku konci 12. stol. již zřejmým nebezpečím českému rázu země.

Vliv německví v zemi.

Nebezpečí jeho.

Vyššího vzdělání hledali Čechové pravidlem ovšem ve Francii a Italii; v Německu ho ještě mnoho nebylo.

Slovensko té doby jest si n á r o d n o s t n ě představiti jako zemi obydlenou většinou Slováky; vládnoucí vrstva svobodných (šlechty) byla asi z části m a ď a r s k á, z části slovenská; v 11. stol. vyskytují se jména slovanská i mezi předními velmoži uherského státu. Prvé počátky k o l o n i s a c e n ě m e c k é náležejí i na Slovensku již do sklonku 12. stol.

Národnostní poměry Slovenska.

Kolonisace.

O **ruském** národě v dnešní Podkarpatské Rusi třeba míti za to, že sídlil v zemi již před nájezdem maďarským. Je pravděpodobno, že ku konci 10. st. Podkarp. Rus náležela k Rusi k y j e v s k é a že teprv Š t ě p á n I. nebo jeho nejbližší nástupci si ji podmanili. Ale země byla asi většinou pokryta l e s y a velmi řídce obydlena; o novém přílivu ruském máme zprávy z poč. 12. stol. Tito přistěhovalci dostali na rozdíl od ostatních Rusínův, kteří byli kočovnými p a s t e v c i, úkol a svobody v o j e n s k ý c h h r a n i č á r ů. Podkarpatská Rus jmenuje se někdy proto i »m a r k o u r u s í n s k o u« (patřily k ní stolice šarišská, zemplínská, užská a berežská). Obrana myšlena byla nepochybně hlavně proti vpádům tureckých K u m á n ů, kteří od pol. 11. stol. zaujali sídla Pečeněhů mezi Donem a Dolním Dunajem.

Nejstarší dějiny Rusů podkarpatských.

Postavení Maďarů. K u m á n i přes to rozličně v 12.—13. stol. pronikali do Uher a dosáhli tu pevných sídel. Hojným přílivem tohoto mongolského živlu, Maďarům příbuzného, jest si vysvětliti, že M a ď a ř i s e u d r ž e l i uprostřed slovansko-germánského světa, i když živly slovanské a německé prostoupily od 11.—12. st. cele dynastii a společnost velmožů. Později (od pol. 16. st.) pokryto kompaktní sídla maďarská jakoby ochrannou vrstvou panství t u r e c k é.

Proč se Maďaři národně udrželi.

Literatura a umění. Písemné památky duševního života té doby pocházejí výhradně od duchovenstva a psány jsou latinsky; jen z 10.—11. století zachovaly se zbytky církevní literatury slovanské. Vedle l e g e n d vznikly zejména k r o n i k y, z nichž nejdůležitější je práce kanovníka kostela pražského K o s m y († 1125), vynikajícího stylisty a uvědomělého Čecha. U h r y kronik z doby tak staré nemají. Také činnost umělecká pojí se s životem církevním; po všem křesťanstvu od 10. století vládnoucí sloh r o m á n s k ý, přísně stylový a tvůrčí vynalézavosti jednotlivce jen zcela podřízenou roli dovolující, zůstavil i v českých zemích hojně památek, zejména kostelních, od prostých malých r o t u n d až do velkých b a s i l i k (na př. sv. Jiří na Hradčanech).

Legendy. Kronika Kosmova.

Sloh románský.

IV. DĚJINY ČESKOSLOVENSKÉ V DOBĚ GOTICKÉ.

Úpadek císařství.

Celkový ráz doby. Od smrti Jindřicha VI. (1197) ztrácí císařství svůj význam jako velmoc evropská. Říše odtud je rozdělena pravidlem mezi dvěma protikrály navzájem se potírajícími a do bojů jejich mísí se s autoritou a mocí nebývalou kurie papežská, rozhodujíc konečně o vítězství nebo porážce stran. Tento úpadek moci císařské souvisí se vzrůstem moci jednotlivých knížat říšských, kteří se chovají jako samostatní zeměpáni. Snaha po osamostatnění, po rozbití tíživých svazků a závazků karakterisuje vůbec život doby a patrná je všude. Jako církev v celku svém i v jednotlivých zemích zbavuje se poručníkování laického a dobývá si svobody, tak i proti knížatům nabývá moci šlechta zemí jejich, tak konečně dochází i v nižších vrstvách k rozsáhlému vzestupu sociálnímu: mizí otroctví a vzniká svobodný stav městský a polosvobodný stav selský. Společnost národní rozrůstá vůbec bohatěji, počínajíc se děliti ve více tříd nežli dříve. S osvobozením obchodu a práce z dosavadní vázanosti dospívá k velkému rozmachu i podnikání hospodářské. Německá kolonisace, zaplavující daleký východ slovanský, je také neobyčejným projevem probuzené rozpínavosti životní, a to zejména po stránce hospodářské. Nový duch doby, který vším tím rozličně se projevil, zračí se i v umění a v životě duchovním vůbec. V umění zjevuje se názorně zejména ve stavitelství, nejdříve ve Francii, slohem gotickým. Sloh ten zobrazuje vhodně vzlet mysli, vzpínající se toužně k svobodné, volné výši a přebohatou členitostí a tvárností svou zpodobňuje i bohatý rozvoj forem společenských, jež snaha po osamostatnění měla v zápětí. Na půdě české vrchol odboj doby proti kulturní uniformitě staršího středověku a s ním snaha po uplatnění váhy a zvláštnosti kmenové i v jarém probuzení vědomí národního a v 15. stol. konečně i v zápase o svéprávnost náboženskou.

Zmohutnění knížat.

Emancipace kleru a šlechty.

Vzestup tříd nižších.

Německá kolonisace.

Sloh gotický.

Probuzení individuality národní a náboženské.

V našich zemích vůbec měla nová doba, plná vzruchu a pohybu, zvlášť vhodnou půdu k volnému rozvoji. Postihneme to již v dějinách politických, kde náhle vyrůstají a zase se rozpadají velké říše: z Čech, jejichž moc politická vzrostla tím více, čím hloub poklesla váha moci císařské, vychází pokus o založení velké říše, sahající od Krkonoš k Adrii, potom říše ještě větší, objímající Uhry i Polsko. Silám protivným podařilo se sice tyto říše vyvrátiti, ale nikoliv zabrániti, aby stát český nerozvinul se na středoevropskou velmoc,

Rozmach státní moci české.

jejíž panovníci dosahují konečně hodnosti císařů římských. Přes to, že toto vůdčí postavení Čech podvrací později hnutí husitské, neustupuje již těžisko moci říšské zpět k západu; císařské moci dostává se konečně trvale vévodům rakouským, potomkům Rudolfa Habsburského, který prvý byl opřel moc královskou o země dobyté proti Čechům na Dunaji.

Těžisko říše v našich zemích.

A. Století třináctá a čtrnácté.

1. Přehled dějin vnějších do 2. pol. 14. st.

Přemysl Otakar I. (1197—1230), jenž dospěl k trvalému držení trůnu v pokročilém věku, užil zápasu o říši mezi Filipem Švábským a Otou Brunšvickým k nebývalému utvrzení české moci. Straně nejprve Filipovi, přijal od něho korunu královskou (1198). Potom na naléhání papeže Innocence III. (1198—1216) přidal se k Otovi, jenž jej znovu korunoval králem. Také papež zvláštní bullou potvrdil jak český titul královský, tak svobody království českého v říši (1204). Když pak Filip vítězným tažením do Čech donutil Přemysla k poslušnosti, zůstával mu král český věren a po zavraždění jeho (1208) jen nerad přiklonil se zase k Otovi. Byl také z prvních knížat říšských, kteří prohlásili se, když papež dal Otu v klatbu, pro mladého krále sicilského Fridricha II., syna Jindřicha VI. Fridrich II. za to, stoje na prahu říše v Basileji, zlatou bullou, t. zv. sicilskou, potvrdil a rozmnožil svobody státu českého v říši (1212).

Přemysl Otakar I. (1197—1230).

Dědičný titul královský.

Zlatá bulla sicilská (1212).

Přemysl byl od sebe zapudil prvou svou choť Adélu Míšeňskou i s dětmi jejími (z nich Dagmar vdala se za Valdemara krále dánského); s druhou chotí, Konstancií Uherskou, měl syna **Václava I.** (1230—1253). Choti Václavovou byla Kunhuta, dcera Filipa Švábského; proto král přidržel se s počátku Fridricha II. Později kolísal mezi papežem a císařem. Žádala toho politika česká vzhledem k Rakousům.

Václav I. (1230—1253).

Ve vévodství rakouském a štyrském panoval tou dobou Fridrich II. Bojovný (1230—1246), jenž neměl přímých potomků. Opětovné války jeho s Čechy plynuly odtud, že Fridrich znovu a znovu ustupoval od slibu svého, že neteř svou, pravděpodobnou dědičku vévodství, dá za choť synu krále českého. Než spor o to byl rozhodnut, padl Fridrich v boji proti Uhrům (1246). K nápadníkům dědictví jeho (boj o dědictví babenberské) připojil se i král uherský Bela IV. Ale po smrti císařově (1250) rozhodla vůle země pro syna českého krále, Přemysla Otakara, tou dobou markrabího moravského (1251). Aby podepřel nároky své, zejména na soukromý statek Babenberků, pojal Přemysl za choť Markétu, sestru zemřelého vévody, nedbaje značného stáří jejího.

Úsilí Václava I. o dědictví babenberské.

Přemysl Otakar vévodou rakouským a štyrským.

Vpád Tatarů (1241—1242).

Do doby krále Václava I., Fridricha Bojovného a uherského krále Bely IV. (1235—1270) náleží vpád mongolských **Tatarů** do zemí našich. Tataři chtěli ztrestati krále uherského, že usadil v zemi své na 40.000 Kumánů, s Tatary znepřátelených. V dubnu 1241 zničili Tataři vojsko Slezanů u Lehnice, pak přes Moravu a »ruskou branou« v Karpatech (průsmyk nad Munkáčem) vtrhli do Uher, porazili Belu IV. (na řece Šajo, v dub. 1241) a zahnali jej na útěk do Rakous, vraždíce a loupíce zemi hrozným způsobem. Jen některé pevné hrady (jako Bratislava, Trenčín, Nitra, Turec) odolaly útokům. Když v zimě zamrzl Dunaj, pronikli Tataři až do Dalmácie; král uprchl na dalmatské ostrovy. R. 1242 Tataři zpustošenou zemi opustili. Králi Belovi bylo zpuštění země důvodem, aby zvýšenou měrou podporoval stěhování Němců do země a staral se o nově osazení její.

Přemysl Otakar II. (1253—1278).

Přemysl Otakar II. (1253—1278), jenž se byl již jako markrabí moravský povstáním proti otci domohl na krátko spoluvlády v Čechách, spojil po smrti otcově v rukou svých Čechy, Moravu, Rakousy a Štyrsko. Když Bela IV. domáhal se vojensky podílu v babenberském dědictví, vzdal se Přemysl na naléhání kurie Štyrska ve prospěch Uhrů (1254). Tenkráte však části Štyrska, na př. Travensko, byly připojeny k Rakousům; Travensko stalo se základem nového správního obvodu, zvaného »Země nad Enží« (Horní Rakousy). Na žádost Štyřanů, nespokojených s uherským panstvím, zmocnil se Přemysl později země a přiměl Belu IV. vítězstvím u Kressenbrunnu (1260), aby se Štyrska zřekl. Zároveň pojal za ženu vnučku Belovu, dceru ruského knížete, který byl místodržícím uherským v Mačvě (sev.-záp. cíp Srbska), jménem Kunhutu (sňatek slaven byl v Bratislavě). Sňatek s Markétou byl církevně rozloučen. Roku 1269 zdědil Přemysl po smrti bratrance svého Oldřicha, posledního vévody z rodu Sponheimů, i Korutany. S dědictvím babenberským i s Korutany získal většinu Kraňska. Roku 1266 obsadil Chebsko, na něž si činil nárok jako na věno své matky Kunhuty Štaufské. V duchovních knížectvích solnohradském a aquilejském vykonával vliv rozhodující. Vším tím rozmnožil v krátké době moc svou tak, že stát jeho byl největší državou v mezích říše. Jednou dobou pomýšlel i na výboje daleko na pomezí Polska a Litvy. Vypravil se zajisté dvakrát na zimní jízdu do dnešních Prus východních, aby podepřel moc řádu německého proti pohanským Litvanům. Ve vracejících se válkách s Uhry stanul opětovně jako výbojce na Slovensku (1271—3); časem mu náležela Bratislava (Prešpurk).

Vzrůst státu českého.

Velikost Přemyslova.

Přemysl Otakar jevil se vrstevníkům králem, jenž slučoval v sobě všechny ušlechtilé ctnosti rytířské, jež byly ideálem doby. Ani protivníci jeho neodolali mocnému dojmu velikosti jeho. Jako na venek, tak i uvnitř bylo přední snahou jeho povznésti mockoruny jednak hospodářským zvelebením země vnitřní kolonisací (zakládáním měst a vesnic s obyvatelstvem většinou německým), podporou dolování, živností a obchodu, jednak politicky učiniti krále nezávislým na mohutnějící šlechtě. Prostředkem k tomu byla právě podpora měst a kleru, vybavování zboží královského, zabraného šlechtou, z moci její a stavění pevných královských hradů (na př. Bezděze), jež by autoritě kní-

Snahy a reformy Přemyslovy.

žete dodaly důrazu. Výsledkem té péče bylo v neposlední řadě bohatství královo (»zlatý král«), jež jevilo se jak v štědrosti, tak v nádheře dvora jeho. S tím vším pojila se snaha o tuhou kázeň a právní pořádek; král sám pečoval o opravu zastaralých právních řádů domácích. Zdá se však, že energie jeho přesahovala někdy slušnou míru. Šlechta zemí jeho, proti níž jeho reformní snahy se zejména obracely, viděla v něm brzo nepřítele, a šlechta česká nad to i podporovatele Němců proti živlu domácímu. Stížnost na němčení země králem ozývá se mocně z kronik i z veršů Dalimilových. Nespokojenost tato stala se králi osudnou.

Nespokojenost šlechty.

Přemysl a říše.

Přemysl Otakar a Rudolf Habsburský. Říše, která tenkrát měla sic dva krále, zvolené proti sobě (Richarda z Cornwallu a Alfonse Kastilského), ale žádného, jenž by vskutku kraloval, nečinila budování státu Přemyslova překážek. Teprv když král český po smrti Richardově stál sám o trůn německý, spojili se knížata-voliči proti němu. Nepřáli si panovníka moci tak veliké. Také kurie, jíž Přemysl byl dotud oddaně sloužil, počala mu pro rozvíjející se styky jeho s italskými ghibelliny nedůvěřovati. Z té situace vzešla volba hr. Rudolfa Habsburského (1273), kandidáta zbytků strany štaufské. Přemysl Rudolfa králem neuznával a nepřijal zemí svých od něho v léno. Rudolf vydal proto na neposlušného mana klatbu říšskou a v září r. 1276 vtrhl proti němu do Rakous. V rozhodující chvíli odpadl od Přemysla spojenec jeho vévoda bavorský a mocný šlechtický rod Vítkovicův vzbudil v Čechách povstání, jež zachvátilo celou zemi. Štyrsko a Korutany přidaly se k Rudolfovi, od východu hrozili Uhři. Ač k bitvě nedošlo, naklonil se král český k míru, jímž vzdal se zemí alpských a Chebska a země české přijal od Rudolfa v léno. Když po dvou letech, lépe jsa připraven, válku obnovil, byl u Suchých Krut (Dürnkrut) na Moravském poli, kde se mu postavil Rudolf spolu s pomocným vojskem uherským, poražen a zabit (26. srpna 1278). Zde po prvé způsobem okázalým spojili se Němci a Maďaři, aby zabránili vzniku české velmoci. Rudolf vtrhl do Moravy, kde mu německá města otvírala brány, a dále do Čech. Královna Kunhuta se vítězi podrobila; ale když země strojila se k obraně, byl smluven pokoj na ten způsob, aby Rudolf po pět let podržel v moci své Moravu, v Čechách pak aby do dospělosti mladého králevice Václava vládl poručník jeho Ota Braniborský, synovec padlého Přemysla Otakara. Smlouva utvrzena zasnoubením mladého Václava s dcerou Rudolfovou Gutou.

Zvolení Rudolfa Habsburského (1273).

Válka z r. 1276.

Bitva na Moravském poli (1278).

Podmínky míru.

Ota Braniborský.

Rudolf Habsburský (1273—1291) byl dosti zámožným knížetem říšským. Pocházel z rodu, jehož původní državy byly v Alsasu, potom ve Švýcařích (kde ke konci 11. st. vzniká hrad Habsburg). Byl zvolen za krále v naději, že nebude vládcem knížatům nebezpečným. Vskutku založil si rázem velkou moc rodovou a obnovil autoritu královskou.

Rudolf Habsburský a rod jeho.

Rudolf Habsburský dal r. 1282 Rakousy a Štyrsko se svolením kurfiřtů v léno synu svému Albrechtovi († 1308). Korutany s Kraňskem udělil později (1286) hr. Menhartovi Tyrolskému, hlavnímu pomocníku svému v ze-

Rozdělení zemí habsburských.

mích alpských proti Přemyslovi. Král Rudolf marně se pokoušel získati hodnost královskou i pro syna svého. Tak zvolen po smrti Rudolfově (1291) za krále římského nebohatý hrabě Adolf Nassavský. Když chtěl Adolf po vzoru svého předchůdce založiti si vlastní moc territoriální v Míšni, opustila jej většina kurfiřtů (1298) a zvolila Albrechta Rakouského králem. V boji proti němu Adolf padl. Tím teprve moc Albrechtova, která dřív ohrožena byla nemálo i ve vévodstvích alpských povstáním šlechty proti neoblíbenému pánu, byla upevněna.

Král Adolf (1291—1298).

Král Albrecht (1298—1308).

Václav II. (1278—1305).

Václav II. (1278—1305). Povýšení Albrechtovo na trůn německý bylo dílem české politiky. V Čechách byl si po smrti Přemyslově Otaa Braniborský počínal jako uchvatitel země; mladého královice Václava odvezl na hrad Bezděz, potom za hranice. Země naplněna byla drobnou, ale zhoubnou válkou šlechty proti Otovi; boje ty namnoze vzaly na se podobu bojů národnostních; zakročoval v nich i král Rudolf. Potom (1281—2) hrozný hlad a mor hubil zemi. Když roku 1283 vrátil se 12letý Václav do svého království, strhl na sebe moc vládní Záviš z Falkenštejna, jeden z vůdců odboje Vítkovicův proti Přemyslovi. Záviš, jenž pojal ovdovělou královnu Kunhutu za manželku, byl zastancem politiky protihabsburské, kdežto mocná strana šlechtická, vedená biskupem pražským Tobiášem z Bechyně, stranila králi Rudolfovi. Václav řídil se radou Závišovou; vlivem jeho počal na př. hlásiti se ke Korutanům jako k svému dědictví. Teprv když r. 1287 byla Guta Habsburská Václavovi oddána, vymanil se mladý král z moci Závišovy; r. 1290 dal jej popraviti, maje podezření, že mu ukládá o trůn. V té době král Rudolf dařil Václava milostmi; mezi jiným potvrdil králi českému právo kurfiřtské i hodnost číšnickou. Přes to Václav volil r. 1292 Adolfa Nassavského a teprve po letech dal se získati pro kandidaturu Albrechtovu.

Záviš z Falkenštejna.

Václav a Habsburkové.

Václav II. byl tělem slabý, nervosní a bojácný, života rozmařilého, ale politicky, díky bohatství, jež mu skýtaly nové doly stříbrné, a díky vynikajícím rádcům, povznesl stát svůj k vážnosti nemenší než otec jeho. Provedl reformu mince, pomýšlel na řádný zákoník a založení university. Rozličným způsobem rozšířil panství své na velkou část dnešního království saského, Cheb. získal znovu zástavou od říše, v některých knížectvích hornoslezských nabyl jako lenní pán nebo spojenec rozhodného vlivu. V l. 1291-92 zmocnil se Krakovska a Sandoměřska proti Vladislavu Lokýtkovi. Po zavraždění Přemysla Velkopolského (1296) byla mu nabídnuta Poláky ruka dcery Přemyslovy Rejčky (Václav byl zatím ovdověl) a s ní panství ve Velkopolsce a Pomořanech. Václav (r. 1300) se vypravil do Hnězdna a dal se korunovati králem polským. Panování jeho nabylo v dějinách polských zvláštního významu tou okolností, že jím po dlouhé době byly země polské spojeny v jedno a tím připravena byla půda jednotné monarchii i pro budoucnost. Když po roce vymřeli Arpádovci, uprázdnil se trůn uherský; mocná strana v zemi, v jejíž čele stál nejpřednější velmož Slovenska Matěj Čák, župan trenčínský, nabídla jej Václavovi II. Václav jej přijal pro dvanáctiletého syna svého Václava. Mladý Václav byl ještě toho roku

Péče králova o dobro země.

Získání Polska (1300).

Získání Uher.

v Stol. Bělehradě na krále korunován. Tak po prvé v rukou českých Přemyslovců spojeny byly v jedno tři státy: Čechy, Polsko a Uhry.

Konec Arpádovců. V Uhrách byl po Ondřeji II. († 1235) a Belovi IV. († 1270), z nichž zvláště Bela podporoval horlivě německou kolonisaci, nastoupil Štěpán V. (1270—72). Štěpán byl se oženil s Kumánkou a spojil se se zetěm svým, Karlem, králem neapolským z rodu Anjou, »proti všem Němcům a pomocníkům jejich«, t. j. hlavně proti otci Belovi. Boje mezi členy rodiny panovnické, které zuřily proto v posledních letech Belových, rozšířily se za něho ve války s Přemyslem Otakarem českým. Po časné smrti Štěpánově vládl syn jeho Ladislav IV., spojenec Rudolfa Habsburského a zvláštní milovník života mezi nekulturními Kumány. Po jeho zavraždění zápasili o trůn jednak Karel Martel, syn Karla neapol. a sestry Ladislavovy, podporovaný horlivě kurií, jednak poslední Arpádovec Ondřej III., jenž však náhle zemřel počátkem r. 1301. Karel zemřel mládí již 1295.

Králové uherští v 13. stol.

Vymření Arpádovců (1301).

Václav III. (1305—1306). Nové říši české opověděl boj král Albrecht i papež, jenž chtěl trůn uherský zachovati Karlu Robertovi, synu Karla Martela. Tažení Albrechtovo do Čech na podzim r. 1304 nemělo výsledku; kvapný ústup jeho podobal se útěku. Roku 1305 chystaly se strany k novému boji, když tu v červnu Václav II. zemřel (souchotinami). Mladistvý Václav III., dědic jeho, zřekl se Uher, kde postavení jeho bylo beznadějné. V míru s Albrechtem vzdal se Chebska a nároků na Míšeň. Zřetel svůj chtěl soustřediti výhradně na uhájení Polska proti Vladislavu Lokýtkovi. Táhna do Polska, byl v Olomouci (v srpnu r. 1306) neznámým pachatelem zavražděn. Byl posledním mužským potomkem rodu Přemyslova.

Václav III. (1305—1306).

Vymření Přemyslovců (1306).

Rod habsburský a zápas o trůn český (1306—1308). Po smrti Václava III. napial král Albrecht všechny síly, aby získal korunu českou domu svému. Vtrhl vojensky do země a s pomocí skupiny šlechtické, vedené panem Tobiášem z Bechyně, vymohl, že syn jeho Rudolf byl zvolen za krále českého. Ale po necelém roce Rudolf zemřel (1307), nedosáhnuv obecného uznání. Podle smluv s Albrechtem měli Čechové voliti králem bratra Rudolfova, Fridricha Sličného; zvolili však, překonavše násilím odpor strany rakouské, Jindřicha, vévodu korutanského, pána v Tyrolích, Korutanech a Kraňsku, jehož chotí byla Anna, sestra Václava III. Proti slabému a nevýznamnému knížeti tomuto byl by Albrecht pravděpodobně království dobyl. Ale r. 1308 byl zavražděn svým synovcem Janem (Parricidou), po matce vnukem Přemysla Otakara II. V Čechách viděli v tom pomstu za zavraždění Václava III.

Rudolf I. (1306—1307).

Jindřich I. (1307—1310).

Smrtí Albrechtovou utrpělo postavení domu habsburského v říši těžkou ránu. Králem německým zvolen byl Jindřich VII. Lucemburský (1308—1313). Po brzké smrti jeho v Italii zvolen byl částí kurfiřtů syn Albrechtův Fridrich Sličný (1314), nedovedl se však proti mocnějšímu soupeři svému Ludvíku Bavorskému (1314—1347) udržeti. Zemřel bezdětek r. 1330; v zemích rakouských nastoupil po něm bratr jeho Albrecht II. (1330—1358).

Král Jindřich VII. (1308—1313). Fridrich Sličný a Ludvík Bavor.

Jan Lucemburský (1310—1346). Také Jindřich VII. pokusil se získat stát český rodu svému. Čechové, jsouce nespokojeni s králem Jindřichem Korutan-

Jan Lucemburský (1310—1346).

ským, vyšli mu v tom ochotně vstříc. V září 1310 pojal Jan, 14letý syn Jindřicha VII., za choť Elišku, sestru Václava III., a v prosinci zmocnil se Prahy a s ní panství v zemi. Nový král, za jehož mladých let vládli v zemi cizí rádci jeho, potom choť jeho (za rostoucího odporu panstva českého), ponechal konečně moc vládní v rukou domácích velmožů, zejména pana Jindřicha z Lipé, a trávil život pravidlem za hranicemi. Byl to štíhlý, světlovlasý rytíř francouzského typu i vychování, nadaný, ale těkavý a marnotratný, toužící především po drobrodružstvích vojenských nebo triumfech rytířských. Přes to osvědčil se jako obratný a šťastný diplomat. Za pomoc, kterou prokázal Ludvíku Bavorskému proti Fridrichovi Sličnému v bitvě u Mühldorfa (1322), získal trvale Chebsko (jakožto říšské léno); r. 1327—1329 poddala se mu v manství skoro všechna knížata slezská; Jan také získal zpět Budišínsko a Zhořelecko, od doby Přemysla II. postoupené věnem markrabím braniborským. Časově byly tyto zisky v souvislosti s výpravami Janovými proti Krakovu a rytířskými jízdami na pomoc řádu německému proti Litvanům. Král Jan užíval titulu krále polského až do slavných úmluv z r. 1335, sjednaných na hradě trenčínském a na Vyšehradě nad Dunajem, jimiž Polsko se na vždy zřeklo Slezska.

Politické úspěchy Janovy.

Za to plán Janův, získati mladšímu synu Janu Jindřichovi dědictví Jindřicha Korutanského, především Tyroly, zmařen byl nepěkným způsobem od císaře Ludvíka. Král Jan, hledaje za to pomsty na císaři, byl podporován horlivě papežem, jenž dal císaře v klatbu a způsobil, že většinou kurfiřtů byl starší syn Janův Karel, tou dobou již markrabí moravský, zvolen za krále římského (1346). O dva měsíce později padl král Jan v bitvě u Kreščaku (Crecy), pomáhaje Francouzům proti Anglii. Ač byl již oslepl na obě oči, dal se vésti do boje nejlítějšího. (»Toho bohdá nebude, aby král český z boje utíkal!«) Mladému Karlovi ušetřila těžký zápas o říši předčasná smrt císaře Ludvíka (1347). Po ní byl uznán králem obecně.

Plány na Tyroly.

Markrabí Karel králem římským.

Bitva u Kreščaku (1346).

Karel I. (IV.) (1346—1378) za dlouhého a šťastného panování svého získal státu a národu českému zvlášť vynikající postavení. Vychován byv při královském dvoře francouzském a pobyv dlouho v Italii, přinesl k nám vyšší kulturu románskou, jež brzo z Čech učinila přední sídlo věd a umění v říši a vůbec vyšší snahy duševní. Tato pojila se u Karla zajímavě se střízlivou vypočítavostí politika a hospodáře i s mystickým zanícením hluboce věřícího křesťana. Hrd jsa na to, že pochází po matce ze starého pokolení králů českých, z něhož pošel sv. Václav, že není »král přišlý«, jako otec jeho, přilnul vroucí láskou k zemi české. Oč marně usilovala řada předchůdců jeho na trůně českém, dokázal sám: již r. 1344 dosáhl na papeži Klimentu VI. zřízení arcibiskupství pražského (prvým arcibiskupem byl vzdělaný Arnošt z Pardubic), po čtyřech letech založení university, první v říši vůbec. R. 1355 přijal v Římě korunu císařství římského a jako císař pečoval především o to, aby zlatou bullou položil pevný základ nejen k ústavě říšské, ale i aby vynikající

Karel IV. (1346—1378).

Arcibiskupství pražské (1344).

Universita (1348).

Zlatá bulla (1355—1356).

postavení právní, jež v říši zaujímala od r. 1212 koruna česká, zabezpečil na věčné časy. O úpravu státoprávních poměrů českých postaral se ostatek již dříve i později zákony z r. 1348 a 1355, jež stanovily také manský poměr Moravy (t. j. Moravy, biskupství olomouckého a knížectví opavského, odděleného od Moravy od dob Přemysla Otakara II.), dále slezských knížectví a Horní Lužice k Čechám. R. 1364 vykoupil od markrabat braniborských i Dolní Lužici a získal ostatek Slezska, r. 1373 smlouvami i koupí nabyl Braniborska, v Horní Falci, Míšni a Fojtlandu skoupil velký počet větších i menších statků a lén. Jeho umělecká snaha měla rys velikosti, tvoříc pro dalekou budoucnost, a projevila se stavbou nádherného domu nad hrobem sv. Václava, stavbami velkých kostelů a klášterů v Novém městě pražském, rozsáhlém to a moderním městě, jím založeném (1348), zbudováním mostu přes Vltavu, hlavně však založením hradu Karlštejna (1348), který měl býti nejen státní pevností, chránící korunovační klenoty říšské, nýbrž také intimní svatyní císařskou, vyzdobenou co nejnádherněji drahými kovy, kameny i obrazy a naplněnou ostatky světců, jež sbíral Karel se svatou vášní po celé Evropě.

Právní zajištění zemí vedlejších.

Vzrůst říše české.

Stavby Karlovy.

Karlštejn.

Karlův zájem historický byl velmi vyvinut, sblížil jej na př. s Petrarcou, jevě se vůbec zajímavým způsobem: Karel napsal nejen život sv. Václava, ale i své paměti z mládí a dal podnět k nejedné práci o českých dějinách; mnichům slovanským písma hlaholského, povolaným z Chorvat, zbudoval klášter v Praze (na Slovanech); nařídil, aby koruna česká uložena byla na lebce sv. Václava a stadickým sedlákům potvrdil svobodu, chtěje, aby ošetřovali keř lískový, jejž byl kdysi Přemysl oráč zasadil. Jazyk český a slovanský zval opětně »nobilis« a »amabilis«, v zlaté bulle uložil kurfiřtům, aby syny své i jemu dali vyučiti, a vyžádal si od kurie, aby v přítomnosti jeho mše slovanská mohla sloužena býti kdekoliv.

Karlův zájem historický.

O povznesení moci královské postaral se nejvíc vydáním zákoníka (Majestas Carolina), který měl zabrániti především rozchvácení statků královských, ale i jinak upevniti právní řád v zemi. Třebas k řádnému vyhlášení jeho pro odpor českých pánů nedošlo, zůstalo mnohé ustanovení jeho v platnosti. Karel dovedl však i zbrojnou rukou přiměti nevázanou šlechtu k pokoji a tím nejvíc postaral se o hospodářský rozkvět země. Pracoval oň i přímo, sváděje velké obchodní cesty do Čech, uče dokonalejším technikám řemeslným, zvelebuje vinařství révou burgundskou, zakládaje sady ovocné, podporuje rybnikářství a j.

Majestas Carolina.

Péče hospodářská.

Rod lucemburský po smrti Karlově. Karel, jenž byl čtyřikráte ženat, dal syna svého Václava zvoliti ještě za života svého římským králem. Václav kromě Čech zdědil Slezsko a většinu obojí Lužice. Ostatek Lužice dostal bratr jeho Jan (Zhořelecký). Bratr Zikmund měl vlásti v marce braniborské; sňatkem s dcerou Ludvíka, krále uherského, dostalo se mu později i Uher. Morava byla od počátku údělem bratra Karlova Jana Jindřicha. Po jeho smrti ujali se země synové jeho, z nichž nejstarší byl Jošt. Tak moc rodu lucemburského neměla kol r. 1400 v Evropě soupeře. Ale jak náhle vzrostla, tak rychle

Synové Karlovi a územní podíly jejich.

zanikla. Přispělo k tomu, že ani synové Karlovi ani synovci jeho na Moravě neměli mužského potomstva. Také rod habsburský rozšířil v době Karlově svou moc značnou měrou; získal trvale Korutany a Kraňsko, Tyroly a Terst.

Rod habsburský.

Karel Robert (1307—1342).

Ludvík I. (1342—1382).

V Uhrách po Karlu Robertovi (1307—1342), jenž proti možnému nebezpečí z Čech hledal opory v přátelství s Polskem, nastoupil syn jeho Ludvík I. (1342 až 1382), jeden z nejlepších králů uherských. Na Benátčanech dobyl zase všech měst a ostrovů dalmatských, na čas rozšířil vrchní panství své na Bosnu, Srbsko, Valašsko, záp. Bulharsko a Červenou Rus. Po smrti Kazimíra, krále polského (1370), zvolen byl jeho nástupcem. Válčil s úspěchem i v království nepolském. Jako Lucemburkové v Čechách, tak i Anjouovci v Uhrách přišli do nové své vlasti z prostředí vyšší kultury francouzské; vliv toho jevil se mnohonásob v rozvoji Uher zejména po stránce správní a hospodářské. I Ludvík po příkladu svých sousedů v Praze a ve Vídni založil universitu, a to v Pětikostelí, jež však dlouho nepotrvala.

Rozkvět Uher.

Skutečným pánem **na Slovensku** byl v prvé polovici panování Karla Roberta slovenský magnát Matěj Čák, jehož sídlem byl hrad trenčanský. Byl zprvu stranníkem Václava II. a III., potom Karla Roberta; konečně neuznával krále nad sebou vůbec a dostal se do bojů i s Janem králem českým. K panství jeho patřilo i město Komárno i král. hrad Vyšehrad (u Vácova); vojenská moc jeho opírala se také o české rytíře, vstupující za žold do jeho služeb; ani klatby církevní ani výpravy královy nezmohly nic proti němu. Zemřel r. 1321. Ve vých. Slovensku v stolici spišské, abaujvárské a zemplínské a na přítocích hor. Tisy panoval podobně magnát Omoděj, až byl r. 1311 od německých měšťanů košických zabit.

Matěj Čák na Slovensku.

Omoděj.

2. Přehled dějin vnitřních v 13. a 14. stol.

Změny způsobené v stol. 13., pokud jde o stav selský a městský.

Německá kolonisace. Po stránce společenské a hospodářské změna daleko nejdůležitější nastala v této době vznikem stavu městského a vznikem polosvobodného stavu selského. Sedláci tvořili ovšem i v době předcházející hlavní kmen venkovského obyvatelstva, ale byli to lidé nevolní, jež pán mohl kdykoliv sehnati s gruntu jim propůjčeného. Jen malá část, nejspíše ze svobodných Čechů pocházející, měla k statkům svým právo dědické (heredes, dědici). Také osady s obchodníky a občasnými trhy (zejména v podhradích nebo u klášterů) byly u nás dříve, ale měst v pravém slova smyslu nebylo. Města dala nám teprv a počet svobodněji postavených sedláků rozmnožila německá kolonisace, jejíž vrchol náleží do 13. stol. Od poč. 12. až do 14. stol. stěhovaly se zástupy Nizozemců, pak Severoněmců, konečně i Jihoněmců do slovanských zemí východních, aby si tu na vhodných místech založily nové vsi a města. Bylo to něco podobného jako v 19. stol. stěhování do Ameriky. Všude šlo především o osídlení půdy méně úrodné, zvláště v pohraničních lesích, o kterou domácí člověk nestál a která proto vlastníkům (králi, klášterům, pánům) dosud

Německé stěhování na východ.

ničeho nevynášela. Vzdělání její vyžadovalo mnoho tuhé práce; proto stanoveny byly kolonistům podmínky příznivé, jež je k stěhování lákaly.

Za jakých podmínek dostalo se kolonistům půdy.

Německé právo. Kolonista zůstal osobně svoboden, půdu mohl si lacino koupiti v dědičný nájem (tedy nikoli v plné vlastnictví), nájemného platil ročně jistou, jednou pro vždy stanovenou sumu v penězích (úrok, činži) spolu s nepatrnými dávkami naturálními nebo i malými robotami. Za statek o 20—50 jitrech dal na př. 2—10 hřiven (400—2000 K předválečných), ročně platil ¼—2 hř.; v jednotlivostech byly velké rozdíly podle doby a krajin. Neméně důležité bylo, že kolonisté ve svých obcích obdrželi nižší samosprávu soudní i civilní. Vykonával ji rychtář, ustanovený vrchností, spolu s konšely, volenými z kolonistů; často byl to podnikatel (t. zv. locator), jenž založení osady provedl a financoval a dostal právo rychtářské v ní dědičně. Na Moravě a ve Slezsku slul fojtem nebo šoltysem. Rychtář s konšely soudil kolonisty podle zvykového práva té krajiny, z níž přistěhovalci pocházeli. Tak v našich zemích se rozšířila rozličná práva německá, z nichž hlavní bylo saské právo magdeburské. V Čechách, Polsku i na Slovensku říkalo se souboru těchto právních podmínek, jež byly dopřány cizím kolonistům (jichž však v Německu samém účastna byla jen menší část sedláků), právo německé (ius teutonicum).

Samospráva soudní a civilní.

Německá práva na naší půdě.

Ius teutonicum.

V názvech českých osad jsou újezdy (pravidlem obvod nové vsi nebo dvora, jehož hranice zjištěny komisionelní objížďkou) převahou dokladem starší kolonisace domácí; lhoty, lehoty (nové vsi, jež obdržely na několik prvých let lhůtu, t. j. svobodu ode všech dávek) svědectvím pozdější kolonisace německé. V Podkarpatské Rusi slula lhota volja; rychtáři krajníky nebo kňazy.

Újezdy.

Lhoty, lehoty.

Volje.

Zřízení městské. Obdržela-li takto zřízená osada kolonistů i právo tržní a právo se opevniti, slula městem (t. j. vlastně »místem« trhovým; srov. německé Stadt-Stätte), lat. civitas neb oppidum, sousedé její měšťany (cives, burgenses). K nám města dostala se z Německa a v německém rouše, ale vskutku i k Němcům přišla z ciziny: vyvinula se na půdě románské a to v souvislosti s městy staré římské říše. Městům dostalo se při založení výslovného vynětí z moci správních a soudních úředníků krajských. Tato svoboda byla věc nejcennější: zbavila měšťany vydírání krajských úřadů a utvrdila jejich samosprávu.

Co slulo městem.

Původ měst.

Vynětí měst z krajské pravomoci.

I v městech původně byl hlavní osobou rychtář (Richter, iudex), často dědičný, jako zástupce gruntovní vrchnosti; po boku jeho bylo k řízení věcí soudních dvanáct konšelů (consules, cives iurati), obyčejně od vrchností jmenovaných. Ale záhy docilují městské obce více méně úplné autonomie soudní i správní: rychtář stává se úředníkem volným; na Slovensku pak i rada konšelská obnovuje se většinou volbou měšťanstva. Konšel radě předsedající sluje purkmistr; každý měsíc je purkmistrem jiný konšel. Vedle rady konšelské bývá v městech i rada širší (50ti, 80ti i 100členná); nejvyšší instancí je shromáždění všech měšťanů (obec). Vše to platí i o městech slovenských. Ale v těch je vývoj k autonomii městské pravidlem časnější i plnější než v Čechách.

Vývoj k autonomii městské.

Měšťané větších měst byli velkou většinou kupci a živnostníci; králové pečovali o zdárný vývoj města zvláštními privilegiemi, na př. že v obvodu jedné míle kol města nesmí nikdo provozovati žádné živnosti, že zboží dovážené z ciziny nesmí se vyhnouti určitému městu a musí býti tam vyloženo k prodeji, že poddaní musí na trh města zavézti obilí a pod. Největší takové privilegie v Čechách mělo Staré město pražské, kde do Týnského dvora musilo býti váženo všechno zboží zahraniční a odtud teprve (po vyclení) bylo rozváženo na prodej po zemi. V městech brzo vznikly cechy, jejichž snahou bylo říditi výrobu tak, aby mistrů v řemesle nebylo víc, než srese spotřeba, a aby každý vyráběl co možná stejně a za stejnou cenu (tedy opak svobodné konkurence).

Živnostenské a obchod. výsady městské.

Druhy měst. Z měst českých a uherských byla nejvýznamnější města královská, t. j. taková opevněná města, jež založil král na vlastní půdě a jimž byl přímou vrchností. Města ta lze zváti plně svobodnými; ale svoboda měšťanů přinášela s sebou, že byli povinni králi službou vojenskou jako páni a rytíři; s tím se vším souvisí, že měšťané měst královských tvoří později (od r. 1421) mezi svobodnými Čechy zvláštní stav městský, na sněmích zastoupený. V Čechách několik měst královských, jejichž výnos náležel královně, slulo věnnými městy. Naproti tomu města patřící biskupům, klášterům nebo velmožům slují města poddanská; měšťané jejich byli poddanými svých vrchností podobně jako sedláci. Osady s tržním právem, ale neopevněné a víc zemědělstvím se živící, sluly městečky (městysi).

Města královská.

Věnná města.

Města poddanská.

Vznikání měst v našich zemích. Města zakládána byla často v sousedství krajských a královských hradů a sídel velmožů, ale hojně i na půdě neosídlené. U velké většiny měst našich zemí ukazuje pravidelné přímočaré založení na vznik umělý. Na některých místech bylo založení města usnadněno tím, že cizí kupecké i domácí řemeslné obyvatelstvo sídlilo ode dávna v místě, majíc někde již nižší soudní samosprávu. To platí na př. o Starém městě pražském (srv. výše 25), snad i o Olomouci a Brně, o některých městech na Slovensku (na př. Bratislavě) — ale i tu asi jednotné vytýčení »rynku« s několika ulicemi přilehlými, opevnění a udělení městského práva (t. j. vydání listiny, stanovící politické i hospodářské svobody města) vývoj dovršilo. Tak asi vzniklo Staré město pražské r. 1232—34; r. 1257 založena byla Malá Strana. Po založení Nového města pražského (r. 1348) tvořila tři města Pražská (jež však zůstávala samostatnými obcemi) dohromady největší městské založení v celé střední Evropě. Prvá česká a moravská města vznikala vůbec od doby Přemysla Otakara I.; měst nově najednou založených přibylo nejvíc v l. 1253—1306. Města v severních krajích, zejména na Moravě, dílem i na Slovensku, nadána byla právem magdeburským, jež se rozšířilo velice na slovanském severu.

Města nově najednou založená

a města vzniklá znenáhla.

Vznik měst pražských.

Právo magdeburské.

Města na Slovensku. Města slovenská vznikají současně s prvými městy českými, tedy od 1. pol. 13. st. (z té doby je Prešpurk-Bratislava, Trnava, Nitra); Košice jsou asi z 2. pol. 13. st.; některá města (na př. Prešov, Turč. sv. Martin, Bardějov) i ze 14. st. Velmi četně byly založeny německé vsi a města v krajinách na horní Nitře, hor. a střed. Hronu, nejčetněji ve Spiži. Zde počala kolonisace velmi záhy a ovládla celý komitát, jehož

24 měst utvořilo pevný spolek. Velké privilegium na svobody spišských Sasů je z r. 1271. Přední spišská města byla Kežmark a Levoč.

Sasové ve Spiži.

Nová města byla poměrně malá, podobná velkým hradištím, vyplněným rynkem, obklíčeným několika málo ulicemi. Město se 100—120 měšťanskými domy (tedy asi 700—1000 obyvateli) bylo již větší; brzo ovšem přidružilo se k měšťanům něco chatrčí s »podsedky« (nádeníky a pod.). Nové město pražské bylo založeno jako pravé velkoměsto.

Vnější ráz a rozsah měst.

Zvláštní význam měla **města horní,** u nás zejména Jihlava a po r. 1290 vzniklá Kutná Hora. Jihlavské horní právo, sepsané kol r. 1249, a učené zpracování jeho v Jus regale montanorum v době Václava II. bylo základem horních práv v Evropě vůbec po celý středověk. Králům českým náležel podle zákona jistý díl výtěžku z dolů, zvaný urburou, ostatek dobytého stříbra musil jim býti nabídnut ke koupi. Kutná Hora vynášela prý králi 500—600 hř. týdně. V horním právu českém a v péči o doly vůbec setkáváme se již s ustanoveními o pracovní době, o nemocenském a invalidním opatření dělníků, tedy s doklady dosti pokročilé státní politiky průmyslové. Podobný význam měla četná horní města slovenská, z nichž přední byla Štávnice (nadaná právem jihlavským), Kremnice (právo kutnohorské) a horní města ve Spiži; na Slovensku bylo těžení a zpracování rudného bohatství země ještě silnějším podnětem kolonisace než v Čechách.

Horní města a horní právo.

Horní města slovenská.

Význam měst. Vznikem městského stavu, zejména měst horních, rozkvetly země naše v ohledu hospodářském a pozbyly svého výhradně agrárního rázu; peněžní hospodářství počalo zatlačovati výměnu zboží; cechovní řemeslo domáckou výrobu. Obchod mohl se rozvinouti neobyčejně, neboť síť německých měst, týmiž nebo podobnými právy se řídících, pokrývala celou střední a středovýchodní Evropu (Pobaltí, Polsko, Uhry, sever Balkánu). V průmyslu kromě těžení a spracování kovů vzrostlo vaření piva; vzmohlo se také pěstění vína; obyvatelstva přibylo, duch spekulace obchodní se probudil; takřka náhlé osazení země tolika novými osadami je samo dokladem horečného »gründerství« té doby. Politicky znamenala města neobyčejné zesílení moci královské proti šlechtě; král se o ně opíral jak finančně (vedle činží řádných vybíral daně mimořádné, a zejména se dlužil), tak vojensky, neboť města byla pravidlem důležitějšími pevnostmi než hrady jeho. Městy přibylo tedy zemi i ochrany proti nepříteli. Po stránce sociálně-politické znamenal vznik městského stavu společenské osvobození tříd dosud závislých (řemesla, průmyslu, obchodu), vznik svobodné vzdělanější střední vrstvy, která brzo stala se nositelkou kulturního pokroku. V městech zakládány byly zajisté školy, špitály, lázně, opatřena byla lépe bezpečnost osoby, majetku i zdraví obyvatelstva; správa soudní i finanční byla pokročilejší než v ostatku země. Národnostně byl nový městský stav velkou převahou ne-li úplně německý; země české staly se jím zeměmi česko-německými; i na Slovensku k Slovákům a Maďarům jím přibyl třetí národ: Němci. V Čechách teprv města vzniklá v 14. stol. (jako Nové město pražské) měla sousedy domácího původu ve větším počtu. Jak výše (str. 37) bylo vyloženo, nepodléhali měšťané zemskému (domácímu) právu trestnímu a civilnímu, nýbrž vlastnímu právu městskému, jehož vrchní stolice odvolací byly i v cizině (na př. v Magdeburce) nebo

Význam měst:

hospodářský,

politický,

vojenský,

sociální,

kulturní,

národnostní.

Městské právo.

v předních městech domácích. V Čechách a na Slovensku bylo založeno poměrně nejvíce měst ze všech zemí středoevropských; vliv českých poměrů na slovenské jeví se při tom rozličně.

Nové vsi na právu německém.

Kolonisace vesnická po právu německém přispěla mnoho k povznesení stavu selského: rozmnožila v našich zemích větší selský statek, dědičný v rodině osobně svobodného uživatele, a stvořila vesnickou obec jako nejnižší samosprávnou instanci soudní i politickou. Brzo i vesnice, založené na starém, horším právě domácím, domohly se většinou toho, že byly vysazeny a ve větší lány přeměněny po kupním právu »německém«; zbylo arci dosti vsí »nezakoupených«. Při tom ovšem i sedláci, usazení na právu německém, zůstávali poddanými vrchnosti, na jejíž půdě seděli a již za to byli vázáni platy, poslušností a pomocí v případě potřeby (svazek poddanský, staročesky též člověčenství). Stávalo se však také, že jistá část větších sedláků (zejména na statcích církevních, nebo u královských hradů, hlavně změnila-li vrchnost sedlákovi roční plat v jisté služby vojenské) stala se plně svobodnou (svobodníci, nápravníci, dvořáci), blížíc se postavení rytířských manů. Zisk, jenž plynul vrchnostem, t. j. držitelům půdy ze zakládání vsí lánových a měst, byl dosti značný; proto mnohé vrchnosti rušily i staré své dvory, aby půdu jejich osadily vesnickými úročníky. I venkovskou kolonisací založeno bylo množství německých vesnic v našich krajích, hlavně na zbožích klášterních; tím způsobem založeno trvale německé území v Čechách a na Moravě (zde nad jiné horlivým kolonisátorem byl Bruno, biskup olomoucký, rádce krále Přemysla Otakara II.) i německé ostrovy na Slovensku. Poněvadž právo německé (t. j. souhrn ustanovení o právu trestním i civilním a o řádu soudním, v Německu obvyklých) ovládlo všechna města, městyse i vsi v zemi, zůstalo domácí právo české, »zemské právo«, obmezeno jen na Čechy plně svobodné, t. j. pány a vladyky.

Svazek poddanský (člověčenství).

Vznik svobodníků.

Zisk vrchností z kolonisace.

Poněmčování země kolonisací.

Německé (městské) právo a zemské (šlechtické) právo.

Agrární ústava vsí doby kolonisační.

Na rozdíl od malých vsí slovanských starší doby byly vsi doby kolonisační rozsáhlejší (průměrem 5—20 statků); orná půda měla v nich značnou převahu nad lady a pastvinami; statky byly větší (50—150 korců). S kolonisací nabylo převahy trojstranné hospodářství (ozim, jař, úhor) a železný pluh. Plocha orné půdy k statku přiměřená slula lánem (lehen) a pravidlem tvořila jednotný celek. Z lánu platil se vrchnosti úrok ve dvou termínech (o sv. Jiří a sv. Havle), kromě toho náležely vrchnosti soudní pokuty ze soudu rychtářského, drobné dávky naturální a někde i roboty. Ale robot bylo málo, protože bylo málo panských dvorů. Poddaní slibovali svému pánu věrnost a poslušnost (t. j. člověčenství) a v zločinech poddaných. léhali jeho soudu; za to měli nárok na jeho ochranu a pomoc v nouzi. Právo dědické bylo rozličně omezeno odúmrtmi, pdle nichž v nebytí syna spadal statek cele neb z části na vrchnost nebo platila se zvláštní dávka po úmrtí hospodářově. — V Podkarpatské Rusi vedle německých osad vzniklo i něco svobodných vsí pro rusínské hraničáry (srv. str. 27 výše), založených někdy také na t. zv. právu valašském, jež bylo obměnou práva německého.

Lán - Lehen.

Povinnosti poddaných.

Právo valašské.

Vzestup šlechty. Kultura rytířská. I šlechta v této době postoupila výše, především po stránce kulturní. Svobodný Čech (Slovák, Maďar) starší doby nepoznal pravidlem ušlechtilejšího mravu, jenž by jej nápadně odlišil od jeho okolí. Vše to dala naší společnosti šlechtické teprv kultura rytířská. Přišla z Francie; žáky jejími byli nejdříve Němci; od nich pak učila se od 2. pol. 12. stol. i šlechta našich zemí. Rytířem slul původně každý bojovník jízdný (Ritter, chevalier); kdo však od 12. stol. chtěl býti počítán k stavu, řádu rytířskému, t. j. svobodné dobré společnosti, musil býti pilen dvorného mravu, prokázati svou statečnost a vojenskou vycvičenost a dbáti rytířské cti; ideálem jeho bylo proslaviti se jak rek, hrdina. S tím spojena byla v době ryzí rytířské kultury i dvornost k ženám (jež tehdy také se sociálně povznesly ze staršího otroctví), záliba k hrdinskému eposu a milostné písni. Rytíř užíval rodového znaku bitevního (erby, štíty), bydlil ve zděném věžitém hradě nebo aspoň, byl-li chud, v tvrzce s příkopem; účastnil se turnajů a klání, lovil se psy a sokoly. Starati se o hospodářství nebylo zcela rytířské; tím lze spolu vysvětliti, proč šlechta té doby proměňuje své dvory v činžovní vesnice, aby žila převahou z renty jejich. Všechny naše země naplnila tato velká móda množstvím romantických hradů, jejichž smělé stavby na temenech kopců a skal karakterisují ideální vzlet doby, podobně jako gotické kathedrály v městech. Šlechta odtud jmenovala se stálým jménem rodovým podle svých zděných sídel (viz str. 22). V zemích českých jména jejich (Valdštejn, Rožmberk, Pernštejn atd.) i jiné okolnosti prozrazují, jak na venek jevily se u nás rytířské mravy v rouše německém. I tu 14. století přineslo obrat; hrady z té doby mají velkou většinou již jména česká, jako na Slovensku slovenská nebo maďarská. Rytířství se i u nás částečně zvrhlo; králi častěji bylo vyvraceti hrady loupežných rytířů. Povolení k stavbě hradu uděloval král.

Povaha kultury rytířské.

Rytířská kultura v zemích našich.

Šlechta vyšší a nižší. Páni zemští. V Čechách utkvělo jméno rytířů později na šlechtě nižší, vladycké, počtem velmi hojné, kdežto pánů (barones) bylo poměrně málo. Páni v této době zbohatli rentou svých četných úročníků ve vsech a městech poddanských a účastí v průmyslu jejich (na př. dolování). I politicky povznesli se na rozdíl od doby starší; slují již domini terrae, páni zemští, t. j. asi tolik co knížata, zeměpáni. Přesvědčením jejich je, že mají právo říditi věci zemské spolu s králem. Od 2. pol. 13. stol. vidíme, že páni již sami osazují a tvoří zemský soud (který dříve byl soudním shromážděním všech svobodných); jen z pánů vybírají se přední úředníci zemští a kmeté krajští a z pánů a prelátů skládá se rada králova. Páni a vladykové (rytíři) spravovali se starým domácím právem zemským (srv. stranu předchozí). O jeho změnách nebo výkladu rozhodovali sami; když Karel IV. se pokusil uvésti zásady práva toho (spolu s právem ústavním) v řádný zákoník t. zv. Majestas Carolina), postavili se páni proti tomu, aby prý nebyla omezena výsada jejich, právo svobodně »nalézati«.

Páni a vladykové.

Páni; vzestup významu jejich.

Panský soud zemský.

Právo »zemské«.

Šlechta manská. Značná část šlechty (zejména rytířů a panošů) nepodléhala však právu zemskému, nýbrž právu lennímu, držíc statky své jako královská (nebo biskupská, nebo i panská) léna, tou dobou pravidlem dědičná

Právo lenní.

Kraje manské.

v mužském potomstvu. Krajiny chebská, trutnovská, loketská byly Přemyslem II. rozděleny skoro veskrze v jistý počet menších statků manských; zřízení manské bylo tu prostředkem kolonisace, podobně jako zakládání měst a vsí; tyto obvody lenní stály pod zvláštními purkrabími nebo hejtmany. Podobně organisoval biskupství své na lenním podkladě Bruno, biskup olo-

Manové hradní.

moucký. Kromě toho vznikla brzo i kol větších hradů královských (na př. Karlštejna, Křivoklátu, Bezděze) řada manství, jejichž držitelé byli povinni službou na hradě. V Lužici a Slezsku mělo zřízení lenní význam mnohem větší, neboť zde velký počet statků, a tedy i šlechty, podléhal právu manskému.

Manská šlechta v Lužicích a Slezsku.

Manská šlechta v krajinách německých vládla celkem malými statky; politicky proto nenabyla toho významu jako panská šlechta česká nebo uherská.

Emancipace církve české poč. 13. st.

Stát a církev. Také církev, zejména v zemích českých, vymanila se v této době z nadvlády živlu světského. V době Přemysla Otakara I. vymohl biskup Ondřej (1221) po tuhém zápasu s mocí královskou, aby duchovní napříště nebyli souzeni soudy světskými, nýbrž jen soudem církevním, a aby i poddaní na statcích jejich byli ze soudů krajských a zemských robot vyňati. Tím

Immunity.

immunity, dosud jen některým církevním ústavům propůjčené, ale nezachovávané, rozšířily se znenáhla na všechen statek církevní. V zločinech měl býti soudcem král sám, nebo na místě jeho soudce dvorský. S počátku 13. století nabyly kapituly pražská a olomoucká práva, voliti své biskupy; také představení klášterů byli znenáhla voleni od konventů, a nikoliv již králem

Rostoucí vliv kurie.

jmenováni. Totéž stalo se v 13. století v Uhrách. Ve 14. století osobuje si však častěji právo jmenování biskupů a opatů papež a vybírá za to od nich veliké platy, zvané servicia; současně z důvodů finančních počíná obsazovati i nižší beneficia. Bojem biskupa Ondřeje položen konečně základ k tomu,

Vznik kostelních patronátů.

že soukromí majitelé kostelů (klášterů) a statků jejich stali se pouze jejich patrony; nárok jejich na důchod z beneficia znenáhla vymizel a právo rozhodovati o jmenování kněze patronem presentovaného vyhrazeno bylo biskupovi. S tou změnou souviselo, že vše, co týkalo se poměru patrona ke kostelu,

Právo církevní.

počalo podléhati soudnictví církevnímu, podobně jako záležitosti týkající se víry, manželství, lichvy a desátku. Tak vedle práva zemského, městského a lenního nabylo váhy u nás právo kanonické (církevní). Toto bylo založeno na starém právu římském, jež později přetvořovalo v duchu svém i práva městská a zemská. Král však zůstával vrchním vlastníkem zboží

Velký rozsah církevního zboží.

církevního a nevzdal se práva ukládati mu daně zvláštní, zcela jako by šlo o města královská nebo jiný jeho majetek soukromoprávní povahy. Statek církevní nadáním královým i šlechty rostl v této době neobyčejně; v Uhrách byl ovšem ještě větší než v zemích českých. K starým řádům připojila doba

Nové řády duchovní.

rytířská duchovní řády rytířské (johanity, templáře, rytíře řádu německého, křižovníky s červ. hvězdou) a brzo potom kazatelské řády, zejména pro města určené, dominikány a františkány. Templářských komend vzniklo zejména mnoho na Slovensku.

Obmezení manských povinností českých.

Poměr Čech k říši. Ve 13.—14. stol. konečně povznesl se k větší svobodě i zeměpán. Kníže český získal důstojnost královskou dědičně, zlatou bullou sicilskou (1212) byly manské povinnosti jeho k říši obmezeny na nepatrnou míru (pomoc vojenská pouze 300 oděnců k jízdě římské nebo 300 hřiven stříbra náhradou a návštěva císařova dvora jen na třech místech) a císař vzdal se své svrchovanosti nad českými biskupy, jejichž investitura odtud náležela králi českému. Vším tím dostalo se českému

Právo kurfiřtské.

státu v poměru k říši víc práv než povinností, neboť od r. 1257 vykonával král český právo kurfiřtské jako jeden ze čtyř světských knížat kurfiřtů a tím někdy rozhodující vliv na osudy říše. Pokusy Rudolfa I. a Albrechta I. porušiti tento právní poměr v neprospěch Čech nevedly k cíli; zlatou bullou Karla IV. z r. 1356 byly svobody říše české potvrzeny způsobem co nejslav-

Právo nástupnické.

nostnějším. Při tom upraveno bylo i právo nástupnické v ten smysl, že Čechy jsou říší v rodě panovnickém dědičnou po meči i po přeslici, a teprv po vymření rodu že Čechům sluší právo svobodné volby nového krále. Hlavní věcí je i zde, že císař nebo král německý neměl nikdy práva panovníka Čechům jmenovati. Manem říše však král český býti nepřestal. Zlatou

Privil. de non appellando.

bullou bylo říši české potvrzeno staré právo její svrchovanosti, že totiž nikdo z českých poddaných nesmí se v soudní při odvolati k soudu mimočeskému, ani císařskému (privilegium de non appellando).

Uhry lénem stolice papežské.

Poměr Uher k říši. Král uherský byl na říši nezávislý, za to jej považovala za svého mana kurie papežská. Odtud titul jeho král apoštolský a asi i řecký dvojitý kříž v starém znaku uherském, jejž do velkého znaku svého přenesla i naše republika.

Absolutní moc královská.

Moc královská. Její prvá obmezení ústavní. Moc královská zůstávala v Čechách i v Uhrách v základě absolutní; fakticky ovšem vůle mocných šlechtických čeledí a jednot uplatnila se někdy proti králi. Rada pánů a předních prelátů se připomíná častěji; v Čechách kryje se snad s panským soudem zemským. Sněmů s mocí zákonodárnou nebylo, leč za okol-

Sněmy.

ností mimořádných, v Čechách na př. za bezkrálovi po smrti Přemysla II.; poněvadž tenkrát šlo o nové daně, byli zváni na sněm i měšťané větších měst. Král novými důchody z dolů a měst zbohatl, dovedl si také uhájiti

Důchody královské.

velkých statků korunních; proto pomoci pánů nebo země, t. j. berní, málo potřeboval, ač hradil jako dřív sám všechny potřeby státní. Stát a kníže spadá stále ještě v jedno. Jen za slabých panovníků nebo rozvrácených poměrů dochází k vyjednávání mezi králem a obcí zemskou. Jeho výsledkem jsou

Počátky ústavních práv šlechty.

prvé ústupky ústavní, prvá samovolná obmezení všemoci knížecí v některém směru, jež znenáhla kladou základy k vývoji korporací stavovských. Sem náleží zlatá bulla Ondřeje II., krále uherského, z r. 1222 a privilegium krále Jana českého, vydané Čechům a Moravanům v l. 1310—1311. Oběma těmto ústavám jsou společny myšlenky, že statky šlechtické, pokud nejsou osazeny sedláky, mají býti daně prosty (v Čechách pak se vymezuje, že král smí berni vybírati svobodně jen před korunovací neb

Zlatá bulla uherská (1222) a

privilegia česká z r. 1310—1311.

sňatkem v rodině), že cizinci nemají dostávati úřadů v zemi, že šlechta není povinna vojenskou službou králi za hranicemi země a že nápad královský na odúmrt šlechtickou má býti omezen. Zlatá bulla Ondřejova nad to má ustanovení o soudní ochraně šlechticů a opatření proti přemoci županů (v tom všem připomíná česká lura Conradi«; str. 24 výše), dávajíc konečně biskupům i šlechtě právo odporu proti králi, kdyby zlaté bully se nedržel. V novém vydání zlaté bully z r. 1231 byl tento nebezpečný článek vynechán.

Právo odporu v Uhrách.

Poměry soudní a správní. Vyloženými převraty společenskými způsobeny byly i pronikavé změny ve správě, zejména v zemích českých. Poněvadž obvody církevní a městské byly vymaněny ze staré pravomoci krajských úřadů a i obce vesnické na právu německém dosáhly nižší samosprávy soudní, ztenčena byla působnost krajských úředníků měrou rozsáhlou a zmenšila se ještě více, když znenáhla i vyšší soudnictví (hrdelní právo) nad osedlými na statcích šlechty osobily si panské vrchnosti přímo. Ke krajským soudům příslušela potom pravděpodobně jen nižší šlechta. Tak v krajích nabývá převahy nad správou krajskou správa vrchnostenská; s ní vznikají menší okresy správy soudní a politické, t. j. panství (dominia), jinými slovy obvody velkostatků (tato nová úprava trvala u nás až do roku 1849). Rozvrat správy krajské umožnil centralisaci soudní (a tím i politické) správy v Praze. Od doby Václava I. vzniká úřad nejvyššího soudce král. Českého, jenž vedle nejvyššího komorníka předsedá soudu zemskému (panskému, kmetskému). U soudu zemského vznikají v době Přemysla II. desky zemské, do nichž zapisují se žaloby a rozsudky a smlouvy trhové o statcích svobodných (šlechtických) — v době pozdější i snesení sněmů a zákony zemské — u soudu dvorského vznikají desky dvorské čili manské. Vytvořují se tedy dva nejvyšší soudy: zemský, kde rozhodovali sami páni o věcech šlechty české se týkajících, a dvorský, k němuž slušelo vše, co patřilo pod soudní svrchovanost královu (manské statky a léna česká za hranicemi, odvolání z měst a od poddaných církevních). Jako přední úředník královský, jenž má péči o trestní a policejní moc v zemi, vystupuje v popředí znenáhla purkrabí pražský, který ke konci 14. stol. v hodnosti předstihuje nejv. komorníka. Správa měst královských náleží podkomořímu.

Ztenčení moci krajských úřadů

Vznik správy vrchnostenské (patrimoniální).

Počátky zemských stavovských úřadů.

Desky zemské a dvorské.

Soud zemský a dvorský.

Nejvyšší purkrabí.

Na Slovensku byl vývoj podobný. Také tu byla nová německá města a německé osady vůbec jako statky církevní vyňaty od 13. stol. ze soudnictví stoličního (komitátního), jež zůstalo omezeno na šlechtu nižší (zemany). Početnost této nižší šlechty, organisující se v komitátech podle vzoru autonomní obce městské, dávala komitátům i v té době značnou váhu.

Vývoj správy na Slovensku.

Důchody královské byly v podstatě stejně jako dříve. Ale zanikla daň míru a většinou pokuty soudní, přibyly peněžité činže z měst královských a nesmírně vzrostl příjem z urbury dolů na drahé kovy. Půdy zůstalo v rukou královských již nemnoho, nesla ovšem víc než dříve. Stará mimořádná »collecta«

Důchody panovnické.

sluje nyní berní. Svobodná půda, patřící k šlechtickým nebo církevním dvorům, je jí prosta; daň se platí tedy jen z měst a rustikálu; šlechta zavazuje zeměpána pravidlem, že berni rozepíše jen výjimečně (výše str. 43). Vedle této obecné berně vybírá král častěji berni zvláštní ze svých vlastních měst a ze svého i církevního rustikálu. Tato berně má ráz soukromoprávní.

Berně.

Rozkvět obchodu vedl i k zdokonalení **mince.** V Čechách během 13. stol. razily se velmi lehké denáry, zvané brakteaty; v 2. pol. 13. stol. razilo se víc než 600 takových denárů z hřivny. Král Václav II. zavedl (r. 1300), následuje v tom vzorů severoitalských, novou dobrou těžší minci, t. zv. groše (t. j. denarii grossi, velké denáry, jež měly 3·6—3·9 gr. stříbra). Grošů razilo se z hřivny stříbra 64. Peníze počítaly se na hřivny (podle váhy) nebo na kopy grošů (kopa = 60 kusů); drobnější mincí zůstával denár (1 groš = 7 až 14 denárů). Dobrá mince tato rozšířila se daleko do sousedství. Král Jan český počal, jako první kníže v říši, razitu také zlaté peníze (dukáty) rázu florentského (3½ gr. zlata). Příkladu následovali jiná knížata, na př. duchovní kurfiřti porýnští, kteří razili t. zv. zlaté rýnské, i císař, zejména však králové uherští; uherské dukáty byly rády brány v zemích sousedních. Zisk z mince králové pronajímali bohatým měšťanům. Zhoršováním mince i v této době menšilo se množství stříbra v ní obsaženého a tím klesala kupní síla její. Za Václava IV. razilo se již 110 grošů z hřivny. Pokles hodnoty groše byl tak velký, že zaň bylo lze koupiti kolem r. 1420 zboží v ceně přibližně našich předválečných 1²/₃ K, kdežto za Václava II. asi za 3 K. Zlatý uherský rovnal se v 1. pol. 15. stol. 24 čes. grošům, r. 1485 29 grošům; zlatý rýnský v 2. pol. 15. st. 18—22 gr. čes.

Brakteaty.

Groše české.

Zlaté (dukáty).

Klesání hodnoty peněz.

Vojenství založeno je v té době na zemské hotovosti všech svobodných a manů královských. Jádrem vojska je těžkooděná rytířská jízda, poměrně nečetná; četa o 50 rytířích někdy boj rozhoduje; velmoži světští a duchovní smlouvají se záhy o určitý kontingent zbrojenců jízdných nebo pěších, s nímž na zavolání musí ke králi přitrhnouti. Válečnictví spravuje se rytířskými pravidly, dříve neznámými (na př. předchozí opovědění nepřátelství), bitvy podobají se turnajům. Města počala nejdříve zbrojence si najímati, t. j. místo měšťanů stavěti do pole četu žoldnéřské.

Rytířská vojska.

Žoldnéři.

Poměry národnostní. V té době již jako jižně od Čech a Moravy (na východ až k hranici uherské, ba i za ni), tak i na severu jejich sídlí všude národ německý; na severu sic drží se ještě hojné ostrovy a ostrůvky slovanské v německém moři (na př. Srbové v Lužicích), ale šlechta, města i většina venkova je tu již německá. Čechy a Morava stávají se výspou, vybíhající hluboko do moře německého. Hromadná německá kolonisace českých zemí a Slovenska v 13. stol. jeví se za takových okolností zvlášť velikým nebezpečím pro českou budoucnost. Štěstí Čechů bylo, že vlastní národ český, t. j. šlechta, nepodlehl cizotě. Protiva národnostní mezi Čechy a Němci, jež zesiluje u nás s pokrokem německé kolonisace, prohlubuje se tím, že oba tábory se v podstatě rozlišily i sociálně a hospodářsky (německý městský stav, český velkostatek). Šlechta česká, která od konce 12. stol. poněmčovala se spěšně působením mravů a mód rytířských, uvědomuje si

Čechy výspou v němec. moři.

Národní nebezpečí německé kolonisace.

Protiva českoněmecká protivou mezi velkostatkem a městy.

Doklady českého národ. vědomí.

nyní z odporu proti městům své češství. Již z doby Přemysla Otakara II. máme doklady živého vědomí národního v českém prostředí (na př. list z r. 1278 polským knížatům, žádající jménem společných zájmů českopolských a příbuzenství pokrevního pomoci králi Přemyslovi »contra insatiabiles hiatus Teutonicorum«, proti nenasytným chtíčům německým), a prvá kronika česká, sepsaná

Dalimil.

českým veršem poč. 14. stol. (tak řeč. Dalimila), je dokladem tak náruživé lásky k rodnému jazyku a mravu a takové nenávisti a pohrdání cizotou, že mohla napsána býti jen v době divoce rozpoutaných sporů národnostních. V době lucemburské snaží se Čechové, podporováni jsouce králi svými, znenáhla nabýti

Vnikání Čechů do měst.

jistého vlivu i v městech; ujímají se řemesel a živností a vnikají tak do německých obcí městských; naopak mnozí bohatí měšťané, zakoupivší si svobodné statky vladycké, počeštují se v šlechtické společnosti. Na Slovensku nedovolují německá města vnikání slovanského nebo maďarského živlu do

Počátky české literatury.

obcí nebo cechů; jen Žilina v tom činí z vůle krále (r. 1371) výjimku. Povznesení laických stavů, rytířstva a měšťanstva, a živější styk jejich s kulturou způsobily, že jazyk český proniká (od stol. 14.) do literatury, a to i právnické.

Pražská němčina.

Německé nářečí pražské, jehož užívalo se v kanceláři Karla IV. v Čechách, stalo se základem pozdější spisovné němčiny.

Podkarpatská Rus.

V Podkarpatské Rusi posílen byl živel rusínský přijetím podolského knížete Fedora Korjatoviče (jemuž Zikmund pomáhal v bojích s Litvany) i s družinou jeho do země (1393); za knížetem přišlo na 40.000 Rusínů. Fedor tituloval se knížetem munkáčským (mukačevským).

Život duševní a umělecký. Vůbec vzdělanost knižní, jež dříve byla privilegiem kleriků, proniká v této době valem i mezi laiky stavu šlechtického nebo městského. Nejpatrněji jeví se to v Čechách, kde nová universita, vábící k sobě žáky z celé střední i východní Evropy, má o to značnou zásluhu.

Význam university pražské.

Universita středověká je sic v podstatě ústavem církevním, učiteli i žáky jsou většinou kněží (kteří přebývají spolu v »kolejích«, asi jako v klášteřích), cílem studia je především vzdělání theologické; celek je organisován podobně jako řemeslnický cech, nadaný privilegiemi. Ale i laikové jsou hojně

Umělecký rozkvět Prahy.

zastoupeni mezi žáky; jimi šíří se zájem o otázky theologické i do vrstev širších. S dobou lucemburskou stává se Praha i hlavním sídlem krásných umění v zemích našich. Předním architektem Karla IV. byl Francouz Matyáš z Arrasu, pokračovatelem jeho Němec Petr Parléř; umění české té doby velkou většinou béře své popudy a vzory přímo z Paříže, Avignonu, z Italie,

Slovensko.

a z Prahy zase vlivy jeho nesou se dále do Slezska (Vratislavě), Slovenska i na západ do říše vlastní. Podobný význam má na Slovensku doba králů z rodu Anjouova (košický dóm, vystavěný za Karla Roberta). Latina, jako jazyk kulturní, má stále ještě velikou převahu; jí jsou i v této době sepsány u nás i v Uhrách četné kroniky.

B. Doba od konce stol. 14. do r. 1526.

1. Přehled dějin vnějších.

Václav IV. (1378—1419).

Václav IV. (1378—1419), jenž ujal se vlády, nemaje 18 let, byl nepodoben otci svému. S počátku, dokud ještě působily na okolí jeho tradice Karlovy, dbal svých povinností vládních, ale čím více dospíval mužných let, tím více je zanedbával, hově především lovu. Neměl vytrvalé vůle; byl dobrý, ale v návalu prchlivosti dovedl býti krutý a opíjel se. Sídlo své přeložil s hradu do Starého města a obklučoval se družinou milců, většinou z vladyk a měšťanů. To vše přispělo k jeho popularnosti ve vrstvách nižších, ale znepřátelilo mu pány a dalo příležitost ctižádostivému Joštovi, markrabímu moravskému, a Zikmundovi, králi uherskému, aby se do českých záležitostí míchali, a to pravidlem proti Václavovi. Jednou (1394) páni krále dokonce zajali, po druhé jej (1403)

Spory s klerem.

věznil Zikmund. Nápadně vyniká v povaze Václavově jeho nechuť k vyššímu kleru. Za jeho panování došlo častěji k srážkám mezi králem a preláty, zejména arcibiskupy pražskými, kteří nejednou prchali z Prahy před hněvem královým na pevný hrad roudnický. Zvlášť prudký byl jeho spor s arci-

Jan z Nepomuka.

biskupem Janem z Jenštejna r. 1393, v němž dal král vikáře arcibiskupova Jana z Pomuka zmučiti na smrt a utopiti. Václavovo nepřátelství ke kleru přispělo také k tomu, že r. 1400 tři duchovní kurfiřti sesadili krále Václava s trůnu německého a zvolili mu protikrálem Ruprechta Falckého.

Pokleslost duchovenstva. Schisma církevní. Tato nevážnost k stavu duchovnímu rozšířena byla v té době mezi vzdělanějšími laiky vůbec. Příčinou bylo, že život kněží nesrovnával se s mravním posláním jeho. Statky

Bohatství a úpadek duchovenstva.

církevní pokrývaly velkou část země a rostoucí zbožnost majetného obyvatelstva dařila kostely a oltáře novými důchody; i prostý vladyka pamatoval na spásu duše darováním věčného platu z jednoho nebo více svých činžovních statků selských. Far a kostelů vůbec a kněží při nich ustanovených bylo daleko více než dnes; poměrné vzdělání kleru a privilegia, jichž celý stav požíval v životě občanském, zjednávaly mu v společnosti národní velikou převahu. Vše to stalo se brzo hlavním pramenem mravní pokleslosti jeho; blahobyt a výhody kněžstva svábily mezi ně mnoho nepovolaných, jimž úřad jejich byl jediné příležitostí k bezstarostnému životu. Mnozí důchody svých obročí pronajímali zástupcům, žijíce jen zahálce. Nejhorší bylo, že zlořádů těchto účastna

Spoluvina kurie.

byla ve velké míře sama stolice papežská, osobujíc si obsazování vyšších i nižších beneficií přímo a přijímajíc za ně vedle zvláštního desátku papežského značné výkupné pod rozličnými formami. Obraz úpadku byl dovršen, když francouzští kardinálové zvolili si proti papeži římskému papeže avignonského (1378). Církev byla rozpolcena a oba papežové dávali

Schisma církevní.

se navzájem v klatbu.

Hlasatelé reformy církevní. Bylo to v době, kdy zejména v Čechách přibývalo i mezi laiky mužů vzdělaných, vzdělaných ve smyslu středověkém,

Štítný.

t. j. obírajících se náboženskými otázkami na základě odborných spisů i Písma svatého. Vladyka Štítný na př. mohl již soupeřiti s učenými doktory v poučování a vychovávání lidu, a to ve spisech psaných jazykem národním. Nenedostávalo se také duchovních, kteří kázáním nebo příkladným životem snažili se staviti rostoucí úpadek mravů a brojili zejména proti pokleslosti kleru.

Milič z Kroměříže.

Takový byl blouznivý asketa Milič z Kroměříže († 1374), jenž slovem i skutkem působil v Praze pro přísnost mravů a obětovnou lásku k bližnímu.

M. Matěj z Janova.

Takový byl kněz **M. Matěj z Janova,** vystudovavší v Paříži (zemřel poměrně mlád r. 1394), jenž v latinském spise, nazvaném Pravidla starého a nového zákona, vyložil názorně rozdíl mezi křesťanstvím evangelia a zesvětštělou církví soudobou a proti vněšnostem a formálnostem kladl důraz především na pobožný život, pokoru a lásku křesťanskou. Spisy Janovy prosyceny byly duchem mystickým, chtěly nápravě společnosti víc účinnou láskou než bojem s církví. Ale protivník nejnebezpečnější, protože odborně vysoce vzdělaný a bezohledný, vyvstal církvi tehdejší v starším vrstevníku Janovově,

Jan Viklif († 1384).

v angl. theologu **Janu Viklifovi** († 1384). Viklif z břitkého karatele zlořádů vyvinul se brzo v dogmatického novotáře, jehož učení podvracovalo v základech dosavadní ústavu církevní. Učení Viklifovo rozšířilo se nejvíce v Čechách, a pojíc se tu s opravným směrem domácího původu, naplnilo

Husitství.

myšlenkami svými české hnutí náboženské, známé pod jménem husitství.

Nové pojetí církve.

Učení Viklifovo; hlavní myšlenky husitství. Matěj z Janova podobně jako Viklif soudil, že pokleslá církev soudobá, v jejímž čele stojí papež a kardinálové, nemůže býti pravou církví Kristovou. Členy církve pravé, psal Janov, mohou býti jen opravdoví následovníci Kristovi, žijící v duchu jeho. Viklif učil, že členy církve jsou pouze ti, kteří byli předurčeni k spasení, hlavou její je přímo Kristus (učení o duchovní povaze církve). Kdo je předurčeným a tedy údem církve, lze poznati po křesťanském životě jeho. Kdo však je trvale ve stavu smrtelného

Praví a nepraví křesťané.

hříchu, nemůže býti pravým křesťanem, knězem nebo papežem; svátosti jím udělené nemají ceny, rozkazů jeho netřeba poslouchati; ani světský pán v stavu smrtelného hříchu není pánem řádným. Důsledkem tohoto revolučního učení, jež výroky a rozkazy představených hřešících nepovažovalo za závazné, bylo hledati ve

Důraz na autoritu písma.

věcech víry autority jiné, naprosto spolehlivé. Tou je Janovovi i Viklifovi Písmo sv. Rozkazů církevních představených, učil Viklif, třeba dbáti jen potud, pokud jsou opodstatněny Písmem sv.; vše, co v učení a kultu nelze doložiti Písmem, jsou nálezky lidské, jež třeba odstraniti. Tak Viklif zamítá některé svátosti, zpověď, očistec, odpustky, exkommunikace, přílišné ctění svatých a ostatků, všechny stupnice hierarchické a mnišské řády. Viklif chce vůbec zmenšiti

Pokusy zmenšiti význam kněžství.

význam kněžství; proto dovoluje světské moci trestati kněze nehodně žijící, proto zdůrazňuje, že duchovní nesmí vykonávati nad poddanými práva trestního (t. j. světského panování), ano nesmí vůbec držeti statků pozemských (jež má zabrati král); kněží mají žíti v chudobě. Význam kněžství mělo zeslabiti i učení jeho,

Svobodné kázání.

že ve svátosti oltářní po posvěcení hostie knězem zůstává podstata chleba, Kristus že v ní přítomen je skutečně, ne však hmotně, dále i učení, že kněz nemůže dáti rozhřešení hříchů. Velký důraz klade Viklif na kázání slova Božího, jako před ním Milič z Kroměříže; kázání je Viklifovi hlavním úkolem bohoslužby a má povahu svátostnou. Vůbec Viklif proti bohaté a rozmařilé, světu vládnoucí církvi soudobé staví

Ideál církve původní.

jako ideál církev dob apoštolských, chudou a ponížen, prostou »nálezků«

pozdějších. V tom mu je blízek i Matěj z Janova a starší kacířstva, z nichž v Čechách na probouzející se hnutí náboženské mělo přímý vliv valdenství, rozšířené na českém jihu. Přikazovalo také chudobu a pokoru, přísahu mělo za nedovolenou a přikázání »Nezabiješ!« šířilo na zamítání války i trestu smrti.

Vliv valdenství.

Spojení snahy náboženské a národní. Myšlenky ty nebyly by asi samy sebou měly síly, aby v Čechách způsobily převrat tak veliký, kdyby se nebyly spojily s žárem nadšení národního. Čeští mistři a studenti byli menšinou na universitě, kde Němci, soustředění v národu bavorském, saském a »polském« (většinu v tomto měli Němci ze Slez a měst polských), měli proti nim velkou převahu. Češi byli v menšině v městech, především v Praze; i v duchovenstvu vyšším a řádovém bylo stále mnoho Němců. Snaha, vyniknouti nad protivníky v každé příčině a ospravedlniti nárok na prvenství v zemi, přispěla bezděky k tomu, že Čechové stali se zvlášť horoucími hlasateli anglických i domácích myšlenek reformních, kdežto Němci zůstávali obránci řádu dosavadního. Tak Čech, jehož sebevědomí, jistotou mravní převahy nesené, vzrostlo neobyčejně, stal se »bojovníkem božím«, Němec »nepřítelem zákona božího«; to teprv dalo rozvíjejícímu se boji živelnou sílu jeho.

České snažení národní.

Důvody jeho.

M. Jan Hus. Mezi Čechy na universitě bylo mnoho vzdělaných a nadšených horlitelů pro nápravu církve, učením Viklifovým více nebo méně dotčených; důslednou odvahou, bojovností a opravdovostí vynikl mezi nimi záhy mistr svobodných umění Jan z Husince, řečený Hus, kazatel v kapli Betlemské. V několika málo letech stal se vůdcem celého hnutí. V kapli své, která byla založena k tomu konci, aby lid český na Starém městě měl vlastní stánek, kde by slyšel slovo boží, podroboval (od r. 1402) ostré kritice rozmařilý život kněžstva a úpadek církve a mravů vůbec. Proslul také záhy jako buditel vědomí národního a vzdělavatel časových otázek náboženských v jazyce národním. Prvého velkého úspěchu domohla se strana jeho r. 1409,

M. Jan Hus.

Dekret kutnohorský (1409).

kdy král Václav dekretem kutnohorským udělil národu českému na universitě tři hlasy a národům německým hlas jediný. Šlo tenkráte o odstranění dvojice papežské a o zvolení nového papeže na obecném pisánském koncilu. Pro plán ten byl získán král Václav a s ním česká strana na universitě; proti němu byla německá většina university; král proto dal většinu Čechům, jako národu domácímu. Němečtí mistři a studenti ve velkém počtu opustili Prahu a prvým rektorem počeštěné university byl zvolen Hus.

V té době již arcibiskup pražský vystupoval proti prudkým kázáním Husovým i proti spisům Viklifovým; na žádost jeho nový papež Alexander V. (který rozmnožil dvojici papežskou na trojici, poněvadž dva dřívější papežové neodstoupili) zakázal kázání v soukromých kaplích v Čechách, tedy i v kapli Betlemské. Když Hus neposlechl, vydal arcibiskup klatbu na Husa a dal spáliti knihy Viklifovy (v červenci 1410). V boji tom stála za Husem universita a česká veřejnost; také král a královna brojili proti klatbám nad Husem vyneseným a přimlouvali se zaň; král konečně násilím na statcích

Arcibiskup proti Husovi.

a důchodech arcibiskupských donutil arcibiskupa k smíru a prohlášení, že v Čechách bludů není. I Hus popíral, že by se držel bludů Viklifových, a psal v tom smyslu prosebně papeži. Tak by snad prvá pře Husova byla mírně vyřízena, kdyby brzo potom nebyl Hus (r. 1412) vystoupil proti podávání odpustků, jež vypsal papež Jan XXIII. na válku s ochránci protipapeže svého a jež prodávaly se v Praze nedůstojným způsobem. Hus, jsa pro agitaci svou volán k zodpovídání, prohlásil, že rozkazů papežských, jež jsou v rozporu s učením Kristovým, neuposlechne. Když proto klatba nad ním byla zesílena, odvolal se v duchu Viklifově k Ježíši Kristu a nedbal ani exkomunikace, spravuje se čím dál tím zřejměji stanoviskem Viklifovým. To bylo příčinou, že někteří dosavadní straníci jeho na universitě (Páleč, Stanislav ze Znojma) jej opustili. Také král vystoupil, ale bez důrazu, proti viklifismu. Teprv když nad Prahou vynesen byl interdikt a německé obyvatelstvo chystalo se vztáhnouti ruce na Husa a rozbořit Betlém, Hus (poč. listop. 1412) prchl z Prahy.

Nová pře o odpustky.

Hus exkomunikován.

Husův odchod z Prahy.

Husův proces a smrt jeho v Kostnici. Bojovný duch Husův však zlomen nebyl. Kázal a psal dále na venkově (v okolí pozdějšího Tábora a na Křivoklátsku) v duchu reformního programu Viklifova a za rostoucích sympatií veřejnosti, jakož i dvora královu. Na radu královu bratra krále Zikmunda (jenž po smrti Ruprechtově r. 1410 zvolen byl za krále německého) pojal úmysl ospravedlniti učení své ve veřejném procesu před tváří celého křesťanstva na církevním koncilu kostnickém. Věděl, že tu jde o život jeho: glejt, jejž si od Zikmunda vyžádal, měl mu pouze zaručiti svobodné slyšení a chrániti jej zatčení během procesu. Vskutku byl uvězněn brzo po svém příchodu (poč. list. 1414) a veřejného slyšení domohl se teprv po mnohých přímluvách svých přátel. Při něm žádal, aby koncil mu z Písma sv. dokázal, že učil křivě. Na stanovisko to koncil nepřistoupil, žádaje, aby Hus bludy své prostě odpřisáhl. Tomu se Hus nepodvolil; odpřisáhnouti znamenalo mu přiznati se k bludům; Hus však byl přesvědčen, že učí dobře katolicky, že je lepším katolíkem než protivníci jeho. Tvrdil také, že mnohé bludy jsou mu přisuzovány neprávem a že zejména nesouhlasí s Viklifovým učením o svátosti oltářní, jež se mu vytýká. Ale při zásadě, že křesťan nesmí poslechnouti rozkazu představených, není-li rozkaz ve shodě s Písmem sv., setrval. Proto byl 6. července 1415 prohlášen za zatvrzelého kacíře a hned upálen. Ani ne rok potom upálen byl v Kostnici i přítel Husův M. Jeroným Pražský. Jeho velikost ducha, učenost, neohroženost a výmluvnost naplnila obdivem i soudce jeho.

Jeho činnost na venkově.

Jízda do Kostnice.

Proces Husův a stanovisko jeho v Kostnici.

Smrt Husova a Jeronymova.

Hnutí husitské v Čechách. Smrt Václava IV. Čechové spatřovali v odsouzení Husově odsouzení celého národa. Šlechta česká a moravská sjela se ve velkém počtu v Praze (poč. září), aby v listu ke koncilu protestovala proti upálení kněze spravedlivého a pohaně tím celé zemi způsobené a zapsala se mezi sebou, že kazatelů zákona Kristova chce hájiti až do vylití krve. Bylo to vlastně prohlášení odboje proti nejvyšší autoritě církevní.

Protest Čechů ke koncilu.

Svobodné kázání slova božího a přijímání pod obojí způsobou (nedávno M. Jakoubkem zavedené a Husem schválené), hlavní to praktické požadavky reformního úsilí náboženského, byly zaváděny v celé zemi; počalo se i zabírání statků církevních, ničení klášterů a především vyhánění kněží, kteří zůstali věrni starým řádům. Když král Václav (poč. r. 1419) na důrazné naléhání bratrovo proti tomu vystoupil, setkal se s odporem, jenž organisoval se jednak v Praze (kde strana česká ve Starém a Novém městě po útěku Němců nabyla většiny), jednak v jižních Čechách v obci táborské, založené horlivými přívrženci nového učení, jejichž vůdcem vojenským stal se starý zkušený válečník z malého vladyckého rodu, jednooký Jan Žižka z Trocnova. V té době rodící se revoluce král zemřel (srpen 1419).

Novoty náboženské.

Organisace branného odporu.

Tábor.

Jan Žižka.

Povstání země proti Zikmundovi. Smrt Václava IV. způsobila sic bouře proti klášterům a Němcům, ale královna-vdova Žofie a páni starali se o obnovení pokoje; země většinou přála si míru a přijatelného kompromisu s dědicem trůnu Zikmundem. Když však Zikmund chystal se vojensky vtrhnouti do Čech, aby násilím zavedl starý řád, když papež Martin V. vyhlásil po všem křesťanstvu křížovou válku proti Čechům a Zikmund dal ve Vratislavi pražského měšťana, starce Krásu, jenž nechtěl odpřisáhnouti české bludy, vléci koni po městě a upáliti, vzchopila se země k zoufalému odporu. V čelo jeho postavila se města Pražská; vášnivé manifesty Pražanů vzpomínaly na př. vyhubení Slovanů polabských, způsobeného zlostí německou, vybízely k sjednocení na obranu národa českého a pravdy Páně a fanatické písně volaly k povstání proti »králi babylonskému«. V létě r. 1420 přitrhl Zikmund s velkým vojskem křížovým ku Praze, ale utrpěv porážku od Žižky na hoře Vítkově (dnešním Žižkově), neodvážil se na město udeřiti. Počátkem listopadu byl poražen znovu na Pankráci, když chtěl osvoboditi Vyšehrad, obležený Pražany; r. 1421 prchlo nové vojsko křižácké od Žatce, nepřítele ani nespatřivši, a v lednu 1422 obrátil Žižka krále Zikmunda na útěk u Kutné Hory. Vším tím byly plány Zikmundovy na pokoření Čechů zmařeny a víra v nepřemožitelnost kacířských vojsk českých v cizině utvrzena. Morava, Slezsko a Lužice stály však většinou v poslušenství Zikmundově.

Zikmundovy přípravy proti Čechům.

Povstání Čechů.

Bitvy na Vítkově a Pankráci (1420).

Bitvy u Žatce (1421). u Kutné Hory (1422).

Sociálněpolitický a národnostní obsah hnutí husitského. V proměnách, jež ve vnitřních poměrech země způsobila husitská revoluce, ukázalo se, jak mocné hospodářské a sociální vlivy spolu působily na vývoj hnutí. V popředí bojovného husitství stojí od počátku města. V nich skoro veskrze šlo o zápas české vrstvy řemeslnické proti bohatším starousedlým rodinám německým, majícím v rukou správu obcí; tyto rodiny byly za revoluce z měst vypuzeny nebo pobity a statky jich rozdány Čechům. Zvlášť mocné postavení v zemi zaujala Praha, která si r. 1421 podrobila velký díl měst královských, zakládajíc takřka v zemi městský stát, jejž vrstevníci srovnávají se státem benátským. Ale brzo většina měst přidala se k radikálnější straně táborské; sbory jejich tvořily jádro obcí »polem pracujících«

Městský stav v čele hnutí.

Moc Prahy.

Tábor.

Drobná šlechta. (vojensky v poli stojících). Vedle měšťanů byla to zejména drobná vladycká šlechta, jež zasloužila se o vojenskou sílu odboje. Členové její, jichž rozrodem přibývalo, rozsahem statků svých nepříliš vzdálení sedlákům, ocitali se hospodářsky v tísni; hledali si chleba ve službě krále a pánů nebo

Zabrání statků církevních a královských. ve vojnách zahraničních; revoluce dala jim naději na hojnou kořist doma, zejména v rozsáhlém majetku církevním, jenž pokrýval víc než třetinu země. Majetek tento a s ním i statky královské byly v těchto letech rozchváceny skoro úplně; o kořist dělila se šlechta drobná i vyšší a města.

Sekularisace církev. zboží. Město Tábor získalo tak na př. panství na 8 čtverečních mil. Tato sekularisace církevního zboží v Čechách byla z největších ve středověku; Morava, kde revoluce neměla té síly jako v Čechách, ji byla ušetřena.

Na Moravě také zachovala se města převahou německá do dob pozdějších, kdežto v Čechách dovršila revoluce, částečně násilím, počeštění

Počeštění měst. stavu městského. Bylo by k tomu došlo asi i bez revoluce. Čechové odtud, jediní z východních národů, měli vlastní stav městský (v Uhrách na př. podařilo se odněmčit města teprve v 17.—20. stol., a to jen napolo). V prvé době bouře

Účast sedláků v hnutí. také sedláci byli zastoupeni hojně ve vojscích táborských, vedeni jsouce, jak se zdá, zápalem náboženským, vzbuzeným kazateli. Hospodářských důvodů k revoluci neměli; doufali-li však, že nový »zákon Páně« dopřeje jim víc svobody, byli zklamáni. Po stránce sociálně politické revoluce k myšlence občan-

Pokud bylo hnutí demokratické. ské rovnosti všech lidí nedospěla; demokratické zabarvení její jeví se především v snaze zvýšiti politická práva stavu městského a vladycké šlechty. Jeví se ovšem i v jejím stanovisku náboženském, neboť požadavek, že každý křesťan má právo odepříti poslušnost církevnímu představenému, nesrovnává-li se rozkaz jeho s učením bible, dával zvláštní práva kritickému rozumu jednotlivcovu a chtěl jaksi, aby absolutní ústava církevní proměnila se v ústavu konstituční, v níž jednotlivý úd není již odsouzen k němé poslušnosti.

Rozličnost názorů. **Husitské strany.** Myšlenkově nebylo hnutí neseno jednotným programem; prohlášení bible za hlavní nebo jedinou normu v otázkách věroučných vedlo k takové rozličnosti názorů, že v zemi hlásila se brzo snad všechna

Universita. kacířství, jež kdy poznalo křesťanstvo. Universita, které většina národa přisuzovala úkol rozhodčí v otázkách sporných, uhájila svou autoritu jen ve straně konservativnější, k níž náležela hlavně vyšší šlechta

Pražané. husitská a měšťané staroměstští (odtud Pražané). Požadavky této strany byly tlumočeny v t. zv. artikulích pražských, jež vedle svobodného

Čtyři artikule pražské. kázání a přijímání pod obojí žádaly, aby přestalo světské panování kněžstva (což převahou pojímáno tak, že kněží nemají vůbec vládnouti světskými statky) a aby staveni byli hříchové smrtelní. Často také žádáno ještě, že zlá pověst

Táboři. země má býti očištěna a obecné dobré národní zvelebeno. Strany radikálnější, z nichž nejdůležitější byli Táboři, přijaly však učení Viklifovo se všemi důsledky jeho, ano zašly v racionalistických výkladech (na př. o svátosti

oltářní) ještě dále. K hříchům smrtelným počítali i nádheru, tanec, hru, hudbu; mši (velmi zjednodušenou) četli česky kdekoliv a bez ornátů; i proti duchovní pýše učených se obraceli, vzdělávajíce sami v četbě bible ženy i děti. Z církve

Čechové a církev katolická. katolické se vytrhnouti Čechové nezamýšleli, ani Táboři, kteří volili si vlastní biskupy; doufali naopak, že církev bude musit uznati a přijmouti pravdu jejich. Požadavek stavení hříchů smrtelných prováděli Táboři násilím na kněžích a mniších a na protivnících vůbec, pravidlem s divokým fanatismem, jenž ničil valem životy, statky hospodářské a památky umělecké; brzo vedle rozčilení náboženského, neseného »zákonem pomsty«, jenž má připraviti říši Kristovu na zemi, vedlo rámě mnohých i pouhé kořistnictví. Naproti tomu menší skupina radikálů, jejímž mluvčím byl Petr Chelčický, zavrhovala co nejdůrazněji Petr Chelčický. prolévání krve, chápajíc učení Kristovo jako učení lásky a pokory, jež nedovoluje křesťanu ani zabíjeti ani souditi. Spojením vlivů valdenských a Viklifových dospěl Chelčický k učení, že bible stačí úplně i k správě života občanského, že křesťanům netřeba státního zřízení s knížaty, úřady a soudy a že žádný křesťan vůbec nemá panovati právem světským, tedy býti na př. soudcem

Křesťanský anarchismus. (křesťanský anarchismus). Chelčický, jenž cení především mozolnou práci rolníkovu, přiblížil se nejvíc myšlence o rovnoprávnosti všech lidí. Část národa zůstala věrna staré víře, zvlášť něco rodin panských a některá města (na př. Plzeň) i zbytky Němců v Čechách v krajích pohraničních. To ještě větší měrou platí o Moravě. Tak počala se v zemi rozeznávati strana podjednou

Strany pod obojí a pod jednou. (katolická) a strana pod obojí (utrakvistická); tato zavírala v sobě velkou většinu národa. Po smrti arcibiskupa Konráda z Vechty, jenž přidal se k husitům, stará katolická organisace církevní přestala skoro úplně.

Vojenská převaha husitů. **Vojensky** se zasloužila o nepřemožitelnost revoluce geniálnost Žižkova, který svým městským a selským bojovníkům zajistil převahu nad rytířskými vojsky protivníků pomocí vozové hradby, jež mu dovolila zříditi opevněné město kdekoliv. Žižka dovedl však svých vozů, vyzbrojených puškami, užíti i k útoku; o ostatek se přičiňovalo mravní nadšení jeho vojsk a jejich pohrdání nepřítelem. Vojenská zdatnost české drobné šlechty a její smysl pro rytířskou čest prosluly v té době tak, že po celé století najímaly

Proslulost českých hetmanů. válčící státy sousední, ano i daleká Francie, do vojsk svých české rytíře a hetmany a že čeští válečníci a česká námezdná vojska stali se důležitým činitelem mocenským, zejména v bojích německého řádu s Poláky a v bojích uherských stran na Slovensku.

Sněm čáslavský (1421). **Války husitské.** Po vítězství nad Zikmundem pokusili se Čechové r. 1421 na sněmu čáslavském (jehož účastnili se i Moravané), zavésti pořádek v zemi, srovnati rozpory věroučné a zemi dáti nového krále. Zvolivše 20členné vladařstvo (v němž revoluční převrat jevil se tím, že vedle 8 měšťanů a 7 vladyk bylo v něm jen 5 pánů), jednali s králem polským Vladislavem,

Pokusy o obnovení pořádku. potom velkým knížetem litevským Vitoldem, ale bez úspěchu. Vitold jim poslal synovce svého Zikmunda Korybutoviče, jenž nějakou dobu

uznáván byl správcem země. V celku však úmysly sněmu čáslavského v skutek nevešly; Čechové naopak obrátili zbraně proti sobě; jednak vyvinul se boj mezi Tábory a Pražany, přerušovaný smíry, jednak trvala drobná válka proti šlechtě katolické, jíž země nesmírně byla hubena. S vojnou domácí střídaly se zájezdy za hranice, na Slovensko, na Moravu, do Rakous. Na Slovensku pronikl r. 1423 Žižka až za Trnavu a mistrovsky operuje svými hradbami vozovými, unikl přesile uherské. Když slepý vojevůdce Žižka zemřel (v říj. 1424), přezvali se umírněnější Táboři po něm Sirotky. Po nějaké době ujal se vrchního řízení polních vojsk městských kněz Prokop, řeč. Holý (Veliký), muž vynikající. Za jeho správy dobyli Čechové slavných vítězství nad velikými vojsky křižáckými u Ústí (1426), Tachova (1427) a roku 1431 u Domažlic (u Domažlic dalo se velké vojsko křižácké v panický útěk, jakmile zdáli hukot a zpěv blížícího se vojska českého zaslechlo) a podnikli několik jízd výbojných na Slovensko (1428), do Slez, Lužice a sousedních zemí německých; r. 1432 pronikli na takové jízdě rytířské až k Baltu.

Vojny domácí a výpravy zahraniční.

Prokop Holý. Vítězství u Ústí (1426). Tachova (1427). Domažlic (1431).

Husité u Baltu.

Jednání s koncilem. Lipany a kompaktáta. Král Zikmund. Země však nesla čím dál tím líže panství vojenských obcí polních a s ním spojené hubení země; přála si míru, o nějž se staral i král Zikmund i kurie papežská, zejména po bitvě u Domažlic, jež znovu prokázala nepřemožitelnost českého odporu. Zikmund i kurie obávali se také zhoubného vlivu českého kacířství na sousedy; Čechové zajisté neopomíjeli v působivých německých a latinských letácích hájiti v říši, ba i dál na západ a východ, svého stanoviska. Proto církevní koncil, jenž byl r. 1431 svolán do Basileje, aby provedl nápravu v církvi, ujal se opravdově myšlenky míru s Čechy; jednání řídil kardinál Julian Cesarini, hlavní původce poslední nešťastné křížové výpravy. Do Čech poslány byly laskavé listy a na poradě v Chebu (1432) Čechům přiznáno, co bylo odepřeno Husovi, že totiž koncil nebude prostě souditi učení Čechů, ale příti se s nimi o to, kdo má pravdu, a ve při té že bude soudcem Písmo sv. a praxe prvotní církve spolu s koncily a doktory v nich pravdivě se zakládajícími. To je t. zv. »soudce smluvený v Chebu« a to je zároveň největší triumf husitských Čech. Na tom základě Čechové do Basileje přišli; po měsíce v hádáních strana stranu snažila se přesvědčiti o správnosti svého stanoviska; zvlášť bystrým mluvčím Čechů byl M. Jan Rokycana a Prokop Holý. Jednání se protahovalo; poslové koncilu několikráte přišli do Čech a přesvědčili se, že by většina země s požadavků svých slevila, kdyby nebála se pomsty polních obcí.

Péče Zikmundova i papežova o smír.

Česká propaganda v cizině.

Jednání s koncilem basilejským.

Soudce v Chebu smluvený.

Čechové v Basileji.

Konečně sněm český z prosince 1433, zvoliv novou správu země, připravil sjednocení šlechty pod obojí i pod jednou se Starým městem pražským k rozhodnému vystoupení proti polním vojskům měst venkovských, jež byla považována čím dále tím obecněji za zjevné škůdce i nepřátele zemské. U Lipan (30. května 1434) byli Táboři a Sirotci poraženi, Prokop Veliký zabit. Města strany táborské slíbila potom poslušenství vládě zemské, čímž cesta k závaznému jednání se Zikmundem a umluvení kompaktát s koncilem byla uvolněna. Čechové dosáhli mezi jiným od Zikmunda oprávnění pro český sněm voliti arcibiskupa; zvolili si také hned arcibiskupem mistra Rokycanu, jenž však nikdy nedosáhl potvrzení papežského. K slavnému přijetí Zikmunda za krále a k dokonání a vyhlášení kompaktát došlo pak v Jihlavě roku 1436. Kompaktáta uznala Čechy za pravé syny církve, ale zaručila jim jen přijímání pod obojí; v ostatních třech článcích pražských provedla obmezení tak podstatná, že smysl původní byl cele vymýcen. Za to daleko větší byly koncese Zikmundovy; nejdůležitější byla, že držitelům rozchvácených statků církevních a komorních bylo užívání jejich potvrzeno; stranám náboženským měly zůstati kostely jejich podle stavu tehdejšího. I město Tábor na tom základě učinilo mír s králem, vyhradivši si však své vlastní řády náboženské. V prosinci 1437 Zikmund zemřel, stár jsa skoro 70 let.

Kompaktáta.

Rokycana.

Přijetí kompaktát a krále Zikmunda (1436).

Podmínky jeho.

Zikmund († 1437).

Zikmundovo panování v Uhrách. Zikmund, jenž povahou připomínal svého děda, byl kníže nadaný a nad soudobé panovníky vzdělaný; ve volbě prostředků byl však nevybíravý. Chtěl velkým věcem — oba opravné koncily církevní, kostnický i basilejský, byly na př. v podstatě jeho dílem — ale osud navalil mu v cestu překážek, s něž nebyl. Také v Uhrách, kde po smrti Ludvíka I. (1382) byla »králem« korunována 12letá dcera jeho Marie, Zikmundovi zasnoubená, musil si zbraní i diplomatickým jednáním sňatek s Marií vynutiti a potom brániti země proti soupeři, králi neapolskému, jenž v moci své měl Chorvatsko a Dalmácii. Po hrozných bojích nabyl převahy nad protivníky, ale nemohl zabrániti, aby Benátčané nezmocnili se celé Dalmácie i s ostrovy (1420). Zikmund byl také prvým králem uherským, jemuž bylo bojovati s Turky (Osmany), kteří od 2. polovice 14. století se pevně usadili v Thrakii a v l. 1389—1393 dobyli Bulharska a nabyli převahy ve státech srbských, kromě Bosny. Zikmund byl od Turků poražen u Nikopole (1396) a v drobných pozdějších válkách s nimi ztratily Uhry zbytek svrchovanosti nad vasalskými státy v Bosně, severním Srbsku a Valašsku, jež vesměs uznaly vrchní panství sultánovo. R. 1412 zastavil Zikmund některé kusy Spiže Polsku.

Povaha Zikmundova.

Panování Zikmundovo v Uhrách.

Pokroky Turků.

Spiž.

Také v říši české zmenšil Zikmund starou moc rodovou, udělivš Branibory Fridrichu z Hohenzolleru (1415) a rozličně odciziv velkou část lén českých za hranicemi.

Scizení Branibor.

Albrecht II. (1437—1439). Zikmund zanechal dceru Alžbětu, jejíž choť Albrecht, vévoda rakouský, byl již za života Zikmundova přijat v Uhrách za příštího krále. Albrecht od r. 1423 držel od tchána zástavou Moravu, kde ovšem vší silou čelil husitství; po smrti jeho byl zvolen i v říši za krále německého, jako Albrecht II. V Čechách však, především z důvodů národnostních, nechtěli rozhodnější husité, vedeni Rokycanou a panem Ptáčkem z Pirkštejna, ho přijmouti a volili králem bratra krále polského Vladislava, 13letého Kazimíra. Ale páni katoličtí a mírnější husité, davše si od Albrechta potvrditi zápisy, vydané Zikmundem, v tom hlavně na hájení kompaktát, zvolili Albrechta (1438). Velký boj, k němuž se obě strany chystaly, byl odročen příměřím, za něhož Albrecht vypravil se do Uher, chtěje v Srbsku zakročiti proti novému tureckému postupu. Tažení však bylo bezvýsledné a Albrecht, vraceje se do Vídně, zemřel (1439). Albrecht II., zdědiv s chotí svou všechnu

Albrecht II. (1437—1439).

Volba dvou králů v Čechách.

Prvé spojení zemí českých a uherských s Rakousy.

moc domu lucemburského, byl prvým panovníkem habsburským, jenž vládl v zemích českých, uherských a obojích Rakousích. Teprv po smrti jeho narodil se mu syn Ladislav (Pohrobek). V Rakousích ujal se poručnické vlády vévoda Fridrich z jiné habsburské linie; byl zvolen také králem německým jako Fridrich III. (1440—1493). Albrecht II. byl v poslední vůli vyslovil přání, aby poručníkům dědice jeho, bude-li to syn, přidána byla rada čtyř Čechů, tří Uhrů a dvou Rakušanů, volená od stavů. K tomu však nedošlo.

Fridrich III. (1440—1493).

Prvý návrh jednotné říšské vlády.

Ladislav Pohrobek (1440—1457).

Čechy po smrti Albrechtově. Uhři zvolili si králem mladého krále polského Vladislava. České země vedlejší sic uznaly Ladislava Pohrobka, v Čechách samých byl však skoro jednomyslně zvolen Albrecht, vévoda bavorský (jenž uměl česky). S kandidatury Kazimíra Polského cele sešlo. Když však Albrecht odmítl, uznali Čechové nárok Ladislavův. Zemská vláda jménem jeho prozatím dosazena nebyla; ale zájmů Ladislavových v zemi hájil obratně náčelník katolického panstva, Oldřich z Rožmberka. Země, jsouc ponechána sama sobě, starala se zřízením krajských volených vlád o pořádek a usilovala také v Římě o potvrzení kompaktát i arcibiskupství Rokycanova. Nezdar tohoto úsilí, přivozený také radami pana z Rožmberka v Římě, posílil zas stranu rozhodnější, v níž po smrti pana Ptáčka z Pirkštejna (1444) dosáhl vůdčího postavení mladý a energický Jiří z Poděbrad. Ten v září r. 1448 zmocnil se náhle Prahy a potom v boji se stranou protivného panstva uhájil si převahy. R. 1452 byl zvolen od sněmu správcem zemským, uznán byv jím již dříve od krále Fridricha.

Zápasy stran v Čechách.

Jiří z Poděbrad správcem (1452).

Ladislav uherský (1440—44).

Uhry po smrti Albrechtově. Podobně vyvinuly se věci v Uhrách. Tam mladý král Vladislav sic s velkým úspěchem bojoval proti Turkům, ale za nové výpravy byl u Varny poražen a zabit (1444), spolu s kardinálem Juliem Cesarinim, který byl nejvíc o zdar boje s nevěřícími po léta pracoval. Uhři potom uznali králem Ladislava Pohrobka, ale za správce země zvolili se svolením krále Fridricha Jana Hunyadyho, původem Rumuna, který byl si jako vůdce vojenský ve válkách s Turky získal zvláštní vážnosti.

Jan Hunyady.

Jan Jiskra z Brandýsa na Slovensku.

Jan Jiskra z Brandýsa. V největší části Slovenska vládl tou dobou neobmezeně jiný vlivný válečník, Čech Jan Jiskra z Brandýsa se svým vojskem, převahou z českých husitských zemanů a žoldnéřů složeným. Královna Alžběta najala jej (a s ním i jiné české hetmany, kteří již dříve drželi se vojensky na Slovensku) brzo po smrti Albrechtově, aby hájili v zemi práv jejího syna. Jiskra stal se z přesvědčení obráncem trůnu Ladislavova; branné pokusy Hunyadovy z r. 1449 a 1451 zbaviti jej moci, byly bezvýsledné. Jiskra opíral se nejen o své četné hrady, ale i o německá města slovenská, jež držela s Habsburky, zejm. Košice, Levoč, Bardějov a báňská města; ale i drobná šlechta slovenská závodila s Čechy v službě jeho.

Moc jeho.

Čechy a Uhry za Ladislava Pohrobka. V Čechách byl Ladislav, potvrdiv kapitulace někdy Zikmundovy, jako zvolený král korunován (1453), ale gubernátorem země zůstával nadále Jiří z Poděbrad; také v Uhrách zůstaly vojenská a finanční správa v rukou Hunyadových.

Poděbrad a Hunyady.

Uhry tou dobou potřebovaly silné ruky Hunyadovy tím spíše, že nebezpečí turecké po dobytí Cařihradu sultánem Mohamedem II. (1453) vzrostlo. Turci znovu udeřili na Bělehrad, ale Hunyadovi se konečně podařilo města již takřka ztraceného uhájiti (1456). Nedlouho po tomto vítězství Hunyady zemřel. Synové Hunyadovi, Ladislav a Matyáš, aby si rozhodující vliv na mladého krále zabezpečili, zavraždili rádce jeho, hr. Oldřicha Celjského; krále donutili k přísaze, že vraždy té nebude mstíti. Král Ladislav však, jakmile octl se v bezpečnějším okolí, dal staršího Hunyadovce stíti, mladšího uvězniti. Potom opustil zemi, kde strana Hunyadova se strojila k odporu.

Pád Cařihradu (1453).

Král Ladislav a Hunyadovci.

Ale již na podzim r. 1457 mladý král v Praze náhle zemřel, nejspíše ranou morovou, stár jsa teprv 18 let. Mladého Matyáše propustil Jiří z Poděbrad hned na svobodu a slíbil mu pomoc k dosažení trůnu uherského.

Ladislav († 1457).

Jiří z Poděbrad (1458—1471). V Čechách ucházelo se sice několik cizích panovníků o trůn (mezi nimi i král francouzský), zvolen byl však králem Jiří z Poděbrad. Většina národa byla mu nejen oddána jako Čechu a husitovi (»mnozí sú plakali pro radost, že milý buoh vysvobodil je z moci německých králuov«), ale byla zároveň moudrosti a spravedlnosti jeho vděčna za pořádek, který v letech své správy byl v zemi pevnou rukou zavedl. Program Jiřího, shromážditi kolem sebe podobojí i katolíky, Čechy i Němce zemí vedlejších, vyžadoval diplomatické obratnosti, kterou také Jiří vynikal. Kurii a katolíky si získal, zavázav se před korunovací poslušností k papeži a slíbiv usilovati o jednotu Čechů s ostatní církví; to přispělo k tomu, že německá města moravská, Lužice a Slezsko uznaly jej za pána; jen město Vratislav si vymínilo, že bude holdovati teprve později. Smlouvami získal si přátelsky vévodu saského Viléma i krále uherského, mladého Matyáše, jimž oběma zasnoubil dcery své (sňatek Matyášův s Kateřinou českou slaven byl v Trenčíně). S císařem uzavřel úmluvy, svědčící o poměru nezvykle důvěrném; ano diplomatické úspěchy jeho vzbudily v něm naději, že bude moci býti volen za krále římského, který by jako koadjutor císařův ujal se vlády v říši, Fridrichem naprosto zanedbávané (1459—1460). Tím odcizil si sic konečně císaře, ale když z plánů na království v Němcích nebylo nic, získal jej opětovně pomocí, kterou mu v Rakousích prokázal. R. 1462 vysvobodil jej z největší tísně, když byl stavy rakouskými obležen v hradu vídeňském. Císař, jenž byl již dříve Jiřímu udělil Čechy v léno, dařil nyní krále českého a syny jeho novými sliby a milostmi a neodepřel mu vděčné podpory ani v počínajícím se zápasu jeho s kurií.

Jiří z Poděbrad (1458—1471).

Program Jiřího.

Jiří a Fridrich III.

Vystoupení kurie proti Jiřímu. Kurii nestačilo, že Jiří byl v Čechách od doby správcovství svého učinil přítrž sporům náboženským a obnovil národní jednotu, zaručuje svobodu vyznání straně pod jednou a vystupuje nelítostně proti zbytkům radikálních stran náboženských (Táborů), zejména také proti tvořící se Jednotě bratrské, jež řídila se naukami Chelčického. Stolici

Kurie papežská a král Jiří.

Pronásledování Jednoty br.

Pius II.

římské, v jejíž čele stál slavný humanista, jenž proslul i jako historik český, Enea Sylvio Piccolomini (papež Pius II.), zdála se doba vhodná, aby Čechům bylo vzato i to, co jim po těžkém boji dopřál koncil basilejský; i naléhala na krále, aby splnil své původní sliby v té příčině. Král sic zvláštním

Poselství české v Římě.

poselstvím ujistil (1462) papeže znovu o své poslušnosti, ale zároveň žádal potvrzení kompaktát, a to v zájmu pokoje v zemi. Kurie kladla důraz na jednotu církve. Po několikadenních jednáních, v nichž stará česká pře s církví nalezla výmluvného obránce v členu poselstva M. Korandovi,

Zrušení kompaktát.

dal papež v sezení kollegia kardinálů vyhlásiti kompaktáta za zrušená a neplatná. Král Jiří poznal, že je konec diplomatisování, a v plném sněmu, jemuž sděleno bylo rozhodnutí papežovo, prohlásil, že je hotov obětovati za kalich, jenž byl Čechům od sboru basilejského udělen v odměnu ctnosti a nábožnosti jejich, korunu i život. Císař i česká strana katolická dovedli pro-

Plán na mírový svaz států evropských.

zatím zdržeti papeže od kroků dalších; Jiří sám však počal jednati o dalekosáhlý plán, jak by dorozuměním mezi předními panovníky evropskými stvořen byl stálý spolek, jenž by pečoval o vyhnání Turků a o mír Evropy a váhou svou zbavil státy papežského poručnictví. Ale pro zdar akce takové doba ještě nedozrála; spíš přispěla k tomu, že nástupce Piův Pavel II. pokračoval

Klatba na Jiřího.

od r. 1465 v procesu proti Jiřímu se zvýšeným důrazem. R. 1466 vydal na něho klatbu a dal kázati kříž proti němu.

Zápas Jiřího s odbojem a Matyášem uherským. Papež vystoupil proti Jiřímu teprv, když nabyl jistoty, že klatby jeho nevyzní na prázdno. Tou dobou znepřátelil se totiž pan Zdeněk ze Šternberka, vůdce katolického panstva a dosud přítel Jiřího, s králem a ujednal se stranníky svými t. zv. jed-

Jednota Zelenohorská.

notu zelenohorskou (1465), jejíž stížnosti proti králi (na př. že dává přednost radě rytířů a měšťanů) byly veskrze povahy politické. Jednota spolu s Vratislavskými, Lužičany a německými městy na Moravě povstala proti králi, ač část katolíků jí nenásledovala. V boji však nabyl Jiří a synové jeho brzy převahy. V té situaci přijala kurie (1468) nabídnutí uher-

Matyáš Uher. proti Jiřímu.

ského krále Matyáše, jenž chtěl se státi vykonavatelem klateb papežských. Zájmy církve i státu jeho volaly jej sice na bojiště turecké, ale ctižádost jeho toužila po českém kurfiřství a s ním po koruně německé. Matyáš zmocnil se r. 1468 až na některé pevnosti českých zemí vedlejších. Ale r. 1469, vtrhnuv do Čech, byl u Vilímova vojskem Jiřího se všech stran

Matyáš uher. a Vladislav polský králi českými.

zaskočen a zachránil se jen slibem míru. Když však zástupci kurie smír zmařili, dal se Matyáš v Olomouci korunovati na krále českého. Jiří, zabezpečiv si přátelství polského krále Kazimíra, jehož syna Vladislava (s pominutím synů vlastních) dal zvoliti za svého nástupce v Čechách, za-

Smrt Jiřího (1471).

hájil s neztenčenou energií nový boj, v němž klonilo se vítězství brzo na stranu jeho, takže i Matyáš i Vratislavští činili návrhy pokoje. Dříve však, než bylo Jiřímu popřáno v těžkém zápasu jeho úspěchu plného, král zemřel (v břez. 1471). V smrti jej předešel o něco dříve arcibiskup Rokycana. Sněm potom

zvolil znovu králem 15letého Vladislava, jenž zavázal se, že bude zachovávati kompaktáta.

Matyáš (1458—1490).

Matyáš (1458—1490), zvaný Korvín, jenž zvolen byl králem uherským stár jsa 14 let, vyspěl v panovníka znamenitého. S počátku pečoval o to, aby zbavil Slovensko panství Jiskrova (Jiskra chtěl míti uher. králem nej-

Jiskra z Brandýsa.

dříve krále polského Kazimíra, potom císaře Fridricha) a rot a táborů »bratříků« (vojenských to družin, části země ovládajících a složených z Čechů, Slováků a Poláků), což se mu do r. 1462 zbraní i smlouvami (také za prostředkování krále Jiřího) podařilo; části rot a českých hetmanů jejich užil Matyáš k založení malého stálého vojska.

Boje Matyášovy s Turky.

Potom obrátil zřetel svůj k jihu, kde Turci opanovali Multansko a Bosnu, později i Hercegovinu. Ale mimo menší výpravy do Srbska, Bosny a Valašska nepořídil tu ničeho. Matyáš byl podobně jako Jiří pečliv o hospodářský rozkvět země a dovedl bez ohledu na pány a prelláty vynutiti vyšší berně. Kdežto však krále Jiřího zajímaly především spisy, jež poskytovaly praktické poučení (na př. o povznesení obchodu nebo mince a o správě státní vůbec), vstoupil Matyáš, který uměl latinsky,

Jeho záliby humanistické.

ve styk s humanistickými učenci uherskými i italskými, zejména od té doby, co pojal za druhou choť vzdělanou Beatrici Neapolskou. Dal s velkým nákladem opisovati a nádherně zdobiti antické rukopisy a shromáždil tak na Budíně proslulou knihovnu. Založil i universitu v Bratislavě a pak v Budíně, jež však brzo zanikla.

S touto zálibou v lesku a nádheře pojila se i touha jeho po koruně české a hodnosti krále římského. Turci již činili loupežné vpády do samých Uher, později i do Štyrska, ale Matyáš ve válce o českou korunu neustal. Konečně beznadějnost boje s Čechy a Polskem i rostoucí nespokojenost poddaných při-

Mír olomoucký (1478).

nutila jej jednati o mír, dokonaný v Olomouci (1478), jímž Matyášovi postoupeny doživotně Morava, Slezsko a Lužice; po smrti jeho mohly býti od Čechů vyplaceny za 400.000 dukátů (t. j. asi 14 mil. kor. předvál.).

Fridrich III. a Vladislav český.

Fridrich III. a Matyáš. Také císař Fridrich nepřál si, aby koruny české dostalo se výbojnému Matyášovi. Od r. 1475 smluvil se přátelsky s Vladislavem českým; r. 1477 udělil mu Čechy v léno. To bylo Matyášovi podnětem, že vojensky vtrhl do Rakous a donutil císaře splniti rozličné žádosti jeho. V l. 1481—1487 pak zmocnil se kromě několika měst celých Dolních Rakous i s Vídní i části Štyrska a Korutan. Císař musil hledati útočiště v říši; Matyáš, spojiv největší část pozdější

Boj Matyášův s císařem.

monarchie habsburské ve svých rukou, usídlil se ve Vídni, kde zemřel r. 1490, nezanechav manželského potomka. Předním velmožem země v době jeho byl palatin Štěpán Zápolský, původu polského. Sídlil na hradě trenčínském.

Zápolský.

Vladislav II. 1471 (1490) až 1516.

Vladislav II. († 1516) **a Ludvík I.** (1516—1526). Uhři zvolili si králem Vladislava krále českého. Byl to jediný zisk, jehož diplomacie Vladislavova dobyla státu českému, neboť tím způsobem byly Morava, Slezsko a Lužice spojeny zas bez výplaty s korunou českou. Zvolení Vladislava v Uhřích bylo vítězstvím strany národní, která nechtěla králem Němce, ale spolu vítězstvím velmožů a prelátů, kteří chtěli krále slabého. Panování krále Vladislava II. v Čechách i v Uhrách podobalo se vskutku bezvládí. Král Vladislav byl

Jeho neschopnost vládnouti.

krásný muž, velmi zbožný, ale neměl ani dosti vůle, ani dosti vzdělání, aby dovedl opravdu vládnouti; jsa neobyčejně málomluvný vyřizoval zprávy a žádosti nejraději slovem »dobře«, v Uhrách »bene«. Skutečnou moc strhlo na sebe za krále Vladislava několik předáků šlechtických a v Uhrách i církevních, kteří dělili se namnoze o výnos korunního jmění a i berní; králi, jenž zpravidla zdržoval se v Uhrách, nezbylo někdy na nejnutnější potřeby.

Bouře v Praze.

V Čechách s počátku stranil král katolíkům a nejmírnějším utrakvistům, což vedlo r. 1483 k divoké bouři v Praze, jež několik konšelů i jiných osob, husitům podezřelých, stála život. V zemi však přece myšlenka náboženské snášelivosti a národní jednoty, hlásaná kdysi Jiřím, nabyla převahy; na sněmu

Český mír náboženský (1485).

kutnohorském r. 1485 uzavřely strany náboženský mír na základě rovnoprávnosti, jenž zakazoval také kněžím kázati proti jinověrcům.

Poměry náboženské v Čechách. Pokusy o smír s církví rozbily se i nyní o neústupnost kurie: země nedostala arcibiskupa ani katolického ani utrakvistického; pod obojí spravováni byli tak zvanou konsistoří dolejší

Konsistoř dolejší a hořejší.

(sídlící v městě), dosazovanou od stavů pod obojí, katolíci konsistoří hořejší (na Hradčanech). Ale kněží pod obojí těžko opatřovali si svěcení kněžské od cizích biskupů katolických. Jednota bratrská (str. 57), odtrhnuvši se od církve, rostla v té době počtem přívrženců i vnitřní organisací; mandáty královy proti ní neměly skutečného výsledku. V době Ludvíkově

Jednota bratrská.

Vliv luterství v Čechách.

vliv uvědoměle protikatolického nového učení Lutherova působil na smělejší kališníky tak, že počali je přijímati; Luther sám psal agitační listy do Čech; lutersky smýšlející kněz Havel Cahera stal se administrátorem konsistoře pod obojí. Na sjezdu duchovenstva i stavů pod obojí r. 1524 usneseno dokonce, aby kněží pod obojí na příště nepotřebovali svěcení od katolického biskupa. Tím by bylo osamostatnění církve utrakvistické od církve obecné založeno. Ale v l. 1524 až 1525 utrakvisté, stojící

Jan Pašek a Jan Hlavsa.

o jednotu s církví římskou, vedeni jsouce Janem Paškem z Vratu, domohli se v Praze většiny, Pašek stal se znovu primasem pražským (spojených tou dobou měst Starého i Nového); přívrženci vůdce strany luterské, Jana Hlavsy z Liboslavě, byli z města násilím jako pikarti vypuzeni,

Porážka směru luterského.

potřeba svěcení kněží pod obojí od biskupů katolických znovu zdůrazněna a úsilně pracováno k smíru Čechů s Římem na základě kompaktát.

Uhry za Vladislava II.

Poměry uherské. Ostatek panoval v zemi za Vladislava i Ludvíka pokoj, jenž dovolil napravovati znenáhla hospodářské škody válek minulých; zápasy stran na sněmích týkaly se také jen otázek hospodářských a s nimi souvisících poli-

Povstání selské.

tických. V jižních Uhrách však r. 1514 vypuklo hrozné povstání selské (válka kurucká), jež bylo poněkud i hnutím náboženským, ale obrátilo se divoce proti pánům. Povstání vedené Jiřím Dožou potlačil a hrozně potrestal syn Štěpánův, Jan

Jan Zápolský.

Zápolský, od r. 1510 kníže sibiňský a švakr krále polského, toužící po královské koruně v Uhrách. Pokoření odboje vážnost jeho v zemi velmi povzneslo, ale přimělo zároveň Vladislava, že tím horlivěji hledal dorozumění s rodem habsburským,

s nímž opětovně uzavřel smlouvy o vzájemný sňatek svých dětí a o nárok nástupnický (srv. str. 68). Vnikání luterství do země bránily i sněmy uherské přísnými zákony.

Ludvík I. (1516 až 1526).

Bitva u Moháče. Za nedospělosti krále Ludvíka vládli zemští úředníci (v Čechách zejména purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitála; v Uhrách zvolená rada regentská) způsobem dosavadním. V době když král dospěv ujal se vlády, jevila se na sněmích uherském i českém, hojně obeslaných nižší šlechtou a městy, rozhodná nálada pro zesílení moci královské, namířená

Přemoc magnátů.

proti magnátům, rozdělivším si statky a důchody královy. To v Čechách r. 1523 usnadnilo králi sesazení Lva z Rožmitála a jmenování nové vlády.

Zdeněk Lev z Rožmitála.

Ale král, jenž žil jen radovánkám, nedovedl této příznivé situace využíti; nad to mu byli noví zemští úředníci, jež byl v Praze dosadil, líčeni jako stranníci směru luteránského mezi kališníky. Tak v Čechách podporou strany katolické domohl se staré moci zas pan Lev z Rožmitála, a i v Uhrách zvítězili panští kořistníci. Když za toho stavu věci sultán turecký Soliman II.

Boje s Turky.

vytrhl r. 1526 proti Uhrám — posledních pevností uherských na půdě srbské, zejména Bělehradu, zmocnili se Turci již r. 1521 — a dobyl Petrovaradína, nemohli Uhři postaviti proti němu vojska dostatečného; pomoc

Bitva u Moháče (1526).

z Čech přišla pozdě. V bitvě u Moháče (29. srpna) bylo vojsko uherské zničeno; král Ludvík zahynul na útěku.

2. Poměry vnitřní.

Vznik státu stavovského. Vzestup jednotlivých tříd národních, jak jsme jej postřehli v době od r. 1200 do druhé polovice 14. stol. po stránce sociální, hospodářské a kulturní, uplatňuje se v období následujícím, v 15. století, i po stránce ústavněpolitické. Svobodné třídy čili stavy národní (status,

Stavové.

ordines) dosahují práva spolupůsobiti na stavovských sněmích zemských při důležitých aktech vládních. Tak proměňují se monarchie dosud v podstatě absolutní v monachie stavovské neboli státy stavovské. V státě stavov-

Stavovský stát.

ském není již panovník výhradným držitelem státní moci, jako jím byl dříve, nýbrž vedle něho utváří se jako nový nositel státní moci korporace stavovská, zastupující vůči králi vůli země. Poměr moci královské a moce-

Rozsah práv stavovských a královských.

nských nároků stavovských mění se podle okolností, ale v celku lze říci, že stavové nechtějí se děliti se zeměpánem o moc zákonodárnou vůbec (jako v monarchiích dnešních), nýbrž jen v určitých oborech, v nichž spolurozhodovati nabyli práva stálým obyčejem nebo privilegiem královským. Hlavním právem stavů a základem moci jejich je právo povolovati panovníku berně. V Čechách i Uhrách je dvojitost státní moci v státu stavovském smířena poněkud tím, že vyvíjí se pojem koruny české (koruny uherské,

Koruna česká.

svaté koruny) jako subjektu vyššího, králi i stavům nadřazeného. Korunou českou míní se stát český neboli říše česká, jejíž údy jsou stejně král jako stavové jednotlivých zemí českých. Jednota její v té době jevila se také

Sjezdy dvorské. v tom, že knížata, preláty a many své z celé koruny svolával král k t. zv. sjezdům dvorským.

Stavovské sněmy. Vznik státu stavovského připravován byl rozličně vývojem doby starší (srov. výše str. 43), zejména také spolupůsobením rad královských (knížecích) při některých úkonech vládních. Rady ty osazeny byly dříve jen pány a nejpřednějšími preláty. Nyní vstupují na sněmy vedle pánů jako živel politicky rovnoprávný i rytíři a svobodná města. V Čechách změna ta stala se náhle revolucí husitskou, při čemž vůdčí podíl městského živlu v revoluci projevil se tím, že v prvých sněmech husitských (na př. sněm časlavský r. 1421) měli Pražené s ostatními městy místo prvé a že páni znamenali dokonce méně než stav vladycký. Brzy však poměr sil se ustálil tím způsobem, že v Čechách každý ze tří stavů tvořil kurii stejné váhy. Páni a vladykové pokusili se sice roku 1500 městům místo na sněmu upříti, ale již r. 1508 musili jim je zase přiznati. Tak vynikajícího zastoupení jako v Čechách neměl městský stav v zemích ostatních, na př. na Moravě, kde bylo jen šest měst královských. V Čechách také na rozdíl od jiných zemí nebyl zastoupen v sněmu stav duchovní.

Rytíři a města v sněmu.

Boj o účast měst.

Stavové v Uhrách. V Uhrách náleží počátek stavovských sněmů do doby Zikmundovy, ustálení jejich do doby Vladislava II. Převaha prelátů a pánů (magnátů) vedla znenáhla k rozdělení sněmu ve dvě komory: páni a preláti tvoří osobně t. zv. tabuli magnátskou, kdežto šlechta nižší je zastoupena posly, volenými po komitátech, kteří spolu se zástupci kapitol, klášterů a měst královských sluli později tabulí nižší. Města, tou dobou ještě skoro cele německá, jsou zastoupena na sněmu od doby Zikmundovy, podobně jako v Čechách.

Tabule magnátů.

Moc královská. **Poměr moci královské a stavovské. Český soud zemský.** Moc královská právně sic převyšovala stále ve všech směrech moc stavovskou, ale za slabých panovníků, na př. krále Vladislava, poklesla velice. I v Čechách i v Uhrách mohli proto velmoži ze šlechty osloviti (podle staré anekdoty) krále slovy: Ty jsi náš král, my jsme tvoji páni. Častými změnami na trůně staly se Čechy vskutku říší volební; král vládních práv nabýval teprv korunováním, před nímž zavazoval se ke kapitulaci, jíž povoloval Rada královská. určitým požadavkům země. Rada královská v této době stává se v Čechách i Uhrách orgánem stavů. Radu tuto tvoří pravidlem nejvyšší úředníci zemští a členové soudu zemského. V Čechách tento nejvyšší soud pro stav panský a rytířský není již složen pouze z pánů; vladykové dosáhli r. 1437 od krále Zikmunda, aby v něm zasedalo vedle 12 pánů 8 vladyk; na Moravě se podobného zastoupení domohli vladykové r. 1492.

Vladykové v soudu zemském.

Větší demokratisace Čech. V tom jeví se všude poměrně větší demokratisace Čech na rozdíl od Uher; v Čechách nižší šlechta stala se ústavně rovnocenným činitelem s pány;

páni vládnou v jedné ze tří kurií sněmovních. V Uhrách však mají (spolu s preláty) vlastní sněm (tabuli magnátů) a nemohou býti majorisováni spojenou šlechtou nižší a městy (tabule nižší).

Zřízení zemské z r. 1500

Zřízení zemská. Prvé zpracování zřízení zemského v Čechách vytištěno bylo r. 1500. Dnes rozumíme zřízením zemským souhrn ustanovení o ústavě a správě země; dříve pod tímto názvem rozuměli sebrání všech výroků soudních i majestátů královských, v zemských deskách obsažených, z nichž by bylo lze se poučiti o soudní organisaci, řízení soudním i právu trestním a především civilním; s tím spojována byla i ustanovení z práva státního (t. j. o ústavě a správě zemské). Zřízení zemské týkalo se jen práva zemského (šlechtického; srv. st. 40); právo městské, lenní a ovšem i církevní mělo psané zákoníky své dávno. V Uhrách usilováno také o kompilaci podobnou; vzdělal ji barbarskou latinou obránce nižší šlechty Štěpán z Vrbovce (Verböczy) (Opus tripartitum; 1514); práce stala se časem kodexem soukromého práva uherského. V Čechách podobné práce soukromé vznikly jazykem českým již ve 14. stol.; nejznamenitější však bylo dílo Viktorina Kor- Dílo Všehrdovo. neta ze Všehrd z konce 15. stol. »O právích, súdích i dskách země české knihy devatery«, ujímající se měst a sedláků proti šlechtě.

Vrbovcovo Tripartitum.

Vzájemný poměr stavovských tříd. **Rozdíly a spory stavů.** Stavovské vědomí svobodných tříd národních, nabyvších práv politických, jeví se i v tom, že příslušnost jednotlivců k nim váže se již na určité podmínky (u vladyk na př. držení svobodného statku), a že vzestup měšťana nebo i svobodníka mezi vladyky není již tak snadný, jako tomu bylo ještě v 14. st., kdy bohatý měšťan, zakoupiv si vladycký statek, počítán byl brzo mezi šlechtu vladyckou. Stavové se tedy navzájem uzavírají a počínají také spolu zápasiti o vliv politický i výhody hospodářské. Páni a někteří vladykové v Čechách v době husitské revoluce zbohatli, zabravše statky královské a církevní, a počínají budovati si scelené velkostatky, osazovati ve vsech svých řemeslníky a vydělávati i vařením piva. To těžce nesou svobodná města, jejichž živnosti a obchody opětovnými válkami utrpěly velké škody a jež pěstování řemesel a průmysl zemědělský pokládají za výhradné právo stavu městského. Ale smlouvou, Smlouva svatováclavská (1517). t. zv. svatováclavskou, z r. 1517 města po mnohých sporech stavům vyšším právo vařiti pivo přiznala a vzdala se i práva mílového.

Protiva mezi šlechtou a městy.

Horší se postavení sedláků. **Postavení sedláků.** Počínající se hospodářský zájem stavů svobodných a okolnost, že země byla válkami mnoho vylidněna a příliv cizích kolonistů cele ustal, působí nepříznivě na postavení poddaných sedláků. Vrchnosti gruntovní stojí o to, aby statky poddanské byly plně osazeny, sedláci aby jich neopouštěli bez řádného výhostu a svolení pánova a čeled aby svévolně neprchala do měst nebo k pánům jiným. Ve všech těch směrech sněmy doby vladislavské vydaly nebo obnovily staré zápovědi, jež sice neprávem se vykládají jako zákony o znevolnění sedláků, ale jež svobodu poddaných patrně omezily. V Uhrách po pokoření povstalých sedláků bylo roku 1514 zakázáno poddaným stěhovati se vůbec, ale později zase s jistými výjimkami povoleno. Přes to se postavení sedláků v Uhrách čím dál tím víc zhoršovalo; pán si mohl dovoliti vůči poddanému všechno; velkostatek

Mylné učení o znevolnění sedláků.

Horší postavení sedláků na Slovensku.

tu také zabral větší plochy úrodné půdy než v Čechách, proměniv poddané v některých krajinách znenáhla v pouhé chalupníky a domkáře.

Hospodářské škody válek husitských.

Úpadek hospodářský. Mince. Hospodářsky způsobily války husitské a boje potomní, zejména v českých zemích, škody tak veliké, že bylo celého století potřebí, aby byly napraveny. To platí jak o zpustošení venkova, tak o poklesu živností městských; velký obchod mezinárodní počal si hledati jiná střediska a jiné cesty v sousedství (Augšpurk, Norimberk, později Lipsko), čímž nesmírně utrpěla i Praha i Vratislav. Král Jiří namáhal se horlivě o nápravu; zlepšil také minci českou, počav raziti groš té hodnoty, jak byl za Václava IV. (razil tedy z hřivny asi 110 grošů). V Čechách propustil Jiří i nové groše míšeňské, z nichž dva rovnaly se jednomu českému groši. Bohatství dolů kutnohorských bylo v době Vladislavově v podstatě vyčerpáno; zato nový bohatý zdroj stříbra objeven byl v Jáchymově. Četná báňská města na Slovensku poskytovala i v této době bohaté výtěžky.

Péče Jiřího o nápravu.

Mince česká.

Doly.

Postavení úředníků zemských.

Poměry správní. Proměny vyložené jevily se rozličně i v oboru správy. Nejvyšší úředníky osazoval král v Čechách i v Uhrách již s radou stavů; zvolení přisahali králi i zemi a v zásadě dostávali úřady své doživotně. V Čechách v popředí vstoupil úřad nejvyššího purkrabí pražského, s mocí takřka místokrálovskou; k předním úředníkům zemským náležejí již také nejvyšší hofmistr a nejvyšší kancléř (dřív býval kancléřem probošt vyšehradský). Hlavní úřady jsou vyhrazeny pánům, tři méně důležité vladykům. Na Moravě stojí v čele správy a úředníků zemských hejtman zemský, podobně ve Slezsku (vrchní hejtman), v obou Lužicích pak fojtové. V Uhrách má palatin úřad v základě podobný jako český purkrabí; od doby Matyášovy nabývá palatin postavení generálního plnomocníka a zástupce králova v době jeho nepřítomnosti nebo nedospělosti a spolu nejvyššího soudce. Kraje české (jichž je od doby Jiřího 14) volí si v době revoluce krajské hejtmany, jakožto vojenské vůdce k potřebám obrany; později v dobách pokoje jsou hejtmané jen představenými politickými a policejními. Krajské sněmíky, vladyky a městy obesílané, jsou v té době výrazem pokročilé samosprávy krajské i dokladem úpadku moci centrální. Vlastní sněmíky mají Chebsko, Loketsko, Kladsko a všechna knížectví slezská. V Uhrách samospráva šlechty komitátní rozvíjí se plně; komitáty jsou nadále soudními stolicemi pro všechny svobodné Uhry (kromě pánů a měst). Za to v Čechách soudnictví krajské (cúdy) mizí; soudnictví nad šlechtici je již cele soustředěno v Praze a soudnictví nad poddanými v rukou vrchností a měst. Vedle zemského soudu vyvíjí se v Praze ze starého dvorského soudu nový soud, t. zv. komorní (pod předsednictvím nejvyššího hofmistra), jenž však teprv později nabývá většího významu. Soudí pře obou vyšších stavů, pokud netýkají se sporů o statek nemovitý (kteréž náležely k soudu

Nejvyšší úředníci v zemích českých a na Slovensku.

Zřízení krajské a sněmy krajské.

Zřízení soudn.

zemskému). Starému dvorskému soudu zůstaly věci lenní. Moravský soud zemský zasedal střídavě v Brně a Olomouci.

Čechy již nejsou lénem říšským.

Poměr Čech k říši. Ani v poměru Čech k říši nezůstal odboj národa českého proti ostatnímu křesťanstvu bez patrných následků: svazek Čech s říší se uvolnil. Vyvinul se názor, že Čechy nejsou lénem říše, nýbrž že král český přijímá od říše lénem pouze hodnost číšnickou a kurfiřtskou. Kontingent český k jízdě římské snížen byl císařem Fridrichem na polovičku (1462).

Rozmach českého živlu.

V poměrech národnostních nastaly podstatné změny jen v Čechách, kde německý živel byl počeštěním měst velmi zeslaben. Na Moravě počeštěna jen řada měst menších. V Chebsku, Loketsku a většinou i v Kladsku, jež správně s Čechy spojena nebyla a požívala plné samosprávy, zůstalo postavení Němců téměř nedotčeno. Čeština ovládla úplně veřejný život v Čechách i na Moravě, zatlačivši jazyk latinský v úřadě i namnoze v literatuře; v úřadě i v knížectvích hornoslezských. Husitské vědomí národní uvědomovalo si svazky příbuzenské s ostatními Slovany, zejména Poláky a Slováky; v té době také čeština rozšířila se mnoho mezi polskou šlechtou, kde znalost češtiny a českých mravů stala se známkou elegance. Spojení zemí českých a uherských za Matyáše a Jagellovců přispělo mnoho k vnitřnímu sblížení jejich a panství češtiny; Moravan Jan Filipec stal se hlavním diplomatem Matyášovým a biskupem Varadínským, bratří Slováci Stanislav a Jan Turzoové stali se biskupy v Olomouci a Vratislavi. Čeština vůbec vnikala mocně, již od doby Jiskrovy, na Slovensko a za Matyáše a Jagellovců i na dvůr a sněm uherský. Matyáš na př. vydal hojně listin českých, ale ani jednu maďarskou. Síla myšlenky národní přispěla k tomu, že protivy náboženské v Čechách, ani za ponoukání kurie v době Jiřího, nevyvinuly se v boj vášnivý a že myšlenka shody nabyla rozhodné převahy.

Vliv kultury a jazyka čes. v Polsku a na Slovensku.

Síla myšlenky národní.

Mravní a kulturní zisky husitství

V osvětných snahách osvědčil v této době národ český vůli neobyčejnou. Svým bojem o reformu všeho křesťanstva zajistil si čestné místo v dějinách lidského úsilí o pokrok. Měl v jazyce svém rozsáhlou literaturu právnickou i theologickou, měl v rukou český překlad bible, jež nezůstávala neznáma ani vrstvám nižším. Nikdy nemělo české slovo tolik myšlenkové opravdovosti i mravní vážnosti, nikdy zároveň tolik pravé elegance jako v této době. Výsledky velkého zápasu nevyvážily však velikých obětí jeho: Čechové byli své síly přecenili. Hospodářsky i sociálně způsobila revoluce velké škody (zhubení třetiny země, zesílení panstva, decimování zemanstva, větší závislost sedláků). Ve společnosti evropské pokládáni byli Čechové za kacíře, k nimž hleděno s nepřátelstvím, smíšeným s hrůzou; universita poklesla znenáhla s prvotní své výše, ztrativši i fakultu theologickou; vzdělanců v zemi ubývalo. Humanistická vzdělanost, šířící se z Italie a razící cestu novému, svobodnějšímu názoru světovému, ač v Čechách našla žáky především v menšině

i škody jeho.

Humanismus v Čechách.

Vladislavská gotika.

katolické (nenabyvši proto toho významu jako v Uhřích), působila přece i na duševní vývoj vzdělanců vyznání pod obojí, podléhajíc rozličně jejich mravněnáboženské a národní snaze. Také v ohledu uměleckém zanechala právě v českých zemích, v tom i na Slovensku, pozdní gotika, t. zv. Vladislavská, řadu památek velké ceny; přední z nich je chrám sv. Barbory v Hoře Kutné, dílo stavitele Rejska.

V. ZEMĚ ČESKOSLOVENSKÉ V DOBĚ RENAISSANCE A PROTIREFORMACE.

Románský původ nové kultury.

Ráz doby. Dobu gotickou vystřídala doba renaissanční a protireformační. Je to doba kulturního vlivu španělského a vlašského; proto by ji bylo lze zváti dobou románskou. Kdežto předchozí doba gotická, jež povznesla v zemích našich k větší důležitosti třídy nižší, zejména stav městský, prospěla do jisté míry směru demokratickému, má kultura renaisanční ráz aristokratický: chce povznésti lesk a moc pánovu a omeziti práva poddaných. Kultura renaissanční chce také zvýšiti moc panovníka a tím státu; v tom kloní se k absolutismu, k obmezení práv sněmů stavovských; chce řádné, vlastními orgány knížete opatřené správě. Vše to je zase opakem doby předchozí, v níž zmohutnění stavů působilo na moc státní rozkladně. Doba gotická byla idealistická, naplněná mystickou touhou náboženskou, která myslila především na zajištění spásy posmrtné; kultura renaissanční odvrací se od mnišského názoru světového a od starostí theologických více k přítomnosti, k životu, jeho radostem a požitkům a usiluje o volný vývoj vlastních rozumových a uměleckých sil lidských.

Její aristokratismus.

Touha po silné moci státní.

Důraz na přítomnost.

V tom směru rozvila se plně v renaissanci italské 16. stol.; v zemích zaalpských uplatniti se mohla jen obmezeně, zejména proto, že s vystoupením Lutherovým od roku 1517 celá střední Evropa znovu vydána byla v plen problémům a zápasům theologickým, čímž vývoj nové, duchovně svobodnější civilisace byl zdržen podstatně. Reformace německá byla novým činem odboje proti ideálům jednoty, poslušnosti a kázně v církvi i státu, zastávaným kulturou románskou; proto papežství i císařství (jehož dostává se v této době trvale domu habsburskému) dalo se konečně v zápas proti vzpouře (doba protireformace); tím ovšem doba renaissanční sama stržena byla namnoze do ovzduší zájmů theologických; věnovala se pak boji s takovou náruživostí, že odcizila se původnímu stanovisku svému, ano posléze naplnila se znovu mystickými živly středověkými (doba baroku). U nás protireformace zvítězila a provedla přeměnu státu a společnosti ve svém smyslu; ze světského zájmu jejího zbyl hlavně smysl pro umění, jenž v našich zemích zanechal památky ceny trvalé, zejména v architektuře. I slohy stavební této periody tlumočí vhodně duševní ráz její: kdežto gotika směřovala k výši, vládne stavbě renais-

Německá reformace.

Protireformace.

Umění renaissanční.

sanční linie horizontální; úkolem stavitele je stvořiti pohodlné, vzdušné, světlem bohaté, harmonicky uzavřené prostory. Vše to zůstalo vedoucím cílem
Barok. i baroku, v němž však se místo sebevědomého klidu starší renaissance zračí patrně vzrušená, k upřílišování sklonná duše doby citově rozechvěné.

1. Založení velmoci habsburské.

Maxmilián I. (1493—1519). **Maxmilián I. a Jagellovci.** Císař Fridrich III., jenž dosáhl vysokého věku, zažil ještě mocenský rozmach rodu svého. Syn jeho Maxmilián pojal r. 1477
Získání dědictví burgundského. za choť Marii, dědičku bohatých zemí Karla Smělého, vévody burgundského. Země ty téměř se shodovaly s dnešním Holandskem, Belgií, Lucemburskem a velkou částí dnešní Francie (záp. od dnešního Švýcarska až k Loiře). Vlastního vévodství burgundského (mezi horní Loirou a Saônou) zmocnila se sice Francie, ale ostatku podařilo se Maxmiliánovi uhájiti. Roku 1486 byl zvolen Maxmilián za krále římského; po smrti
Sjednocení zemí rakouských. Matyáše Uherského dobyl zpět Rakous a spojil všechen habsburský majetek sousední v rukou svých. Brzo pak se mu podařilo získati rodu svému naději na rozsáhlá království na poloostrově Pyrenejském a spojené s nimi
Získání španělských států. nově objevené bohaté země zámořské. Stalo se to zase sňatkem; syn Maxmiliánův Filip, jenž od r. 1494 vládl v Nizozemí, pojal totiž za choť Johannu, dceru Ferdinanda, krále aragonského, a Isabelly, královny kastilské. Filip zemřel záhy (1506), zanechav syny Karla a Ferdinanda a dceru Marii. Karel byl po smrti otcově dědicem zemí burgundských, po smrti děda Ferdinanda (1516) stal se vládcem v zemích španělských, po dědovi Maxmiliánovi měl dědit země rakouské. Ale Maxmilián staral se o to, aby i sourozencům Karlovým opatřil korun královských. K tomu konci obnovoval
Smlouvy a sňatky mezi Habsburky a Jagellovci. smlouvy s Vladislavem, králem českým a uherským, o vzájemný nápad dědický jejich zemí; zvlášť slavnostně smluvena byla dvojí svatba mezi Ferdinandem a princeznou českouherskou Annou na jedné a Ludvíkem synem Vladislavovým a Marií Rakouskou na straně druhé na sjezdu ve Vídni r. 1515, jehož se účastnil i král Zikmund Polský. Sňatky tyto byly vykonány teprve po smrti Maxmiliánově († 1519), r. 1521. Po pěti letech, po zahynutí Ludvíkově u Moháče, se naděje jejich domu Rakouskému splnily.

Osobnost a národní příslušnost Ferdinanda I. **Karel a Ferdinand.** Po smrti Maxmiliánově zdědil země rakouské vnuci jeho, arciknížata Karel a Ferdinand. Prvý vychován byl valonsky, druhý španělsky; německy neuměl žádný; vzájemnou dorozumívací řečí byla francouzština. Ferdinand teprv později v Rakousích se naučil německy. Byl to bledý kníže postavy malé a slabé; obličej jeho, nápadný bradou vpřed vyčnívající a tlustým dolením pyskem (habsburský pysk), zušlechtovaly živé oči; od svého německého okolí lišil se svou přísnou střídmostí, ale loycem byl náruživým jako děd jeho. Byl nadanější než Karel; mnozí by byli proto jej raději volili císařem než Karla. Ale byl zvolen Karel, a to po vítězném boji s kandidaturou francouzskou. Karel potom postoupil Ferdinandovi země rakouských.

2. Založení monarchie domu Rakouského.

Dědické nároky Ferdinandovy a volební právo Čechů. **Zvolení Ferdinanda za krále českého.** Sňatek s Annou, sestrou krále Ludvíka, otevřel Ferdinandovi po smrti Ludvíkově u Moháče cestu k trůnu českému a uherskému. Ferdinand klonil se původně k názoru, že starší úmluvy rodové o vzájemný nápad dědický a právo choti jeho jako dědičky říše české stačí k tomu, aby byl od stavů za krále prostě přijat. Ale stavové čeští nároků těch neuznali, stojíce na tom, že zemřelý král Ludvík žádných potomků nezanechal a sestra jeho Anna, byvši vybyta a vyvdána z rodu před smrtí bratrovou, k dědictví práva nemá. Listin o smlouvách dědických nebylo pak lze Ferdinandovi nalézti. Na dosažení království českého Ferdinandovi vysoce záleželo: šlo zajisté i o prvý světský hlas kurfiřtský v říši a s ním pravděpodobně o zachování císařství domu habsburskému. Hlavní stranníci Francie v říši, vévodové bavorští, ucházeli se o trůn český; s nepřáteli Habsburků spojena byla i kurie papežská; bylo tedy třeba stavy české získati podobrém. Proto poselstvo Ferdinandovo, jež nešetřilo sliby a dary a dovedlo získati i vlivného pana Zdeňka Lva z Rožmitálu, nenamítalo nic proti volebnímu právu Čechů. Ferdinand byl zvolen v kapli Svatováclavské u sv. Víta (23. října 1526); plný sněm uvítal volbu jeho chorálem »Svatý Václave«. V době husitské by byla volba německého knížete narazila na odpor. Ale je pravděpodobno, že mnohým Čechům nejevila se slabošská vláda polských Jagellovců prospěchem pro zemi; jiní mohli považovati Ferdinanda víc za Romána než Němce a dovolávati se nepřátelství papeže proti němu. Ferdinand se zavázal k obvyklým kapitulacím a vydal stavům zápis, v němž stvrzoval, že byl zvolen z dobré a svobodné vůle země. Slíbil také, že bude dvorem pobývati v Čechách, k rozkazům do Čech užívati jen českých rad a české kanceláře a úřady zemské osazovati s radou Čechů. Dále jdoucím žádostem odolal. České země vedlejší, nespokojeny, že Čechové osobili si volení krále bez ohledu na ně, uznaly dědické právo arcikněžny Anny.

Král Ferdinand I. (1526—1564).

Proč volen Ferdinand.

Sliby jeho Čechům.

Volba Zápolského a Ferdinanda I. v Uhrách. **Zvolení Ferdinanda a Zápolského v Uhrách.** V Uhrách, kde velká většina šlechty nepřála si králem cizozemce, byl zvolen a hned korunován (v list. 1526) Jan Zápolský, vévoda sibiňský, tou dobou skutečný pán země. Nečetná strana habsburská zvolila o něco později králem Ferdinanda. Novému králi náležel z celých Uher vskutku pouze malý cíp při hranicích rakouských; jen Chorvaté přímořští prohlásili se pro něho. Ale v létě r. 1527 podařilo se Ferdinandovi zmocniti se největší části Uher. Věc Zápolského by byla úplně ztracena, kdyby Zápolský nebyl povolal na pomoc Turky.

Turci před Vídní (1529). **Boje v Uhrách se Zápolským a Turky.** R. 1529 sultán Soliman II. vtrhl do Uher a dále do Rakous a obklíčil Vídeň. Město se sice uhájilo a Turci odtáhli, ale r. 1532, voláni znovu Zápolským, objevili se v Uhrách po druhé. Po smrti Zápolského (1540) povolala vdova jeho Isabella znova Turky do země, aby synu jejímu Janu Zikmundovi dědictví jeho uhájili. Turci tentokráte (1541) zabrali přímo pro sebe střed Uher mezi Tisou a Dunajem (pašalik budínský); panství to znenáhla rozšiřovali na západ až k Blatenskému jezeru a v Slavonii až skoro k Záhřebu, r. 1552

Založení pašaliku budínského (1541).

Podmínky míru s Turky.

zabrali i pašalik temešský. Mladému Zápolskému ponechali ostatek, pokud nebyl v moci Ferdinandově, t. j. Sibiňsko a Zátisí, ale jako turecký sandžak za roční poplatek. Ferdinandovi nezbylo než stav ten uznati mírem s Turky r. 1547 a pak po nových bojích, v nichž se zas na čas zmocnil Sedmihrad (Sibiňska), r. 1562.

Habsburský díl s Turky.

Roztržení Uher v trojí panství. Tím způsobem bylo rozbití Uher v trojí oblast mocenskou (tureckou, habsburskou a sedmihradskou) dokonáno. Ferdinandovi dostalo se části, která byla obývána převahou Slovany (event. Slovany a Němci), t. j. záp. Chorvatska, západního pruhu Uher při rakouské hranici a Slovenska až ke Komárnu a Košicím. Ale i Ferdinand musil se zavázati, že bude platiti sultánu »dar« 30.000 dukátů ročně. To znamenalo, že z Uher neměl důchodu žádného a že naopak boje v Uhrách (jak se stavové čeští již r. 1526 obávali) pohlcovaly všechnu berní pomoc ostatních zemí krá-

Sblížení Slovenska se státem českým.

lových. Odtržení Slovenska od ostatku Uher, zejména od maďarského středu jejich, opanovaného Turky, trvalo odtud po půl druhého století. Vnitřní sblížení jeho se zeměmi českými, týmiž panovníky spravovanými, připravené rozličně již dobou předchozí, bylo tím podporováno nemálo. Prešpurk (Bratislava) stává se hlavním městem takto zmenšených Uher habsburských.

Prvá fáse v státoprávním vývoji říše habsburské.

Státoprávní povaha monarchie a úřady ústřední. Spojením zemí koruny české, zemí rakouských a menších částí Uher a Chorvatska v rukou jediného panovníka vznikla monarchie domu Rakouského, jako počáteční forma pozdějšího mocnářství. Právně byla to pouhá personální unie koruny české a uherské se zeměmi rakouskými; fakticky však stala se od počátku unií reální. To souviselo s rozsahem moci panovnické v době tehdejší. V důležitých oborech státního života, na př. politice zahraniční, rozhodování o válce a míru a namnoze i v správě státních důchodů, byl panovník

Úřady ústřední: dvorská rada, tajná rada.

pánem samostatným a na stavech nezávislým; proto bylo přirozeno, že záležitosti tyto ve všech státech svých snažil se opatřiti jednotně. Ferdinand k tomu konci zřídil dvorskou radu. Jakýmsi užším výborem jejím byla tajná rada, která stala se poradním sborem pro záležitosti zahraniční i vnitřní politiky ve všech státech Ferdinandových. Pro kontrolu a poradu ve svých

dvorská komora, vojenská rada.

záležitostech finančních zřídil Ferdinand dvorskou komoru a pro správu vojenskou dvorskou vojenskou radu. Všechny tyto ústřední úřady neměly vůbec nařizovací ani rozhodovací moci na příklad v zemích koruny české; byly jen poradnými instancemi panovníkovými. Příjmy krále českého

Komora česká.

vskutku spravovala jím zřízená komora česká v Praze (podobně uherská v Bratislavě), a všechna důležitější rozhodnutí, týkající se zemí

Dvorská česká kancelář.

českých, musila vycházeti z kanceláře české (v Praze), která záhy měla jakousi odbočku při dvoře, dlel-li král mimo Čechy. Centrální úřady dbaly však žádoucí jednotnosti v politice králově a kontroly správy v oborech jim přikázaných.

Pokusy o sněmy společné. Ze zemí rakouských, zejména ze Štyrska, vycházely sic snahy o společná sněmování zemí českých, rakouských a uherských k úradě

proti Turkům, ano i vydávání stejných zákonů (na příklad o minci, dědickém právu a j.), ale stavové čeští podnětům těm se rozhodně vzpírali. Společný sněm takový zdařil se jen jednou, v zimě 1541/42, kdy šlo o obranu proti Turkům; konal se v Praze. Při tom se ukázalo, že země české v poměru k rakouským nesou berní 67·6%, tedy přes dvě třetiny. Později sešli se vyslaní všech zemí habsburských jenom jednou (v Linci r. 1614). Ferdinand sám snah vědomě centralisačních neměl, a to lze říci i o nástupcích jeho až do Karla VI.

Pokusy o sněmování všech států habsburských.

Berní proporce čes. a rak. zemí.

Odboj Čechů proti králi (1546—1547). V Čechách král Ferdinand (jenž r. 1531 vedle bratra císaře stal se i králem římským) brzo vytrhl zemi z bezvládí a obnovil pořádek. Pobýval častěji v Čechách; stavěl mnoho na hradě pražském; v sousedství jeho zbudoval nádherný renaissanční letohrádek Belvedere. Ve věcech náboženských choval se shovívavě. Když však r. 1546 ujal se císař Karel V. boje proti náčelníkům protestantské jednoty šmalkaldské,

Panování Ferdinandovo v Čechách.

Válka šmalkaldská (1546—47).

především Janu Fridrichovi, kurfiřtovi saskému, a král Ferdinand žádal od sněmu pomoci pro císaře a spojence svého Morice, vévodu saského, naplnila se země, netající se svými sympatiemi pro německé souvěrce, nedůvěrou k úmyslům jeho, živenou také agenty saskými. V čelo nespokojených postavila se Praha spolu s městy královskými a dovedla strhnouti na svou stranu většinu šlechty. Města těžce nesla důslednost, s kterou obnovoval král svá práva vrchnostenská i finanční nad nimi. Také požadavky stavů ostatních, směřující k obmezení moci královské, byly výhradně politické povahy. Větší díl králem svolané hotovosti nejen že nechtěl táhnouti za hranice bez snesení sněmu, ale Čechové zřídili i prozatímní vládu a postavili vlastní vojsko; neměli však odvahy užiti ho vskutku ve prospěch Jana Fridricha. Ale když tento byl u Mühlberka (v dubnu 1547) poražen a zajat, poddali se vzbouření stavové po některém váhání králi.

Odboj v Čechách (1547).

Bitva u Mühlberka (1547).

Zesílení moci královské v Čechách. Král užil vítězství svého k zesílení své moci. Města královská byla zbavena svých statků a privilegií (král však později většinu vzatého vrátil), zavázána k věčné dávce z každého sudu piva (trestní tác) a správa jejich byla postavena pod dozor zvláštních královských rychtářů (v městech pražských kromě toho i král. hejtmanů). Soudní samospráva jejich omezena také zřízením král. soudu apelačního v Praze (1548), jakožto nejvyššího soudu odvolacího pro všechna města zemí koruny české; tím bylo městské soudnictví sjednoceno a apelace k rozličným městům nebo za hranicemi znemožněny. Vedle měst spatřoval král hlavní původce odboje v Jednotě bratrské; proto r. 1548 dal zavříti sbory její a vypověděl Bratry ze země. Mandát ten byl z velké části vskutku proveden. Několik pánů bylo zbaveno statků, dva rytíři a dva měšťané trestáni smrtí. Sněm z r. 1547 také stanovil, že nikdo nesmí svolávati shromáždění stavovských (ani v krajích) bez svolení králova, a uznal dědický nárok Anny, choti královy, na korunu českou. R. 1549 byl syn Ferdinandův Maximilián za krále »přijat«; podobně pozdější tři králové byli před svým korunováním od sněmu »přijati«. To znamená, že Čechové uznávali dědický

Potrestání Čechů.

Pokutování měst král.

Soud apelační.

Mandát proti Jednotě.

Dědické právo dynastie.

»Přijímání« králů.

nárok dynastie k trůnu, ale zároveň že nový král nemohl ujmouti se vlády bez formálního svolení stavů a přísahy korunovační.

3. Počátky protireformace.

Maxmilián (1564—1576).

Ferdinand zemřel r. 1564, zůstaviv tři syny. Nejstarší **Maxmilián** (1564 až 1576) nastoupil vládu v říši, v koruně české a zbytku Uher; ze zemí rakouských mu připadly jen obojí Rakousy. Mladší bratr jeho, Karel, obdržel země vnitrorakouské (Štyrsko, Korutany, Kraňsko s Goricí, Istrií a Terstem) se sídlem v Štyrském Hradci, nejmladší, Ferdinand, Tyroly a země venkovské. Ferdinand neměl legitimních potomků. Maxmilián měl šest synů, z nichž nejstarší sluli Rudolf, Arnošt, Matyáš a Maxmilián. Roku 1576 ujal

Rudolf II. (1576—1612).

se **Rudolf II.** (1576—1612) vlády v zemích otcových. Žádný ze synů Maxmiliánových nezanechal potomka; dědicem Rudolfových zemí a s nimi císařství

Matyáš (1612—1619).

stal se bratr jeho **Matyáš** (1612—1619).

Vzrůst protiv náboženských.

Poměry náboženské vůbec. Vojna s nepřítelem všeho křesťanstva, Turkem, jež byla z předních starostí doby, plnila jen z části veřejný zájem zemí našich; ostatek jeho soustředil se na zápas křesťanů mezi sebou. Boj náboženských stran vedl se s rostoucí vášnivostí, až dovedl vlasti naše k hrozné tragedii. V Čechách nepochybně by se byla země, náboženskými válkami unavená, spokojila poměry, jak se vytvářily za doby Vladislavovy, kdyby německá

Vliv luterství naň.

reformace nebyla vznítila znovu otázky dogmatické a nestvořila situaci, v níž Čechové po druhé octli se v popředí zápasu evropského.

Pokroky luterství mezi Němci.

Pokroky luterství. Čechové viděli nikoli bez zadostiučinění, že po stu letech přiznali se Němci většinou k stanovisku, pro něž byli od dob Husových Čechy kacеřovali. Učení Lutherovo se rychle šířilo po zemích německých: přijali je záhy velkou většinou i Němci českých zemí i německé ostrovy na Slovensku; odtud se luteranismus šířil mezi Slováky, kdežto sedmihradští Maďaři přijímali (podobně jako část Poláků) raději kalvinismus,

Luterství a kalvínství na Slovensku.

který zván byl v Uhrách brzo »vírou maďarskou« na rozdíl od německého luteranismu.

Luterství v Čechách.

Vítězství luterství v českých zemích. I v Čechách německý původ nového učení s počátku vadil šíření jeho; proto asi Praha luterskému záchvatu z let 1524—25 učinila násilný konec (srov. str. 60). Ale mezi českými utrakvisty přibývalo těch, kteří viděli v luterství doplněné učení Husovo; strana radikálnější, které kompaktáta a praxe dosavadní nestačovaly, našla v něm posílení svého stanoviska. Tak osvojovali si čeští husité novou nauku cele nebo z části, nepřiznávajíce se však vesměs na venek otevřeně k luterství (jehož

Novoutrakvisté.

zákony zemské nedovolovaly), nýbrž jmenujíce se dále »pod obojí« (někteří zovou Čechy takto zluterštěné novoutrakvisty). Vskutku spravovali se více nebo méně otevřeně a vědomě naukou luterskou a kněžími, nehlásícími se k poslušnosti konsistoře dolejší. V druhé polovici 16. století náležel k nim největší díl národa (asi dvě třetiny), počítajíc v to i luterány německé národnosti, jichž rostoucím poněmčováním země v té době přibylo. Staroutrakvistů (Husitů), které postup protestantů zatlačoval čím dál tím více do šiku katolického, zbylo málo. Mezi šlechtou bylo jich jen asi 3 procenta; v městech královských, zejména v Praze, více. Podobně vyvinuly se věci na Moravě.

Husitští starověrci.

Jednota bratrská.

Rozdíl mezi Jednotou 15. a 16. stol.

Opuštění Chelčického.

Mravní a kulturní snažení Jednoty.

Důraz na praksi křesťanství.

Pronásledování Jednoty.

Mnohem slabší počtem než luteráni (kol 5—10% obyv.), ale rostoucí významem, byla **Jednota bratrská.** Jednota 15. stol. byla skrývající se společnost malých lidí z měst a vsí, krotkých a tichých, učících, že třeba raději křivdu trpěti než se souditi, a vůbec založená na příkazu lásky a záslužnosti utrpení. Jednota století 16. byla již vlivná strana náboženská, k níž hlásili se veřejně také páni a rytíři a dosti drobného měšťanstva. V době krále Jiřího (jenž ji chtěl vyhubiti) se počala organisovati jako církev samostatná; od konce 15. stol. opustila učení Chelčického a dovolila členům svým zastávati úřady, čímž šlechtě a zámožnějšímu měšťanstvu bylo umožněno k ní přistupovati. Ale nad mravným životem příslušníků svých bděla se zvláštní přísností a služby úřední a vojenské a některá zaměstnání, na příklad kupectví a malířství, pokládala za nebezpečná spasení. Střediskem organisace její byla nejdřív Litomyšl, od 1. poloviny 16. st. pak Mladá Boleslav, kde jí ochráncem byla gruntovní vrchnost pánů z Kraiku. Její osvětný zřetel dbal stejně o dobré zařízení škol i o činnost literárněvýchovnou, ba i vědeckou; v té příčině vynikli v ní v 16. století mnozí mužové, zejména Jan Blahoslav. Ve věrouce Jednota nebyla nikdy ustálena, protože vždy hlavní důraz kladla na praxi křesťanskou; v 1. polovině 16. stol. sbližovala se s luterstvím, v druhé s kalvínstvím, jež mělo také stoupence v zemi. Opětovné mandáty královské proti ní nezabránily vzrůstu jejímu; jen r. 1548, za poměrů mimořádných, donutily část její k exilu do Moravy, Prus a Polska. Na Moravě, kde byla úplná svoboda náboženská, rozvíjela se Jednota bez překážek.

Katolíci.

Poměry na Moravě.

Čeští **katolíci** (asi 12—15% obyv.) sídlili zejména na jihu českém; vůdci jejich byli stále páni z Rožmberka a páni z Hradce, blízcí dvoru královu. Na Moravě vedle Bratří bylo usazeno i něco německých novokřtěnců, Bratřím podobných; strana katolická byla tu silnější, zejména pro vliv bohatých biskupů olomouckých. Ale ani tu, ani v Čechách, ani v Rakousích nejevil katolicismus v 1. pol. 16. stol. nijaké bojovnosti.

Naděje v smír náboženský.

Zmar jejich koncilem tridentským.

Vznik protireformace. Hlavním důvodem této zdrželivosti byla naděje, že podaří se přece snad koncilu církevnímu smířiti luteranismus s katolictvím. K tomuto smířlivému stanovisku hlásil se zejména císař Ferdinand (císařem byl od r. 1556, kdy vzdal se hodnosti té Karel V.), usiluje horlivě, aby koncil tridentský (zasedal 1545—1552; pak znovu 1562—63) provedl reformu církve a vyšel jinověrcům v některých směrech (přijímání pod obojí, manžel-

Povolení kalicha.

ství kněžské) vstříc. Snaze té vyhověl papež potud, že povolil kalich Čechům, Uhrům a Německu (r. 1564); koncil však právě v opak nadějí císařových formuloval dogmata víry katolické v sporných otázkách tak určitě a nepochybně, že jakákoli shoda mezi vyznáními byla napříště nemožná. Koncil, na němž rozhodovali Vlaši a Španělé, neměnil kacířům ustupovati, nýbrž naopak vyzbrojiti církev k úspěšnému boji s nimi. Tomu účelu především sloužil nový

Řád jesuitský.

řád jesuitský, založený Španělem Ignácem z Loyoly (1540), mohutná to bojovná organisace, jež školou, kázáním a tiskem podmaňovala si mysli a získávala hlavně mocné tohoto světa pro ideály katolické a pro zápas s kacíři.

Jesuité v našich zemích.

Tomuto způsobu boje Ferdinand I. neodepřel podpory: r. 1551 přišli první jesuité, vesměs Romány, do Vídně a zřídili tu gymnasium, r. 1556 založili kolej v Praze, potom v Olomouci a v Trnavě na Slovensku (Slovensko patřilo k české provincii řádové); kromě jmenovaných vznikaly péčí královou i katolického panstva koleje další. Posléze dal se Ferdinand pro obrození katolicismu v zemích českých získati ještě dokonaleji: r. 1561 postaral se, že

Obnovení arcibiskupství.

v Praze dosazen byl opět arcibiskup katolický (Antonín Prus z Mohelnice) a r. 1562 osobil si právo osazovati konsistoř dolejší (pod obojí), jíž dosud vládli stavové pod obojí spolu s universitou.

Kurie a protireformace.

Praxe protireformační. Myšlenka protireformace docházela (ale teprv od počátku let šedesátých) nejhorlivější podpory u kurie. Nunciové papežští u knížecích dvorů stali se hlavními hlasateli jejími. Rozhodnost, s jakou se postupovalo, projevuje na př. zásada, vštěpovaná knížatům, že lépe je ztratiti země a lidi než učiniti ústupky jinověrcům, a že ústupky takové bez svolení

Náboženský mír augšpurský (1555).

kurie nemají platnosti. V praxi vycházela myšlenka protireformační od zásady, smluvené r. 1555 v Augšpurku mezi říšskými stavy obou vyznání, že totiž vrchnost světská má právo donucovati poddané k své víře (ius reformandi;

Jus reformandi.

cuius regio, eius religio); kdo se nechce srovnati ve víře se svým zeměpánem, může se ze země vystěhovati. Tato osudná zásada, tolik nepodobná myšlence snášelivosti náboženské, kterážto na př. záhy zvítězila v Čechách husitských, byla hlavní příčinou všech běd potomních.

Maxmilián II. a luteráni.

Náboženské koncesse Maxmiliánovy. První rozmach protireformace byl náhle zastaven smrtí Ferdinanda I. Nástupce jeho Maxmilián II. (jako král český I.) nebyl věřícím katolíkem; v nitru svém klonil se k luterství, a jen ohledy na španělskou linii habsburskou (potomky Karla V.) zdržovaly jej

Čechové pro luterství.

od rozhodnějších důkazů toho. V Čechách, kde kompaktáta již většině nedostačovala, usilovali luteráni (novoutrakvisté) od r. 1571, aby král jim povolil svobody náboženské podle vyznání augšpurského; také čeští bratří, jimž král přál, doufali, že dostane se jim svobody. Maxmilián však, na něhož co nejusilovněji působili vyslanec španělský i papežský, za české katolíky pán z Rožmberka, za starohusity pan Jan z Valdštejna, žádostem dostiučiniti

Česká konfesse.

se zdráhal. Když pak na sněmu z r. 1575 shodli se luteráni s Českými bratry na společné, t. zv. české konfessi, v níž bylo sloučeno smírně

luterství s některými zásadami bratrskými a husitskými, a žádali, aby ji král potvrdil, odmítl znovu. Dal jen čestné slovo, že stavům v náboženství překážek činiti nebude, a dovolil jim voliti si defensory k obraně náboženství. Podobný slib učinil i syn Maxmiliánův Rudolf, jenž toho roku byl přijat za krále.

Defensoři.

Wittelsbachové a protireformace.

Protireformace v zemích rakouských. Přes to, že koncessemi Maxmiliánovými byl i v habsburských zemích rakouských program protireformační velmi znesnadněn, počal se tam po smrti jeho prováděti, a to podle plánu smluveného v Mnichově, kde Wittelsbachové stali se zvlášť bojovnými katolíky. V zemích nitroraksouských počal již

Ferdinand Štyrský.

Karel, bratr Maxmiliánův († 1590) potlačovati luterány; když pak mladý syn jeho Ferdinand ujal se (r. 1596) vlády, pokládal vyplenění kacířstva za příkaz svědomí. Vyplenil je také brzo, a to namnoze bezohledným násilím; protestanty směli zůstati jen šlechtici, ale nesměli míti kazatelů, bohoslužeb ani škol zvláštních.

Vliv protireformace na české katolíky.

Protireformace v zemích českých. V zemích českých Rudolf dosavadních poměrů málo se dotýkal, roku 1602 však obnovil mandát proti Bratřím. Ale i v Čechách plnila se šlechta katolická duchem nesnášenlivého programu protireformačního. Její čelné rody sic vymřely (páni z Hradce a z Pernštejna) nebo přidaly se k Jednotě (Petr Vok z Rožmberka), rozmnožovali ji však horliví konvertité protestantští (na př. Vilém Slavata a bohatý šlechtic moravský Karel z Lichtenštejna). Sňatky některých katolických magnátů českých se Španělkami, styk jejich s prostředím dvorským a kulturou vlašsko-

Bojovnost katolíků.

španělskou, jež pyšnila se svou převahou nad zaalpskými kacířskými národy, konečně i povzbuzování nunciův a jesuitů posilovalo neobyčejně bojovnost katolické menšiny. Některé vrchnosti katolické počaly nutiti své poddané ke katolicismu; brzo rostoucí nenávist rozšiřovala víc a více propast mezi

Protireformace na Moravě.

různověrci téhož národa. Na Moravě biskupové olomoučtí Stan. Pavlovský († 1598) a nástupce jeho, kardinál Frant. Ditrichštejn, oba vychovaní v Římě, počali organisovati katolíky; přední zemské úřady osazeny byly katolíky, a vůdci moravských nekatolíků, Českému bratru K. st. z Žerotína, rozličně znemožňována činnost veřejná.

K. st. z Žerotína.

Poměr knížat sibiňských k císaři.

Stav věcí v Uhrách. V Uhrách ani po míru z r. 1562 boje nepřestaly, ale nezměnily mnoho na stavu dosavadním. Jan Zikmund Zápolský, který v nich stál po boku Turkům, ale potom dal se v jednání o dohodu s císařem, zemřel mlád (1571). Moc jeho v Sedmihradech a komitátech zatisských zdědil, volbou stavů i jmenováním od sultána, Štěpán Báthory (od 1576 polský král), jenž slíbil císaři tajně poslušnost. V nové válce s Turky, která vypukla r. 1593, postavil se mladý Zikmund

Úspěch císařův.

Báthory zjevně na stranu císařovu. Válka konečně obracela se ve prospěch císařův; r. 1602 dobyto Pešti a téhož roku Báthory vydal konečně Sedmihradsko císaři, spokojuje se za to Libochovickým panstvím v Čechách.

Protireformace v Uhrách.

Protireformace na Slovensku. Povstání Bočkajovo. Bethlen. Císař Rudolf II. umínil si užiti vítězství v Uhrách k zesílení moci panovnické a k utvrzení katolicismu: r. 1604 prohlásil z moci královské víru katolickou za jediné dovolené vyznání v zemi. Ale způsob, jakým císařští vojevůdci a komisaři úmysl ten v skutek uváděli (pokus jenerála Belgiojoso o násilnou protireformaci

Povstání Bočkajovo.

v Košicích a Levoči 1604), měl za následek, že kalvínský šlechtic sedmihradský Štěpán Bočkaj, opíraje se o kalvínskou šlechtu maďarskou a luteránská německá města na Slovensku (Trnava a Bratislava byla města většinou katolická) a patrně i o drobnou šlechtu slovenskou, vznítil (r. 1604) povstání, zapudil císařské až k Bratislavě a, podporován vojensky zase od Turků (kteří novými výboji své ztráty minulé víc než vyrovnali), zajížděl pleně až do Moravy. Košice staly se takřka středem jeho postavení v sev. vých. Uhrách. Arcikníže ti Matyášovi, jenž zastupoval císaře Rudolfa, nezbylo než umluviti mír ve Vídni (1606), v němž Bočkaj obdržel asi to, co kdysi náleželo Zápolskému (tedy i Sedmihrady); Uhrům nad to povoleno v jejich žádostech politických a náboženských. Hlavní bylo, že uherské šlechtě (nikoliv ještě poddaným jejím) a zeměpanským městům byla zaručena náboženská svoboda, čímž protireformace v Uhrách byla prozatím znemožněna. Po míru vídeňském smluvil Matyáš (1606) i mír s Turky (v Žitvatoroku). Podle něho poplatek dosavadní měl přestati (za náhradu 200.000 dukátů); v moci turecké zůstaly důležité pevnosti Jager a Kaniža, v moci císařské díl stolice novohradské, kde Turci byli vnikli hluboko do středu Slovenska. Bočkaj sice zemřel ještě roku 1606, ale postavení jeho v zemi zaujal nedlouho potom (1613) s pomocí Turků Gabriel Bethlen, rovněž kalvinista. I Bethlen následoval své předchůdce v tom, že uzavřel tajnou smlouvu s císařem.

Mír vídeňský (1606).

Mír v Žitvatoroku (1606).

Rozsah panství tureckého.

Gabriel Bethlen.

Zápas Rudolfa s Matyášem. Nezdar protireformace na Slovensku způsobil nepřímo pohromu její i v zemích českých na západě. U Rudolfa II., jenž byl od počátku povaha plachá a samotářská, počaly se objevovati známky duševní choroby. Rudolf byl kníže značně vzdělaný. Měl mnoho zájmu zejména pro vědy přírodní (také ovšem pro tajemství astrologická a alchymická) a pro umění výtvarné; hrad pražský, jejž zvolil si za trvalé sídlo, naplnil sbírkami uměleckými a dvůr svůj umělci všeho druhu; i slavní astronomové tehdejší Tycho de Brahe a Kepler byli členy dvora jeho, v němž živel románský mísil se s německým a českým. Znenáhla vyvíjela se však u něho chorobná zádumčivost, jež schopnost rozhodovati v důležitých záležitostech cele podlomila, ale nestrpěla, aby kdokoli jiný zasahoval do skutečných nebo i domnělých práv císařových. Rudolf počal nedůvěřovati zejména bratru Matyášovi a rádci jeho biskupu Khleslovi; proto také se zdráhal ratifikovati smlouvy mírové, jež Matyáš jeho jménem učinil s Uhry a Turky r. 1606. Arcikníže habsburská uznala proto již v dubnu 1606 Matyáše za hlavu rodiny. Počátkem roku 1608 smluvil Matyáš se stavy uherskými a obojích Rakous spolek na obranu mírů roku 1606 sjednaných a jal se sbírati vojsko. V dubnu roku 1608 vypověděli vládě poslušnost stavové moravští, vedení Karlem z Lichtenštejna a Karlem z Žerotína, a přidali se k Matyášovi. Matyáš vtrhl do Čech, doufaje, že i Čechové postaví se po bok jeho.

Povaha, choroba a umělecké záliby Rudolfa II.

Rudolf a Matyáš.

Odboj Matyášův proti Rudolfovi (1608).

Morava s Matyášem.

Ale sněm český, jenž po mnohých letech po prvé spatřil císaře osobně, žádajícího pomoci, byl jednak jat slitováním k skleslému, ode všech opuštěnému

Čechové na straně Rudolfově.

starci, jednak doufal, že Rudolf v tísni své splní staré požadavky země. Rudolf vskutku vyhověl některým žádostem povahy politické, ale žádosti náboženské odložil na sněm příští. S tím se Čechové spokojili a slíbili Rudolfovi podporu. V míru libeňském (v červnu 1608) zachráněno bylo Rudolfovi panství v Čechách, Lužici a Slezsku, ale Uhry, Morava a obojí Rakousy byly postoupeny Matyášovi, jenž uznán byl za příštího krále českého.

Mír libeňský (1608).

Majestát a Porovnání. Když však na příštím sněmu poč. r. 1609 Rudolf zdráhal se požadavkům stavů dostiučiniti, užili stavové, vedeni jsouce vynikajícím Českým bratrem Václavem Budovcem z Budova, po marném smírném jednání hrozeb. Zvolili si vládu direktorů a sbírali vojsko. Pod tím nátlakem Rudolf povolil, ačkoliv zástupci Španělska i kurie i vůdce českých katolíků, nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic, odporovali naruživě. Dne 9. července 1609 podepsal zákon vypracovaný stavy, t. zv. majestát, jenž dovoloval stavům i poddaným jejich svobodně vyznávati českou konfessi z r. 1575, dával stavům právo osazovati konsistoř, která správu i svěcení kněží evangelické církve české měla převzíti, vydal jim správu university a dovolil voliti stavovské defensory, kteří konsistoři stáli po boku. Defensorům dal sněm právo svolávati poradné sjezdy evangelíků i vybírati daně. Významné ustanovení majestátu, že vrchnost gruntovní nemá práva poddaných svých jakýmkoliv způsobem od náboženství jejich odtiskovati, zamezovalo v Čechách jus reformandi, v říši obvyklé, a dotvrzovalo liberální a smířlivý duch nového zákona. Zbytky staročeských husitů, pokud se k nové české konfessi nepřihlásily, zbaveny jsouce staré své konsistoře, přihlásily se k poslušenství arcibiskupa. Zároveň s majestátem usnesli se stavové obou vyznání na t. zv. Porovnání, zákonu to bohužel nejasně stilisovaném, jenž připouštěl výklad, že proti znění majestátu může král a vrchnosti katolické na farnosti své, k české konfessi se hlásící, dosazovati kněží staroutrakvistické, svěcené od arcibiskupa; čímž rozličnému obcházení majestátu byla cesta otevřena. Porovnání stanovilo výslovně, že na statcích královských mohou nekatolíci stavěti si kostely, ale nepovědělo určitě, že týká se to i statků církevních, jež bývaly pokládány také za příslušenství královské komory (výše str. 42). Podobný majestát vydal Rudolf i stavům slezským na víru luterskou.

V. Budovec z Budova.

Majestát z r. 1609.

Význam majestátu.

Osud husitských starověrců.

Porovnání mezi stavy pod obojí a katolíky.

Majestát slezský.

Konec Rudolfa II. Rudolf byl odhodlán za pokoření své z r. 1608 se pomstíti. Pojal plán zmařiti naděje Matyášovy na trůn český a německý, a to pomocí mladistvého biskupa pasovského Leopolda (bratra Ferdinanda Štyrského). Pomýšlelo se na to, aby Leopold opanoval Čechy, dal se tu zvoliti králem a potom císařem římským; chtělo se snad i násilnému zrušení majestátu. Leopold sbíral vojsko od počátku roku 1610; počátkem roku 1611 vpadl vůdce jeho Ramée do Čech a zmocnil se vskutku Malé strany i Hradčan. Stavové čeští rychle zbrojili a volali Matyáše na pomoc. Rudolf II. poznal brzo, že plán jeho ztroskotal; Ramée i Leopold opustili v březnu zemi, do níž vtrhl

Plán na zvrácení úmluv z r. 1608—1609.

Vpád Pasovských (1611).

Sesazení Rudolfa II.

Matyáš. Rudolf musil vzdáti se Čech, Lužice i Slezska; králem byl korunován Matyáš. Chorobný císař pomýšlel ještě na pomstu, počal jednati s protestantskou unií, až v lednu 1612 vysvobodila jej smrt z utrpení jeho. Císařem byl zvolen Matyáš.

Matyáš (1611—1619).

4. Vnitřní poměry v době renaissanční a protireformační (v období předbělohorském).

Na poměry hospodářské a společenské v této době mělo rozhodný vliv, že šlechta oddala se činnosti hospodářské. Počala rozmnožovati dvory, stavěti rybníky, ovčíny a pivovary; chtěla vydělávati a bohatnouti, někde i průmyslem (doly, železářství) nebo velkoobchodem. Příčina tkvěla jednak v duchu doby, hledícím si víc zisku hmotného i požitku tělesného. Šlechtic netoužil již po slávě rytířské; platil raději berni, než by osobně táhl do boje. Hlavní však bylo, že renta z poddanských statků, z níž gruntovní pán namnoze dříve žil, pro stálé a stálé klesání kupní hodnoty peněz nyní nestačovala. Měla-li kopa grošů čes. za Karla IV. hodnotu asi 140—150 K, měla kol r. 1500 již jen 60—70 K, kol r. 1600 asi 30 K (předváleč.). Ztrátu tak značnou mohl šlechtic uhraditi jen zdokonalením hospodářství, tím spíše, že jak klesala cena peněz, tak rostla cena obilí a dobytka. Majitelům panství dobře zřízených dařilo se lépe, ano výtěžky lákaly je rozšiřovati statky a zaokrouhlovati je; hlavní obětí velkostatku staly se tak drobné statky vladycké a svobodnické, jež byly valem prodávány větším sousedům.

Rozmach panské výroby agrární.

Pokles důchodů z poddaných.

Následky jeho.

Poddaným sedlákům, jejichž nezměnitelná roční renta, odváděná pánu, v hodnotě své klesala, vedlo se lépe; vrchnosti také se namnoze vzdaly v 15.—16. st. nápadů z odúmrtí a pokut soudních. Ale na druhé straně vedlo se jim hůře, neboť pán potřeboval, čím větší byl počet jeho dvorů, tím více robot a snažil se dokonaleji ovládnouti své poddané. Pán omezoval volnou stěhovavost jejich, vyhrazoval si svolení k sňatku a k učení řemeslu, nebo podle vzoru severoněmeckého žádal od dorostlých dětí poddanských služby ve svých dvorech po určitou dobu. Snažil se vůbec zdržeti na panství co možná nejvíc osob poddanských, aby měl laciné síly pracovní. Celkem však vedlo se poddaným v 16. st. ještě dobře, a rostoucí výnos hospodářský, souvisící také s přibýváním obyvatelstva, byl i jim k dobru. Hospodářské mohutnění venkova přišlo vhod i městům, z nichž přední vládla velkostatky: ostatek velký obchod a s ním hospodářský význam měst byl na rozdíl od stol. 13.—14. v úpadku. To souviselo s tím, že země naše čím dál tím víc odcizovaly se velkému obchodu mezinárodnímu, jejž strhli na sebe Španělé, Portugalci, později pak Holanďané, Angličané a Francouzi. Také bohatství českých dolů stříbrných bylo již většinou vyčerpáno; v 16. st. však ještě hojně stříbra daly nové doly jáchymovské; německé Loketsko bohatlo v té době i těžením jiných kovů.

Hmotné zisky sedláků.

Zhoršení právního postavení jejich.

Úpadek obchodu a měst.

Těžení kovů.

Poměry ústavní ustálily se na základech v 15. stol. položených. Stát koruny české skládal se jako dříve z pěti zemí korunních, z nichž ve dvou hlavních (Čechách a Moravě) měli rozhodnou převahu Čechové, ve třech (Slezsko, Lužice Dolní a Horní) Němci. Poměr zámožnosti a poněkud i moci jejich znázorňuje klíč berní, na němž se země r. 1541 (když šlo o daň na válku tureckou) smluvily: Čechy 48·4%, Slezsko přes 25%, Morava skoro 20%, obojí Lužice přes 6%.

Stát koruny české.

Poměr zámožnosti zemí jeho.

Každá země měla vlastní samostatnou ústavu stavovskou; spojení jejich podobalo se spolku států; vskutku byla mezi nimi silná jednotící pouta. K nim náležela nejen moc společného všem českého krále a král. rady jeho (většinou z Čechů složené), ale i instituce jeneerálních sněmů koruny české (scházejících se dosti často pro sjednání pomoci proti Turkům), dále jednotné státní občanství (t. j. inkolát neboli právo obyvatelské v jedné zemi platilo i pro země ostatní; Slezan na př. nebyl v Čechách cizincem), konečně některé úřady česky říšské, vzniklé v době habsburské: česká komora (str. 70 výše) a apellační soud (str. 71 výše). I některé jiné úřady české (na př. nejv. kancléř) a některé soudy české měly kompetenci na celou korunu se vztahující. Také sněm český byl strážcem práv korunních a jednoty celku.

Jednota koruny české, její opory a záruky.

Stavovské zřízení trvalo, jak vyvinulo se před dobou habsburskou (strana 61—62 výše). V poměrů stavů ke králi utvrdili Habsburkové pokleslou autoritu koruny; podivínství Rudolfa II. a boje jeho s Matyášem ji opět podvrátily.

Koruna a stavové.

Celkem ustálil se **poměr moci královské a stavovské** tak, že král měl moc v zásadě samostatnou ve věcech zahraničních a vojenských, církevně-náboženských, lenních, horních, celních, mincovních, nad král. městy, židy, ve všech věcech finančních, pokud nešlo o peníze povolované stavy, ve věcech práva městského i lenního, namnoze i v zákonodárství průmyslovém a obchodním. S tím souviselo, že ti z nejv. úředníků zemských, jejichž kompetenci náležely obory vytčené, přijímali rozkazy své pouze od krále a že soudy královskými lze zváti soudy komorní (předseda nejv. hofmistr), soud dvorský (manský; předseda nejv. sudí dvorský) a soud nad apellacemi. Hlavní právo stavovských sněmů záleželo v tom, že bez jejich svolení nemohl král vypsati berni ze statků svobodných a poddaných jejich; stavové měli dále samostatnou moc ve věcech práva zemského (srv. str. 40—41) a byli strážci práv a svobod zemských (t. j. privilegií od králů českých stavovské obci národní udělených). Jejich iniciativa zákonodárná byla neobmezená a vztahovala se nejednou i na obory, zásadně náležité moci královské. Zemskou hotovostí byli povinni jen k obraně země, nikoli do válek zahraničních. Zákony sněmem snesené nabývaly platnosti sankcí královou a vkladem do desk. — Právo odpírati berně stalo se hlavní zbraní stavův v dobývání nových privilegií. Když poč. 17. stol. spor náboženský založil nedůvěru mezi stavy a korunou, usilují stavové protestantští učiniti ze sněmu nástroj k přípravě odboje (postavení vlastního vojska stavovského, spolky se stavy jiných zemí koruny české a j.). K tomu cílila i vlastní organisace protestantské obce zemské s jejími defensory, zvl. sjezdy a zvláštními daněmi.

Na které obory vztahovala se moc královská a na které stavovská.

Revoluční sklony stavů.

Sněmy nescházely se pravidelně. Ale přece v kratších lhůtách než v době minulé; někdy trvaly celé měsíce. Právo účasti v nich měl každý dospělý člen stavu panského (v Čechách poč. 17. st. přes 200 osob), stavu rytířského (přes 1100 osob), držel-li svobodný statek; kromě toho svobodná města (v Čechách na 42, na Moravě 6), na Moravě i biskup a zástupci kapitol a klášterů. Vskutku přicházelo na sněm málo šlechticů (asi

Sněmy stavovské.

Složení jejich.

100—200 osob); rytířstvo často bylo zastoupeno zvolenými delegáty z krajských sjezdů. Přední místo na sněmu zaujímali nejvyšší úředníci a soudci zemští, celkem přes 30 osob; o nemnoho více bylo stálých návštěvníků sněmů z ostatní šlechty; těchto asi 86 šlechticů, snad s několika Pražany, dělalo české dějiny.

Nejvyšší úředníci zemští.

Správa země byla v rukou **nejvyšších úředníků,** králem na doživotí (s radou stavů) jmenovaných a ze stavů samých, většinou z katolického panstva, vybraných. Přísahou zavázáni byli králi i zemi (stavům). V době nepřítomnosti

Král. místodržící.

královy v zemi sluli **král. místodržícími.** V 16. st. bylo jich celkem 11. Od přesídlení Matyášova do Vídně stáli král. místodržící v čele země až do r. 1749. K zvlášť důležitým úkolům soudním nebo politickým sestupovali se nejv.

Soudcové zemští.

úředníci v jeden sbor spolu se soudci zemskými, t. j. přísedícími zemského soudu (počtem 20), někdy i s chéfy jiných úřadů; takový sbor

Správa krajská.

tvořil také velkou českou radu královskou. Nejv. úředníkům byli podřízeni krajští hejtmani (pán a rytíř v každém kraji), kdežto nejnižší instancí

Správa vrchnostenská.

správy politické, soudní i berní byly jako dříve vrchnostenské úřady jednotlivých panství, event. svobodná města. V Čechách bylo takových jednotek správních přes 1300, na Moravě na 600. Při tom nebylo rozdílu mezi rytířským statkem o jedné vesnici s dvorem nebo mezi panstvím, pokrývajícím několik čtverečních mil. Na větších panstvích zachovali si sedláci

Kraje se zvl. postavením.

jistou samosprávu soudní i civilní v soudech rychetních. — V Chebsku, Loketsku a Kladsku platily zákony zemské jen tehdy, přistoupily-li k nim sněmíky těchto krajů.

Výčet nejvyš. úředníků zem.

Nejvyšší úředníci byli: nejv. purkrabí pražský (prvý ministr krále čes.), nejv. hofmistr (v čele soudu komor.), nejv. maršálek, nejv. komorník, nejv. sudí zemský (o na tito byli předními funkcionáři soudu zemského), nejv. kancléř (pravidlem při dvoře králově; důležitý pro celou korunu), nejv. písař (ředitel desk zem.), podkomoří (chef měst král.), purkrabí karlštejnský prvý (strážce koruny a privilegií čes.) a druhý, purkrabí kraje hradeckého. Jen dva poslední a podkomoří byli z vladyk; ostatní z pánů.

Morava.

Moravě stál v čele hejtman markrabství mor. a s ním pět nejv. úředníků.

Postavení měšťanů na sněmech a ve vládě.

Města královská uhájila svého postavení jako třetí stav zemský. Na Moravě dělila se v něm o místo s preláty; zde bylo jen 6 měst svobodných, většinou německých. Mezi nejv. úředníky a soudci zemskými, tedy členy vlády, ovšem nebylo, podobně jako v Čechách, měšťana žádného. Rozličná městská práva v Čechách byla za Rudolfa II. sjednocena v Právech Koldínových, jež po stu letech stala se závaznými i pro města moravská.

Ústavní a správní organisace Slezska.

Slezsko skládalo se asi z 20 lenních knížectví. Většina jejich měla svá knížata, menšina stála bezprostředně pod králem českým; ve všech knížectvích byla vlastní stavovská zřízení a stavovské sněmíky. K organisaci zemí těchto v jednotné státní území slezské položil základy Matyáš Korvín. V době jeho počíná se knížecí sněm slezský (Fürstentag), jenž skládal se ze tří kurií: z kurie knížat a dvou kurií, složených ze stavů knížectví bezprostředních. Sněmu předsedal vrchní hejtman zemský, jmenovaný králem (byl jím obyčejně biskup vratislavský jakožto kníže nisský). Ten stál také v čele král. vrchního úřadu, představeného celé zemi. Podobně jako sněm složeno bylo vrchní právo slezské (Fürstenamt), jehož význam však v době

pobělohorské velmi poklesl. Za doby habsburské byly svobody knížat a stavů omezovány a závislost země na ústředních úřadech koruny české a úřadech dvorských rostla.

Vývoj berničtví českého v 14.—17. stol.

V **příjmech panovnických** nabývaly větší důležitosti **berně.** V Čechách (v jiných zemích byly poměry podobné) vybírány byly v 14.—15. st. jen občas; pravidlem žádal se díl poddanského úroku placeného vrchnostem. V době habsburské je berně skoro každoroční. Od r. 1517 do 1566 vybírána byla podle odhadu jmění, a to panského i poddanského; r. 1529 přiznali všichni Čechové

Majetek Čechů r. 1529.

jmění na 10 mil. kop č. (asi 500 mil. K); v tom byla $^1/_3$ jmění poddanského. Daň byla vysoká, neboť obnášela kol 1% z odhadní summy ročně; platili ji jak páni, tak poddaní. V 2. pol. 16. st. zavedena místo toho daň domovní (ale jen z poddaných), konečně daň z »usedlostí« (na Moravě říkalo se jim »lány«, v Uhrách

Daň z usedlostí.

»porty«), t. j. statků o 40—120 korcích (chalupa o 20 korcích byla na př. čtvrt »usedlosti«). To trvalo v Čechách až do r. 1792; v jiných zemích do 1. pol. 19. stol. V době předbělohorské byla daň poddaného, pro nízký odhad majetku jeho, celkem neveliká; nemenší ne-li větší měrou ji byly stiženy vrchnosti. To neplatí však o Slovensku, neboť šlechta uherská neplatila daní žádných, svalujíc všechna břemena na poddaného.

Jinak na Slovensku.

Soukromé příjmy královy.

Vedle berní měl král důchody ze statků nezávislé, především ze svých statků (jež byly v Čechách zvlášť rozsáhlé), z měst král., dolů, mince, cel, obchodu solí, židů, později i z tabáku. Výnos všeho (i s berní) v době největších daní před r. 1620 vydal v Čechách na 1—1½ mil. zl. rýn., v celé koruně tedy asi dvojnásob.

Zlaté rýnské. Tolary.

Mincovní systémy. V době Ferdinanda I. počal vnikati do našich zemí z říše nový mincovní systém: zlatý rýnský. Měl 60 kr. a krejcar 6 penízů čili denárů. Rozuměl se tím však nikoliv peníz zlatý (dukát), nýbrž stříbrný. Tak i vlastníci jáchymovských dolů hr. Šlikové počali raziti takové stříbrné zlaté, jež sluly tolary (t. j. Joachimstaler Gulden) a jež brzy nabyly hodnoty větší než 60 krejcarů čili než normální »zlatý« rýnský, jenž se stal vskutku jen mincí početní (t. j. nebyl již nikde ražen). Tolar počítal se u nás v 2. pol. 16. st. za 70 kr., t. j. tolikéž, co kopa míšeňská. Lehká kopa míšeňská o 60 gr. míš. (dvě kopy míšeňské čili dva tolary rovnaly se jedné kopě čes.) se (podobně jako luterství) rozšířila mocně v 16 st. ze Sas do Čech a zatlačila kopu českou, na kterou se však stále počítalo (ač se groše české již neraziły); co sluje českým grošem, je vlastně třikrejcar. Od poč. 17. st. ustálil se poměr jednoho zl. rýn. ke kopě míšeňské jako 6:7 (60 kr. ku 70 kr.); tolar se počítá za 90 kr. čili za 30 grošů českých. Kupní síla 1 zl. rýn. (60 kr.) byla r. 1526 asi 21—22 K předválečných; v 2. pol. 17. st. asi 12 K, kopy míšeňské tedy 14 K.

Kopy míšeňské.

Vzájemný poměr jejich.

Odcizení mezi Čechy a říší.

Uvolnění **poměru Čech k říši** římskoněmecké potrvalo i v době habsburské. Když Maxmilián I. rozdělil Německo v 10 krajů (desátým byly země rakouské), nebyla říše česká mezi kraje ty pojata; Ferdinand I. ji jednou označil přímo za stát od říše německé rozdílný. Kurfiřti říšští nezvali českého krále k svým poradám. Ale přátelství českoněmecké, založené vítězstvím luterství v zemi, způsobilo, že protestantští stavové čeští počali se dovolávati náležitosti Čech k říši i říšských zákonů náboženských.

Vliv luterství s říší sbližuje.

V **Uhrách** byly ústava stavovská i poměr moci mezi králem a stavy v základních myšlenkách podobné jako v Čechách, ale následkem rozdělení státu

Král a stavové na Slovensku.

mezi tři mocnosti (Turky, Sedmihrady, Habsburky) v 16. stol. nedošlo tu k tak bohatému vybudování správy jako v našich zemích; úspěch stavů uherských v boji za svobody ústavní a náboženské souvisel hlavně s výhodnou geografickou polohu Slovenska, kde šlechta mohla dovolati se podle potřeby pomoci knížete Sedmihradského nebo Turků. Ale také s tím, že v Uhrách všem stranám společná nechuť proti německému západu byla silnější než protivy náboženských stran v zemi. V části Uher, Habsburkům náležité, tedy především na Slovensku, zastupoval krále jako prve palatin s rozsáhlou mocí svou (srv. str. 64 výše); vedle něho byli nejvyššími úředníky země judex curiae (soudce dvorský), bán chorvatský a tavernicus (asi náš podkomoří). Sněmy, jejichž rozpadnutí v tabuli magnátskou a vladyckou (srv. str. 62) bylo r. 1608 dokonáno, byly svolávány zřídka. Těžisko autonomní správy zemské bylo v komitátech, které nabyly v tom asi téhož významu, jako u nás korunní země, takže ústřední celozemská správa neměla valného rozsahu a významu.

Výhodnější situace Uhrů v poměru k Habsburkům.

Nejvyš. úředníci zemští.

Velký význam správy stoliční.

Postup německého živlu v Čechách a na Moravě.

Poměry národnostní. Styky přátelské, jež po vystoupení Lutherově vynuly se mezi Čechy a nekatolickými Němci, způsobily značný příliv zahraničních Němců do českých měst, zejména na severu, i do Prahy, čímž se vlast naše více méně poněmčovala. Také mezi šlechtou nižší a vyšší přibývalo přistěhováním z ciziny německých rodin, velkou většinou luterského vyznání. Ale i Habsburkové uváděli do země Němce, rozličně zaměstnané v službách dvorských, kromě nich zejména Vlachy. Ještě nebezpečnější bylo, že poněmčovaly se i staré šlechtické rody české, pokud seděly v německém území a přijaly luterství. Poměrná výnosnost zemědělství a příznivý stav sedláků lákal mnoho Němců z pohraničních hor, aby zakupovali selské statky v českém podhoří; tím způsobem zvětšilo se jazykové území německé, zejména v Žatecku, Litoměřicku i Boleslavsku. V Praze ustavily se po r. 1609 německé luterské obce se svými kostely a školami. Vzrůstání živlu německého jevilo se tak nebezpečným, že na Moravě (1609) přijal sněm zákon, podle něhož děti přistěhovalých Němců mohly dědit nebo získati svobodné statky v zemi, jenom znaly-li česky. Jazykový zákon český z r. 1615 přejal nejen toto ustanovení, ale doplnil je tak, že ve všech městech (i v městech poddanských) má se u soudů užívati pouze češtiny. Ale radikální ustanovení to nebylo možno vskutku provésti, jak zřejmo i z výmluvné výstrahy, jíž před německým nebezpečím varoval český Bratr Stránský (r. 1619 »Okřik na nedbalého Čecha«). Starosti náboženské měly převahu nad národními a úpadek národního cítění ve valné části společnosti přispěl především k tomu, že vzájemná nenávist stran náboženských byla silnější než zřetel na prospěch vlasti.

Obranný zákon jazykový na Moravě a v Čechách (1609, 1615).

Obavy a výstrahy vlastenců.

Na Slovensko se Němci v té době netiskli jako do Čech; zde luterství, jež i část Slováků si získalo (zejména v poslovaněných obcích německých), staralo se o náboženské probuzení jejich českým jazykem; brzo s ním začali závoditi v tom i katolíci, zvláště od založení jesuitské university v Trnavě

Čeština a luterství na Slovensku.

(1635). Z 16. a ještě víc ze 17. stol. je již na Slovensku hojně úřední i soukromé české (slovakismy rozličně dotčené) korrespondence, a to i mezi šlechtou s maďarskými jmény. To týká se na př. rodiny Illesházy, Tőköly nebo Thurzó; Thurzóové stáli od pol. 16. st. v čele evangelické šlechty slovenské až do doby Bethlenovy; náležel jim také zámek oravský. Na sněmu prešpurském z r. 1608 bylo stanoveno, že města musí i uherským Neněmcům, o přijetí do obce usilujícím, přiznati právo sousedské. Tím bylo usnadněno nemálo poslovenštění zejména menších měst; ovšem položeny základy i k maďarisaci některých z nich. Okolnost, že mnoho šlechty i duchovenstva maďarského uchýlilo se z Uher Turky obsazených na Slovensko a tu se usídlilo trvale, dodala živlu maďarskému na Slovensku nové síly.

Čeština na Slovensku na postupu.

Konec výhradního panství Němců v městech.

Příliv Maďarů na Slovensko.

Němce zemí českých i na Slovensku luterství národně posílilo, davši jim na př. bibli v jazyce německém a založivši vědomí jednoty národní. Také maďarskou literaturu stvořila teprve reformace (doklady literárního života starší doby jsou nevelké); v roce 1590 dala Maďarům celou bibli v jejich jazyce; i tu počali katolíci v péči o knihy v jazyce lidovém protestanty napodovati (arcibiskup Pázmány, hlavní a úspěšný bojovník protireformační v Uhrách, † 1637). Úředním jazykem v zemi byla stále latina a veřejný život byl ještě dalek, aby měl ráz převahou maďarský.

Zásluhy reformace o německou a maďarskou literaturu.

Praktický a požitkářský smysl celého období byl málo příznivý **vědám**, krom snad věd přírodních. V době předbělohorské se sice knih vydávalo mnoho, zejména v Čechách, jež v tom daleko předstihly všechny země ostatní, ale překlady, kompilace a populární vzdělání obrácená k praktickým potřebám života měly v tom velkou převahu nad pracemi, v nichž by se jevila tvořivá činnost samostatného ducha. Ani živý zájem náboženský nevydal prací nadprůměrných; k výjimkám náleží bratrská redakce českého překladu bible (bible Kralická). Zato neobyčejně zasloužila se doba románská o **umění.** Doba renaissanční dala zemím našim značný počet pěkných staveb zámkových, provedených vlašskými mistry; v té době také zaznívaly v chrámech českobratrských krásné písně kostelní.

Věda a literatura doby předbělohorské.

Bible Kralická.

Půvab renaissančního umění.

5. České povstání.

Příčiny odboje českého. Čím větší úspěch evangeličtí stavové čeští spatřovali v majestátu, tím větší bylo roztrpčení jejich, když pozorovali, že za Matyáše postupuje vláda nesnášelivěji než za Rudolfa, že velkou většinu úřadů zemských osazuje katolíky a že majestát obchází nebo i porušuje. Na statcích královských svěřil král dosazování farářů arcibiskupu pražskému Loheliovi; na statcích církevních pak zavírala vrchnost poddaným nekatolíkům nově zbudované kostely. To stalo se zejména v malých německých městech Hrobech a Broumově; měšťané broumovští, kteří se zapečetění

Nespokojenost Čechů s nábož. nesnášelivostí vlády.

Spor o kostely v Hrobech a Broumově.

kostela vzepřeli, byli uvězněni. Vláda totiž vykládala Porovnání tak, že pod statky královskými nesluší rozuměti i statky církevní. Za nálady méně podrážděné bylo by se jistě sněmu časem podařilo učiniti nejasnému stavu právnímu, způsobenému Porovnáním, konec cestou zákonnou a v duchu Majestátu. Ale náboženské strany byly proniknuty rostoucí nedůvěrou; evangelíci se obávali, že protivníkům jde o to, aby je připravili o svobody jejich. K tomu přistoupilo, že události posledních let, a to jak vpád pasovský, jenž mohl ospravedlniti obavy nekatolíků, tak i okolnost, že Rudolf II. byl zbaven trůnu vlastním bratrem, spojeným s odbojnými stavy, podlomily cele autoritu koruny, do té doby přes všechny svobody stavovské velmi velikou. Matyáš sám (jenž sídlo své přeložil z Prahy do Vídně) nebyl panovníkem, jenž by ji dovedl povznésti; jsa již stár, toužil po pokoji, nestaraje se o vládní záležitosti; za něho jednal a myslil důvěrník jeho Khlesl, tou dobou již kardinál, horlivý straník protireformace, ale nepřející krokům násilným. Úmyslům Khleslovým nedůvěřoval proto arcikníže Ferdinand Štyrský, příští dědic říší Matyášových, přijatý r. 1617 za krále českého a na jaře r. 1618 zvolený i v Uhrách. Zvolení krále, jehož protireformační horlivost byla známa, zvýšilo obavy českých evangelíků a posílilo bojovnost katolické menšiny, jejíž náčelníci byli namnoze předáky strany pod obojí nenáviděni osobně. Vše přispělo k tomu, že radikálové, chtějící zdolati protivníka úplně, nabyli v obou táborech vrchu.

Spor o výklad Porovnání.

Podlomení autority koruny.

Khlesl.

Ferdinand Štyrský králem.

Vítězství radikalismu.

Protivy náboženské přiostřily se vůbec v říši německé v přípravu otevřené války; katolická liga, založená vévodou bavorským Maxmiliánem (1609), i protestantská unie (od 1608) pod kalvínským kurfiřtem falckým Fridrichem byly dokladem toho; důvěrné styky mezi knížaty unie a některými předáky českými navázány byly odedávna. Mezi vůdci stavů nabyli v poslední době váhy někteří páni německého původu, u nichž je pochybno, tlumočili-li pravé odhodlání země (Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu, hr. Ondřej Šlik, Kolona z Felsu); účast německého živlu, domácího i zahraničního, v přípravě revoluce je vůbec veliká. Ale stejného smýšlení s nimi byl vlastní mluvčí a předák stavů pod obojí, neústupný pan Václav Budovec z Budova, a s ním jiní náčelníci Jednoty. Na jaře r. 1618, když král dal opětovně odmítavou odpověď ve sporu o kostely v Hrobech a Broumově, rozhodli se jmenovaní pánové sáhnouti k násilí. Nešlo jim již o to, aby vláda povolila stížnostem přednášeným, nýbrž byli odhodláni dáti zemi nového krále. K tomu bylo zapotřebí, aby skutkem nenapravitelným stvořili situaci, která by i ostatní stavy strhla na dráhu odboje.

Zostřední protiv mezi stranami nábož. v říši.

Náčelníci stavů českých.

Jejich odhodlanost k povstání.

Počátek povstání. Dne 23. kv. 1618 odebralo se přes sto ozbrojených pánů a rytířů českých do české kanceláře na hrad pražský, aby ukojilo hněv svůj na dvou místodržících královských, kterým vina za chování vlády v posledních sporech byla dávána především. Byli to Vilém Slavata z Chlumu a Jaroslav z Martinic. Oba byli svrženi s oken do hradního příkopu; přes to neublížili si valně. Shromáždění stavové zvolili potom vládu 30 direktorů, vypsali daně a sbírali vojsko, jehož vrchním velitelem stal se hr. z Thurnu. Předsedou direktorů zvolen pan Václav Vilém z Roupova. Jesuité byli ze země vypovědění a statky jejich skonfiskovány. Teprv potom začali stavové vyjednávati o pomoc zemí vedlejších. Prozatím se jí nadíti mohli toliko v německém Slezsku; česká Morava, k neštěstí Čechů, vlivem Českého bratra K. st. z Žerotína jakoukoliv pomoc odmítla, ale byla ochotna prostředkovati smírné vyrovnání. Chování Moravy zadrželo i pomoc obojích Rakous.

Defenestrace pražská (1618).

Organisace povstání.

Chování zemí vedlejších.

V okolí nemocného císaře byli mnozí, kteří radili k smíru, mezi nimi sám Khlesl. Ale strana rozhodná, k níž patřil v Čechách nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic, ve Vídni vyslanec španělský a stranníci krále Ferdinanda, chtěla válce, kterou je možno vše získati, krále ze jha stavovského osvoboditi a vydat mu v moc statky rebelů. Měla-li tato rada zvítězit, bylo nutno odstranit Khlesla. Ten byl v červenci vskutku zatčen a uvězněn v Tyrolích. Brzo potom vtrhl císařský velitel Dampierre a po něm Buquoy do Čech. Vedlo se mu však špatně, takže hledal konečně úkrytu v pevných Budějovicích. Oba tábory jednaly zatím o pomoc za hranicemi. Španělsko nabídlo císaři peníze i vojsko, také pomoc polská byla jista (král Zikmund Polský byl švakrem Ferdinandovým). Čechům sliboval přispění Fridrich Falcký a unie, ale vskutku a brzo poskytl je katolický vévoda savojský Karel Emanuel, velký nepřítel Habsburků. Poslal Čechům několik tisíc mužů pod Mansfeldem. Mansfeld zmocnil se brzo katolické Plzně.

Vítězství bojovné strany ve Vídni.

Počátek války.

První aliance a pomoci.

Nastoupení Ferdinanda II. (1619—1637). **Česká ofensiva.** V březnu 1619 zemřel Matyáš; v srpnu potom byl císařem zvolen král Ferdinand. Ferdinand ohlásil Čechům, že je hotov potvrditi všechny svobody země; list jeho nebyl však vůbec přijat. Stavové, kteří dosud tajili své cíle konečné, byli nyní odhodláni vystoupiti otevřeně. Na jaře r. 1619 vtrhl Thurn do Moravy, jež jej vítala přátelsky a prohlásivši se přes odpor Žerotínův pro Čechy, zvolila také vládu 30 direktorů. Thurn táhl dále do Rakous, kde protestantští stavové obou zemí vypověděli králi poslušnost. V červnu přitrhl k Vídni, která teprve nedlouho před tím mohla se připraviti k obraně; kyrysníci Saint-Hilairovi přibyli do hradu právě v té chvíli, když stavové rakouští naléhali na krále, aby jim svobodu náboženskou písemně potvrdil. Thurn zklamav se v naději, že mu Vídeň otevře brány, vrátil se do Čech, kde Buquoy zatím nabýval v jižních Čechách víc a více půdy. Direktorům nedostávalo se energie a zvláště peněz, neboť vydržování žoldnéřských vojsk stálo nesmírné sumy a obětovnost mnohých ze stavů nebyla veliká. Pomoc měla přinésti volba nového krále.

Ferdinand II. (1619—1637).

Tažení Thurnovo do Moravy a Rakous.

Návrat do Čech.

Nesnáze direktorů.

Zvolení Fridricha Falckého. V červenci sešel se generální sněm koruny české, k němuž vyslali zástupce i evang. stavové obojích Rakous. Sněm, veden jsa především péčí o zajištění náboženské svobody, uzákonil zbroj-

Konfederace českých zemí.

nou konfederaci českých zemí korunních na věčné časy. Listina konfederační (jež měla sto článků) měnila zároveň dosavadní ústavu české

Změna ústavy české říše.

říše, dávajíc značná práva zemím vedlejším a obmezujíc nemírně moc královskou ve prospěch sněmů stavovských. Ustanoveno také, že král český jen

Volba Fridricha Falckého (1619).

volbou může dojíti trůnu. Jednota koruny byla však novou ústavou (prvou, kterou si země daly samy) posílena. Dne 26. srpna 1619 zvolil sněm králem Fridricha Falckého, kalvína, kandidáta Jednoty bratrské. Ke konfederaci

Konfederace s Rakousy a Uhry.

české přistoupili i evang. stavové obojích Rakous, později (1620) i sněm uherský, čímž snahy o užší svazek jednotlivých států habsburských po prvé uvedeny byly ve skutek, ovšem dohodou stavů, namířenou proti panovníkovi. Brzo spojil se s Čechy i Gabriel Bethlen, jenž v září roku 1619 pozdvihl se proti císaři a vtrhl do Rakous. Buquoy byl proto odvolán, aby bránil Vídně.

Bethlen a Thurn v Rakousích.

Vojsko české, jež ustupujícího Buquoye pronásledovalo, spojilo se s Uhry v Rakousích, ale neosvědčilo v příznivé situaci dosti energie. Když okolnosti donutily Bethlena navrátiti se do Uher, musil i Thurn ustoupiti do Čech.

Němci a Maďaři pro Čechy.

Podpora českého odboje skrze protestanty maďarské (s nimiž souhlasila německá města i slovenská drobná šlechta) je karakteristická podobně jako české přátelství s Němci pro převahu zřetele náboženského nad bývalou nechutí národní. Bethlen dobyv v září 1619 náhle Košic (tou dobou předního města císařova na Slovensku), svolal tam shromáždění šlechty a měst celého Slovenska, jež jej zvolilo za

Bethlenova akce.

správce země. Potom zmocnil se skoro celé země (až na Komárno a Nitru), ba i Bratislavy a koruny tam chované. Návrat jeho z Rakous na Slovensko způsoben byl vystoupením starého jeho protivníka Drugeta z Homonné, jenž podporován Po-

Spolek s Čechy.

láky, vpadl v listop. s kozáckým vojskem k Bardějovu a Košicím. Po zahnání jeho svolal Bethlen uherský sněm do Bratislavy, který (ovšem bez přítomnosti prelátů) snesl se na spolku s Čechy. Hned na to začal však Bethlen jednat o dohodu s cí-

Spolek s Čechy proti Habsburkům.

sařem a byl jím uznán prozatím za správce Slovenska. Důležito je přece, že Slovensko šlo s povstalými Čechy proti Habsburkům; bylo jen vinou lstivě kolísavé politiky Bethlenovy (jako později Rákóczyho), že spojenectví to neuplatnilo se důrazněji.

Zklamání českých nadějí na pomoc zahraniční.

Spojenci válčících stran. Mladý král Fridrich, jenž v list. 1619 ujal se vlády v říši české, neměl vlastností, jichž bylo v těžké době potřebí. Nenalezl také dostatečné opory v cizině; tchán jeho, král Jakub Anglický, neschvaluje, co se stalo, byl hotov jen k malé pomoci, a zdrželivost Anglie přivodila i neochotu států nizozemských. Následkem zvolení Fridrichova bylo, že odřekl pomoc vévoda savojský, a že postavil se proti Čechům i kurfiřt saský, rozhodný nepřítel kalvínských Wittelsbachů. Nakonec ani evangelická unie nepovolila Fridrichovi proti císaři ani vojáka ani krejcaru. Přičinila se o to i Francie, kde tenkrát měl vrch směr protireformační. Král

Spojenci císařovi.

byl odkázán tedy jen na prostředky vlastních zemí a na pomoc uherskou. Císaři Ferdinandovi naproti tomu podařilo se vedle peněz a vojsk španělských a papežských opatřiti si brannou pomoc všech hlavních sousedů zemí českých. Získal především vévodu Maxmiliána bavorského, slíbiv, že mu udělí falckou hodnost kurfiřtskou a zastaví země rakouské za výdaje jeho. Ba získal i náčelníka německých luteránů, kurfiřta saského Jana Jiřího, jemuž slíbil

za pokoření Slezska zástavou obojí Lužici. Od krále polského dostal něco kozácké jízdy. Konečně pokusil se získati i Bethlena, jemuž sliboval celé Slovensko, dvě knížectví slezská a statky v Čechách, a zaručoval se, že svo-

Sliby činěné Bethlenovi.

bodu náboženskou v Uhrách potvrdí měrou větší, než tomu chtěl český majestát, ba že bude souhlasiti i s vypovězením jesuitů. Bethlen na vše přistoupil, ale konečně rozhodl se pro Fridricha.

Maxmilián Bavorský (1597 až 1651).

Porážka Čechů. Ze spojenců císařových daleko nejdůležitější byl Maxmilián Bavorský. Byl to kníže stejně opatrný jako energický, jenž moudrou správou a dobrým hospodářstvím povznesl zemi svou k značné moci. V jeho službách byl zkušený válečník Tilly. V červenci 1620 vtrhl s vojskem 30.000 mužů do Hor. Rakous, podrobil si zemi, potom spojil se v Dol. Rakousích s Buquoyem. Zanechav část vojska v zemi proti Uhrům, vtrhl 20. září do Čech. Vojsko české, vedené kn. z Anhaltu, o něco slabší, před ním ustupovalo a teprve dne 8. listopadu postavilo se mu na Bílé Hoře u Prahy

Bitva na Bílé Hoře (8. listop. 1620).

k bitvě. V ní císařští obdrželi vítězství. Praha mohla se ještě brániti, ale král i vůdcové vojsk ztratili důvěru v demoralisované vojsko. Dne 9. listopadu prchl dvůr spolu s Anhaltem a Thurnem ze země do Slez; Praha a s ní Čechy poddaly se Maxmiliánovi. Reversem z 13. listopadu osvědčilo 201 českých pánů a rytířů, mezi nimi Budovec a pán z Roupova, srdečnou lítost, že se

Kapitulace Prahy a Čechů.

pozdvihli proti pravému králi svému a přisáhli mu věrnost.

Dějinný význam bělohorského vítězství.

Význam Bílé Hory. Útěk králův a kapitulace Čech založily teprv význam vítězství bělohorského. Význam jeho je mnohonásobný: spojené státy českorakouské, o něž usilovali stavové zemí jejich, jež měly býti protestantskou velmocí, byly zničeny a katolická monarchie domu Rakouského byla pevně založena. Nejosudnější následky měla Bílá Hora v hlavních zemích státu českého, Čechách a Moravě, jež obzvláště stihl hněv trestajícího krále. V obou proměněna ústava, proměněno náboženství, ano v Čechách

Zkáza starých Čech.

i sami stavové vystřídáni většinou stavy novými, dosavadní majitelé dominií vlastníky novými. S tím náhlým přerváním dosavadního vývoje souviselo, že i kulturní život národní byl cele ochromen; hrůzy válek, útěk jedněch a vyhnání jiných ze země způsobily pak brzo i hospodářskou zkázu země.

Karel z Lichtenštejna.

Potrestání odboje. Správa dobyté země svěřena mimořádnému místodržícímu, Karlu z Lichtenštejna. V únoru 1621 zjímáni byli náčelníci odboje, pokud nebyli se spasili útěkem, a postaveni byli před výjimečný soud. Všichni byli zbaveni statků, někteří uvězněni a na 27 (z nichž stavu panského byli tři: Šlik, Budovec a Harant z Polžic, rytířů 7 a ostatek měšťané) vykonán byl ortel smrti (21. června); hlavy 12 popravených vystaveny byly na staro-

Popravy z 21. června 1621.

městské věži mostecké. Na Moravě, kde místodržícím královým byl kardinál Fr. Ditrichštejn, obdrželi odsouzenci z milosti život, ale byli pokutováni na statcích i vězením. V únoru 1622 daroval král čest i život všem, kteří ještě

Tresty Moravanů.

Generální pardon (1622).

pokutováni nebyli a kteří jakkoli se provinili proti němu, ale s podmínkou, že každý vyzná své provinění a zároveň vyjeví své jmění. Provinění spatřováno bylo i v tom, odváděl-li kdo berni direktory nařízenou, nebo podal k nim supliku. Takovým způsobem rozšířeno bylo pokutování na velkou většinu vší šlechty české; odpuštění plného dostalo se jen katolíkům nebo těm, kteří se jimi stali,

Rozsah konfiskací.

ostatní pokutováni ztrátou všech statků nebo proměněním jich v manství nebo ztrátou dílu statku. Ale i v tomto posledním případě byl konfiskován statek celý, potom úředně prodán (ovšem pod cenou) a teprv díl v pokutě neobsažený byl, nebo spíše měl býti vinníkům vyplacen; v hojných případech vskutku k tomu nedošlo.

Konfiskace tří čtvrtin země.

Takovým způsobem byla protestantská šlechta česká takřka najednou vyvlastněna; konfiskaci propadly, nečítáme-li statků královských a církevních, přes tři čtvrtiny země; hodnota pokutou propadlého jmění (spolu se zabranými statky městskými a tresty měšťanů) byla asi přes půl miliardy korun; škody, způsobené loupící a pálící soldateskou, byly nad pomyšlení veliké. Císař štědrou rukou dařil z kořisti své věrné (důvěrníku svému, knížeti z Eggenberka, daroval na příklad největší panství české, Krumlov, jež plochou rovnalo se malému kraji), ústavy a řády církevní, a uhrazoval nesmírné pohledávky vojenských velitelů. Ale velkou většinu

Rozdávání a prodej statků.

Albrecht z Valdštejna.

statků skoupila přece šlechta česká, zvláště mnoho získal císařský plukovník Albrecht z Valdštejna. Tento neobyčejný převrat v poměrech majetkových nedal se bez podvodných praktik, jimiž obohatila se řada kořistníků. K nim náleželo

Znehodnocení mince.

i znehodnocení české mince, již pronajal Lichtenštejn v l. 1622—23 nepoctivé obchodní společnosti. Tím byla poškozena i král. komora, prodávající skonfiskované statky za peníz znehodnocený. To a vydání válečná uvrhlo ji do ohromných dluhů.

Bídu země dovršila **protireformace.** Dvůr s počátku byl na vahách, je-li radno zemi, po celé století větším dílem nekatolickou, přivésti mocí k víře

Vítězství plánu na rekatolisaci země.

Carolo-Ferdinandea.

Zrušení svobod náboženských.

Násilná protireformace.

Vypovězení nekatol. šlechty.

Důsledky emigrace.

králově, ale čeští horlivci katoličtí i nuncius Caraffa potírali všechny rozpaky, a Ferdinand II. poslechl konečně rad jejich. Stavovská universita byla spojena s akademií jesuitskou v jedinou universitu novou (Carolo-Ferdinandea), jejímž rektorem měl býti vždy rektor koleje jesuitské v Praze; jemu jako rektoru university náležela správa všeho školství v Čechách, jemu svěřena také censura knižních publikací. Majestát byl ovšem zrušen, ale odvolány i svobody starých pod obojí; restaurace katolická chtěla navázati až na dobu předhusitskou. Protireformace prováděna znenáhla; hlavní rozkazy o ni vydány byly r. 1624, kdy vypovědění byli všichni protestantští kazatelé ze země a desky zemské byly nekatolíkům zavřeny a kdy počalo se násilné obracení na víru v městech i na venkově, utvrzované vojenskou exekucí. Započaté dílo dovršil rozkaz z r. 1627, jímž vypověděna ze země i všechna šlechta česká, pokud by totiž nepřijala v dané lhůtě náboženství katolického. Náboženství bylo přemnohým dražší než vlast; i lze míti za to, že v těch letech vyšla asi čtvrtina až pětina českomoravské šlechty a měšťanstva ze země do exilia; jaký byl poměr vystěhovalců a uprchlíků v lidu poddaném, těžko určiti. Následkem emigrace bylo, že i ostatek protestantských statků zemských byl lacino získán katolíky a že zemi opustily namnoze vrstvy hospodářsky i povahově nej-

Vynikající exulanti.

zdatnější. Mezi emigranty byli i mnozí z politických a duchovních vůdců starých Čech, mezi těmito na př. J. A. Komenský. Čeští exulanti usazovali se nejvíc v Sasku, ale i v jiných zemích protestantských; čeští bratří našli útulek v Polsku, dílem i na Slovensku. K emigraci náleželo i několik uprchlých vůdců povstání, na př. hr. Thurn; ti stali se v cizině horlivými agenty politiky proti-

Naděje emigrace v politický převrat.

habsburské, živené nadějí, že změna situace umožní emigraci návrat do vlasti a odvetu za Bílou Horu. V to doufala také část obyvatelstva v zemi zůstalého, jehož pokatoličení bylo vynuceno a bylo jen vnější.

Obnovené zřízení zemské (1627).

Změny ústavní uzákoněny byly teprve r. 1627 t. zv. Obnoveným zřízením zemským; do r. 1627 vládlo se úplně absolutně, bez sněmů. Počet stavů rozmnožen byl o stav duchovní (t. j. o arcibiskupa a preláty, držící svobodné statky), jakožto stav nejpřednější. Stavu městskému sic zastoupení na sněmu ponecháno, ale při hlasování měl všecek pouze hlas jediný,

Změny v složení a právech sněmu.

kdežto každá osoba stavů vyšších měla po hlase. Tím byl politický význam jeho zlomen. Sněmům ponecháno důležité právo povolovati berně, ale zakázáno jim jednati o záležitostech v královské předloze neobsažených; teprv r. 1640 dovolena sněmu iniciativa zákonodárná v menších věcech. Královští úředníci zemští měli i nadále bráni býti z domácích stavů, ale přísahati jen králi a nikoli i zemi a býti jmenováni nikoliv trvale, nýbrž jen na 5 let; inkolát, t. j. právo obyvatelské v koruně české, jež dotud udělovaly pouze sněmy, uděloval napříště král, takže cizozemci mohli bez svolení stavů zakupovati se v Čechách; k tomu konci byla připuštěna u zemského soudu vedle češtiny

Připuštění němčiny. Dědičnost trůnu.

i němčina jako jazyk úřední. Království české prohlášeno bylo za dědičné po meči i po přeslici a král vyhradil moc zákonodárnou v právu občanském a trestním jen sobě. Proto také bylo nyní možno odvolati se z rozsudku většího soudu zemského ke králi. Nová ústava nedovolovala v zemi jiného vyznání kromě katolického. Podobné zřízení zemské bylo r. 1628 vydáno Moravě. Privilegia země a stavů, pokud nové ústavě nebyla na odpor, král

Potvrzení privilegií.

potvrdil.

Nedotčená samostatnost státu českého.

Obnovené zřízení zemské nedotklo se nikterak státoprávní samostatnosti státu českého, kde i nadále moc vládní náležela panovníkům z domu habsburského jedině jako dědičným králům českým. Právně také nic se nezměnilo v povaze monarchie domu Rakouského jakožto personální (fakticky však reální) unie. Poněvadž však pokořením odboje moc krále ve všech zemích zesílila, stavši se takřka neobmezenou, nabyly i větší moci vídeňské úřady ústřední. Myšlenka jednoty monarchie tím byla posílena; také

Druhá fáse státopr. vývoje říšského.

Ferdinand II. v závěti své stanovil, že země jeho nemají příště býti děleny mezi členy rodiny.

Osud Lužice a Slezska.

Tresty v zemích ostatních byly nepoměrně mírnější. Lužice, jež zastavena byla Sasku, unikla trestu bezmála cele. Podobně Slezsko, jež poddalo se t. zv. akkordem drážďanským (v únoru 1621) kurfiřtu saskému

Mír s Bethlenem v Mikulově (1622).

a dosáhlo jím amnestie i stvrzení všech privilegií (i majestátu); král Ferdinand z ohledu na kurfiřta akkord potvrdil. Na Slovensku se Bethlen, podporovaný Slezany a hr. Thurnem, císařským r. 1621 nejen uhájil (ztratil trvale jen Bratislavu), ano vnikl i do Moravy. Ale počátkem r. 1622 sjednal s císařem mír v Mikulově, jímž podržel kromě Sedmihrad na čas života 7 stolic v severovýchodních Uhrách. Kromě Podkarpatské Rusi patřil k nim i komitát zemplínský a abaujský s městem Košicemi. Uherským stavům dostalo se úplné amnestie a potvrzení svobod náboženských z r. 1606. Přes to katolicismus v habsburské části Slovenska byl potom na postupu a evangelíci byli vydáni rozličně útisku. Zejména vyšší šlechta na Slovensku vracela se ke katolicismu a obracela k němu i své poddané.

Amnestie uherská.

Potrestání Fridricha Falc.

Vzrůst Bavor.

»Zimní král« český, **Fridrich,** byl dán v říšskou klatbu a zbaven svých zemí, Falce Dolní i Horní. Vévoda bavorský obdržel odměnou kurfiřtský hlas falcký (1623) a zástavou Falc Horní i Dolní. Tím způsobem byla založena značná moc bavorského státu v říši. Fridrich přes to nalezl několik přátel mezi knížaty unie, kteří s pomocí holandskou postavili v l. 1622—3 značná vojska (válka falcká). Byli však Tillym poraženi dříve, než Bethlen, který jednal ve shodě s nimi, zdvihl r. 1624 nový boj s císařem. Bethlen ovládl (také s pomocí tureckou, již vyjednal hr. Thurn v Cařihradě) zase západní Slovensko a vpadl do Moravy. Brzo dal však získati se k smíru, celkem za podmínek dosavadních.

Válka falcká (1621—1624).

Osobnost a povaha Ferdinanda II.

Císař Ferdinand II., jenž zvítěziv potrestal tak hrozně odboj stavovský v Čechách (a kapitulovał před odbojem na Slovensku), byl osobně panovník malého významu a nadání. Ale jeho pevná víra plnila jej důvěrou v budoucnost i v situacích nebezpečných. Nestaral se mnoho o státní záležitosti, jež ovládli cele jeho důvěrníci političtí i duchovní, z těchto zejména zpovědníci jesuité. Nejraději hověl lovu a jiným zábavám, vydávaje peníze nešetrně a neznaje míry v rozdílení statků a vyznamenání těm, jimž důvěřoval. Za takových okolností vnikl, zejména do finanční správy, veliký nepořádek a mnozí z těch, jimž dostalo se neobmezené důvěry panovníkovy a s ní moci v starší době neslýchané, zneužívali jí bezohledně. Jen tím lze vysvětliti kariéru i konec Albrechta z Valdštejna.

Zlořády ve správě finanční.

6. Ostatek války třicetileté (1624—1648).

Zápas s odbojem stavů v zemích habsburských a vojna o země falcké byly jen prvým jednáním v tragedii války třicetileté. Roku 1624 vystupují proti císaři Francie a Anglie; oba státy ponoukají Holandsko, Dánsko, Švédsko a Bethlena k nové válce; záminkou je jim ještě ochrana náboženské svobody v Německu, skutečným podnětem rozličné cíle politické. V boj dal se nejdřív Kristián IV. Dánský (1625).

Vystoupení Francie a Anglie.

Albrecht z Valdštejna.

V té nesnázi nabídl se císaři plukovník jeho **Albrecht z Valdštejna,** že mu postaví z vlastních prostředků armádu aspoň 20.000 mužů. Bylo v té době obyčejem, že zámožní důstojníci zverbovali pluk vojska na náklad vlastní (aby potom účet předložili

panovníku); Valdštejn to chtěl provésti ve velkých rozměrech. Valdštejn pocházel z chudší linie rozvětveného staročeského rodu, v mládí přestoupil k víře katolické, vyznamenal se záhy mezi plukovníky císařskými a sňatkem i obratnými spekulacemi v době českých konfiskací shromáždil v rukou svých vikrátce veliké statky v Podkrkonoší, jejichž jádrem byla konfiskovaná panství rodu Smiřických ze Smiřic. Povýšen byv r. 1623 na knížete z Fridlandu, počal državu svou organisovati jako zvláštní lenní knížectví české, jehož hlavním městem byl Jičín. Císař nabídku jeho přijal, jmenoval jej velitelem nové armády a povýšil jej na vévodu fridlandského.

Knížectví Fridlandské.

Ve **válce dánské** (1625—1629) vskutku větší úloha připadla Tillymu, jenž stál v čele vojska ligy; Valdštejn se zasloužil o porážku sboru Mansfeldova, vydržovaného Anglií a Francií, u Dessavy (1626); spojení jeho s Bethlenem v Uhrách však zabrániti nedovedl. Válka v Uhrách ukončena zas smírem s Bethlenem a smrtí Mansfeldovou. Valdštejnova strategie i návrhy politické jakož i napiatý poměr jeho k Tillymu a vévodovi bavorskému budily sic již tenkrát veliké pochybnosti, ale vévoda získal císaře znovu plánem postavení vojska ještě většího, jež hrůzou svou mělo založiti pevně moc císařskou i v říši. Valdštejn shromáždil přes 50.000 mužů, s nimiž (spolu s Tillym) dokončil šťastně válku dánskou. Náhradou za výdaje dostal vévodství meklenburské a knížectví zaháňské. Armády, jež byla neštěstím kraje, v němž se objevila, však nerozpustil, osnuje další podniky válečné. Vše to roztrpčovalo jak říšská knížata katolická, tak protestantská. Panovníci protestanští, kteří měli po vydání restitučního ediktu (1629) ztratiti všechna zboží církevní po r. 1555 zabraná, počali obávati se o své svobody náboženské vůbec.

Válka dánská (1625—1629).

Zesílení armády císařské.

Restituční edikt (1629).

Válka švédská (1630—1635). **Zrádné plány Valdštejnovy.** Proto císař na sněmu řezenském (1630) na naléhání stavů říšských Valdštejna generalátu zbavil. Chorobně popudlivou a domýšlivou povahu vévodovu naplnilo to myšlenkou odvety. V tom vstoupil na bojiště mladý král švédský Gustav Adolf, spojil se s kurfiřty braniborským a saským a v září 1631 porazil Tillyho u Breitenfelda. Císař nemaje vojska k obraně svých zemí žádal Valdštejna, aby se ujal velitelství znovu. Valdštejn byl se však již dal v tajná jednání s Gustavem Adolfem a vůdcem emigrace hr. Thurnem o povstání proti císaři. Když však v listopadu 1631 Sasové, vedeni Arnimem, vpadli do Čech a zmocnili se bezbranné Prahy (se Sasy vrátilo se i mnoho emigrantů, obnovujíc staré řády a uvazujíc se v své statky), vstoupil Valdštejn opětovně do služeb císařských. Emigraci ujišťoval, že tím způsobem bude moci snáze provésti své plány odvetné. Postaviv novou armádu, vytiskl Sasy na jaře r. 1632 z Čech, ale na podzim byl v bitvě u Lützenu od Švédů poražen. Gustav Adolf ztratil ve vítězné bitvě život.

Sesazení Valdštejna.

Vítězství Gustava Adolfa.

Vpád Sasů do Čech (1631).

Valdštejn znovu generálem.

Bitva u Lützena (1632).

Řízení politiky a války švédské v říši ujal se kancléř Oxenstierna. Na jaře r. 1633 vydal se Valdštejn s hlavní armádou proti nepříteli do Slez. Ač byl ve značné převaze, učinil příměří a dal se v zrádné jednání s nepřítelem, jehož vedoucí myšlenkou byl jednou plán, spojiti se se Sasy a Brani-

Zrádná jednání slezská.

bory a donutiti císaře k míru, jímž by v říši i zemích českých byl obnoven stav z r. 1618, jindy pak plán, s pomocí Švédů a Francie vyvrátiti panství císařské vůbec; v tom případě mělo se Valdštejnovi dostati české koruny. Hlavními důvěrníky v jednáních byli mu generál jeho, bohatý pán český, hr. Adam Trčka, z emigrace pak hr. Vilém Kinský a hr. Thurn. V rozhodné chvíli neměl však vévoda odvahy provésti, co sliboval; na jeho soudnost působila nepříznivě i nemoc i pověry astrologické. Tím podvrátil důvěru k sobě u nepřítele a záhadnou nečinností svou a záštiplným jednáním k Maxmiliánu Bavorskému i důvěru u dvora. Ke krisi došlo však až na sklonku r. 1633, kdy Švédové zmocnili se Řezna, brány to k zemím rakouským, a kdy vévoda bezodkladné dobytí pevnosti odmítl. V lednu 1634 v ležení v Plzni vyžádal si zápis věrnosti svých důstojníků, namířený proti císaři, a obnovil znovu zrádná vyjednávání s emigrací, Arnimem, Oxenstiernou a Francií. Císař, jemuž generál Piccolomini prozradil dalekosáhlé cíle spiknutí Valdštejnova, vydal rozkaz, vévodu buď zajmouti nebo zabíti. Dne 25. února byl Valdštejn v Chebu zavražděn spolu s předními důvěrníky svými, Trčkou, Kinským a maršálkem Illovem. Statky zabitých a přátel jejich, jež měly hodnotu na 200 mil. korun, byly zkonfiskovány a rozdány odměnou věrným generálům a jiným osobám. Teprv touto konfiskací dostala se značná část české půdy do rukou cizinců, Vlachů, Valonů, Irčanů a Němců; nejsmělejší naděje emigrace byly zmařeny. Knížectví Fridlandské ovšem zaniklo a dominia je tvořící byla zas vložena do desk zemských.

Důvěrníci Valdštejnovi z emigrace.

Napětí mezi dvorem a Valdštejnem.

Smrt Valdštejnova (1634).

Nové konfiskace.

Knížectví Fridlandské.

Mír pražský (1635). Když odstraněn byl Valdštejn, postaven byl v čelo armády syn císařův **Ferdinand III.**, korunovaný již za krále českého. Ten r. 1637 po smrti otcově ujal se vlády v státech jeho i v říši (1637—1657). Ferdinand porazil Švédy u Nördlink (1634). To přimělo kurfiřta saského (a později jiné stavy říšské), že učinil s císařem mír v Praze (1635). Sasko bylo se beztoho jen z nutnosti přidalo k Švédům, nepřejíc si ani přílišného zeslabení moci císařské; proto také hlavní politik sasský, Arnim, choval se obmyslně k zrádným návrhům Valdštejnovým i k restauračnímu úsilí české emigrace. Mírem dosáhly Sasy mimo jiné obojí Lužice jakožto léna českého a odvolání nebo odložení restitučního ediktu. To byla odměna za zradu, spáchanou na českých souvěrcích luterských.

Ferdinand III. (1637—1657).

Mír pražský (1635).

Stanovisko saské a saská zrada.

Válka švédskofrancouzská (1635—1648). Ale Švédové, podporováni Francií, která nyní vystoupila přímo na bojiště, ve válce neustali a dovedli ještě po 12 let vrhati nové a nové armády proti císaři. Otázky náboženské při tom ustoupily cele do pozadí; šlo již jen o dobytí větších nebo menších částí říše. Země české za této švédské války trpěly opět nevýslovně. R. 1639 a 1641 ovládl velkou část Čech švédský generál hr. Banér, potom opětovně zaplavil Čechy a Moravu nástupce jeho Torstenson. R. 1645 porazil Torstenson u Jankova císařské vojsko na hlavu; potom vtrhl do Rakous a na Moravu, kde měl se s ním spojiti Jiří Rákóczy, kníže sedmihradský. Kalvínský kníže tento

Válka se Švédy a Francií.

Banér a Torstenson.

Bitva u Jankova (1645).

stal se dva roky po smrti Bethlenově (1629) s podporou sultánovou pánem Sedmihrad (hornouher. komitáty Bethlenovy připadly zpět císaři). Již od roku 1633 vyjednával s nepřáteli císařovými, také s českou emigrací; k válce s císařem však odhodlal se teprv r. 1644—45. Zmocnil se Košic a největší části Slovenska, aby konečně, spojen s Francií, v létě 1645 pronikl až k Hodonínu. Ale ve chvíli rozhodné, kdy Torstenson marně obléhal Brno, učinil mír sobě výhodný, jímž obdržel zas stolice někdy Bethlenovy v Podkarp. Rusi a vých. Slovensku. Zároveň byla mírem lineckým (pros. 1645) dána i poddaným na panstvích slovenských svoboda náboženská. Švédům bylo z té příčiny opustiti Moravu, ale v rukou jejich zůstaly některé pevnosti moravské (na př. Olomouc) i slezské, takže cesta k vpádům do Čech a vynucování kontribucí byla jim stále volna. Také v říši vedli Švédové, spojeni s Francií, válku vítězně a dvakrát zaplavili země vévody bavorského. Poslední kombinovaný útok jejich platil Čechám. V létě 1648 zmocnil se švédský vůdce Königsmark překvapením Malé strany a Hradčan, a brzo přitáhly dvě jiné armády švédské, aby společně udeřily na Staré a Nové město pražské, jež však bránila se statečně. V tom došla zpráva, že konečný mír je dojednán.

Jiří Rákóczy (1631-1648).

Spojení jeho se Švédy.

Mír linecký (1645).

Obléhání Prahy Švédy (1648).

Mír vestfálský, o nějž jednáno bylo od r. 1643 v Münstru a Osnabrücku, znamenal porážku moci císařské a nároků protireformačních v říši německé, ale zároveň sankci pro vše, co se stalo v českém státě po Bílé Hoře. Naděje české emigrace, jež byla hojně zastoupena v švédských vojscích a doufala v amnestii a dovolení k návratu do vlasti, vzněly na prázdno. Komenský marně zapřísahal v zoufalé výzvě kancléře Oxenstiernu, aby v míru protestantských Čechů neopouštěl. Švédské posádky opustily země naše teprve v l. 1649 až 1650; v červenci 1650 zpíváno po kostelích Te Deum za skončení hrozné vojny. Byla to smutná oslava; země české, jež byly válkou a emigrací nejvíc postiženy, byly hospodářsky i kulturně zničeny. V Čechách na př. klesl počet obyvatelstva s dvou milionů, jež byly v zemi před válkou, asi na polovic, a skoro třetina gruntů městských a vesnických ležela ladem, opuštěna hospodáři. Ale hned po r. 1650 počala se znovu prováděti protireformace, během války zanedbaná, jež počet sedláků, uprchlých do ciziny, ještě rozmnožila. Politické naděje emigrace, rozptýlené v cizině, odumíraly, s nimi znenáhla i české vědomí její. Slavný reformátor školský a náboženský filosof Komenský, poslední biskup Jednoty bratrské, dal nezbytnému loučení emigrace se starými Čechami dojemný výraz ve svém »Kšaftu umírající matky, Jednoty bratrské« (1650).

Mír vestfálský (1648).

Zmar nadějí exulantských.

Zoufalá výzva Komenského.

Oslava vítězství.

Hospodářská zkáza země.

Opětná protireformace.

Loučení se Komenského

Ale to nebylo Komenského slovo poslední. Věřil, že Bůh zázrakem pomůže vyhnaným Čechům k právu a staral se také, aby cestu k odvetě za Bílou Horu připravil. V l. 1651—1655 spravoval vzornou školu v knížectví Rákóczyho v Blatném Potoku (již. od Košic), snaže se knížete povzbuditi k nové válce proti Habsburkům. K tomu konci napsal i zvláštní spis, obírající se poměry Rákóczyova státu a maďarského národa (Štěstí národa). Snažil se současně i Švédsko a Anglii povzbuditi proti císaři. Ale válka proti Polákům, kterou podnikl Rákóczy ve spolku se Švédy (1656

Komenského naléhání na Rákóczyho o boj s císařem.

Zmar posledních naděj. až 1660) a která měla býti jaksi vstupem do nové vojny proti císařství, skončila nešťastně pro Komenského naděje. Jiří Rákóczy ztratil v ní život i knížectví (v boji proti Turkům 1660). I Jednota bratrská byla potrestána od Poláků; hlavní sídlo její Lešno bylo vypáleno (1656). Komenský musil hledati nového útulku v Holandsku, kde r. 1670 zemřel. Hr. Thurn byl zemřel již r. 1641 v Pernově v Livonsku.

Komenský †1670 Thurn †1641.

7. Od války třicetileté do vymření rodu habsburského.

Ferdinand IV. († 1654). Nástupcem Ferdinanda III. měl býti syn jeho Ferdinand IV., korunovaný již král v Čechách a v Uhrách. Zemřel však r. 1654; králem českým a uherským a pak i císařem stal se mladší bratr jeho **Leopold I.** (1657—1705), vychovaný původně k stavu duchovnímu. Byl to panovník dosti vzdělaný a bystrý, jehož hlavní láskou byla vlašská hudba a divadlo; ale věnoval se horlivě i záležitostem vládním a dovedl si býti sám prvním ministrem. Jeho starší syn **Josef I.** (1705—1711) vzbuzoval svým nadáním a odhodlaností k pronikavým reformám veliké naděje. Bohužel zemřel předčasně. Mladší bratr jeho **Karel VI.** (v Čechách II. a v Uhrách III.), jenž po něm nastoupil (1711—1740), ponechal otěže vlády převahou v rukou svých rádců, což mělo za následek značné nepořádky ve správě států jeho. Společenským jazykem dvora byla stále převahou vlaština; za Karla VI. vstoupily v popředí španělské sympatie jeho. Při směru protireformačním setrváváno bylo vytrvale, ač již nikoliv beze všeho zření k hospodářským důsledkům jeho, jako tomu bylo dříve. Vnější dějiny států rakouských a s nimi státu našeho nabývají v letech 1657—1740 téhož rázu jako v době předbělohorské: naplněny jsou jednak válkami s Turky a uherskými povstalci, jednak zápasem se starým nepřítelem Habsburků na západě, Francií.

Leopold I. (1657 až 1705).

Josef I. (1705 až 1711).

Karel VI. (1711 až 1740).

Celková povaha panování jejich.

Válka s Turky (1663-1664). **Válka turecká** (1663—1664). Hlavní příčinou válek tureckých v době Leopoldově byly spory o Sedmihradsko. Tam chtěl se udržeti po znepřátelení Jiřího II. Rákóczyho s Turky a smrti jeho (1660) syn Jiřího František. Hledal pomoci u císaře; aby ji získal, postoupil císaři (za některé statky v Uhrách) celého Zátisí. Ale Sedmihrady vyrvali mu Turci a dosadili tu konečně na trůn Michala Apaffyho. R. 1663 vtrhli Turci s velkou armádou do Uher, zmocnili se části Slovenska a pronikli až na Moravu. Vojsko císařské, jež zesíleno bylo i pomocí francouzskou, dobylo proti nim většího úspěchu u sv. Gottharda; mír, smluvený téhož roku (1664) ve Vašváru, zabezpečil však Turkům část jejich posledních výbojů (zejména Nové Zámky na Slovensku). V té době zasahovalo panství Turků na Slovensku do jižních částí stolic nitranské, tekovské a gemerské a do větších dílů hontské a novohradské (srv. přiloženou mapku, kde je zakreslen stav z r. 1648).

Mír vašvárský (1664).

Rozsah turec. panství na Slovensku.

Povstání v Uhrách a druhá válka turecká. Přední magnáti uherští se obávali, že dvůr bude chtíti po skončení války třicetileté zkrátiti svobody Uher podobně jako v zemích českých. Slabost moci císařské, prokázaná ve válce poslední, neoblíbenost německých posádek na Slovensku i přehmaty protireformační dodaly jim odvahy k plánům o povstání, jehož cílem bylo proměniti i zbytek Uher císaře poslušný v několik vasalských států tureckých. O plánech

Obavy magnátů zemí uherských.

Plány na povstání.

těch, usilujících buď o pomoc francouzskou nebo tureckou, vyjednávali palatin Vesselényi, chorvatský bán Petr Zrinský, mladý František Rákóczy, Fr. Nádasdy a jiní, mezi nimi magnát chorvatský Frankopán a štyrský zámožný šlechtic Tattenbach. Císař byl záhy o věci zpraven a zprvu vinníkům odpustil, ale když v snahách svých neustali, dal je zatknouti a odsouditi na smrt (1671). Rozsáhlé statky jejich byly konfiskovány. Jen Rákóczy, dík horlivě katolické matce, obdržel milost.

Ztrestání jejich.

Spiknutí bývá líčeno jednostranně jako národněmaďarský odboj proti Vídni. Petr Zrinský i Frankopan byli katolíci a národem Chorvati; oba byli básníky chorvatskými; při tom Petr vzdělal chorvatsky maďarské epos staršího bratra svého Mikuláše (humanisticky velmi vzdělaného uherského vlastence, Polomaďara, Poloslovana), epos, jež slavilo hrdinství předka jeho při obraně Sigetu r. 1566. Mikuláš byl také v počátcích spiknutí účasten, ale zemřel již 1664. Frant. Rákóczy byl manželem Heleny, dcery Petra Zrinského. Porady spiklenců konaly se r. 1665—66 v Stubňanských Teplicích, v Malých Topoľčanech, jež patřily Rákóczymu a na zámku murárňském v gemerské stolici, patřícím Vesselényimu. Ten však také zemřel ještě během příprav k odboji. Rákóczy zemřel mlád r. 1676.

Data o pravé povaze povstání.

Plného vítězství svého mínila vláda užiti k zesílení moci královské, podobně jako se stalo v Čechách, a k obmezení náboženské svobody v zemi, zejména vězněním a vypovídáním protestantských kazatelů. V Bratislavě, Trnavě a Levoči byly zřízeny vyšetřující komise, jež trestaly účastníky spiknutí; v čele země postaven jako vojenský guvernér s plnou mocí generál Ampringen (se sídlem v Bratislavě). To však teprv vzbudilo povstání, jehož východiskem byly Sedmihrady kn. Apaffyho; povstalcům dostalo se přezdívky kurucú (válka kurucká). Povstání, jehož neutlumily ani popravy vzbouřenců v Košicích, postavil se r. 1678 v čelo 21letý Emerich Tököly, pochozí z bohaté rodiny polomaďarské, poloslovenské (náležely jí na př. panství Kežmark, Orava, Likava a j.), jenž po dvakráte zmocnil se celého Slovenska, podporován jsa Francií i Turky a od těchto uznán za poplatného knížete hornouherského. Císař Leopold marně byl ochoten vzdáti se své absolutistické politiky; Tököly chtěl se státi uherským králem pod svrchovaností tureckou. K podpoře těchto plánů vytrhl r. 1683 turecký velký vezír Kara Mustafa s velkou mocí brannou až k Vídni, již oblehl. Město, hájené Rüdigerem ze Starhemberka a Zdeňkem Kaplířem ze Sulevic, udrželo se dotud, dokud nepřipravili se císařští k bitvě. Velel jim vévoda Karel Lotrinský; s ním spojil se polský král Jan Sobieski. Dne 12. září byli Turci před hradbami vídeňskými na hlavu poraženi.

Snahy na zesílení moci král. a katolictví na Slovensku.

Povstání Tökölyho.

Turci před Vídní.

Porážka jejich (1683).

Dobytí Uher (1683—1699). Odtud počíná se v tureckých válkách obrat císaři příznivý. Ještě r. 1683 dobyto Ostřihoma, r. 1685 Nových Zámků a celého Slovenska a r. 1686 zmocnil se konečně Karel Lotrinský Budína (počátkem r. 1687 vzdal se i hrad Munkáč, kde bránila se Helena Zrinská, choť Tökölyho a před tím Rákóczyova). Tím pašalík budínský byl vyvrácen. V Sedmihradech byl Michal Apaffy donucen uznati svrcho-

Dobytí největší části Uher.

»Jatka« prešovská.

vanost krále uherského a Tökölyho byl jat samými Turky. Vystoupil sice ještě jednou na bojiště, ale bez úspěchu (zemřel později v Turecku). V Prešově trestal krutě jenerál Caraffa německé měšťany a jiné skutečné i domnělé stranníky Tökölyho na hrdle. Na sněmu v Bratislavě r. 1687 musili stavové uherští uznati dědičnost rodu habsburského v Uhrách po meči a vzdáti se i jiných svobod svých.

Pokoření Uhrů (třetí fáse v státopr. vývoji říše).

Vítězství císařova.

Sedmihrady. Mír karlovický (1699).

Vším tím zvítězila moc královská nad stavy i v Uhrách; i svoboda náboženská byla potom rozličně obmezována. Vítězství císařovo utvrzeno bylo dalšími úspěchy jeho vojsk, jež pronikla až na Balkán. Sedmihrady po smrti Apaffyho (1690) a po dobrovolném odstoupení jeho syna (1697) ovládl císař přímo. V míru karlovickém, vyjednaném kancléřem českým hr. Oldřichem Kinským (1699), vzdali se Turci celých Uher i s Chorvatskem kromě banátu Temešského. Tak dobyto bylo království uherského nejen proti Turkům, ale také proti Uhrům, spojeným s Turky.

Poměr k Francii.

Václ. kn. z Lobkovic.

Vymření Habsburků španělských.

Válka o dědictví španělské (1701-1714).

Válka s Francií. Dokonalé vítězství Leopoldovo v Uhrách zdrželo se proto, že císaři bylo současně vésti války s Francií. S počátku, když Ludvík XIV. počal svou výbojnou politiku proti Belgii (1667), byl Leopold nakloněn dohodě s Francií. Dohoda měla vztahovati se i na příští dělení upadající říše španělské. V tom směru, Francii přátelském, působil u dvora zejména přední ministr císařův Václav Euseb kn. z Lobkovic. Po jeho pádu (1673) vystoupil císař ve spolku s Anglií a Holandskem opětovně na obranu říše proti Francii, rozšiřující panství své k Rýnu; ale Ludvík XIV. svých výbojů celkem uhájil. Když však r. 1700 vymřel ve Španělích Karlem II. rod habsburský a Ludvík XIV. i Leopold domáhali se dědictví jeho, vzplanula válka znova (válka o dědictví španělské). Karel II. říši svou odkázal vnuku Ludvíkovu, Filipovi z Anjou; Leopold uznal za krále španělského svého mladšího syna Karla. Boj o dědictví španělské vyvinul se ve válku evropskou. S císařem se spojily Anglie a Holandsko, s Francií Bavorsko a František Rákóczy, který vznítil v Uhrách povstání.

Fr. Rákóczy.

Motivy povstání jeho.

Povstání Rákóczyovo na Slovensku. Frant. Rákóczy byl vnuk Jiřího II., kterého k boji s císařstvím byl povzbuzoval Komenský (str. 93 výše) a po matce vnuk Petra Zrinského, popraveného r. 1671. Ale na rozdíl od děda a praděda byl náboženství katolického; vzdělání nabyl v kolejích Jesuitů v Jindř. Hradci a v Praze, slovensky uměl asi neméně než maďarsky; statky jeho ležely jak v slovenském (na př. Lednice) tak maďarském území (na př. Blatný Potok). K povstání jej svedly rodinné tradice, především touha domoci se knížecí moci předků. Záminky k povstání byly tytéž jako za otce jeho a Tökölyho, příležitostí selské bouře proti útisku šlechty se zdvihající, rádcem byl mu Němce nenávidící hr. Mikuláš Bercsényi, dědičný župan stolice užské; střediskem odboje byly vůbec kraje dnešní Podkarpatské Rusi. Prvé styky Rákóczyho s Francií byly císaři Leopoldovi prozrazeny a Rákóczy uvězněn (1701); podařilo se mu však prchnouti z vazby a s pomocí francouzskou a polskou vzbuditi v slovenských stolicích povstání. R. 1703 zmocnil se celého Slovenska a časem stálo jeho vojsko i za Dunajem. Také Sedmihrady dostaly se do jeho moci. Odtud vedl si jako samostatný vládce

Ovládnutí Slovenska a Sedmihrad.

Slovenska a Podkarpatské Rusi, svolávaje sněmy (v Sečanech, Miškovci, Onodě a j.); jeden z těchto sněmů (r. 1707) odepřel navždy Habsburkům právo panovnické v Uhrách. Ale po porážce Rákóczyho před Trenčínem (r. 1708) sřítilo se panství jeho brzo; Sedmihrady i Slovensko byly do konce r. 1710 skoro cele dobyty od císařských. Rákóczy uchýlil se do Polska, pak do Paříže, hledaje rozličně pomoci (zemřel v Turecku r. 1735). Strana jeho smluvila s císařem mír sátmárský (1711), jímž vinníkům slíbena amnestie a zároveň ochota dostiučiniti uherským požadavkům náboženským i politickým. — V té době učinil Josef I. smlouvou se švédským králem Karlem XII. (1707) některé koncesse i protestantům slezským (na př. evang. kostel v Těšíně).

Pád Rákóczyho.

Mír sátmárský (1711).

Slezsko.

Rákóczy byl v stycích i s vnukem Komenského, Jablonským, dvorním kazatelem v Berlíně a skrz něho s Pruskem a Anglií. Vyslancem Rákóczyho ke Karlu XII., králi švédskému, byl uvědomělý Slovák, Daniel Krman, superintendent západ. stolic slovenských, týž, jenž sepsal gramatiku pro Slováky, užívající »jazyka slovansko-českého« (zemřel v žaláři 1740). Řeckokatolický biskup v Munkáči byl opět poslem Rákóczyho u cara Petra Velkého. Národní prostředí maďarských revolucí této doby je vůbec silně promíseno slovenskými a slovanskými vlivy. Tím lze také vysvětliti, že náčelníci odboje znovu a znovu hledali útulku nebo pomoci v Polsku. — Jako v době spiknutí Zrinského měl ve věcech uherských nemalý vliv přední ministr Leopoldův, kn. Václ. z Lobkovic, tak nyní podobné postavení zaujímal u Josefa I. hr. Jan Vratislav.

Českoslovenští pomocníci Rákóczyho.

Pomoc Polska.

Čeští ministři císařovi.

Čím déle **válka o dědictví španělské** trvala, tím rozhodnějších vítězství dobývala vojska císařova a spojenců jeho, vedená skvěle Eugenem Savojským a vév. z Marlborough. Po vítězství u Hochstädtu (1704) obsazeny Bavory, r. 1706 opanována sev. Italie, vítězeno i v Belgii; jen v Španělích samých byl Karel v nevýhodě proti Filipovi. Když však Josef I. zemřel (1711) a bratr jeho Karel měl spojiti v rukou svých říši španělskou i rakouské země dědičné a založiti tak velmoc evropskou, učinily Anglie a Holandsko v Utrechtu s Francií mír (1713), jímž vlastní Španěly přiznaly Filipovi V. Na tom základě i Karel VI. mírem v Rastattu (1714) válku s Francií ukončil. Domu rakouskému dostalo se Belgie, Milánska, Neapolska a Sardinska a r. 1720, když Karel VI. uznal Filipa za krále španělského, i Sicilie; Sardinie byla postoupena Savojsku. V té době monarchie habsburská nabyla rozsahu největšího. Ale když r. 1733 rozpoutala se válka o trůn polský a Karel proto octl se zase v boji s Francií a Španělskem, v boji nešťastně vedeném, byl mírem vídeňským (1735) donucen postoupiti Neapolska a Sicilie mladšímu synu krále španělského. Nastávajícímu zeti Karla VI. Františkovi dostalo se Toskánska náhradou za Lotrinsko. Všechny tyto veliké války placeny byly většinou z kontribucí zemí českých; lze říci, že je vedl český král, ne římský císař. Ale vlast naše neměla z nich prospěchu žádného.

Obrat ve válce o špan. dědictví (1711).

Mír rašťattský (1714).

Změny v rozsahu říše habsburské v l. 1714—1735.

Oběti Čech ve válce.

Válka Karla VI. s Turky. Také s Turky bylo Karlu VI. válčiti. Ve válce prvé porazil Eugen Savojský Turky u Petrovaradína (1716) a dobyl Bělehradu. Mírem v Požarevci (1718) vzdalo se Turecko i Temešského banátu, severní části Bosny, části Srbska s Bělehradem a záp. části Malé Valachie. Byla to doba největšího úspěchu zbraní císařských v těch končinách. Druhou válku vedl s Turky císař jako spojenec Ruska v l. 1737 až 1739. Ale Eugen Savojský byl již mrtev († 1736) a nástupci jeho vedli vojnu nešťastně. Mírem bělehradským vzdal se Karel VI. všeho, co získáno v Požarevci, kromě Temešského banátu.

Prvá válka turecká (1716-1718).

Druhá válka (1737-1739).

Mír bělehradský (1739).

Pragmatická sankce (1713).

Pragmatická sankce. Karel VI. neměl mužského potomka, nýbrž pouze dcery. V Čechách bylo dědické právo dcery jeho zákonně stanoveno, nikoli však v Uhrách; proto měl císař za nutné, aby otázku následnickou upravil pro všechny země své jednotně. R. 1713 vydal z vlastní moci panovnické t. zv. pragmatickou sankci, t. j. zákon, jenž ustanovoval, že země habsburské mají po věčné časy býti državou nedílnou a děditi se v mužském potomstvu rodu habsburského podle práva prvorozenství; kdyby mužských potomků nebylo, děditi je mají dcery jeho a potomci jejich podle téhož pořádku prvorozenství; dále po vymření jejich dcery Josefa I. a potomstvo jejich. Zákonem tímto, jehož uznání od evropských mocností vykupoval Karel VI. velkými obětmi a k němuž svolili v l. 1720—1725 stavové všech dědičných zemí rakouských (stavové zemí koruny české r. 1720), dostalo se státní jednotě zemí habsburských, sic již skutečně trvající, ale zákonem dosud nestanovené, základu právního. Státní samostatnosti jednotlivých států habsburských nedotýkala se pragmatická sankce nikterak; zásadou její je ještě: jednota celku a samostatnost částí říše.

Uznání její cizinou i stavy.

Čtvrtá fáse v státoprávním vývoji zemí habsburských.

8. Vnitřní poměry v době protireformační v období pobělohorském.

Vláda panského stavu.

V poměrech hospodářských i sociálních dovršen byl Bílou Horou vývoj, jenž usiloval o ovládnutí státu a společnosti vyšší šlechtou. Je to vývoj význačný pro aristokratický sklon doby románské. Od doby Rudolfa II. do Ferdinanda II. mnoho rodin rytířských povýšeno bylo do stavu vyššího a revoluce majetková po Bílé Hoře dovolila pokračovati ve výstavbě velkých dominií. Mnoho rytířů ochuzeno bylo konfiskacemi, mnoho opustilo pro náboženství zemi. Po válce vidíme, že stav panský drží na 60% vší půdy poddanské v Čechách (král 4%, duchovní 12%); stav rytířský má jen 10%. V polovici 16. stol. odhadován byl majetek rytířstva výše než panstva a ještě r. 1615 platila půda rytířská 27% daní (panská 37%, města 23%). Aristokratická doba nepřála ani nižší šlechtě ani městům, jak zřejmo i z Obnoveného zřízení. I válkou byl svobodný stav městský zničen tak, že mohl k berním zemským přispívati jen 13%. Vylidnění země po válce, úpadek všech živností a těžké kontribuce způsobily potom, že města ze zkázy své se nevzpamatovala, nýbrž klesala ještě hloub, a to až do 18. stol.

Hospodářská jeho moc.

Veliké oslabení rytířstva a měst.

Zbědačení sedláků a příčiny jeho.

Neméně osudné byly následky války pro sedláka. Aristokratická kultura protireformační viděla v poddaném nejraději (v duchu práva římského) nevolníka, v českém poddaném pak namnoze kacíře a rebela. Vylidněním země ubylo podstatně pracovních sil, ale panských dvorů přibylo, neboť vrchnosti vzdělávaly je tu a tam z pustých vsí a gruntů selských, ležících ladem. Proto některé vrchnosti počaly rozmnožovati roboty měrou v zemi dříve neslýchanou a i jinak vydírati poddaného. I v úředních projevech starý právní poměr

»člověčenství« (str. 40), jehož smyslu již doba nerozuměla, vykládán byl neprávem jako »Leibeigenschaft«, t. j. nevolnictví. R. 1680 vypuklo v severních Čechách selské povstání, jež sic bylo brzo pokořeno, ale mělo v zápětí prvý robotní patent, který dovoloval vrchnostem žádati od poddaného nanejvýše tři dni roboty týdně. Podobný patent vydán později r. 1717 a r. 1738. Na mnohých panstvích, kde bylo robot méně než tři dni v týdnu, byly robotní patenty neštěstím poddaného (zejména nejasný patent poslední). Neboť vrchnost zvýšila roboty na maximum patenty dovolené, jež po r. 1738 dopouštělo v době potřeby i šestidenní robotu v týdnu. Přes to na většině panství i v té době by byly poměry pro sedláka snesitelné, kdyby nebylo přibývalo hrozných kontribucí, jež svalovány byly většinou na bedra poddaného a jež jej hospodářsky, zejména za Karla VI., ničily nejvíce. V celku poddaný český, ač právní základy příznivého postavení jeho změněny nebyly, odváděl konečně z výtěžku svého polovici státu, polovici vrchnosti (kromě něco mála faráři); statek jeho, obyčejně zadlužený, zaručoval mu s nouzí holé živobytí.

Člověčenství-Leibeigenschaft.

Robotní patenty.

Nesnesitelné kontribuce.

Rostoucí bohatství dovolovalo velké šlechtě (která od doby Ferdinanda II. nabyla hojně titulů hraběcích a knížecích) zařídit život svůj podle požadavků nové kultury, jež chtěla lesku a nádheře a učila vybranějším požitkům. Staré hrady rytířské na skalách pustly; páni jali se již v 16. st. stavěti pohodlné zámky renaissanční (na př. Litomyšl, Opočno, Bučovice), v 17. st. pak monumentální paláce barokové, jimiž naplnili zejména sídelní město Prahu (menší měrou Vídeň); tak i v městech počala udávati tón šlechta. U zámků zakládány umělé zahrady, v lesích zřizovány obory pro zvěř, dvory panstva rostly počtem osob i služebnictva. Záliba velmožů obracela se nejdřív k sbírání kuriosit a k hračkám alchymickým, ale později (v 17. stol.) větší měrou ke krásnému umění, zejména malířství, hudbě a divadlu. V té době vznikly cenné galerie naší šlechty (na př. černínská); v té době byl bohatý šlechtic především kavalírem; společenským jazykem byla vlaština, kroj byl vlašský, jako byl v 16. stol. španělský. Lesk a nádhera největší rozvíjela se však u dvora císařského, jenž živil bez počtu hodnostů a zřízenců. Náklad na dvůr pohlcoval v l. 1620—1740 asi desátý díl, ba i více všech státních příjmů a přispěl především k vzrůstu Vídně, která však ještě počtem obyvatelů zůstávala za Prahou (tato měla před r. 1620 asi 40—50.000 ob.). Proniknutí přední šlechty našich zemí jednou kulturou, jedním jazykem a jedním náboženstvím a touha její přiblížiti se k lesku a darům dvora, odcizily ji znenáhla českonárodní tradici a připoutávaly k Vídni. Šlechta uherská naopak právě v 17. stol. se z odporu proti německé Vídni naplňuje většinou vědomím národním, více ještě zemsky-uherským, než národně-maďarským.

Bohatství a život šlechty.

Kulturní záliby šlechty.

Kavalírství.

Lesk dvora.

Rozvoj Vídně.

Uhří a Vídeň.

Stavovské zřízení zemí našich trvá dále v téže podstatě, jak jsme je poznali dříve (str. 62, 79 výše), až na změny převratem bělohorským způsobené (str. 89 výše). I v době předbělohorské převaha moci náležela králi (jak prozrazuje na př. dlouholetá bezvýslednost snah stavovských o svobodu náboženskou), ale nyní má vůle panovníkova váhu rozhodující a jen okolnost, že rádci jeho, ze společnosti stavovské vyšlí, snažili se práv stavovských se nedotýkati a stavům ponechávali správu země, zachránila stavy před absolutismem zjevným. Sněmy stavovské scházejí se nyní každoročně, v Čechách zasedají skoro celý rok; jednání jejich týká se především povolení berní, ale

Poměr moci stavovské a královské.

Význam sněmů stavovských.

vztahuje se čím dále tím více na všechny obory státního života vnitřního, a to také v rozličných stálých komisích, na př. vojenské, katastrální, náboženské a j. Krajské sjezdy v českých zemích od války třicetileté přestaly cele. Pro dozor k berní správě vyvíjejí se v zemích stálé **výbory zemské**. Zvláštní **zemský výbor**, jehož kompetence byla však nepatrná, vznikl v Čechách teprve r. 1714 (na Moravě již 1686); předsedal mu nejvyšší purkrabí. Města v něm (jako v jiných komisích sněmovních) byla zastoupena stejnou měrou jako jiné stavy. Toho v ostatních zemích nebylo. Ale i v Čechách byla města zastupována vlastně jen městy Pražskými; účast ostatních král. měst v sněmování byla cele passivní.

Výbory zemské.

Zastoupení měst.

Utužení moci královské jevilo se také v tom, že **berně** (srv. str. 81), žádané od stavovských sněmů, nabyly výše dřív neobyčejné. S dobou protireformační zvítězila po válce zásada, že všechnu kontribuci má nésti poddaný sám a pán že přispívá jen v mimořádných případech. Jak nelítostně od té doby bylo berní břímě poddaného stupňováno, zřejmo z toho, že celý sedlák český («usedlost«) platil r. 1655 ročně 8 zl. rýn. (asi 96 K) kontribuce, za Karla VI. však již na 40 zl. (440 K), vedle břemen naturálních. Kontribuce poddanská zvala se **ordinarium militare**; od konce 17. st. zvykly si vrchnosti odváděti zvláštní daň panskou, mnohem nižší, jež slula **extraordinarium**. Vedle kontribuce řádné byly rozličné daně **mimořádné**, zejména sbírky turecké a j., a nákladné **daně naturální**, na př. v prvé době Leopoldově vychovávání vojska, potom stavění rekrutů, jež někdy vydaly tolik, co kontribuce vlastní; i jimi byly vrchnosti postiženy jen menším dílem. Výše až neuvěřitelné dostoupily kontribuce vynucované za války třicetileté vojsky našimi i cizími. Vedle daní královských vybírali stavové i menší daně na zemská vydání, zvané **domesticum** (později fond domestikální).

Berně.

Svalení berní na poddané.

Vzrůst berní 1655 až 1740.

Daň panská.

Daně mimořádné a naturální.

Domesticum.

Císař neměl z říše německé důchodů skoro žádných, ale postavení jeho jako císaře i zájmy rodové zaplétaly ho do těžkých válek evropských, nemluvě o stálých válkách v Uhřích — všechny ohromné náklady s tím spojené musily nésti země české a rakouské. Na země české připadaly z toho dobré **tři čtvrtiny**. Nejosudnější pro ně bylo, že z odvedené kontribuce skoro nic nevracelo se do země zpět, nýbrž vydáváno bylo na vojsko v Uhřích, říši a Italii. Celkový roční příjem králův v Čechách za Leopolda vzrostl v zemi válkou zničené z 2 mil. až na 3.8 mil. a r. 1739 činil již skoro 8 mil. zl. (80 mil. K). (Celkový příjem monarchie habsburské r. 1739 lze odhadovati na 25 milionů zlatých (250 mil. K); z toho přímá berně, t. j. vojenská kontribuce, vydala asi třetinu).

Podíl zemí českých ve výnosu celkovém.

Data o výnosu čes. daní.

Z příjmů státních menší díl vydal se na dvůr a správu; největší část pohltily dluhy, a zejména **vojsko.** Od války třicetileté vydržuje si panovník **vojsko stálé**, jež zvětšuje nebo zmenšuje podle potřeby; za Leopolda dostoupilo počtu až 130.000 mužů.

Zřízení stálého vojska.

Bylo to číslo velmi vysoké, neboť po válce třicetileté měly země české i rakouské bez Uher jen 5—5½ mil. obyvatelů (před válkou snad až 7 mil.). Tato armáda byla také dražší než dnes, neboť mužstvo se najímalo za peníze, a platy důstojnictva byly velmi

Početnost armády a nákladnost její.

vysoké; část mužstva byla jen na papíře, ale peníze na ni se vyplácely. Stavové jednotlivých zemí hospodářské potřeby armády i díl rekrutů rozličně opatřovali, začež sráželi si příslušné podíly se svolené kontribuce. Ostatek byly věci vojenské pod správou dvorské vojenské rady; vojsko bylo přední a nejdůležitější záležitostí společnou všem státům monarchie.

Obchod a průmysl. V době Leopoldově a Karla VI. pronikalo živěji vědomí, že státu, chce-li na zemích dosáhnouti zvýšených daní, jest se starati o to, aby obyvatelstvu se hospodářsky vedlo dobře. Zásady **merkantilistické**, šířené z Francie od doby Ludvíka XIV., shledávaly záruku blahobytu v tom, koluje-li v zemi hodně **peněz**, čehož bylo lze dodělati se jen podporou vývozu surovin i průmyslových tovarů a ochranou domácí výroby proti zahraniční konkurenci. V smyslu tom působilo v našich zemích nabádavě několik národohospodářských odborníků. Byli to za Leopolda I. cizozemci **Becher**, tvůrce prvého komerčního kolegia ve Vídni, a **Hornigk**, autor spisu »Österreich über alles, wenn es nur will«; v Čechách v podobném duchu působil rada české komory J. Kr. **Bořek** († 1730). Naléháním sněmu českého byla za Josefa I. zřízena zvl. komerční komise v Praze, z níž vyvinulo se české **komerční kolegium**, podobné dnešním obchodním komorám, ale s mocí větší.

Merkantilismus.

Becher a Hornigk.

Bořek.

Komerční kolegia.

Komerční kolegia, zejména české, měla hlavní zásluhu o to, že vydány v zemích nové **celní řády**, které se s merkantilistickými zásadami víc shodovaly a zmírnily zejména starodávná velká cla vývozní, a že založeno několik **továren** (od šlechty i cizích podnikatelů), zejména textilních, chráněných privilegiemi proti žárlivosti nehybných a novotám technickým se vzpírajících cechů městských. Uvažováno i o zrušení celních linií mezi jednotlivými státy a zeměmi monarchie, obmezena hojná mýta a cla soukromá, pomýšleno na splavnění Vltavy a počato se stavbou řádných silnic. Ale celkem výsledek nebyl velký, zejména pro stálé vojny a pro převahu fiskálního zájmu vlády. Obchodní **společnost východoindická**, již Karel VI. založil v Ostende, byla zrušena z důvodů politických, také **východní společnost** (pro obchod s Tureckem) konečně zanikla; víc znamenalo prohlášení **Terstu a Rěky** za přístavy svobodné.

Nové celní řády.

Počátky továren a nesnáze jejich.

Obchodní společnosti.

Terst a Rěka.

Vídeňské **úřady ústřední** trvají v podstatě ve formě, stvořené Ferdinandem I. (výše 70 a 89). Za Leopolda I. funkce bývalé tajné rady přechází na **tajnou konferenci** nebo užší radu tajnou. Rostoucí důležitosti mezi ústředními úřady nabývá po Bílé Hoře **dvorská komora**, jež osobuje si větší a větší vliv na finanční hospodářství, nejen panovnické, nýbrž i na jednání o berně se stavy jednotlivých zemí. Vznikají také při dvoře rozličné občasné nebo trvalé komise, jež radí se o záležitostech, v nichž třeba dorozumění mezi ústředními orgány. Obvyklý stručný titul soustátí je: dědičná království a země (domu Rakouského).

Tajná konference.

Význam dvorské komory.

Titul soustátí.

Vedle starodávných úřadů ústředních pro všechny státy monarchie stvořila nebo posílila doba Ferdinanda II. ústřední úřady pro jednotlivé **skupiny státní**, a to vesměs ve Vídni, kde dvůr již sídlil trvale. Byla to především **česká dvorská kancelář**, jíž v čele stál nejvyšší dvorský kancléř krále českého

Česká dvorská kancelář.

(do r. 1627: království českého). Dvorská kancelář stala se nejvyšší politickou a soudní instancí koruny české, lze říci českým říšským ministerstvem. Přijímala a vyřizovala všechna podání od stavů i od úřadů stavovských ze zemí českých králi adresovaná a naopak expedovala do zemí českých všechna rozhodnutí královská, opatřená podpisem kancléře. Českou kanceláří (podobně jako apelačním soudem) byla jednota české koruny v době habsburské velmi posílena a správa její značně zcentralisována. Podobně byla zřízena i dvorská kancelář uherská. Česká komora (str. 70 výše) ztratila vznikem komory slezské a moravského úřadu rentmistrovského své říšsky české postavení již v 16. st.; v době pobělohorské poklesla ještě více, protože jí byly některé důležité obory (sůl, daň nápojová a j.) odňaty a podřízeny přímo orgánům poslušným dvorské komory.

Státoprávní důležitost její.

Česká komora.

Klesání významu jejího.

Poměry správní zůstaly stejné jako v 16. st. (str. 80 výše). Nejv. kancléř král. českého, jenž byl jedním z místodržících, sídlil od r. 1620 ve Vídni a byl vlastně všem nejv. úředníkům v koruně české nadřízen. Loketsko za 30leté války připojeno bylo přímo k Čechám jako nový kraj. Na Moravě po boku zemskému hejtmanu stojí od r. 1636 placený úřad zeměpanský, zvaný král. tribunálem; ten měl také pravomoc soudní. Krajští hejtmané byli na Moravě od r. 1627 po jednom v kraji; v Čechách jako dříve byli v každém kraji dva (jeden z pánů, druhý z rytířů).

Nejvyš. kancléř král. čes.

Loketsko.

Morava.

Purkrabí karlštejnští.

V Uhrách sněmy byly svolávány zřídka a úřad palatina v 17. st. častěji nebýval obsazen. R. 1723 zřízena byla v Bratislavě král. rada místodržitelská (pod předsednictvím palatina), podobně asi jako v Čechách.

Správní změny na Slovensku.

V **poměru Čech k říši** uznal král Josef I. za prospěšno, aby byl, jako kurfiřt český, zastoupen na stálém říšském sněmu řezenském. Tak od r. 1708, od t. zv. readmisse českého hlasu, prodléval zvláštní král. vyslanec český při sněmu v Řezně; plat mu většinou povolovaly země koruny české.

Readmisse čes. hlasu (1708).

V **poměrech národnostních** způsobila nebo připravila Bílá Hora změny důležité. Zastavila sic německé stěhování do zemí českých z protest. severu a část Němců vypudila za hranice, ale přivodila nenáhlé poněmčování země novou cizí šlechtou v zemi usedlou, jíž k vůli r. 1627 vedle češtiny němčina stala se jazykem úředním i v oboru práva šlechtického (v oboru práva městského byla jím již dříve). Část vítězné společnosti protireformační přenesla svou nechuť k českému kacířství i na jazyk český i národnost; hr. V. Slavata však byl horlivým obráncem češtiny. V písemném styku úřadů zemských s dvorem nabývala převahy němčina; i na sněmích se od konce 17. st. jednalo již více německy než česky a v 18. st. i do správ velkých statků, náležejících kavalírům českého původu, vnikla namnoze němčina jako jazyk úřední. V 17. st. je však ještě život i duch šlechty českého původu přes módní vlaštinu a hojný styk německo-úřední převahou český; méně ovšem v st. 18. K nenáhlému mizení českého rázu v životě veřejném přispěl nedostatek vší

Bílá Hora a postup němčiny.

Němčina rovnoprávná s češtinou.

Nenáhlá germanisace vyšších vrstev v době pobělohorské.

Příčiny její.

vyšší literární činnosti v jazyce českém, přivozený vypuzením rytířské a městské inteligence za hranice, válkami a bídou po nich přišlou, ale i patrnou nedůvěrou protireformační společnosti ke všemu národněčeskému, vítězstvím latiny jako jazyka vědeckého i literárního, v neposlední řadě i duchovním násilím, které pronásledovalo kde jakou stopu starých Čech kacířských. Toto násilí budilo však záhy odpor a vychovávalo k vědomí národnímu. Nejdříve ozývaly se tóny českonárodní z exilia (ze spisů Stránského, Skály a Komenského); brzo pak i v Čechách prudce ozvaly se ve spise jesuity Bohuslava Balbína na obranu jazyka slovanského (1672), jenž ovšem tištěn býti nemohl.

Výchova k vědomí českonárodnímu

Balbín.

Na Slovensku, kde protireformace, přes opětovné zákony a smlouvy na ochranu náboženské svobody, získala velkou část půdy, kterou katolíci ztratili v 16. stol., sílí v 17. st. živel slovácký. Šíření češtiny na Slovensku podporováno je v této době i přistěhováním českých náboženských uprchlíků a vyhnanců, zejména Českých Bratří z Moravy. Luterský kněz, Jiří Třanovský, vyhostěný z Moravy († 1637 v Lipt. Sv. Mikuláši), zasloužil se o celá pokolení evang. Slovenska svou sbírkou českých písní duchovních (Cithara sanctorum). Stol. 17. je i u Maďarů dobou rozkvětu literatury; v st. 18., s podmaněním Uher Vídní, převládají zase díla psaná latinsky. Nejvýše stojí historické, statistické a filologické práce Mat. Béla, rodem Slováka († 1749 jako rektor evang. lycea v Bratislavě; psal i česky).

Postup Slováků.

Čeští Bratří na Slovensku.

Maďaři.

Vývoj vyložený zračí se ovšem také v produkci **vědecké a literární.** Na sklonku doby předbělohorské ukazovala se čáka myšlenkově hlubšího a bohatšího života literárního: do ní spadají počátky světoznámého reformátora vzdělání školského, Jana Amosa Komenského, vyznáním Českého Bratra a rodem moravského Slováka, jehož půlstoletá činnost osvětná, vědomě k utvoření dokonalejší společnosti lidské pracující, náleží skoro veskrze létům vyhnanství. Velký otřes, jímž pro život český byla revoluce, dal nám v obou táborech náboženských rozsáhlá díla historická (Slavata, Skála ze Zhoře), jež však jsou po vzoru 16. st. jen rozvláčnými kompilacemi aktového materiálu. Dílem muže smyslu vědeckého byla zato Pavla Stránského kniha o státu českém, vydaná také v exiliu (latinsky). V době pobělohorské vědecká snaha hlásila se především u mnichů řádových (u nás na př. jesuity Balbína, který prvý užil historie jako zbraně k utužení věrnosti a naděje národní); jinak produkce literární, kromě spisů určených nejnutnější potřebě lidové, úplně přestala. Za to neobyčejně zasloužila se protireformace o **umění,** naplniviši uměleckým smyslem veškeru společnost a v zemích našich, zejména v Praze, stvořivši veliký počet nádherných chrámů, paláců a soch barokních. Staviteli jejich byli zprvu mistři vlaští, ale právě mistrovská díla prvé polovice 18. st. pocházejí již od architektů domácích. Nejznamenitější z nich byli z rodiny Dienzenhoferů v Praze a Fischerů z Erlachu ve Vídni. I hudba pěstovala se horlivě ve všech vrstvách společnosti.

J. A. Komenský.

Slavata. Skála.

Stránský.

Balbín.

Rozvoj umění.

Triumfy baroku.

Hudba.

VI. DOBA OSVÍCENSTVÍ A REVOLUCE.

Vlivy francouzské.

Ráz doby. Dobu protireformace vystřídala doba osvícenská; je to zároveň doba, s níž ve vyšší společnosti zavládl jazyk a mrav francouzský. Bylo-li dřív heslem: »Vše pro víru!«, platilo nyní: »Vše pro stát!«; na místo nábožensky přecitlivělé doby barokní stal se zákonem reakce svobodný rozum měrou hodnoty věcí. Kritický racionalismus osvícenský obracel se zároveň proti privilegiu nebo útisku jak náboženskému tak sociálnímu a hospodářskému, tedy proti základním principům státu feudálního a zejména protireformačního. Chtěl rovnosti státních občanů bez rozdílu víry a stavu. Prvý panovník, jenž získán byl tomu programu a uskutečňoval jej v zemích svých (nikoliv však bez kompromisu se stavem dosavadním), byl Josef II.; předchozí reformy Marie Terezie upravily mu poněkud cestu. Revoluce osvícenská prováděla se tedy v zemích našich shora, a to z absolutní moci panovnické, která (jak učili někteří theoretikové práva přirozeného) nemá ohlížeti se na privilegia zemí a stavů, jde-li o prospěch obecný, o blaho státu, jež bylo osvícenství zákonem nejvyšším a jemuž oddaně sloužiti měl především kníže země.

Vše pro stát!

Osvícenský racionalismus.

Revoluce shora.

Právo přirozené a práva historická.

Revoluci shora následovala revoluce zdola. Vycházela částečně z týchž podnětů racionalistické kritiky jako osvícenský absolutismus, žádajíc rovnosti před zákonem. Šla však dále, chtějíc důsledně pro každého občana i svobodu, spolupůsobiti v životě státním i hospodářském. Obracela se tedy proti státu absolutnímu; chtěla státu konstitučnímu, v němž panovník dělí se o moc zákonodárnou s volenými zástupci státního občanstva. Prvý hrozný výbuch její v revoluci francouzské dospěl k odstranění moci královské vůbec a k dočasnému založení republiky. To mělo za následek v zemích našich patrnou reakci i proti liberálnímu duchu josefinismu. Ale reakce nedovedla již potlačiti myšlenek opravných, jež (ovšem teprve od let třicátých 19. st.) pronikaly znenáhla do vzdělanějších vrstev středních v zemích našich.

Revoluce zdola.

Požadavek státu konstitučního.

Revoluce francouzská.

Reakce.

Probuzení národní. Romantismus.

Probuzení politické pojilo se však u nás od počátku s probuzením národním. Toto bylo mocně podporováno náladou romantickou (ta byla zase již reakcí proti chladnému rozumářství doby osvícenské), která vzněcovala nadšení pro dějinné zásluhy národů, sílila lásku k rodnému jazyku,

vedla ke kultu národní svéráznosti a spolu pozvedla význam prostého lidu, v němž národní zvláštnost jazyková i povahová zachovala se nejryzeji. Tak demokratické ideály doby, chtějící dáti lidu práva politická, zesilovány byly ideály národními. Věda a literatura pracovala usilovně, aby těmito myšlenkami naplnila jednotlivé celky národní, a když r. 1848 revoluce, jež založila stát konstituční a odstranila středověké rozdělení společnosti na pány a poddané, zasáhla i země naše, jevila se nikoliv jako pozdvižení státního občanstva v celku, nýbrž spíš jako vystoupení národů proti jednotě státu.

Dílo revoluce r. 1848.

Pozdvižení národů proti státní moci.

1. Vnější poměry v době Marie Terezie a Josefa II.

Marie Terezie (1740—1780). Císařem Karlem VI. vymřel rod habsburský po meči. Dědičkou říší jeho byla dcera jeho Marie Terezie, tou dobou 23letá, provdaná za Františka Lotrinského, pána v Toskánsku. Jím vstoupil francouzský rod lotrinský v dědictví Habsburků. Ale František sám nestal se králem českým a uherským, jako se jím stal za okolností podobných Ferdinand I.; Marie Terezie jej jmenovala pouze spoluvládcem, moc panovnickou vskutku vykonávajíc sama. Byla to žena neobyčejného nadání i zdravého, krásného zjevu; ač mládá a k úkolům panovnice vlastně nevychována, vpravovala se rychle do složitých poměrů svých států a překvapila záhy samostatností a rozhodností úsudku. Její pracovitost, ráznost i sebedůvěra naplnily dvůr i stát novým životem.

Marie Terezie (1740—1780).

František Lotrinský.

Osobnost Marie Terezie.

Marie Terezie a Fridrich Pruský. Situace, v níž se vlády ujala, byla neutěšená. Nespokojenost s těžkými daněmi, zejména v Čechách, nabyla velkého rozsahu, v pokladnách nebylo peněz, armáda, demoralisovaná porážkami v poslední válce turecké, byla v úpadku. A za hranicemi vyvstávali nepřátelé, chtějící urvati (přes slavná uznání pragmatické sankce) části habsburského dědictví. Karel Albert, kurfiřt bavorský (jenž byl pragm. sankce neuznal), pokládal se jak potomek nejstarší dcery Ferdinanda I. za legitimního nápadníka habsburských států. Mladý král pruský Fridrich II. (1740—1786) činil nároky na některá knížectví slezská. Protivníka tento ukázal se nejnebezpečnějším; byl stejně bezohledný ve své snaze po velikosti jako bystrý a rázný a opíral se o znamenitě zřízenou armádu a značnou státní moc (pruské země měly tenkráte 2¼ mil. obyv. a na 11 mil. zl. ročních důchodů). Po krátkém jednání o smírnou dohodu vpadl náhle (v prosinci 1740) do Slez a zmocnil se země, jež v něm vítala namnoze osvoboditele. Vojsko královnino přitrhlo teprve na jaře do 1741 do Slez, ale bylo poraženo v krvavé bitvě u Molvic. Bylo to za necelý měsíc po narození kralevice Josefa II.

Nepříznivý stav říše.

Karel Albert Bavorský.

Fridrich II. Pruský (1740—86).

Vpád do Slez (1740).

Bitva u Molvic (1741).

Válka o rakouské dědictví (1740—1748). Teprv toto vítězství dodalo protivníkům odvahy, aby smluvily spolky proti královně české a uherské a dali se ve válku o rakouské či lépe řečeno o české dědictví. Vzájemnými

Úmluvy evropské proti Marii Terezii.

smlouvami dohodly se Francie, Španělsko, Prusko, Bavorsko a Sasko o podíl z kořisti; Čech mělo se dostati spolu s korunou císařskou, s H. Rakousy a Tyroly Karlu Albertovi, Moravy Sasům. Karel Albert podporován jsa

Bavoři a Francouzi v Čechách.

silným vojskem francouzským, zmocnil se v září 1741 H. Rakous a odtud vtrhl

Sasové a Prusové v Čechách.

do Čech. Ve výroční den bitvy bělohorské, ve které dobyl předek jeho domu Rakouskému českého království, vydal manifest k Čechům, v němž je vyzýval, aby ho uznali za pravého pána země. V listopadu zmocnil se s pomocí Sasů Prahy. Asi polovice šlechty jej vskutku králem uznala a holdovala mu; v zemi

Karel Albrecht králem českým a císařem.

byla zřízena bavorská vláda z české šlechty (t. zv. deputace). Počátkem roku 1742 odebral se Karel Albert do Frankfurtu, kde byl zvolen císařem (Karel VII., 1742—45). Fridrich se zatím zmocnil Olomouce a obsadil české Záhlabí. Severozápad Čech byl v moci Sasů, jihovýchod v rukou vojsk královniných; v Praze rozhodovala víc posádka francouzská než Bavoři.

Ztráta Slezska. Marie Terezie napiala s pomocí zemí, jež jí zbyly, všechny síly, aby útoku se ubránila. Vojska její sice počátkem r. 1742 zmocnila se Bavor,

Bitva u Chotusic.

ale v květnu 1742 byl Karel Lotrinský (bratr Františkův) poražen od Prusů u Chotusic. Po této porážce následoval mír ve Vratislavi, jímž se

Mír vratislavský (1742).

Marie Terezie vzdala největšího dílu Slezska (kromě části, jež nám do roku 1918 náležela) a Kladska. Francouzi a Bavoři byli brzo v Praze uza-

Ztráta většiny Slezska a Kladska.

vřeni, ale podařilo se jim počátkem r. 1743 uniknouti zpět do Němec. Již v květnu byla Marie Terezie korunována v Praze. K vinníkům, kteří jakkoli porušili

Znovudobytí Čech a Bavor.

věrnost v době panství bavorského, zachovala se mírně. S pomocí anglickou zmocnila se znovu ztracených Bavor a dorozuměvši se i se Saskem, chystala

Druhá válka slezská (1744-1745).

novou válku s Pruskem. I tentokrát ji Fridrich předešel; v září 1744 vpadl do Čech, zmocnil se Prahy a některých pevností na jihu. Ale když vojska královnina pospíšila od Rýna do Čech, byl Fridrich ještě roku 1744 ze země vytlačen. Válka přenesla se do Slez, Fridrich byl celkem osamocen, ale rychlostí pohybů a vycvičeností svého vojska nabýval stále převahy nad pomalými armá-

Mír drážďanský (1745).

dami Marie Terezie, třebas počtem silnějšími. Fridrich zvítězil v několika bitvách; konečně zmocnil se Drážďan. Proto v prosinci 1745 učinila Marie Terezie s Pruskem mír drážďanský, jímž mír vratislavský byl potvrzen.

Karel VII. zemřel v lednu 1745; syn jeho Maxmilián Josef pak smluvil s královnou

Císař František I. (1745-65).

pokoj ve Füssenu a zřekl se všech nároků na habsburské dědictví. V září 1745 byl František Toskánský zvolen císařem (1745—1765). Od té doby přijala Marie Terezie titul římské císařovny (jenž znamenal pouze, že je choti císařovou); v Čechách i Uhrách vládla ovšem jako královna česká a uherská.

Válka s ostatními nepřáteli trvala dál; vojska královnina bojovala v Italii s Francií a Španěly, podporována jsouce Sardinií, a s Francií v Belgii, kdež opět Holandsko a Anglie královně pomáhaly, Anglie i velkými podporami peněžitými. K míru došlo

Mír v Cáchách (1748).

r. 1748 v Cáchách. Jím Marie Terezie dostala zpět Belgii, ale ztratila část Milánska; pragmatická sankce byla znovu zaručena.

Důležitost Slezska.

Válka sedmiletá (1756—1763). Slezsko bylo poměrně nejprůmyslovější a nejlidnatější zemí koruny české; Marie Terezie nesla ztrátu jeho těžce také

proto, že protestantský stát pruský nabyl jím moci nebezpečné. Nevzdala se proto úmyslu válku o Slezsko v příznivé chvíli obnoviti. Jala se organisovati země a vojska svá po vzoru pruském a hledati mocných spojenců. Anglie sbližovala se znenáhla s Pruskem; proto jal se nový diplomatický rádce Marie

Václav hr. Kounic. Spolek s Francií.

Terezie, Václav hr. Kounic, šlechtic moravský, usilovati o přátelství s Francií, která se dostala do vleklých sporů s Anglií o věci koloniální. Získána byla také carevna ruská Alžběta, dále August III. saský (jenž byl zároveň králem polským), posléze Švédsko. Ale dříve než aliance domu Rakouského byly pevně smluveny a vojsko k útoku připraveno, vystoupil na bojiště král pruský, který byl čtyři pětiny důchodů svých obrátil na vychování armády 150.000 mužů a nelekal se vzdorovati evropské koalici. V srpnu

Počátek války sedmileté (1756—63).

r. 1756 vpadl do Sas, obklíčil Sasy u Perna a maršála Browna, chtějícího jim pomoci, odrazil u Lovosic. Tak počala se válka sedmiletá. Na jaře 1757 vtrhl Fridrich, jemuž také říše německá opověděla válku, do Čech. V krvavé bitvě před Prahou (u Štěrbohol) zvítězil nad Karlem Lotrinským a oblehl Prahu, ale byl poražen novou armádou Daunovou u Kolína (18. června).

Bitva u Kolína (1757).

Tato bitva vskutku, jak vyslovila se Marie Terezie, zachránila monarchii.

Fridrichovi bylo Čechy opustiti a armády koaliční přenesly vojnu do jeho

Další průběh války.

vlastních zemí. Tu osvědčilo se znovu Fridrichovo vůdcovské nadání; v listopadu porazil francouzské a říšské vojsko u Rossbachu, po měsíci císařské u Leuthenu ve Slezsku a oblehl Olomouc. Ale v letech následujících uplatnila se přece početná převaha spojenců, zejména od r. 1759, kdy Rusové vstoupili na slezské bojiště. Fridrich byl opětovně poražen od Dauna i Laudona a jen nedostatek důvěryplné shody mezi vůdci ruskými a císařskými zabránily úplnému zničení jeho. Šťastnější byla pruská vojska na západě proti Francouzům, kteří i ve válce koloniální s Anglií podlehli nadobro. Když Anglie dosáhla tím způsobem svého cíle a v Rusku zemřela (1762) úhlavní protivnice Fridrichova, carevna Alžběta, byly obě válčící strany, vyčerpané finančně i vojensky, náchylny k míru. Po míru pařížském, v němž porovnaly se mocnosti námořské, následoval poč. r. 1763 mír v Hubertsburku, kterým míry z roku

Mír v Hubertsburku (1763).

1742 a 1745 byly potvrzeny. Sláva Fridrichova a moc Pruska byly pevně založeny. Roku 1765 zvolen byl Josef II. císařem; matka jeho, která byla jako královna česká volila r. 1745 choť, volila nyní syna.

Josef II. císařem.

Získání Haliče a Bukoviny. Marii Terezii dostalo se za ztracené Slezsko brzo náhrady, jíž nečekala a jíž se vzpírala, totiž Haliče. Kounic i Fridrich Pruský neradi pozorovali, jak za slabé vlády krále polského Stanislava Poniatowského nabývá Rusko v pokleslé říši polské vlivu rozhodujícího. Oba státy byly znepokojovány také úspěchy Kateřiny II. ve válce s Turky (od r. 1768), když ruská vojska

Pokroky Ruska. Plán rozdělení Polska.

pronikala vítězně k Černému moři a k Dunaji. R. 1769 Fridrich předložil v Petrohradě plán částečného rozdělení Polska. Téhož roku dal Josef II. posunouti hranice severních Uher dál do krajin polských (nejdřív zabrány části Spiže, od doby Zikmunda krále Polsku zastavené); v tom následoval ho Fridrich v Prusích východních, naléhaje usilovně na carevnu, aby plán dělení Polska schválila. R. 1771 se Prusko a Rusko dohodlo a r. 1772 dala k nemravnému násilí souhlas i Marie Terezie.

Souhlas Marie Terezie.

Získání Haliče. Obsazení Bukoviny.

Marii Terezii dostalo se dílu ne sic největšího, ale nejlepšího, t. j. v celku pozdější Haliče, avšak bez Krakova; celkem 1500 □ mil s 3 mil. obyv. Vláda ji organisovala jako zvláštní království halič-skovladiměřské, dala ji stavovskou ústavu a podřídila konečně českorakouské kanceláři. R. 1774 dal Josef II. obsaditi část tureckého Multanska, dělící Halič od Sedmihrad (dnešní Bukovinu).

Pokusy o získání Bavor. Mír těšínský (1779).

Plány na Bavorsko. Josef II. a Kounic kojili se nadějí, že se jim podaří získati monarchii i velkou zemi německou, Bavorsko, kde hlavní linie Wittelsbachů r. 1777 vymřela. Ale plán zmařil Fridrich, vyslav silné vojsko k Náchodu (1778—79). Marie Terezie válce zabránila a v míru těšínském spokojila se innskou čtvrtí (40 □ mil), o niž zvětšeny Hor. Rakousy.

2. Poměry vnitřní v době Marie Terezie.

Pátá fáse v státoprávním vývoji monarchie habsb.

Panování Marie Terezie má zvlášť důležité místo v dějinách našich. Marie Terezie prvá zradila přísahy, jimiž se zavázala dbáti samostatnosti státu českého, a položila základy k spojení zemí českých a rakouských v jednotný stát. Poněvadž země uherské zůstaly tohoto násilí ušetřeny, byla tím připravována pozdější dualistická forma monarchie.

Příčiny ústavního převratu.

Důvody změn ústavních. Na Marii Terezii působil změněný duch doby, který odvracel se od práv historických a knížeti, chtějícímu soustředění moci státní, radil nedbati starých ústav, třebas by byly plodem staletého úsilí národů. Duch ten spatřoval v moci stavů nebo spíše šlechty, jež měla všude správu zemí v rukou, hlavní překážku jakékoliv reformy. Působil také příklad a vyrostlá moc nepřítele pruského: Marie Terezie chtěla svůj stát vybudovat pevněji k boji s Pruskem. Marie Terezie nesla těžce i vzájemný boj dvorských kanceláří, české a rakouské, špatné hospodářství stavovské v některých zemích (zejména alpských), nepořádné placení kontribucí a s tím souvisící nedostatečné opatřování armády. Všemu tomu dávala vinu na porážkách svých v obou prvých válkách slezských. Hlavním pomocníkem stal se jí slezský šlechtic Fridrich Vilém hr. Haugvic. Proti novotářským plánům Haugvicovým stála většina ministrů i všeho dvora, z hodnostů českých zejména nejvyšší kancléř hrabě Fridrich Harrach a předchůdce jeho v úřadě kancléřském Filip hr. Kinský. Ale Haugvic v boji s nimi zvítězil.

Prusko spoluvůvodcem jeho. Haugvic a čeští ministři. Harrach. Kinský.

Nový systém berní a vojenský. Haugvic postaral se nejprv (1748) a uspořádání financí státních. Přiměl stavy zemí neuherských, že zavázali se pro příštích deset let k vyšší kontribuci (t. zv. desítiletý recess); tím zabezpečen byl jistý roční důchod 14. mil. zl., potřebný pro vychování armády 108.000 mužů. Zároveň upraveno bylo řádné splácení dluhů státních. Při tom bylo zásadou, aby země byly v zájmu vlastním i v zájmu armády zbaveny starostí, spojených se zásobováním vojska a stavěním rekrutů, a aby svolená kontribuce byla vyplácena celá a hotově do vojenské pokladny. O to, aby byla odvedena včas, pečoval Haugvic přísnými exekučními řády. Aby reforma berní i vojenská se zdařila, měl Haugvic za nezbytné, odníti provádění její stavovským vládám

Recessy z r. 1748. Podněty jejich a následky jejich.

zemským (v Čechách tedy král. místodržícím) a svěřiti ji úřadům novým, královně samé přímo podřízeným a jí placeným, t. zv. deputacím, jež měly vůbec obdržeti správu kontribucí i důchodů komorních v zemích (česká komora splynula tedy s deputací) a pečovati o opatření potřeb armádních. Novotami těmi byla sice moc stavovských úřadů velmi obmezena, ale platná ústava zůstala ještě nedotčena.

Deputace.

Postátnění správy a centralisace českorakouská. Ale již r. 1749 vydány byly dekrety, které znamenaly opuštění cesty ústavní. České místodržitelství a stavovská zemská vláda na Moravě byly zrušeny a místo nich nastoupily zmíněné již deputace, ale se změněným názvem: »král. representace a komora«. Zemští nejvyšší úředníci ponecháni byli sice při svých hodnostech, ale byla jim odňata správa země. Ještě dalekosáhlejší byl význam dekretu z 1. května 1749, jímž zrušeny byly dvorské kanceláře česká a rakouská a za ně zřízeny dvě ústřední instance, společné zemím českým i rakouským: 1. directorium in publicis et cameralibus, 2. nejvyšší soudní úřad (oberste Justizstelle). Tím byl jednak zřízen centrální úřad pro správu politickou i finanční, jednak byly soudní záležitosti odděleny od politických a zřízen vlastně nejvyšší soud, společný zemím českým i rakouským. Haugvic stal se presidentem nového direktoria; Harrach, jehož se dotklo zrušení české kanceláře velmi bolestně, r. 1749 zemřel. V direktoriu a v nejvyšším soudu třeba spatřovati prvé centrální správní instance předlitavské, zřízené bez ohledu na státní svébytnost koruny české; česká kancelář byla zajisté dosud výrazem administrativní i soudní svéprávnosti a vůbec samostatnosti státu českého.

Zrušení stavovských vlád (1749). Král. representace a komora. Zrušení dvorských kanceláří (1749). Politické a finanční direktorium. Nejvyšší soud. Význam převratu. Vznik Předlitavska.

Částečná restaurace. Průběh války sedmileté ukázal, že zesílení absolutismu a centralismu nebylo s to, aby monarchii zajistilo vítězství nad Pruskem, Nová organisace byla drahá a neosvědčovala se v praxi tak, jak bylo doufáno. Nové centrální úřady samy navrhovaly od roku 1761, a to velmi houževnatě, návrat k zřízení starému. Tentokráte bránil Haugvicova díla Kounic, ale Marie Terezie přece žádostem o změnu v něčem povolila. Na místo direktoria vstoupila (1762) zas česká a rakouská kancelář (jako úřad jediný); v čele jejím stál »král. český nejvyšší a rakouský prvý kancléř«. Tím vyhověno poněkud státoprávnímu stanovisku českému. Správní jednota zemí českých a rakouských, při níž zůstalo, jevila se podle toho na venek jako spojený stát českorakouský; nebylo nedůležito, že v spojení tom dáno bylo zemím českým podle významu jejich místo prvé. Ačkoliv vláda odtud se snažila, aby splynutí obou státních skupin, dosud jen v nejvyšších instancích správně spojených, dotvrdila ustejněním zákonodárství i správy, nechtěla přece další trvání zvláštního státu českého uváděti cele v pochybnost. Monarchie byla zajisté i nadále federalistickým svazem státu českého, uherského a zemí alpských (s Haličí, Milánskem a Belgií); státní svéprávnost českých zemí byla ovšem novými proměnami centralistickými zastíněna.

Reorganisace zklamala. Zřízení spojené kanceláře česko-rakouské (1762). Stát česko-rakouský. Program unifikace. Federalistická povaha říše.

Názvy monarchie.

Jednotného ustáleného názvu monarchie stále neměla; úředně rozeznávaly se královské české země dědičné od zemí rakouských, jindy obojí dohromady sluly »dědičnými zeměmi německými« na rozdíl od zemí uherských. Častěji již užívalo se názvu »monarchie rakouská« (t. j. domu Rakouského) nebo, zejména později, názvu státy rakouské.

Gubernia a krajské úřady. Po odstranění direktoria vyšla vláda žádostem o změnu poněkud vstříc i v úpravě správy zemské. Byly zrušeny (1763) re-

Zrušení representací a zřízení král. gubernií (1763).

presentace a komory a místo nich zřízena král. gubernia. V jejich čele postaven přední úředník ze stavů, v Čechách tedy nejvyšší purkrabí, na Moravě zemský hejtman. Ale gubernia byla úřady zeměpanskými jako starší representace; nebyla tedy obnovením starých vlád stavovských, jež v 1. pol. 18. st. zvány bývaly také guberniemi. S postátněním zemských politických

Postátnění krajské správy.

úřadů souviselo i dokonalé postátnění krajské správy, prováděné znenáhla již dříve. Krajům českým (od r. 1751 počtem 16) postaven v čelo pouze hejtman jediný, placený většinou od státu (dříve byli dva, placení od stavů a v kraji usedlí); kompetence úřadu krajského rostla od r. 1748 vůčihledě.

Chebsko.

Chebsko stalo se r. 1751 částí kraje loketského; později pak za Josefa II. pominulo cele zvláštní postavení jeho. Na Moravě Opavsko počítáno bylo od 2. pol. 17. st. mezi knížectví slezská; jen některé velkostatky jeho, náležející Moravanům, slušely nadále k Moravě (enklavy). Tak centralisující stát dostal správu zemí našich, aspoň v středních a vyšších instancích, úplně do svých rukou.

Staré a nové ústř. úřady.

Z **ústředních úřadů** pro celou monarchii zůstaly nadále v své váze dvorská vojenská rada a dvorská komora. Ale tajná rada a dvorská kancelář ustoupily nové organisaci. R. 1742 zřízena byla t. zv. do-

Státní kancelář (1742).

mácí, dvorská a státní kancelář jako ministerstvo zahraniční (od r. 1753 stál v čele jejím kancléř hr. V. Kounic); poradným sborem pro vnitřní záležitosti stala se r. 1760 založená státní rada. V ní bylo

Státní rada (1760).

odtud hlavní sídlo snah reformních a to ve skutečnosti i pro země uherské.

Povaha a cíle ostatních reforem terezián-ských.

Povaha reforem ostatních. Reformy tyto vztahovaly se na všechny obory života společenského a prozrazovaly, že stát té doby pochopil úkol svůj mnohem šíře, než stát středověký, ač největší díl svých příjmů obracel stále na účely vojenské. Stát sám počal pečovati o hmotné i duševní povznesení svých poddaných, a to také vrstev nejširších, dosud vydaných skoro úplně v moc gruntovních vrchností. Ponechávaje správu v nejnižších instancích (t. j. dominiích) ještě v rukou vrchností, snažil se aspoň všestrannou kontrolou její skrze úřady krajské o ochranu malého poddaného a o přímý styk jeho se státem. Přes zásadní boj svůj se systémem feudálním šetřil stát přece ještě privilegií vrchností všemožně. Hospodářského povznesení zemí i zvýšení vzdělání obyvatelstva dbal se zvláštním důrazem, ale setrval ještě při zásadách protireformačních. Reformy jeho prováděny byly dílem zcela absolutisticky, dílem v dohodě se stavovskými sněmy zemskými, jež nebyly nikterak zbaveny

Sněmy stavovské.

všeho vlivu na zákonodárství a správu: poněvadž většinou směřovaly k tomu, aby ve všech zemích »německých« byly zavedeny stejné řády, připravovaly tak uni-

Unifikace.

fikaci zákonodárství i správy v státě českorakouském, která ovšem ani

Centralisace.

r. 1848 nebyla úplně dokonána. S tím souvisel centralistický a byrokratický

ráz jejich; reformy v oboru školství pak dovršily tyto snahy zřejmým programem germanisačním. Po smrti Haugvicově (1765) byl hlavním rádcem císařovny hr. Václav Kounic; od r. 1765 působil i Josef II. jako spoluvládce, ale rady jeho podléhaly konservativnějšímu smýšlení matky i ministrů; jen ve vojenství měl plnou vůli.

Germanisace.

Josef II. spoluvládcem.

Dosavadní **ústavy poddanské** se Marie Terezie v zásadě nedotkla; ve chvíli nebezpečí r. 1742 chtěla sic dáti sedlákům svobodu, ale později spokojila se tím, že zvláštními dvorskými komisemi vyšetřovala poměry poddanské a bránila poddaného proti zřejmým křivdám, především k tomu konci, aby kontribuční schopnost jeho nebyla vydíráním vrchností ohrožena. O to zasloužili se poněkud čeští stavové sami; již r. 1655 postarali se o prvý soupis rustikální půdy berní (t. zv. berní rolla), jenž měl zabrániti také připojování selské půdy k dominikálu, tehdy zásadně daně prostému. Od doby Josefa I. pracovalo se v Čechách na novém katastru půdy poddanské; byl hotov r. 1748 (t. zv. katastr tereziánský). Podle vzoru jeho nařízeno i zemím ostatním vzdělati katastry podobné a pořídíti i katastry majetku a důchodů vrchnostenských (katastr panský). Zásadou bylo, že sedlák má (po pruském vzoru) dáti 1/3 hrubého výtěžku na kontribuci; v Čechách však opravený katastr z r. 1756 stanovil poddanský podíl kontribuční na 42%. Kontribuce byla stále velmi vysoká (»usedlost« platila 60 zl.) a jen rostoucí výnos zemědělství, souvisící se vzrůstem populace, umožnil nésti břímě její. Důchody panské byly odhadnuty a zdaněny mnohem níže. Později vydala vláda v některých zemích (v Čechách r. 1775, když na severu vypuklo selské povstání) robotní patenty, jež v celku uzákonily těžkou dosavadní robotní povinnost, ale ulevily nejmenším a největším poddaným a odstranily větší zlořády. V tom duchu upraveny později i poměry v zemích uherských, ale nedokonale: tam i naprostá svoboda šlechty od berní a cel a mýt zůstala nedotčena. To byla jedna z hlavních složek uherské »svobody« vůbec.

Počátky státní ochrany poddaných.

Berní rolla (1655).

Prvý a druhý katastr tereziánský.

Robotní patenty.

Poměry na Slovensku.

Roku 1753 počalo se sčítání obyvatelstva v našich zemích. Sčítání od r. 1770 slulo konskripcí; předním účelem jeho bylo zjistiti počet mužů schopných vojenské služby. Dosavadní rekrutování mužstva mělo být jaksi usnadněno zásadní brannou povinností všech konskribovaných, jež však vskutku postihovala jen hospodářsky nesamostatné třídy rolnické. V Uhrách konskripce nebyla. R. 1754 napočítalo se v Čechách 2·1 milionu (v českých zemích přes 3 mil.) obyvatelů. R. 1781 bylo v Čechách 2·9 mil. (v českých zemích 4·4 mil.), v zemích uherských 9·3, v celku monarchie 21 milionů obyvatelů. Praha měla r. 1770 77.500 obyvatelů, Vídeň skoro 100.000. V uherských zemích náleželo mnoho obyvatelů k stavu šlechtickému (½ milionu, t. j. 5 procent). Číslování domů v obcích bylo zavedeno r. 1770.

Sčítání obyvatelstva.

Konskripce.

Počet obyvatelstva.

Přírůstek obyvatelstva (vzrůst populace vlády této doby rozličně podporovaly) prospěl také **průmyslu a obchodu,** jemuž napomáhal horlivě i stát, a to prostředky dosavadními (str. 101): ochrannými cly, zákazy dovozu, povoláváním cizích mistrů, premiemi na dokonalé výrobky, ano i odbornými školami, zřizováním konsulátů v cizině a stavbou řádných silnic. Tak vzniklo zas něco továren, zejména od doby Josefovy, hlavně textilních (nejvíc na severu

Podpora průmyslu a obchodu.

Čech), vzkvetlo sklářství i železářství; počalo se i těžiti uhlí. Také v **zemědělství** působením nauk fysiokratických, spatřujících v půdě hlavní zdroj národního bohatství, usilovalo se rozličně o povznesení výnosu; zaváděn jetel, brambory, řípa; rybníky a lada obraceny v luka a role. R. 1769 byla založena král. hospodářská společnost v Praze i v Brně. Velké proměny prodělalo celní zákonodárství: r. 1752 vydán jednotný celní tarif pro země koruny české; r. 1775 po mnohých sporech vydán byl nový celní řád, jenž odstranil dosavadní celní linie mezi zeměmi českými a rakouskými, ale ponechal je proti Uhrám. Stalo se to nikoliv z důvodů státoprávních, nýbrž hospodářských, na ochranu zemědělství a vinařství v zemích západních, platících větší daně než Uhry. Ve Vídni 1771 zřízena veřejná bursa; r. 1754 byly míry a váhy dolnorakouské zavedeny v zemích českých i rakouských. Co se týče mince, vládl ve všech zemích již výhradně zlatkový systém; stříbrný zlatý byl od doby Leopolda I. o něco horší jakosti než dříve. Smlouvami zaveden byl r. 1753 stejný ráz i v jižním Německu (konvenční mince). Mince ražené v Čechách měly až do r. 1780 na prsou čís. orla český znak. Drobné peníze se od r. 1760 razily měděné.

Vliv fysiokratismu na zemědělství.

Reformy celní.

Celní jednota zemí neuherských.

Míry a váhy.

Mince.

Konvenční měna.

Patrný rozvoj hospodářský zveličil příjmy státní, zejména ze státních podniků a daní nepřímých; válka sedmiletá ovšem dluh státní zdvojnásobila. Roku 1748 počítalo se všech příjmů (bez Belgie a Milánska) 27·4 milionů zlatých. Větší polovinu příjmu tvořily ještě daně přímé; z vydání připadalo 51 procent na vojsko, 30 procent na dluhy. Roku 1768 vydaly příjmy z celé říše na 42 milionů zlatých (v tom přes třetinu vojenská kontribuce). Ku konci 18. století vzrostly státní příjmy na 90 milionů zlatých (t. j. asi 720 milionů K předválečných), státní dluh r. 1793 na 390 mil. zl. Vláda pomáhala si konversemi dluhu na nižší úrok a vydáváním papírových peněz (bankocetlí, od r. 1762); část dluhu převzali stavové zemí českých a rakouských, vydavše naň obligace. Recess desítiletý se stavy nebyl r. 1758 obnoven, takže se berně postulovaly od sněmů jako dříve. Ale vedle rostoucích daní nepřímých neměla již svolení stavovská té váhy jako v starší době. T. j. hlavní dosud zbraň a záruka stavovská v obraně autonomie zemské stávala se proti rostoucí hospodářské moci centralismu málo účinnou.

Státní finance.

Státní dluh. Bankocetle.

Význam daní nepřímých.

Zákonodárství právní. Ve věcech právních šlo vládě především o to, aby v řádu soudním i v právu materiálním zavedla jednotné zákony v zemích českých i rakouských a odstranila středověké rozdíly práv zemských (šlechtických) i městských i zbytky práv obyčejových. Práce o tom počaly se r. 1753, ale ukončeny byly teprve r. 1811 vydáním obecného zákoníka občanského, díla to znamenitého, jež později (1852) zavedeno i v zemích uherských a platí dosud v naší republice. Některé části práva soukromého uzákoněny však již za Josefa II. Také řád soudu trestního a zákoník trestní byly hotovy již v době Mar. Terezie nebo Josefově; r. 1781 vydán obecní soudní řád, jenž žádal po soudci zkoušku z vědy právní, po advokátu doktorát práv; zůstal v platnosti až do r. 1895. Nové zákony jevily v mnohém vliv zásad osvícenských a práva přirozeného, jehož hlavními zastanci byli ve Vídni profesoři Riegger, Martini a Sonnenfels. Nebyly však prosty

Péče o jednotné právo.

Občanský zákoník (1811).

Nové zákoníky doby terezián. a josefin.

Ráz jejich.

krutých trestů (cejchování, přikování, veřejné bičování), jež měly od zločinů odstrašovati. Za to tortura a barbarské tresty hrdelní starší doby byly odstraněny. Počet soudů hrdelních byl velice obmezen. V Čechách na př. s 378 na 30; právo odvolati se k vyšší instanci usnadněno. V Praze a v Brně zřízeny byly za Josefa II. úřady policejní. Censura konala se přísně, teprv za Josefa uvolněna způsobem od staletí nevídaným, zejména pro spisy, jež hověly zásadám osvícenským. Stav úřednictva pro přibývající potřeby byrokratické správy tvořil se teprve znenáhla; Josef II. později užil různých prostředků, aby vychoval úředníky k přesnému plnění vládní vůle.

Obmezení hrdelních soudů.

Censura.

Výchova úřednictva.

Rozsáhlé reformy staly se ve **školství.** To dosud bylo cele záleželo na péči církve a soukromých činitelů (hlavně obcí); Marie Terezie připravila postátnění jeho. Východiskem opravných poměrů byla tu dvorská studijní komise (1760); hlavním rádcem císařovniným byl Belgičan, prof. lékařství ve Vídni, Swieten. Marii Terezii šlo nejvíc o vybudování školství obecného, jež svěřila odborníku z Pruska, proboštu zaháňskému Felbigerovi, vychovanému také spisy Komenského. Podle návrhu jeho zřízena byla (od r. 1774) při každém farním chrámu škola triviální (obecná), jež měla v učebných předmětech i návod k rozšafnosti a hospodářství; ve větších městech škola hlavní, v Praze a Brně škola normální neboli vzorná s kursy pro učitele. Proti duchu Komenského hřešila nová organisace tím, že školy hlavní byly i v českém kraji ve vyšším ročníku německé, školy normální celé německé. Na gymnasiích (pětitřídních) se mnoho nezměnilo; po zrušení řádu jesuitského (1773) dostala se skoro úplně do rukou Piaristů; také na universitách (dosud jesuitských) teprv od té doby nabyli převahy učitelé světští. Universita v Trnavě byla r. 1777 přeložena do Pešti (Budína); v Štávnici byla založena báňská akademie. Stát university podrobil dozoru a rozmnožil učivo jejich o dějepis, geografii, přírodní vědy a předměty potřebné k výchově úředníků správních. Z velikého jmění zrušeného řádu jesuitského, jež zabral stát, zřízen studijní fond.

Prvé kroky k postátnění školství.

Swieten a Felbiger.

Školy triviální, hlavní a normální.

Gymnasia.

Zrušení řádu jesuitského.

University.

Postup germanisace; obrany češtiny. Od r. 1770 až 1781 vymizela čeština i z gymnasií; na universitě pražské stala se němčina vyučovacím jazykem místo latiny teprv r. 1784. V té době stala se němčina vnitřním jazykem úředním i v obci Pražské. Doba osvícenského absolutismu chtěla uniformovati stát i po stránce jazykové, nebyla však při tom vedena myšlenkou německonacionální. Až do spoluvlády Josefovy neprojevila Marie Terezie snah germanisačních, ano r. 1763 rozkázala, aby upadající řeč česká byla horlivě ve školách pěstována. Potomní úsilí vlády proti jazyku českému budilo v české společnosti odpor a zakládalo účinnou lásku k němu. Přibývalo obran jazyka českého i vlastenců, budících slovem i perem vědomí českonárodní. Na venek stal se však veřejný život vzdělanějších vrstev i v českých krajinách převahou německým. Ale čeština nezmizela z úřadů cele ani v době Josefově a rovnoprávnost její s němčinou nebyla nikdy popřena; reskripty svolávající

Vypuzení češtiny z vyšších škol.

Obrany jazyka českého.

Vlastenectví.

Zbytky češtiny v úředním životě.

sněm český byly po starém obyčeji výhradně české. Na středních školách učilo se dějinám českým, ovšem v jazyce německém.

Marie Terezie a církev katolická.

Poměr církve a státu změnil se veskrze. Marie Terezie byla katolické církvi upřímně oddána a nedovolila proto (přes naléhání Josefovo), aby zrušeny byly zákony proti nekatolíkům. Ale cíle státní kladla nade všecko; jim musila se podrobiti i církev. Obnovila t. zv. placetum regium, podle něhož bully papežské mohly býti prohlášeny jen se svolením vlády, vymohla u kurie zrušení mnohých svátků, omezila pouti a rozličná nadání ke kostelům, bojovala proti pověře, upravila štolové poplatky, znesnadnila vstup noviců do klášterů a dohlížela k správě církevního jmění. Statky záduší teprv v době její podrobeny byly kontribuci jako jiný dominikál. Za to pečovalo se o zřizování nových far, nových biskupství a vhodnější rozhraničení jejich. Josef II. provedl program ten ve velkém rozsahu; v zemích českých vzniklo tak biskupství v Budějovicích a v Brně (biskupství v Hr. Králové a Litoměřicích zřízena byla r. 1656 a 1664), Olomouc povýšena na arcibiskupství. Na Slovensku zakročila podobně již Marie Terezie: zřídila tu tři nová biskupství: spišské (v Podhradí), v Báňské Bystřici a Rožnavě. V Prešově založila biskupství řecko-katolické pro uniatské Rusíny.

Omezování privilegií církevních.

Nové fary a nová biskupství.

Noví biskupové na Slovensku.

3. Doba Josefova.

Josef II. (1780—1790).

Josef II. (1780—1790), na jehož názory působilo francouzské osvícenství i německé theorie přirozenoprávní, zašel v reformách mnohem dále než matka jeho. Jsa chladným racionalistou uznával za dobré jen to, co je rozumné a prakticky účelné; v duchu tom chtěl přetvořiti stát a společnost a vymýtiti z ní vše, co se mu jevilo škodlivým přežitkem středověku. Nešel v tom sic do posledních důsledků, ale vykonal velkou část svého programu: omezil vliv a moc tříd, na nichž vybudován byl dosavadní stát feudální a protireformační, a dal víc svobody vrstvám utištěným. Blaho státu, štěstí poddaných byly nejvyšším cílem jeho; jim sloužil i osobně s obětavostí bezpříkladnou. Chtěje však sám svým rozumem zmoci vše a provésti věc rychle pouhým kabinetním, vojensky zbarveným despotismem, přecenil své síly duševní i fysické. Za to nedocenil mravní síly tradice historické a národní.

Program Josefův.

Omyly jeho.

Osobnost Josefova.

Josef měl vysoké myslivé čelo a krásné modré oči. Byl prvým císařem, jenž nosil prostou vojenskou uniformu. Dvůr byl za Josefa z největší části rozpuštěn, čímž státní výdaje se zmenšily; velké dědictví své po otci daroval Josef státu. Josef mnoho cestoval po svých zemích i v cizině (dvakrát byl v Rusku) a neuzavíral se styku s prostým lidem, jemuž stal se zvláštním ochráncem a skutku osvoboditelem. Obřadností byl nepřítelem; nedal se také korunovati ani v Čechách ani v Uhrách. T. zv. Kniha Josefova (spis to vydaný na oslavu jeho) tlumočí krásně naděje všech utištěných ve vládu jeho.

Kniha Josefova.

Reformy církevně náboženské. Nejsmělejší reformou Josefovou bylo povolení svobody náboženské; ono zajisté chtělo zásadně opaku toho, co

od doby Ferdinanda II. bylo předním zájmem státním. Josef zrušil nejprve náboženské komise protireformační a v říjnu 1781 t. zv. patentem tolerančním dovolil svobodné vyznání církvím augšpurské, reformované i pravoslavné, s omezeními, jež měla ukázati, že církev katolická je panující.

Patent tolerační (1781).

Obavy úřadů, že v brzku čtvrtina obyvatelstva se přihlásí za nekatolíky, se nesplnily: do r. 1785 se přihlásilo v zemích neuherských jen 107.000 osob; agitaci pruské v Čechách, jež lákala mnoho tajných nekatolíků, aby vystěhovali se ze země, byl učiněn konec. V sev. vých. Čechách a na sev. Moravě byla však tou dobou v selském lidu řada sekt pietistických a deistických (vznikly hlavně působením pietismu německého, šířícího se ze Slez v době Karla VI. a ujaly se nejvíce v krajinách, kde staré luterství nebo českobratrství zhola vykořeněno nebylo; v době Karla VI. způsobily novou emigraci selskou do Saska a Pruska), jež vláda potírala dosti bezohledně; na poučování lidu působil tu v duchu osvícenském horlivě biskup hradecký Háj. Protestantům uherským pouhá tolerance však nestačovala. Pro protestanty zemí neuherských zřízeny ve Vídni konsistoře podle vyznání a v zemích jmenováni superintendenti. S tím vším souviselo i propůjčení práv občanských židům.

Počet nekatolíků.

Sekty v Čechách.

Biskup Háj.

Organisace církví protest. Židé.

O měsíc později následovalo zrušení jistého počtu klášterů. Klášterů bylo r. 1781 v děd. zemích (bez Uher) 882; Josef II. zrušil z nich skoro polovinu, většinou klášterů menších, jež neopatřovaly nemocných, ani neměly škol nebo ve studiích nevynikaly. Ze jmění jejich založil náboženský fond, z něhož zakládány se nové fary a biskupství. Při prodeji předmětů ze zrušených kostelů postupováno bylo nešetrně a bez ohledu na uměleckou cenu jejich, což svědčí o úzkém racionalismu doby. Učební řád na fakultách theologických byl stanoven vládou; r. 1783 zřízeny byly t. zv. generální semináře. Cílem vlády při tom bylo nejen odstraniti postranní semináře při klášteřích, ale nabýti vlivu i na výchovu kněží a tím i ducha jejich. Roku 1784 odňaty byly soudnictví církevnímu pře manželské. Konečně zrušena i náboženská a literátská bratrstva při kostelích a špitály nadační; z jmění jejich utvořeny fondy chudinský a nadační, z nichž zřizovány ústavy chudinské, nemocnice, nalezince a porodnice. Věci tím bylo spíše uškozeno, ale zásada, že i tyto záležitosti náleží mezi povinnosti státní, zvítězila. Papež Pius VI. vypravil se osobně (1782) do Vídně, aby Josefa zdržel změn dalších, ale s nevalným výsledkem.

Rušení klášterů.

Náboženský fond.

Generální semináře.

Fondy chudinský a nadační.

Papež ve Vídni.

Dílem zásluhy zvlášť památné byly Josefovy **reformy poddanské.** Josef byl z vlastního názoru poznal přetížení selské půdy král. kontribucí i povinnostmi k pánům; na opravný program jeho působily i názory fysiokratické i humanitní. Již jako spoluvládce matčin staral se o novou vnitřní kolonisaci, t. j. zakládání nových vsí na místě zrušených dvorů dominikálních (zejména na českých statcích komorních a církevních; t. zv. Raabův systém), dále o dělení velkých selských statků a j., vůbec o rozmnožení počtu selských rodin. Již tenkráte byl by nejraději odstranil robotu a sedláky prohlásil za vlastníky statků jejich. Konečně však tak daleko přece nešel. Patentem z 1. listopadu 1781 zrušil t. zv. nevolnictví, t. j. nařídil, že poddaný nepotřebuje napříště k sňatku, naučení řemeslu a ke studiu svolení vrchnosti a že se může bez svolení pánova vystěhovati. Zrušil tedy omezení osobní svobody selské, jež se byla od 15. st. na újmu původní svobody poddaných vyvinula, ale nedotkl se instituce poddanství. Obávané opouštění selských gruntů nikde ne-

Agrární reformy z let 1765-80.

Raabův systém.

Zrušení t. zv. nevolnictví (1781).

Patenty o trestní moci vrchnosti a o stížnostech poddanských (1781).

nastalo. Zároveň vydal zákon, jenž omezil trestní moc vrchností nad poddanými, a upravil právo poddanských stížností a procesů proti vrchnostem. Na komorních statcích byla robota bez náhrady zrušena. Zrušení nevolnictví provedeno i v Uhrách (1785), ale zůstalo většinou na papíře.

Katastr josefinský.

Mělo-li vše to povznésti sedláka především po stránce právní, měla jiná velká reforma ho osvoboditi hospodářsky. Josef pojal úmysl pořiditi nový katastrální soupis veškeré plodné půdy v zemích západních, a to stejně poddanské jako panské, a obojí půdu zdaniti stejnoměrně. Katastr tento proveden vskutku ve 3—4 letech (1785—1789); při tom změřena byla (sedláky samými) a číslována každá parcela a všude stanoven hrubý výnos půdy. Ač dílo bylo nedokonalé, přece nalezlo se v Čechách proti dřívějšku 4 mil. korců půdy dosud k dani nepřiznané. Dne 10. února 1789 vyšel pak t. zv.

Patent berní a urbariální z 10. února 1789.

patent berní a urbariální, jenž stanovil, že poddanému musí z hrubého výtěžku půdy jeho zůstati 70%; ostatních 30% mělo připadnouti jednak na kontribuci (jež měla obsáhnouti jen 12% výtěžku), jednak na všechny povinnosti k faráři i vrchnosti, robotu v to počítaje, za něž tedy měl poddaný platit všeho všudy zbývajících 18%. Vším tím sníženo bylo dosavadní břímě půdy selské neobyčejně (asi na jednu třetinu); příjmy vrchností ztenčeny byly podstatně. Zákon vstoupil v platnost 1. list. 1789, ale podlehl sobecké nespokojenosti postižené šlechty; trval jen půl roku, přeživ zákonodárce svého o několik měsíců. Nástupce Josefův Leopold obnovil stav dosavadní. Na Slovensku mařil (1784) vyměřovací práce katastrální, jejichž cílem bylo zatížit daní i šlechtu a ulevit poddanému, neuvědomělý lid násilím. Ale v Čechách zůstal katastr josefinský v platnosti a s ním mírně vyměřená kontribuce selská, takže přece z velkého díla Josefova podstatná část zisku sedlákům byla zachována. Země ostatní vrátily se většinou ke katastrům tereziánským; teprv berní provisorium od r. 1819 opíralo se zas o katastr josefinský.

Zrušení jeho.

Stav věcí na Slovensku.

Berní ústava pozdější.

V oboru správy vykonala věci hlavní již Marie Terezie; nesáhla však na **správu soudní,** jejíž středověká organisace byla nejdůležitějším kusem ústav zemských. I tu zakročil Josef: v Čechách na př. zrušil prastaré soudy zemský, komorní, apelační, dvorský (lenní) a j. a místo nich zřídil dva soudy: jeden, zvaný zemským, pro šlechtu (ale osazený úředníky), druhý, zvaný apelačním, jako vyšší instanční soud pro všechny soudy v zemi a též pro soud zemský (v čele obou soudů stáli dva starodávní stavovští zemští úředníci, nejv. sudí a nejv. hofmistr); třetí instancí byl nejvyšší soud ve Vídni. Podobně věc upravena na Moravě, ale apelačnímu soudu brněnskému bylo podřízeno i Slezsko. O soukromých soudech první instance bylo nařízeno, aby vrchnosti si k soudům nad poddanými platily zkoušené justiciáry. Stará městská samospráva soudní i civilní byla obmezena vydatně; král. rychtářové, primasové a konšelé byli odstraněni a zřízeny t. zv. magistráty, jež skládaly se z několika placených a zkoušených radních, volených doživotně od měšťanstva (volbou nepřímou). Takové ma-

Zrušení středověké organisace soudní.

Soudy apelační a zemský.

Obsazení niž. soudů soudci zkoušenými.

Magistráty v městech.

gistráty zavedeny byly v městech královských i větších poddanských; soudní kompetence jejich rovnala se dnešním krajským soudům. Ale jednání městských rad a pak magistrátů bylo již od M. Terezie podrobováno kontrole krajských úřadů, takže města svou nezávislost na krajských úřadech, již si vymohla ve 13. stol., úplně ztratila. Čtyři města pražská spojena byla r. 1784 v jedno, ale Praze odňat titul města sídelního. Úřadu podkomořího zbyl dohled k hospodářství měst královských.

Rostoucí moc krajských úřadů.

Praha.

Stavovské sněmy.

Zrušení zemských výborů.

Váha **stavovských sněmů** v době osvícenského absolutismu ovšem úplně poklesla, ač ústavních práv jejich vláda zjevně neporušila a sněmy scházely se každoročně jako prve. Stavovské výbory zemské, které neměly valného významu, byly Josefem zrušeny a agenda jejich přikázána guberniu; kontrola hospodářství stavovského vztahovala se již i na vlastní příjmy a vydání zemská (domestikum), ano Josef spojil i berní úřad stavovský se zemskou pokladnou státní.

Absolutismus v Uhrách.

Postátnění a poněmčení správy.

V Uhrách, jejichž ústavy se Marie Terezie nedotkla, jevil se přece absolutismus patrně. V l. 1765—1780 nebyl sněm svolán, Josef II. ho nesvolal ani jednou (ač se ovšem berně vybírala) a vládl v Uhrách absolutně jako v jiných zemích. R. 1781 postátnil správu komitátní a podřídil ji kontrole zeměpanských komisařů, stojících v čele 10 nových obvodů správních. Roku 1784 nařídil v úřadech a soudech zavésti do tří let jazyk německý.

Zásada volné konkurence.

Svobodné živnosti.

Proti středověkým privilegiím vystoupil Josef i v **průmyslu a obchodu,** zastávaje se volné konkurence, myšlenky tenkráte revoluční. Nezrušil všech cechů, ale, chtěje prospěti továrnímu průmyslu, prohlásil živnosti nevázané na trh místní za svobodné.

Povstání v Belgii.

Válka turecká (1788—1791).

Válka turecká. Smrt Josefova. Reformy Josefovy, zejména v oboru církevním, vzbudily v Belgii povstání, také v Uhrách hrozila nespokojenost vypuknouti v bouři. K tomu přispěly nezdary Josefovy ve válce turecké, do níž císař zapleten byl jako spojenec carevny Kateřiny II. (1787—91.) Josef postavil na Sávě a Dunaji armádu ¼ mil. mužů, již však brzo neschopnost velitelů a zejména nemoci decimovaly; teprv r. 1789 dobyto bylo Bělehradu, částí Bosny a Srbska. Ale na rok 1790 hrozila vojna i s Pruskem, jež se s Tureckem spojilo. Josef II. v Banátě onemocněl; do Vídně vrátil se tělesně zlomen. V tom stavu odvolal většinu reforem svých v Belgii a v lednu 1790 i v Uhrách. Dne 20. ún. 1790 zemřel bezdětek ubytěmi.

Smrt Josefova (20. února 1790).

4. Doba válek francouzských.

Leopold II. (1790—1792).

Leopold II. (1790—1792.) **Stížnosti a žádosti zemí.** Leopold, mladší bratr Josefův, jenž byl dosud panoval v Toskánsku, zabránil nejprve válce s Pruskem. Učinil s Turky mír ve Svištově, jímž vzdal se všech výbojů na

Leopold II. (1790—92).

Mír svištovský (1791).

Balkáně. Upokojil také Belgii, svolal sněm uherský a vyzval stavy všech zemí, aby předložily vládě své žádosti a stížnosti. Leopold byl osvícenec jako Josef, ale na rozdíl od něho přál myšlenkám konstitučním; brzo mluvilo se o demokratické straně při dvoře; v některých zemích navrhovalo se doplniti sněm zástupci měst a sedláků. Poměrně nejvíce zasaženi byli vlivy revolučních theorií francouzských stavové uherští a čeští. Uhři si vymohli výslovné uznání samostatnosti ústavní, kromě toho i novodobé zásady, že právo zákonodárné má náležeti králi a stavům společně; toho vskutku stará ústava uherská neznala. V Čechách týž požadavek propadl na sněmu jedním hlasem; většina chtěla pouze, aby král zemského zřízení neměnil bez svolení sněmu, v jiných otázkách pak aby vyžádal si předchozí zdání sněmu. Stavové čeští, kteří našli odvahu jmenovati se zástupci národa a ústavu označovati (ve smyslu novodobých představ konstitučních) za smlouvu mezi králem a národem, chtěli zároveň, aby král pozměnil ústavu z r. 1627 v duchu jejich požadavků a ke všem daním dožadoval se svolení jejich. Velký díl stavů vedl stížnost i na odstrkování českého jazyka. I na Moravě (kde se státoprávní žádosti neozvaly) žádala se obnova zemských výborů a staré stavovské ústavy.

Konstituční sklon Leopoldův.

Utvrzení uherské samostatnosti.

Požadavky Čechů.

Stížnosti jazykové.

Stížnosti zemí vůbec.

Částečné obnovení starých řádů. Leopold II. neobětoval z hlavních reforem bratrových nic kromě urbariálního patentu a generálních seminářů. Při stejnoměrném zdanění půdy panské a poddanské však v Čechách, kde byli pro to stavové sami, zůstalo. V žádostech politických byl by nepochybně císař povolil více, kdyby od r. 1791 francouzská revoluce nebyla poděsila Evropu svým radikalismem a válka potomní vyjednávání se stavy neučinila konec. Leopold v celku obnovil ústavu stavovskou v podobě, jíž dosáhla po reformách Marie Terezie z let 1761—1763; změny způsobené od spoluvlády Josefovy většinou odstranil a zmírnil ostří i některých jiných zákonů Josefových. Čechům vyhověl závazkem z června 1791, že budou slyšeni, půjde-li o změnu zákona, týkajícího se ústavy zemské (žádný dědic jeho se však tím slibem nevázal). Stížnostem jazykovým vyšel vstříc založením stolice jazyka českého při pražské universitě. To byl jediný ústupek národním přáním českých stavů a vlastenců; germanisace škol i úřadů trvala ovšem dále. Uhři si vymohli částečné zavedení maďarštiny do středních škol (vedle vládnoucí latiny); sněm uzákonil také konečně plnou svobodu církvím evangelickým. Leopold dal se korunovati jak v Uhrách, tak v Čechách; r. 1792 zemřel. Dědicem států jeho byl nejstarší syn jeho František (1792—1835).

Povolnost i pevnost císařova.

Vliv francouzské revoluce.

Ústupky učiněné Čechům.

Stolice jazyka českého.

Vůdcové opposice státoprávní a liberální na sněmu českém 1791—2 Jan hr. Buquoy, Vilém baron Mac Neven a j. vyšli většinou ze šlechty pobělohorské; příslušníci starých rodů českých byli rozděleni ve stranu vládní a stranu lze říci národní. Korunovace Leopolda II. v září 1792 dála se s demonstrativní okázalostí; s tím souviselo i užívání češtiny v oficielních proslovech na prvém místě a národněčeské projevy Kramériovy v tisku, Dobrovského pak v Učené Společnosti. Stavové moravští nechtěli ničeho slyšeti ani o státoprávních ani o liberálních nebo i jazykových požadavcích české opposice; protesty jejich proti josefinismu měly (jako ve většině zemí) ráz typicky zpátečnický.

Buquoy a Mac Neven.

Čeština při korunovaci.

Stavové moravští.

Panování **Františka II.** (jako krále čes. I.) naplněno je z polovice válkami s revoluční Francií a s Napoleonem. Leopold II. i Kounic snažili se brannému vystoupení proti Francouzům zabrániti; válka s Francií zvracela zajisté systém aliancí r. 1756 založený. Ale r. 1792 vypověděla Francie válku sama. Vypověděla ji Františkovi jakožto králi uherskému a českému (František byl teprv potom zvolen řím. císařem). Když později revoluce francouzská přivedla Ludvíka XVI. i choť jeho, sestru Josefa II., na popraviště, když zabrala Belgii a vyvracela trůny v zemích sousedních, ujal se dvůr vídeňský války proti revoluci vší silou, a to na obranu staré Evropy i práva monarchického, konečně pak proti evropské hegemonii Napoleonově. Ve velkém tom zápolení připadl státům Františkovým úkol vůdčí a jim náleží hlavní podíl v konečném vítězství. Vojenské výkony monarchie v té době byly zcela neobyčejné, a to přes porážky vojsk jejích až do r. 1809, jež způsobeny byly převahou vůdcovského nadání Napoleonova i nadšením francouzských vojsk lidových. Hlavním vůdcem vojsk států rakouských byl (do r. 1809) arcikníže Karel, bratr císařův, jenž o reorganisaci armády se mnoho zasloužil. Diplomatickým ředitelem říšské politiky byl po smrti Kounicově (1794) Thugut (do r. 1800) a od r. 1809 bystrý a obratný Metternich.

František II. (1792—1835).

Počátky válek francouzských.

Oběti a výkony monarchie ve válkách těch.

Arcikníže Karel († 1847).

Metternich.

Války s Francií. Válku prvou (1793—1797) zahájil František ve spolku s Pruskem, jež však nemínilo ji vésti vší silou, nýbrž snažilo se o to, aby zaneprázdnění spojence svého užilo k dalším ziskům v Polsku. Roku 1793 dohodlo se s Ruskem o druhé dělení Polska; třetího dělení, jímž zabráno Polsko celé (1795), účastnilo se i Rakousko. Hned potom smluvilo Prusko s Francií mír. Tíha války zůstala na říši habsburské, podporované důsledně jenom Anglií, zejména penězi. Štěstí válečné přálo však Francouzům; Belgie byla ve válce ztracena navždy a vítězství Bonapartova v sev. Italii r. 1796—7 vedla k míru v Campo Formio (1797), jímž vzdal se František Belgie a Milánska, ale obdržel náhradou Benátsko až po Adiži spolu s benátskou Istrií a Dalmácií. Dříve než kongres v Raštattě, který měl sjednati mír říši německé, své práce dokončil, vypukla nová válka (1799—1801), kterou tentokráte připravilo Rusko, spojivši se s Rakouskem, Sardinií, Neapolskem i Tureckem. I tehdy podařilo se arciknížeti Karlovi poraziti Francouze v již. Německu, zatím co Suvorov vítězil v Italii. Když však náhle vystoupilo Rusko z koalice a geniální Napoleon objevil se na italském bojišti, donucen byl císař k míru v Lunévillu (1801), jenž celkem obnovil úmluvy z r. 1799.

Prvá válka koaliční (1793—97)

Druhé a třetí dělení Polska (1793, 1795).

Mír v Campo Formio 1797).

Druhá válka (1799—1801).

Mír v Lunévillu (1801).

R. 1805 došlo k třetí válce s Napoleonem, tentokráte již císařem; František II. ji vedl hlavně ve spolku s Ruskem a Anglií. Napoleon po vítězství u Ulmu obsadil Vídeň a porazil vojsko rakouské a ruské ve velké bitvě u Slavkova na Moravě (pros. 1805). Mírem v Bratislavě musil František odstoupiti Napoleonovi Benátska, Tyrol a jiných menších území. Státy

Třetí válka (1805).

Bitva u Slavkova.

Mír bratislavský (1805).

Rýnský spolek (1806).

jihoněmecké a západoněmecké, sloužící oddaně Napoleonovi beze všeho ohledu na říši, učinily r. 1806 rýnský spolek pod protektorátem Napoleonovým. To znamenalo úplný rozklad říše a přimělo císaře Františka, že r. 1806 se vzdal koruny císařství římského. Při tom byly výslovně zrušeny svazky koruny české a zemí rakouských s říší. O dva roky dříve (r. 1804)

Konec říše římské (1806).

přijal František titul císaře rakouského.

Čtvrtá válka (1809).

Doby po míru bratislavském, v níž Napoleon zničil i moc pruskou a zmocnil se poloostrova Pyrenejského, užili ve Vídni k reorganisaci armády, takže s nově pořízenou zeměbranou postavili do pole na ½ mil. mužů. R. 1809 vystoupila monarchie s heslem osvobození od tyranie cizovlády do nového boje. Byla odkázána na vlastní síly; Rusko bylo dokonce spojeno s Napoleonem; přes to odvážila se ofensivy na všech frontách. Ale plán obecného povstání proti Francouzům rozbil se o mravní netečnost Německa, brzo pak rychlé zakročení Napoleonovo zatlačilo vojska rakouská v defensivu. U Asprů (21. kv.) podařilo se sic arciknížeti Karlovi dobýti nad Napoleonem vítězství, ale porážka jeho u Wagramu rozhodla o osudu celého tažení. Mírem vídeňským (1809) odříznuty byly rakouské státy od moře, ztrativše mimo jiné Terst a skoro všechny kraje osazené Slovinci (z nich a z Dalmácie Napoleon zřídil t. zv. provincie illyrské). Triumf Napoleonův dovršen pak (1810) sňatkem s arcikněžnou Marií Louisou, dcerou Františkovou.

Aspern a Wagram.

Mír vídeňský (1809).

Provincie illyrské.

Rakousko spojencem Napoleona.

Vítězství u Lipska a kongres vídeňský. Přátelství s Napoleonem tím způsobem založené a úplné vyčerpání monarchie, jež r. 1811 vedlo k státnímu bankrotu, způsobilo, že ve velkém tažení proti Rusku r. 1812 musily rakouské státy Napoleonovi pomáhati zvláštním sborem. Po pohromě armády Napoleonovy v Rusku r. 1812 spojilo se Rusko s Pruskem k dalšímu boji s Francouzi; poč. 1813 připojil se k nim i císař František. Vojska jeho přičinila se především o vítězství spojenců nad Napoleonem v třídenní »bitvě národů« u Lipska (16.—18. říj. 1813).

Poslední koalice proti Napoleonovi.

Bitva u Lipska (říjen 1813).

Vrchním velitelem spojených vojsk, v nichž ovšem Slované zemí rakouských a ruských měli převahu nad Němci, byl český pán, maršál kn. Schwarzenberk, plán bitevní vypracoval chef štábu jeho, mladý Jan Jos. Radecký.

Kongres vídeňský.

Na kongresu vídeňském (1814—15), kde za přítomnosti panovníků a diplomatů bezmála z celé Evropy došlo k obecné úpravě nových poměrů, postavila se monarchie v popředí států evropských. Rakousko proti stavu z r. 1792 ztratilo navždy Belgii a země venkovské (až na Vorarlberk); Krakov s okolím stal se samostatnou republikou. Za to získalo nově Benátsko s ostatkem Istrie a s Dalmácií a Solnohrady. Říše římská německého národa obnovena nebyla; na místo její vstoupil federativní svazek států německých, zvaný německým spolkem. Monarchie k němu přistoupila jen se zeměmi, jež dříve členy říše byly, tedy zeměmi koruny české a zeměmi alpskými. Rakousku v radě spolkové náležело předsednictví.

Territoriální ztráty a zisky monarchie.

Německý spolek.

Politika říše po r. 1815.

Postavení monarchie po válkách napoleonských. Zřetel politiky vídeňské byl odtud obrácen jednak na uhájení prvenství v Německu a Italii, jednak na potlačení

revolučního ducha v Evropě. Tomu měla sloužiti i Ruskem navržená (1815) svatá aliance, jíž se panovníci evropští zavazovali vládnouti národům svým v svornosti podle zásad křesťanských, i občasné kongresy spojených velmocí Rakouska, Ruska, Pruska, Anglie a Francie. Kn. Metternich byl předním a úspěšným vykonavatelem tohoto programu, jehož prostředky vládními byl absolutismus a s ním přísný policejní dohled k životu národnímu, po případě i vojenské zakročení proti revolučním pokusům v Italii a Německu. Rusko, jež od nastoupení cara Mikuláše (1805) vystupovalo jako ochránce pravoslavných národů balkánských (vymohlo samostatnost Řecka i částečně knížectví srbského), znepokojilo svými úspěchy proti Turkům opětovně Vídeň, ale společný zájem protirevoluční udržel dobrý poměr obou velmocí.

Svatá aliance.

Policejní režim.

Rakousko a Rusko.

Metternich zůstal vedoucím ministrem mocnářství i za nástupce Františkova **Ferdinanda I.** (V.) (1835—48); ve vnitřní politice však od r. 1826 rozhodoval více hr. Fr. A. Kolovrat, dosud nejv. purkrabí český; Kolovrat nebyl tak zásadním protivníkem myšlenek liberálních a národních. Kdežto František staral se o státní záležitosti dopodrobna, nemohl syn jeho, jsa slabomyslný, vskutku vládnouti; proto za něho státní konference, vstoupivší na místo státní rady, měla vliv rozhodující; v ní přední slovo měl strýc císařův arcikníže Ludvík.

Císař Ferdinand I. (1835—1848). Hr. Kolovrat.

Státní konference.

R. 1846 zabralo Rakousko republiku krakovskou, když v ní vypuklo povstání, jež rozšířilo se i do Haliče. Ale rusínští sedláci pozdvihli se proti povstalé polské šlechtě; obojí hnutí bylo brzo utlumeno.

Zabrání Krakova.

5. Vnitřní poměry v l. 1792—1848.

Pro státoprávní vývoj monarchie bylo zvlášť důležité, že František I. přijal r. 1804 **titul dědičného císaře rakouského.** Učinil tak proto, aby v hodnosti nezůstal za Napoleonem, který téhož roku pojmenoval se dědičným císařem Francouzů; také proto, že koruna císařství římskoněmeckého nebyla dědičná a bylo se obávati, že při rostoucím vlivu Napoleonově v říši nástupce Františkův již císařem římským zvolen nebude. František přijal jméno rakouského císaře jako jméno svého arcidomu; státoprávní postavení jeho království a zemí a korunovace uherská i česká měly trvati nadále beze změny.

Císařský titul rakouský (šestá fáse státopr. vývoje říše).

R. 1806 stanoven však již znak císařství rakouského (dvouhlavý orel staré říše římské; do 15. st. byl to znak císařství byzantského) a r. 1812 dáno všem státům a zemím habsburským jednotné jméno císařského státu rakouského. Úřady zeměpanské nazývaly se od r. 1806 »cís. král.« a ponenáhlu vše, co bylo společným všem zemím monarchie, počalo se nazývati císařským (t. j. císařským rakouským), takže vyvíjel se názor, že panovník vládne v říši své z císařské moci rakouské, kteráž jaksi královskou moc vládní v Uhrách i v Čechách v sobě zahrnuje. Ferdinand I. (jako král český a uh. V.) dal se však korunovati v Uhrách i v Čechách (1836). Byla to poslední korunovace královská v Praze a předposlední poklona habsburská před právem

Nový znak a název. říše.

Vliv císař. titulu na státoprávní povahu říše.

Korunování Ferdinanda V. v Uhrách a Čechách.

Obřad korunovační a skutečnost státoprávní.

českých zemí na samostatnost. A i ta byla již prázdná a lživá — měla zajisté jen zastříti fakt, že dynastie stvořila vskutku, rušíc nevážně všechny přísahy korunovační, jednotnou říši rakouskou a samostatný kdysi stát český proměnila na správní provincie jeho.

Směr politiky vládní. Patriarchálně-policejní vláda let 1792 až 1848 nejen že zachovala dílo osvícenského absolutismu, pokud šlo o jednotnou správní a soudní organisaci zemí českých, rakouských a Haliče, ale zesílila je, zejména

Občanský zákoník (1811).

vydáním občanského zákoníka z r. 1811 (výše str. 112), jenž také zavedl jednotné státní občanství v zemích předlitavských a razil cestu rovnosti všech občanů před zákonem. V zemích českých jen českostátní občanství šlechty (t. zv. inkolát) zůstalo výrazem zvláštních poměrů. Sněmy

Inkolát český.

stavovské politicky neměly váhy žádné; i v Uhrách reakce klonila se k absolutismu; zde teprve od r. 1825 svolávány byly častěji stavovské sněmy; v nich pak se kritika dosavadního systému ozývala čím dál tím prudčeji.

Sněmy uherské po r. 1825.

Úpadek financí státních.

Poměry finanční. Nesmírné výdaje, jež pohltila válka, otřásly do základů hospodářstvím státním. Vláda si pomáhala zvyšováním daní, zhoršováním mince, zejména však vydáváním papírových peněz (bankocetlí), jejichž kupní síla klesala s rostoucím množstvím jejich.

Následky znehodnocení bankocetlí.

Tím získávaly sic zdánlivě třídy výrobní, neboť cena zboží stoupala v témže poměru, v jakém znehodnocovaly se peníze; sedláci a řemeslníci bohatli, kdežto třídy, na pevný plat odkázané, byly vydány bídě a věřitelé ztráceli větší díl půjčených kapitálů. R. 1807 mělo 100 zl. v bankocetlích cenu 50 zl. stříbra, r. 1810 již jen 25 zl. a v ún. r. 1811 dokonce 11²/₉ zl. Stát neměl peněz na vyplacení bankocetlí (k tomu by byl

Státní bankrot 1811.

potřeboval přes 1 miliardu zl. stř.); proto v břez. 1811 vydán patent, jímž cena peněz papírových i měděných snížena na jednu pětinu jmenovité hodnoty (státní bankrot). Zároveň vydány nové papírové peníze, t. zv. »šajny« a historie se opakovala: šajny nedosáhly kupní síly peněz stříbrných. Opatřeními vlády ustálily se poměry

Šajny.

od r. 1819 tak, že 250 zl. šajnů (čili vídeňské měny) rovnalo se 100 zl. stříbra (konvenční měny). Tento poměr potrval až do let padesátých. Sedlákům prospělo znehodnocení papírových peněz trvalé: od r. 1811 platili své činže vrchnostem v šajnech; platily tedy o 60% méně. V témže poměru klesly i platy odváděné náhradou za robotu, na některých panstvích již od doby Marie Terezie v užívání vešlé.

Vídeňská měna (šajny) a konvenční měna (stříbro).

Národní banka.

R. 1816 založena byla vládou akciová národní banka, jež starala se o vykoupení šajnů a umenšení státního dluhu. V době válek francouzských vybírány byly rozličné daně mimořádné; r. 1829 počala se všeobecná daň potravní. R. 1819 založena byla

Nové daně.

ve Vídni prvá rakouská spořitelna; r. 1825 Česká spořitelna v Praze. R. 1817 počalo se s pracemi o přesné trigonometrické vyměření vší půdy v zemích neuherských a spolehlivý odhad čistého výnosu každé parcely (stabilní katastr). Rozsáhlé to dílo, při němž pořízeny řádné mapy všech berních (katastrálních) obcí, bylo dokonáno

Spořitelny.

Stabilní katastr.

v letech 1834—1860; na jeho základě vyměřená daň pozemková stanovena byla na 16% z čistého výnosu. Stabilním katastrem dosaženo bylo konečně stejnoměrného vy-

Daň pozemková.

měření daně pozemkové v našich zemích.

Příjmy monarchie činily r. 1847 151·5 mil. zl. stř. (v tom přes 37 mil. daň po-

Státní rozpočet.

zemková, 25½ mil. sůl, 20 daň potravní, zejm. z piva, kořalky a masa, 19 cla a 12 tabák). Více než české země vynášely země italské (Lombardsko a Benátsko); přímé

daně zemí uherských nevydaly tolik, co v Čechách jediných; mnoho znamenala již Vídeň, která měla na 400.000 obyv. (Praha 100.000, Terst 80.000). Obyvatelstva rychle přibývalo — r. 1846 počítalo se ho 35 mil. Z toho Čechy měly 4·3 mil. (v tom 59·5% Čechů), Morava 1·7 (70% Čechů), Slezsko 0·46 mil. (20% Čechů), země uherské 11½ mil.

Velká města.

Počet obyvatelstva.

Péče o pokrok hospodářský. Vláda starala se na základech, položených dobou tereziánskou a josefinskou, aby země povznesla hospodářsky. Zejména v Čechách vzmáhal se, nejvíc v kraji boleslavském a litoměřickém, průmysl

Pokroky průmyslu.

textilní, ale výroba prováděná samostatnými mistry měla ještě převahu nad výrobou strojovou ve velkých závodech, jichž bylo nemnoho. Nejvíce pokročilo české plátenictví (r. 1810 bylo přes 600.000 lidí v Čechách jím zaměstnáno), jež rozmohlo se po ztrátě Slezska, ale v 19. st. mnoho utrpělo soutěží

Úpadek ručního plátenictví a soukenictví.

laciných, většinou již strojových látek bavlněných. Znenáhla i kvetoucí kdys v Čechách soukenictví rukodělné podlehlo konkurenci tovární. Železářství, sklářství, v Praze pak rukavičkářství bylo ve značném rozmachu; v Čechách

Počátky továrního průmyslu.

zakládány cukrovary (třtinové, s poč. 19. st. řepné). O zemědělství

Cukrovary.

pečovaly hospodářské společnosti i školy odborné. Hospodářství trojstranné ustupovalo racionelnějšímu hospodářství střídavému, k zdokonalení nástrojů položilo základ české ruchadlo bratranců Veverků (1827). V Praze založili

Pokroky zemědělství.

stavové r. 1806 po vzoru francouzském ústav polytechnický; od roku 1804 zřizovány reálky jakožto odborné školy průmyslové a obchodní. Stavěno hojně říšských silnic; r. 1836 zahájena pak stavba železné dráhy z Vídně do Brna (jež do r. 1845 dovedena byla přes Olomouc do Prahy) a brzo i na jiné strany, zejména k Terstu. Paroplavba zavedena na Labi, Vltavě

Polytechniky.

Reálky.

Stavba silnic a drah.

i Dunaji; v Terstu založena byla loďařská společnost rak. Lloydu. V Čechách

Paroplavba. Lloyd.

o rozvoj komunikací a průmyslu zasloužil se nejv. purkrabí Jan R. hr. Chotek († 1824). Ani geniálními vynálezci nebyly chudy naše země; Chrudiman Ressel vynalezl lodní šroub, Pražan Senefelder kamenotisk.

Průplavy. Vynálezy.

Poměry správní. Školství. V poměrech správních změn zvlášť podstatných nebylo. Českorakouská kancelář zvána byla od r. 1802 spojenou dvorskou kancelářÍ. Volba magistrátních radů v městech byla omezena; purkmistři byli ustanovováni doživotně. Velkého vlivu nabylo policejní ministerstvo ve Vídni, v jehož čele od r. 1817 stál hr. Sedlnický. Jemu podřízena byla i censura, jež vykonávána byla přísně, ale nezabránila, aby brožury a noviny za hranicemi vydávané (zejména v Lipsku) nešířily myšlenky vládě nemilé cestou podloudnou. V poměru k církvi trval stát při zásadách osvícenských, ale školství obecné přece podřídil (1804) dozoru farářů a vikářů. T. zv. direktoři studií v jednotlivých zemích byli většinou osoby duchovní. Školství činilo patrné pokroky; gymnasií přibylo. Od r. 1819 byla všechna šestitřídní; k nim v některých městech připojovala se 2—3letá studia filosofická; lyceum v Olomouci prohlášeno universitou. Germanisace poněkud polevila: r. 1816 a 1818 dovoleno zas vyučovati několik hodin češtině na gymnasiích a čeština prohlášena potřebnou kněžím a úředníkům

Spojená dvorská kancelář.

Policie a censura.

Stát a církev.

Gymnasia a university.

Pokroky češtiny.

v zemích českých. Při universitě olomoucké založena byla také stolice jazyka českého.

Probuzení snahy vědecké.

Věda a umění. O vědu a krásnou literaturu neprojevil režim osvícenský valného zájmu. Přes to vědecký ruch probouzel se mocně, zejména v Čechách, a to pod vlivem snah českonárodních. V Praze již v době Josefa II. vznikla král. učená společnost nauk (prvá v říši), r. 1818 pak péčí hrabat Šternberků české museum, jemuž podobná zřízena byla dříve nebo později i v jiných zemích (na př. na Moravě Františkovo museum v Brně). Vědeckými badateli jsou v době osvícenské pravidlem kněží řádoví, teprv v 1. pol. 19. st. vynikají vedle nich laikové. I na Slovensku vznikaly drobné literární společnosti. Vláda Metternichova vydávala vědecký sborník »Wiener Jahrbücher der Litteratur«; r. 1847 byla založena císařská akademie věd ve Vídni. Skvělému rozvoji těšilo se umění hudební; v něm proslavil se velký počet českých skladatelů i virtuosů; r. 1810 založena byla v Praze hudební konservatoř. R. 1783 bylo v Praze založeno stavovské divadlo, v němž hrávalo se i česky. Do doby Josefovy náleží i patrnější rozvoj žurnalistiky a časopisectva. V Čechách české Poštovské noviny vycházely od r. 1719; za Josefa II. k nim přistoupily C. k. vlastenské noviny; od r. 1845 Pražské Noviny. Také v Bratislavě vycházely od r. 1783 české noviny.

Král. učená společnost. České museum.

Císařská akamedie věd.

Umění hudební.

Divadlo.

Žurnalistika.

6. Vývoj hnutí za svobodu národní i občanskou.

Době osvícenského absolutismu podařilo se snahy po ustejnění a sjednocení hlavních částí monarchie po všech stránkách veřejného života dovésti k patrnému úspěchu. Ale uniformita tato byla jen vnější a dočasná: doba, jež ji docílila, probudila zároveň k samostatnému životu nové mocné síly, organismy národní, jež vystoupily konečně zjevně proti programu centralisace a germanisace.

Vývoj organismů národních.

Národní hnutí české tkví kořeny svými v protireformační době, jejíž nechuť nebo nedůvěra k jazyku a národu českému budila mu záhy horlivé a věřící zastance (Balbín, Pešina, Beckovský, Vavák). Na jejich dílo navazuje probuzenecký duch vědecký v době Marie Terezie, usilující zprvu o kritické poznání nejstarších dějin českých a staré literatury národní a o vědecké probádání národního jazyka. To je doba Dobnerova a Dobrovského, píšící ještě latinsky a německy a to pro malý kruh učenců. Ale i ve vrstvách širších přibývá již v té době z odporu ke germanisaci, šířené vládou, lásky k českému jazyku, jež projevuje se hojnými obranami jeho; svoboda tisku za Josefa II. umožňuje vydání nejedné práce, proniknuté duchem bojovně národním (na př. kroniky Dalimilovy) nebo mírně liberálním. Doba následující, Jungmannova, pojí snahu vědeckou, většinou stále jazykozpytnou, s propagandou svých myšlenek, píšíc již převahou česky a obracejíc se k vrstvám

Kořeny jeho v době protireformační.

Doba Dobnerova a Dobrovského.

Doba Jungmannova.

středním. V ní působením romantismu (jenž v protivě k rozumovému osvícenství přál citovému unesení a nadšení a opíjel se víc vysněnou než skutečnou velikostí dějinnou) naplňuje se snaha po povznesení zanedbaného jazyka i vědomí národního horoucí vlasteneckou láskou, která posvěcuje všechno úsilí buditelů. Nadšení své projevují a šíří buditelé namnoze díly básnickými (v tom i obratným padělkem domněle prastarých rukopisů Zelenohorského a Královdvorského); obavy o osud národnosti české snaží se zaplašiti důkazy o jednotě pokrevní, jazykové i povahové s ostatními národy slovanskými. Vlivy skoro soudobého německého národního probuzení, zejm. po válkách napoleonských, a vlivy specificky německé romantiky na tento vývoj jsou neméně zřejmy jako vlivy theorií Rousseauových a Herderových na myšlénkové složky jeho. Snahy slovansky-romantické mají úrodnou půdu zejména na Slovensku; z nich vyšla Kollárova »Slávy Dcera« a jeho nauka o vzájemnosti slovanské. Z nich vyrostlo životní dílo Šafaříkovo »Slovanské starožitnosti.« Myšlenkami těmito vychován byl v Bratislavě i představitel třetí doby Fr. Palacký, jenž však založil buditelské úsilí své věcněji, od poesie obrátil se k historii, chtěje národu svému dáti obraz jeho velikosti dějinné, zejména v době husitské, a pracovati k tomu, aby program národní stal se zároveň programem mravního a kulturního povznesení. T. j. aby nestačilo býti Čechem, ale aby buditelé působili i k tomu, aby každý Čech byl mužem vzdělaným a poctivým. Založiv Časopis Českého Musea (1827), Matici českou (1830) a připraviv vydávání Slovníku Naučného, zasloužil se Palacký nejvíce o organisaci práce národní, usiluje i o to, aby jí zjednána byla podpora české šlechty.

Romantismus.

Padělané Rukopisy.

Vědomí slovanské.

Vliv německé romantiky.

Kollár a Šafařík.

Doba Palackého.

Program Palackého.

Okolnost, že přední budovatelé novodobého českého vědomí národního vyšli **ze Slovenska,** ukazuje veliký význam jeho ve vývoji kulturního života československého. Úrodná iniciativa Slovenska souvisela s tím, že evangeličtí studenti slovenští směli navštěvovat protestantské university německé, odkud přinášeli do vlasti obrodné myšlenky a naděje západu. Střediskem vlastenecky reformního hnutí československého stala se zejména Bratislava (Prešpurk), kde v l. 1815—1825 stýkali se nebo studovali Kollár, Šafařík a Palacký. V Bratislavě byla od r. 1803 při evang. lyceu stolice řeči a literatury československé (založená soukromým spolkem). Pokroková mládež slovenská v Bratislavě držela se spisovného jazyka českého, zavrhujíc pokusy katol. faráře Bernoláka († 1813), jenž v l. 1787—90 prvý počal opouštět spisovnou češtinu, již psali Slováci přes tři sta let, a hájiti zásady, aby Slováci jedno ze svých nářečí učinili si literárním jazykem. Z vynikajících slovenských literátů jen básník Jan Hollý vstoupil v šlépěje Bernolákovy; velká většina, zejména evangelíci, s důrazem hájili češtiny. Ale roztržka, tím přece založená, počala jeviti se na Slovensku rozličně.

Velký význam Slovenska.

Kulturní středisko bratislavské.

Počátky spisovné slovenštiny.

Bernolák.

Jan Hollý.

Počátky probuzení politického. Všechno to snažení o vzdělání jazyka a literatury národní, jež dalo nám záhy díla ceny trvalé, vystříhalo se z ohledu na

censuru narážek politických. Ale vůdcové jeho byli získáni myšlenkám liberálně demokratickým. Teprve po r. 1840 vnikají do literatury patrněji hněvy a touhy povahy politické, zejména Meissnerovým »Žižkou« a Hartmannovými »Českými elegiemi«, psanými německy, ale v duchu českém. Vlivem jejich a prací podobných, vlivem brožur a novin, podloudně dopravovaných přes hranice, přibývá i v Praze mužů, získaných programu liberálně demokratickému, jenž žádal rovná politická práva pro všechny občany státní, zákonodárné sněmy, volené ze všeho občanstva, jež by především vypracovaly novou a svobodnou ústavu země, uzákonily svobodu tisku, svobodu shromažďovací a vůbec zabezpečily »základní práva« občanská. Spojení programu tohoto se snahou národní bylo na snadě: na místě dosavadního národa politického, omezeného na stavy, jazykem i duchem většinou češství odcizené, měl zajisté vstoupiti nový národ politický, jehož hlavní vrstvou měli státi se malí měšťané a sedláci, kteří byli předními a vlastně jedinými představiteli českonárodní společnosti. Snaze zanésti i do těchto vrstev osvobozovací myšlenky národní i politické sloužil obratně od r. 1845 mladý redaktor Pražských Novin, K. Havlíček. — Na Slovensku byly to také v prvé řadě cíle politické, jež mladého profesora Ludevíta Štúra vedly k tomu, aby střední slovenčinu (na rozdíl od trnavštiny Bernolákovy) povýšil (1843) na jazyk spisovný. Štúr chtěl tak sjednotiti k jednotné práci národní katolíky i evangelíky a zejména učiniti lidu přístupnější slovo politického vzdělání a povzbuzení. Bylo zajisté vidno, že nastává těžký boj s Maďary o slovenskou budoucnost. Evang. faráři Josef Hurban a hluboký a nadaný Michal Hodža stali se spolubojovníky Štúrovými.

Touhy povahy politické.

Meissner a Hartmann.

Program liberálně demokratický.

Spojení jeho s programem národním.

Nový národ politický.

K. Havlíček.

Lud. Štúr.

Středoslovenčina jazykem spisovným.

Hurban a Hodža.

Také u **Rusínů** podkarpatských postihnouti lze v té době počátky osvětového probuzení. V druhé pol. 17. stol. získáno bylo pravoslavné duchovenstvo rusínské většinou pro unii s Římem (v Marmaroši se drželo pravoslaví), ale tím dostalo se pod vliv katolických biskupů jagerských, jenž nebyl prospěšný osamostatnění a vzdělání jeho. Teprv Marie Terezie založila vedle staršího biskupství v Munkáči (Mukačevu) nové samostatné řeckokatolické biskupství v Prešově. V Munkáči to byl biskup Ondřej Bačinský (1772—1809), jenž počal starati se o školy rusínské a o bohosloveckou a učitelskou přípravku v Užhorodě. Kolísání v otázce, zda spisovným jazykem pro Rusíny je zvoliti nářečí domácí (jako to učinili rusínští buditelé tou dobou v Haliči), či velkoruštinu, počalo se již tenkrát. Velmi nepříznivě na hospodářský i mravní stav lidu rusínského začalo působiti usazování se židů v Uhrách, přichozích z Haliče.

Unie Rusínů s Římem.

Řeckokatol. biskupství.

O. Bačinský.

Židé.

Probuzení maďarské má mnoho rysů shodných s českým. Představitelé doby romantické, básníci i historici, kteří ještě více než u nás opíjeli se domnělou slávou dějinných počátků maďarských, stojí již literárně dosti vysoko. Poesii naplněnou politickými ideály revolučními zastupuje Michal Vörösmarty († 1885), skladatel »Pobídky« (Szózat), jež stala se hymnou národní, a Alexandr Petőfi (původně Petrovič), nejnadanější lyrik maďarský, jenž padl roku 1849 na bojišti. Roku 1802 založeno bylo hr. Františkem Széchényim národní museum, roku 1825 synem jeho Štěpánem akademie uherská (byla to vlastně až do roku 1848 společnost pro vzdělání maďarského jazyka). Štěpán Széchényi, jenž dlouho pobyl v Anglii, obracel úsilí své také k hospodářskému osamostatnění Uher. Maďarské snahy národní měly vůbec

Probuzení maďarské.

Vörösmarty a Petőfi.

Zásluhy Széchényiů, otce a syna. Akademie uherská.

nejhorlivější přívržence mezi šlechtou, jež se vlastně v té době z velké části teprv pomaďařila. Sněmy uherské (zasedající ještě v Bratislavě) žádaly od r. 1826, aby maďarština stala se jazykem úředním namísto latiny; sněmy z r. 1840 a 1844 uzákonily to, nehledíce na protesty Chorvatů a Sasů, a brzo vnutily maďarštinu i stoličným výborům bez rozdílu. V letech těchto se na sněmu zřejměji vyvinuly strana konservativní a strana liberální. Obě chtěly přeměně středověkých Uher v stát novodobý, ale prvá víc v duchu osvícenského absolutismu, druhá cestou ústavy konstituční. Hlavním mluvčím této strany byl Fr. Deák, bystrý právník, hlavním agitátorem advokát a novinář Ludvík Košut (pocházející ze slovenské zemanské rodiny z Turce), jehož list Pesti Hirlap dosáhl značného nákladu.

Šlechta maďarská.

Maďarština jazykem úředním.

Strany v sněmu uherském.

Deák a Košut.

7. Revoluce r. 1848.

Podmínky úspěchu revoluce. Hnutí národní v zemích našich bylo mnohem mocnější než politické; obojí však omezeno bylo na nečetnou ještě inteligenci v hlavních městech. Stát byl velkou převahou agrární, venkov byl málo probuzen, podobně dělnictvo tovární, jež bylo vážným činitelem jen v několika málo průmyslových městech (na př. Praha, Brno). Šlechta byla z části přesvědčena o neudržitelnosti absolutismu a nakloněna myšlence, že by se vhodným rozšířením práv sněmů stavovských, jež by doplněny byly zástupci měst a sedláků, vyšlo potřebě doby vstříc. Stav panský na sněmu českém od r. 1845 vystupoval dosti odhodlaně proti vládě, vraceje se k stanovisku z doby Leopolda II. (str. 118); jednotlivci tu žádali již, aby vláda byla za své činy sněmu odpovědna a předkládala mu k schválení finanční rozpočty. Zvláštní komise, v níž hlavními činiteli byli Karel kn. Auersperg a Fridrich hr. Deym, vypracovala obšírný pamětní spis o nepřetržitosti práv a svobod českých, jejž stavové podali (1847) králi, Vláda však setrvala v zásadním odporu proti všem žádostem toho druhu, ač v samé rodině panovnické přibývalo pochybností o správnosti konservativní politiky Metternichovy. Tím, že režim dosavadní pozbyl přesvědčených podporovatelů i v kruzích nejvyšších, lze vysvětliti, proč neodolal prvému nárazu revoluce. Nedostatek politického vzdělání ve vrstvách širších vysvětluje pak, proč tak velkou úlohu mělo v hnutí revolučním studentstvo a proč samozvaní agitátoři nabyli někdy vlivu rozhodného. Ve Vídni i v Uhrách postavilo se v čelo hnutí mnoho židovské inteligence, která od emancipace josefinské záhy domohla se vynikajícího vlivu jak na burse, tak zejména v žurnalistice.

Hnutí národně politické a jednotlivé třídy národní.

Oposice panská v českém sněmu (1845—1847).

Pamětní spis o českých právech.

Stanovisko vlády a dvora.

Studentstvo.

Židé.

Povolení konstituce. Zprávy o úspěchu pařížské revoluce únorové a o vítězství lidových požadavků v státech jihoněmeckých vznítily rázem ducha odboje ve všech zemích sousedních. V Uhrách, kde sněm právě zasedal, volal Košut již 3. března po samostatném ministerstvu uherském, a v Praze samozvané shromáždění měšťanstva (11. března) sneslo se po návrhu advokáta Dra. Braunera na petici ke králi, která žá-

Dojem únorové revoluce.

Žádosti Košutovy.

Pražská petice ke králi.

dala jednotný sněm a jednotné úřady pro země koruny české a úplnou rovnoprávnost češtiny s němčinou; k těmto státoprávním a národním přáním připojeno bylo devět článků s obvyklými liberálními požadavky doby; žádáno i zrušení poddanství a svobodné obecní zřízení. Ve Vídni donutily 13. března shluky lidu stavovský sněm dolnorakouský, že vyslal deputaci k císaři se žádostí o všeobecné zastoupení národa a svobodu tisku. Po nepatrné, ale krvavé srážce vojska s lidem dosáhla deputace u zmatené a bezradné státní rady poděkování kn. Metternicha, svobodu tisku a ozbrojení studentstva. Dne 15. března vydán pak byl císařský manifest, jenž sliboval, že bude svolán stavovský výbor ze všech zemí, aby usnesl se na »konstituci vlasti«. Rozhodnutí panovníkovo vzbudilo záchvat nadšení ve všech zemích monarchie; ale ochotná povolnost vlády osmělovala k žádostem dále jdoucím.

13. březen ve Vídni.

Propuštění Metternicha.

»Konstituce vlasti.«

Prvá konstituční ústava našich zemí. Osamostatnění Uher. Sněm uherský, jenž kvapem usnášel se na nových zákonech, srovnávajících se s novodobými požadavky ústavními, vymohl si brzo samostatné, sněmu odpovědné ministerstvo pro země uherské, v tom i zvláštního ministra financí a války. Tak Uhry najednou staly se státem samostatným; jen zahraniční záležitosti měly jim snad býti společny s ostatkem monarchie. Také v našich zemích zřízeno bylo pod předsednictvím sv. pána Pillersdorfa zvláštní odpovědné ministerstvo, jež dne 25. dubna vydalo prvou konstituční ústavu císařství Rakouského; k tomuto ovšem již nebyly počítány země uherské, ale ani italské. Nová ústava, jež stanovila dvě komory (vyšší, převahou šlechtickou, a nižší lidovou), obsahuje první v našich dějinách výslovné popření zvláštní státní osobnosti koruny české, pojímajíc země české stejně jako alpské jako pouhé provincie císařství Rakouského. Kdežto tedy doba revoluční dala Uhrám práva, jichž od r. 1526 neměly, vyřkla zároveň odmítavé slovo o právech zemí českých, k němuž sic absolutismus všechno byl připravil, ale jehož přece nepronesl. Ale ani tato ústava nestačila rostoucímu radikalismu vídeňské žurnalistiky a ovládaného jí studentstva a dělnictva, jež bouřemi zastrašilo vládu do té míry, že vzdala se (16. května) horní sněmovny a rozšířila ještě více volební právo do sněmovny dolní; tato měla sejíti se jako shromáždění ústavodárné. Dvůr za bouří květnových opustil Vídeň a usídlil se v Inšpruku. Vláda Pillersdorfova vyšla vstříc počátkem dubna i probudilému všeněmeckému nadšení hlavního města, povolivši volby do parlamentu frankfurtského, který měl zemím německého spolku dáti novou svobodnou ústavu z vůle národa. Země české a alpské měly tedy býti zastoupeny jednak v říšském sněmu rakouském, jednak v říšském sněmu všeněmeckém.

Samostatnost Uher.

Ministerstvo Pillersdorfovo.

Ústava rakouská z 25. dubna (další fáse v státopr. vývoji monarchie).

Popření českého státu.

Vídeňské bouře květnové.

Volby do sněmu frankfurtského.

Požadavky české. Oba úmysly tyto příčily se více nebo méně žádostem projeveným v petici české z 11. března, opakovaným ještě důrazněji v nové petici z 29. března, kde žádalo se nejen správní spojení zemí koruny české a obecný sněm jejich, ale i odpovědné ministerstvo vnitřních záležitostí

Prvá a druhá petice česká.

koruny české. Císař kabinetním listem z 8. dubna žádostem těmto z části vyhověl, položiv tak základy k zvláštní ústavě české. Žádost o spojení zemí koruny české odložil sic na příští sněm říšský, povolil však zřízení nejvyšších odpovědných úřadů pro království České s rozšířeným oborem činnosti v Praze, povolil konstituční sněm zákonodárný (měli jej tvořiti jednak bývalí stavové, jednak volení zástupci měst a venkova) a zvlášť určitě uzákonil rovnoprávnost češtiny s němčinou v úřadě i ve škole i povinnost, aby všichni úředníci znali oba jazyky zemské. Správcem gubernia stal se mladý šlechtic, českému národnímu hnutí příchylný, hr. Lev Thun, který se byl také (1843) ujal veřejně jazykových práv Slováků proti Maďarům.

Kabinetní list z 8. dubna.

Konstituční sněm český povolen.

Hr. Lev Thun.

Rakouské stanovisko Čechů. Čechové se s koncesemi z 8. dubna spokojili a počali horlivě připravovati se k příštímu českému sněmu. Středem té práce stal se Národní výbor, sbor to jednak důvěrníků národních, jednak hr. Thunem jmenovaných, v němž předními členy byli Palacký, Dr. Brauner, hr. Vojtěch Deym a mladý právník Fr. L. Rieger. Čechové neváhali, nebo nedovedli, od samého počátku, napodobovati v státoprávní důslednosti Maďary, nýbrž naopak stáli o jednotu říše; z práv království svého chtěli obětovati tolik, kolik by bylo třeba pro mocenské postavení její. Také Moravané, jejichž stavovský sněm přetvořil se sám v sněm novodobý, vzpírali se ještě požadovanému správnímu sjednocení zemí českých. Nejvíce však působila na Čechy obava před hnutím všeněmeckým a parlamentem frankfurtským a vedla je k tomu, že jali se pomýšleti na sjednocení všech Slovanů monarchie habsburské, jež by jaksi bylo protiváhou politice všeněmecké a podepřelo český odpor proti Frankfurtu. Úvahy tohoto směru, k nimž hlásili se zejména spisovatelé čeští, vychovaní ideou slovanské vzájemnosti, posílily velice rakouský směr stanoviska českého a jeho touhu po jednotě říše; doufalo se také, že na jednotném sněmu říšském uplatní se slovanská většina monarchie a Čechům že v ní připadne role vůdčí. Fr. Palacký otevřeným listem z 11. dubna v duchu tohoto programu prohlásil, že Čechové do sněmu frankfurtského voliti nebudou, že chtějí naopak pečovati o zachování a upevnění Rakouska, jež jediné může jim zaručiti svobodu a rovnoprávnost národní.

Národní výbor.

Práva Čech a jednota říše.

Moravský sněm.

Snahy o sjednocení Slovanů rakouských.

Čechové a sněm frankfurtský.

Čechové pro Rakousko.

Slovanský sjezd. V smyslu tom pracováno bylo také o sjezd Slovanů rakouských v Praze, jenž sešel se vskutku ke konci května (aby byl jaksi protiváhou všeněmeckým projevům frankfurtským), zahájen byl Palackým a vyvrcholil vzrušenou řečí Šafaříkovou. Vyslovil se v podstatě pro přetvoření Rakouska v spolek rovnoprávných národů. Manifest k národům evropským, jím vydaný, hájil výmluvně přirozeného práva národů, rovnoprávnosti a sebeurčení jejich a protestoval proti útisku Slovanů v Prusku, Polsku, Uhrách a Turecku.

Slovanský sjezd.

Jeho manifest k národům evropským.

Z řeči Šafaříkovy.

Šafařík mluvě o tom, že Němci a Maďaři, sousedé Slovanů, Slovany jen za lid k poddanství zrozený považují, pravil: »Kdo pak jsou ti, co tak soudí o nás? Ti, jenž nad námi posavadě železnou ruku drželi a dílem ji ještě drží, ti, jenž stříhali vlnu ovcí našich, jenž tyli tukem kostí našich; ti, jenž se živili potem a mozoly rolníků našich, ti, pro něž bojovali a krev svou lili bratří naší, synové drahých matek

Oslava mravní síly.

našich, ti, jenž sebe nazývají vzdělavateli a ochranci našimi — a jež my jmenujeme vrahy duší našich.« Třeba se, pokračoval, očistiti skutkem z poham jejich a dokázati, že Slované jsou hodni svobody. Prostředkem k tomu je mravný život a mravná síla. »Mravní smrt je nejhorší smrt, ale i mravný život nejvyšší život. Bude-li v nás mravná síla, pronikne-li jedna myšlénka, jedna vůle tělo národa našeho, národové celé země ji neodolají. Nebot všechno, co je pod sluncem, převyšuje síla mravná.«

Počátky polit. života českých Němců.

Vystoupení lidového národa českého na zápasiště politické (ze šlechty české přidružilo se k občanským Čechům jen několik jednotlivců) mělo za následek i politické osvědčení **českých Němců.** Byl to počátek politického života německé menšiny, jež se však teprv později v letech 60tých a 70tých postavila rozhodně proti snahám českým, čerpajíc sebevědomí své z průmyslového rozkvětu pohraničních svých sídel (jež v stoletích dřívějších neměla daleko toho hospodářského významu, jakého nabyla v 19. st.) a od r. 1871 z mocenského rozvoje německé říše. R. 1848 Němci čeští šli

Němci volili do Frankfurtu.

s Čechy, kde běželo o svobody konstituční; volili však do Frankfurtu.

Slováci r. 1848.

Slováci, jejichž vůdčí intelligence záležela převahou z kněží evangelických i katolických (zemanstvo slovenské se počalo skoro vesměs hlásiti k Maďarům), našli již na sněmu uherském z r. 1847 statečného obhájce v delegátu města Zvolena Lud. Štúrovi. Po osamostatnění Uher vystoupili (zejména 10. května na shromáždění v Lipt. sv. Mikuláši) s ucelenými požadavky. Žádali, aby vedle obecného sněmu uherského scházel se zvláštní sněm slovenský, slovenské školství všech stupnic a slovenštinu v úřadech a sborech zastupitelských, mezi jiným pak i vrácení půdy lidu odňaté. Pešťská vláda odpověděla na to stanným právem na Slovensku. Štúr, Hurban i Hodža musili brzo prchnouti před maďarskými hrozbami ze země. Matúškova píseň naděje: »Nad Tatrou sa blýska« tenkrát zobecněla na Slovensku.

Shromáždění v Lipt. sv. Mikuláši.

Požadavky národní.

Persekuce Slováků.

Rozmyslnost české politiky.

Zmar českých nadějí. V té době, kdy ulice vídeňská plnila se duchem revolučním, kdy v Uhrách počal se boj národností se státní mocí, a kdy italské země odtrhly se od monarchie, stávalo se loyální stanovisko Čechů politickým činitelem jisté váhy a vedlo k tomu, že u dvora i v zemích radikalismem nezasažených hledělo se k Čechům s nadějí, v Pešti i ve Vídni s obavou. Hr. Lev Thun nemaje důvěry k vídeňské vládě, jež byla pod vlivem radikálních stran,

Vládní rada v Praze a příprava sněmu.

zřídil se svolením dvora prozatímní vládní radu v Praze, která záležela v podstatě z členů Národního výboru; urychloval zároveň přípravy k českému sněmu, k němuž již volby byly vykonány. V tom v pondělí svatodušní (12. června) došlo i v Praze, v době, kdy ještě zasedal slovanský sjezd,

Bouře svatodušní.

k bouři cílů nejasných, způsobené mládeží zmatenou radikálními hesly, zanesenými většinou z Vídně, a rostoucím napětím mezi vojskem a ozbrojeným studentstvem. Bouře, jež sic na několik dní napínila Prahu barikádami, nebyla

povahy nebezpečné a byla po několika dnech velícím generálem, kn. Windischgrätzem, potlačena. Ale následky její byly neblahé — Čechové byli první ze všech národů poraženi, a to jako revolucionáři, dříve než mohli okusiti plodů opatrné politiky Palackého. Zvláštní ústava česká i český sněm byly zmařeny, Národní výbor rozpuštěn, v Praze prohlášen stav obležení a zklamaným a roztrpčeným politikům českým nezbylo než toužiti po jediné volné tribuně, jež jim zbyla, t. j. ústavodárném sněmu říšském ve Vídni.

Neblahé následky její.

Čechové na sněmu říšském.

Ústavodárný sněm vídeňský. Sněm sešel se v polovici července; měl většinu slovanskou; bylo v něm hojně sedláků, zejména z Haliče, dílem analfabetů; z Čechů vynikali vedle Palackého, Riegra a Braunera Dr. Strobach a Dr. Pinkas. Pravice složená ze Slovanů, kteří celkem hlásili se (až na část Poláků) k zásadám mírnějším, podporovala spolu se středem (konservativní Němci ze zemí alpských) vládu; německá levice byla radikálně demokratická; v ní vedle několika židovských poslanců vynikalo i několik českých Němců. Brzo zvolena komise, jež měla vypracovati návrh nové ústavy; sněm sám dal se v obšírné jednání o zrušení poddanství. Dne 7. září byla tato velká reforma uzákoněna. Jí odstraněn byl úplně od středověku trvající rozdíl mezi pánem a poddaným, mezi půdou panskou a poddanskou; sedláci, jejichž statky do té doby náležely více nebo méně vrchnostem, stali se plnými vlastníky svých gruntů a zproštěni byli všech dávek a robot dosavadních (jakož i církevního desátku) za náhradu poměrně nevelikou. Aby splacení náhrady bylo bývalým poddaným usnadněno, měly býti založeny v zemích tak. zv. fondy vyvazovací a země převzíti na se třetinu vypočtené náhrady. Byl to jediný velký čin, jejž sněm vykonal; dne 6. října se většina sněmu rozprchla. Toho dne vypuklo ve Vídni povstání, jež chtělo zabrániti odchodu vojska z města do boje proti Maďarům, s nimiž vídeňští radikálové sympatisovali; dav luzy při tom starého ministra války, hr. Latoura, umučil k smrti. Císař Ferdinand, který se byl na žádost sněmu do Vídně vrátil, přesídlil nyní do Olomouce. Kn. Windischgrätz pak donutil Vídeň ke kapitulaci (1. listop.).

Ústavodárný sněm vídeňský.

Strany v ústavodárném sněmu.

Zákon o zrušení poddanství.

Význam jeho.

Fondy vyvazovací.

Povstání říjnové ve Vídni.

Pokoření Vídně.

Maďarské povstání. Vystoupení proti Maďarům připravovalo se od té doby, co vítězství Radeckého (u Custozzy) dodalo odvahy dvoru pomýšleti na boj s revolucí. V Uhrách Srbové váleili s vojskem poslušným vlády pešťské již od června, v Chorvatsku chystal se mladý, energický bán Jelačič, upřímný Slovan, je následovati a v polovici září vytrhl vojensky do Uher. Současně pokusili se vůdcové Slováků Hurban, Hodža, Štúr, podporováni několika českými důstojníky, organisovati branný odpor proti Maďarům na Slovensku. Zcela nedostatečně ozbrojené houfy jejich svedly v září u Myjavy s maďarskou gardou (a spojeným s ní ještě císařským vojskem) prvé boje. Vláda maďarská jala se odtud vůdce slovenského odporu (náleželi k nim také Štěpán Daxner a Jan Francisi v Miškovci) stíhat žalářy a rozsudky smrti.

Vítězství Radeckého v Italii.

Boje v Uhrách.

Zbrojné vystoupení Slováků.

Trestání Slováků Maďary.

Úmysly vlády uherské.

Podpora, jíž se plánům Jelačičovým dostávalo ode dvora, souvisela s chováním sněmu uherského, jenž žádostem o pomoc Radeckému se uzavíral, ale naopak připravoval se finančně i vojensky k zjevné revoluci. Dvůr, aby boje v Uhrách zastavil, poslal

Chování dvora.

do Pešti hr. Lamberga jako mimořádného komisaře; ten byl však (28. září) zavražděn hned po svém příjezdu. Potom teprv (3. říj.) rozpustil císař uherský sněm a jmenoval zástupcem svým v Uhrách Jelačiče. V odpověď na to zřídil Košut revoluční vládu, jež podporována jsouc sněmem, vedla vojnu jak v Sedmihradech proti

Revoluce maďarská.

povstalým Rumunům tak proti Srbům a dovedla postaviti značné armády i proti hlavnímu útoku od západu, vedenému (od prosince) Windischgrätzem a Jelačičem. Na

Slovenští dobrovolci.

Slovensku podporován byl tento útok slovenskými dobrovolníky Hurbanovými, vedenými českými důstojníky Bloudkem a Zachem, kteří, zesíleni dobrovolníky z Čech, Moravy a plukem českého vojska, vtrhli jablunkovským průsmykem z Těšínska do

Sněm v Debrecíně. Kápolna.

země a po počátečním nezdaru ovládli některé části Slovenska. Když vojsko rakouské ohrožovalo Pešť, přesídlil sněm do Debrecína. Počátkem ledna 1849 padl Budín, ke konci února odraženi byli Maďaři u Kápolny.

Sněm kroměřížský. Sněm ústavodárný byl zatím na naléhání poslanců českých přeložen do Kroměříže (22. list.). Teprve tam se rozvinul boj stran

Zápas o ústavu říšskou.

a národů o příští ústavu říšskou; poněvadž však ve výboru ústavním, díky náhodné shodě okolností neměli Slované většiny, dopadlo řešení velkého

Federalismus a centralismus.

problému proti přáním Čechů. Čechové chtěli ústavu povahy federalistické, jež by hlavním skupinám zemí zajistila aspoň samostatné zákonodárství ve věcech vnitřních a sněmu říšskému dala jen společné záležitosti, nezbytné pro velmocenské postavení monarchie. Ve výboru ústavním měl však

Návrh nové ústavy (kroměřížské).

převahu směr centralistický: výbor zavrhl skupiny zemské (tedy i spojení zemí koruny české), sněmům jednotlivých zemí dal kompetenci nevelikou, zato velmi rozsáhlou sněmu říšskému, nad to chtěl ještě větší země rozděliti

Jednání o právech základních.

v kraje s vlastními sněmíky. Za to Čechové i Němci usilovali svorně v Kroměříži o to, aby t. zv. základní práva občanská byla vyměřena co nejliberálněji (suverenita lidu, zrušení šlechty i fideikomisů, občanský sňatek, volba duchovních i správa církevního jmění náboženskými obcemi a synody atd.).

Rozpuštění sněmu a ústava březnová.

Dříve než sněm jednání své o všem tom ukončil, byl 7. března, tedy nedlouho po boji u Kápolny, rozpuštěn a zároveň oktrojována ústava, vypracovaná vládou, tak zv. březnová (s datem 4. března).

Nastoupení císaře Františka Josefa. Vláda, jež ústavodárný sněm rozpustila, jmenována byla již 21. list. 1848. V čele jejím byl zkušený a energický

Vláda Schwarzenberkova.

diplomat, kn. Felix ze Schwarzenberka; vedle něho byl hlavní osobou ministr vnitra hr. Stadion, výborný znalec správy. Alex. Bach, býv. advokát vídeňský, kdysi horlivý liberál, stal se ministrem justice a po brzké smrti Stadionově ministrem vnitra, zdědiv i vůdčí postavení jeho v kabinetu; obor vyučování převzal později hr. Lev Thun. Dne 2. pros. 1848 došlo k změně ještě důležitější: císař Ferdinand se vzdal trůnu ve prospěch synovce

Nastoupení Františka Josefa (2. pros. 1848).

svého, 18letého syna arcikníže Františka Karla, Františka Josefa. V dějinách našich nastala doba nová.

Vzrušení a naděje r. 1848.

Náhlé změny r. 1848, kdy heslo svobody odstranilo najednou ostatky středověku, zejména stavovství, poddanství, robotu a censuru (všechno to bylo odstraněno ovšem i v Uhrách novými zákony, na nichž snesl se sněm r. 1848, jenže plnosti politických práv dostalo se pouze Uhrům mluvícím maďarsky), působily mocně na duši národů, doufajících s počátku, že pouhá rovnost a volnost založí všeobecné blaho na zemi. Vzrušení společnosti jevilo se na venek rozličně; požadavek ozbrojení národa uskutečňován byl občanskými gardami měšťanů a studentskými kohortami, rozumí se, že v malebných uniformách. Z nových politických spolků nabyla u nás značného významu »Slovanská Lípa«, jež měla hojně odborů po Čechách i na Moravě.

Obč. gardy.

Slovanská Lípa.

VII. DOBA CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA.

1. Doba absolutismu.

Důvody nové situace politické.

Program nové vlády. Změnou na trůně a ve vládě, provedenou na podzim r. 1848, měla býti obnovena autorita koruny, revolucí ohrožená, a odstraněno nebezpečí, jež hrozilo mocenskému postavení monarchie ze státní samostatnosti Uher a z pokusů o jednotnou říši německou, o kterou usiloval parlament frankfurtský. Mladý císař, ujímaje se korun své říše, prohlašoval, že chce všechny země a kmeny mocnářství spojiti v jeden velký státní celek. Vláda Schwarzenberkova znala se s počátku k principu konstitučnímu, ale radikalismus, jejž sněm kroměřížský projevil za jednání o právech základních, dodal jí odvahy k zastavení sněmu; později pak poklesnutí revolučního hnutí v celé Evropě umožnilo jí odstraniti i oktrojovanou ústavu březnovou a zahájiti éru absolutismu, v níž nové uspořádání státu mělo státi se beze všeho spolupůsobení národů.

Program mladého císaře.

Stanovisko vlády.

Úspěchy maďarského odboje.

Pokoření uherského odboje. Revoluce uherská nebyla však, jak vláda doufala, potřena u Kápolny. Vojska maďarská naopak nabyla převahy v Sedmihradech a v jižních Uhrách (proti Srbům) a v dubnu 1849 vytlačila císařské z Uher vůbec. Po tom úspěchu prohlásil sněm debrecínský rod panovnický za zbavena trůnu a zvolil Košuta diktátorem. Monarchie zaměstnána jsouc obnovenou válkou se Sardinií, mohla teprv v červnu vyslati generála Haynaua s větší mocí do Uher; vyjednala si však zároveň pomoc ruskou, vedenou starým Paskěvičem. Převaze této podařilo se brzy revoluci zmoci; dne 11. srpna vzdal se Košut diktatury a prchl do Turecka, dne 13. kapituloval Görgey se zbytkem svého vojska u Világoše. Tak Uhry byly dobyty znovu domu Rakouskému. Vůdci povstání většinou prchli za hranice; ostatní trestal Haynau krutě na hrdlech i statcích. Slovenský dobrovolnický sbor, tentokráte pod Daxnerem, měl i v posledních vojenských operacích na Slovensku jistou účast. Rozpuštěn byl v listop. 1849 v Bratislavě.

Košut diktátorem.

Kapitulace Maďarů u Világoše.

Slovenští dobrovolníci.

Vítězství v Italii.

Válka v Italii byla zatím rozhodnuta vítězstvím Radeckého u Novary (23. břez.), v srpnu kapitulovaly i Benátky.

Snahy sněmu frankfurt.

Vítězství nad Frankfurtem. Snahy parlamentu frankfurtského o novou ústavu německou narážely na těžké překážky, zejména když ve Frankfurtě nabyla převahy strana maloněmecká, která chtěla státnímu sjednocení Německa pod Pruskem a bez Rakouska; v břez. 1849 parlament malou většinou nabídl korunu »císaře Němců« králi pruskému Fridrichu Vilémovi. Vláda vídeňská nato poslance ze zemí českých a rakouských z Frankfurtu odvolala; podobně se zachoval král pruský, jenž nabízenou korunu odmítl. Prusko však nemínilo se vzdáti snah o spojení aspoň některé části Německa pod svým vedením, ale vidouc, že Rakousko je proto odhodláno k válce a že je silnější i diplomaticky, a to jak v Německu samém, tak za hranicemi (podporou Ruska), podrobilo se (v Olomouci, v list. 1850). Na jaře r. 1851 obnoven byl zas starý německý spolek; plán založiti národní říši německou byl prozatím pochován.

Stanovisko víd. vlády.

Cíl Pruska.

Ústup Pruska.

Obnovení něm. spolku.

Nezdar monarchie za války krimské. Mocné postavení říše rakouské v Evropě, založené politikou Schwarzenberkovou, bylo potom brzo otřeseno hr. Buolem-Schauensteinem, nástupcem Schwarzenberkovým (od r. 1852), za války krimské (1853—55). Když Rusko r. 1853 vypovědělo válku Turecku, a Anglie s Francií, potom i Sardinií, spojily se s Turky proti Rusku, nabyla ve Vídni působením Buola a Bacha převahy strana protiruská, jež sic neodhodlala se k válce s Ruskem, ale hrozila jí a donutila Rusy opustiti knížectví rumunská, jež pak obsadilo rakouské vojsko. Buol učinil spolek s Anglií a Francií, ale popudil i tyto státy proti monarchii, nesplniv jejich naděj. Vším tím bylo Rusko hluboce roztrpčeno, přátelský poměr jeho k Vídni v niveč obrácen a položen základ k událostem z r. 1866 a 1870—1; i aliance Francie se Sardinií z r. 1859 má tu své kořeny. Rumunská knížectví musilo Rakousko zase opustiti; mobilisace pak zadala těžkou ránu státním financím.

Válka krimská (1853-55).

Znepřátelení Rakouska a Ruska.

Program vnitřního sjednocení říše. Nezdary zahraniční zabránily konečně i trvalému úspěchu vlády v úpravě záležitostí vnitřních. Žádná vláda našich zemí od r. 1748 počínaje neměla té moci a příležitosti vybudovati monarchii jednotně a potřebám jejím přiměřeně jako vláda Bachova v letech padesátých. Vláda vskutku chtěla velkým věcem a položila v mnohých směrech základy k státu modernímu, ale i tu, jako v době Josefově, nedostatek zřetele k síle národní a historické tradice ohrozil dílo její. Nejdůležitější bylo, že prohlášena byla zásada ústavní a správní jednoty celé říše. Již ústava březnová vydána bylo pro celek říše, znala jednotné říšské občanství a stvořila jediné říšské celní území; linie celní proti zemím uherským tedy padly. Staré ústavy stavovské se vším, co s nimi souvisselo, byly zrušeny; všechny země staly se pouze »korunními zeměmi« císařské koruny rakouské. Tak protiprávní násilí, od celého století osnované proti historickému státu české koruny, bylo konečně dovršeno a rozšířeno i na země uherské. Uhry samy byly rozděleny v pět správních obvodů (s jistým zřetelem k sídlům jednotlivých národů; k obvodu bratislavskému slušela většina Slovenska, ke košickému ostatek jeho s Podkarpat. Rusí a přilehlým maďarským územím), podřízených místodržiteli v Budíně,

Možnost jednotné říše.

Příležitost špatně využitkovaná.

Hlavní zásady ústavy březnové.

Korunní země.

Znásilnění historického práva.

Správa Uher.

jenž v rukou svých soustřeďoval moc politickou i vojenskou. Nejvyšším soudem pro všechny korunní země stal se nejvyšší soudní dvůr ve Vídni; ministerstvo vídeňské spravovalo země uherské stejně jako české nebo alpské.

Vyvrcholení stát. vývoje říše.

Sněmy, jež se nesešly.

Zavedení absolutismu. Ústava březnová stanovila také všeobecný říšský sněm o dvou komorách (z nichž vyšší měla volena býti ze sněmů korunních zemí, ale většinou ze šlechticů). V tom však provedena nebyla a také vydaná nová zřízení zemská a sněmy jimi zavedené v skutek nevešly. Patenty z 31. pros. 1851 byla ústava z 4. března vůbec zrušena, takže nastal holý absolutismus. V zemích našich trvaly však dále staré výbory zemské, aby opatřovaly skrovné zemské hospodářství. Ze všech vymožeností revoluce výslovně zabezpečeno bylo i nadále zrušení poddanství a rovnost před zákonem.

Zrušení ústavy (1851). Absolutismus.

Reorganisace správní. Za takových okolností uskutečňovala vláda beze všech překážek ústavních program úplné reorganisace státu. Na místě ústředních úřadů, v tom zejména spojené dvorské kanceláře, zřízena byla již r. 1848 odborová ministerstva; v Čechách a na Moravě místo gubernií zřízena místodržitelstva (ve Slezsku zemská vláda). Krajské úřady zůstaly (v Čechách jich zřízeno nejdřív 7, od r. 1855 13). Za to rozsáhlé změny provedeny v instancích nižších, kde bylo třeba odstraniti úplně prastarou politickou a soudní správu vrchnostenskou (patrimoniální). Stadion na místě jejím zřídil jednak okresní soudy, jednak okresní hejtmanství čili podkrajské úřady, chtěje správu soudní a politickou úplně odděliti. V Čechách tak namísto 868 soudů patrimoniálních vzniklo 207 soudů okresních. Když však zařízení to se neosvědčovalo, bylo r. 1855 zrušeno a jako společné nejnižší instance soudní a politické zřízeny byly t. zv. okresní úřady. Nejnižšími jednotkami správy politické staly se vlastně obce, jež si svobodně volily své zastupitelstvo a v některých směrech převzaly i úkoly správy politické (na př. vybírání daní přímých a rekrutýrka). Ve správě soudní zavedeny byly řády v podstatě dosud trvající. Pod nejvyšším soudním a kasačním dvorem ve Vídni zřízeny byly v Praze a Brně vrchní zemské soudy a jim podřízeny krajské soudy (krajský soud v hlavním městě sluje zemským) jakožto prvé instance pro přečiny a zločiny; prvou instancí pro přestupky a většinu sporů civilních byly zmíněné již soudy okresní a po jich zrušení okresní úřady. Rychty vesnické byly zrušeny. V obvodech krajských soudů zřízena byla státní návladnictva; rakouské zákony zavedeny na Slovensku (v Uhrách), kde vůbec úřednictvo německé a české zavádělo nové pořádky. Úřady patrimoniální přestaly býti také úřady berními. Místo nich zřízeny byly okresní berní úřady, podřízené finančním okresním a zemským ředitelstvím.

Zřízení ministerstev r. 1848. Místodržitelství. Krajské úřady. Okresní soudy a hejtmanství. Okresní úřady. Obce. Nové zařízení správy soudní. Rakouské právo v Uhřích. Správa berní.

Důležité reformy staly se v oboru **vyučování a kultu.** Vedoucí myšlenkou hr. Lva Thuna bylo založiti větší svobodu i vědecký význam školství vyššího, zejména universit, v nižším školství pak vyjíti vstříc požadavkům církve po dohledu a kontrole. Universitám byla dána autonomie a svoboda učení, fakulty filosofické postaveny na roveň fakultám ostatním, pečováno o vyšší vzdělání profesorů a povolávání i vynikající učitelé z ciziny. Gymnasia rozšířena v osmitřídní a učební řád jejich, jakož i reálek (šestitřídních vyšších a dvou- až trojtřídních nižších) byl velmi zdokonalen. Thun také některá gymnasia proměnil v ryze česká, později zavedl do vyšších tříd českých ústavů zase němčinu a češtinu v českých zemích učinil jazykem povinným i na německých ústavech. **V poměru k církvi** odvrátil se stát úplně od zásad josefinských, hledaje v ní a v náboženství podpory proti snahám revolučním; v tom vyšel mu vstříc nově probuzený duch protireformační v církvi katolické, obracející se bojovně proti myšlenkám liberálním. R. 1855 smluven byl mezi vládou a kurií konkordát, který zrušoval všechna omezení, jimiž vázána byla dosud církev jednak ve styku s Římem a se členy svými, jednak v správě seminářů i jmění církevního; učitelé škol obecných a knihy školní podrobeny byly církevnímu dozoru, církevním soudům zas přikázány byly záležitosti manželské; jakási náhradou za to vše dostalo se císaři rozhodujícího vlivu na jmenování biskupů. Biskupové byli zavázáni přísahou věrnosti císaři. Manželství, jež bylo od doby Josefovy především smlouvou občanskou, mělo napříště býti uzavíráno jako svazek svátostný. Protestantům patentem z r. 1851 zaručena byla úplná svoboda vyznání, ale autonomie církví protestantských v Uhrách byla zrušena, později pak podřízena církevní radě jmenované císařem. V Uhrách znovu zakládány byly jesuitské koleje. I rovnoprávnost židů byla v některých směrech (nabývání majetku) omezena.

Lev Thun. Zmodernisování universit. Zdokonalení středních škol. Otázka jazyková v školství. Poměr církve a státu. Konkordát (1855). Práva evangelíků. Postavení židů.

Reakce. Zásadní boj vlády s přežitky revoluce a duchem útočně liberálním jevil se přísnými opatřeními proti tisku a zostřeným policejním a četnickým dozorem, jenž konečně jakýkoli projev politický znemožnil. Původní důraz, jejž vláda kladla na rovnoprávnost národů, ustupoval nenáhlé germanisaci, jež jevila se zejména v postupu němčiny jako úředního jazyka. V Praze v květnu 1849 pro pošetilý pokus spiknutí hrstky studentů byl zaveden výjimečný stav. V Čechách s počátku poctivý a mužný novinář K. Havlíček, jenž bojoval stejně proti výstřednostem revoluce jako reakce, ve svých Nár. Novinách (jež byly největším slovanským listem v říši) hájil myšlenek konstitučních v duchu českého programu; v lednu 1850 byl list jeho zastaven a český tisk umlčen vůbec. Havlíček vydával potom v Kutné Hoře »Slovana«, v němž vystupoval bojovně proti hierarchii. Proto byl v pros. 1851 internován v Brixenu (v dubnu 1855 byl propuštěn; r. 1856 zemřel). Ostatní politikové čeští se odmlčeli úplně, svobodný tisk zanikl. Četným politickým vězňům teprv amnestie z r. 1857 dala svobodu.

Opatření proti tisku a politickým projevům. Germanisace. K. Havlíček.

Na Slovensku také naděje Slováků, že dostane se jim odměny za obětavou podporu Vídně proti Pešti, splněny byly jen malou měrou. Vláda povolala sic básníka Kollára († 1852) na vídeňskou universitu (také jako svého rádce

Vláda a Slováci. Kollár († 1852).

ve věcech slovenských), maďarisace sic ustala, ale brzo počala místo ní germanisace. Na některé střední školy uvedl hr. Thun češtinu jako částečný jazyk vyučovací (brzo, jako v Čechách, zatlačila ji němčina skoro úplně); báňskobystřický biskup Moyses, uvědomělý Slovák († 1869), zasloužil se také v tom směru. Co jazyka vyučovacího a úředního pro Slováky se týče, proniklo stanovisko Kollárovo, že má to býti jazyk český. Slovenská inteligence se s tím s počátku spokojila, ale znenáhla počala vraceti se k slovenčině, jíž nová mluvnice Mart. Hattaly dala ráz definitivní. Obětovný buditel slovenský a věřící Slovan Ludevít Štúr r. 1856 předčasně zemřel. I v Podkarpatské Rusi pokusil se s pomocí vlády Adolf Dobrjanskij, horlivý zastance utištěných národů v Uhrách, uplatniti práva ruského jazyka ve škole a úřadě.

Biskup Moyses. Opět zápas češtiny se slovenčinou.

Ludevít Štúr † 1856. Podkarp. Rus. A. Dobrjanskij.

V oboru **kultury hmotné** vykonala vláda mnoho záslužného. Říšské silnice stavěny byly ve velkém rozsahu, zejména v zanedbaných v té příčině Uhrách, dokončeny stavby hlavních linií železničních, a r. 1854 zvláštním zákonem umožněno stavěti nové dráhy společnostem soukromým, jimž stát se zaručil za zúrokování investovaného kapitálu. Linie telegrafní, jež počaly se stavěti okolo r. 1846, rozvedeny byly všemi směry, spojení poštovní bylo velmi zdokonaleno, zejména sníženy byly tarify, zavedeny (1850) poštovní známky, smluven poštovní spolek s Německem. Zemědělství prospělo mnoho zrušení roboty, neboť vzdělání půdy bylo napříště lepší jak na velkostatcích (kde zaváděny byly stroje) tak na roli selské; cena osvobozeného statku selského vzrostla, a stálé přibývání obyvatelstva vedlo i k vyšším cenám hospodářských produktů. Cukrovarů velmi přibylo, hojné pěstování bramborů dalo vznik i četným lihovarům. Pustošení lesů učinil přítrž zákon z r. 1852, upraveno honební právo, zákonem usnadněno i těžení kovů.

Horlivá stavba komunikací.

Pokroky zemědělství a zeměděl. průmyslu.

V obchodu a průmyslu, pro kteryžto obor měla vláda vynikající sílu v ministru Bruckovi, setrváno bylo při svobodě živnostenské, takže stačilo pouhé oznámení k provozování živnosti (zákon z r. 1859); cechy byly zrušeny. R. 1850 zřízeny byly obchodní a živnostenské komory k hájení zájmů obchodních a průmyslových; nový zákon obchodní usnadnil zakládání obchodních společností. Průmysl textilní vzrůstal; pokročilo i těžení uhlí a železářství. Rozvoji průmyslu měly pomáhati i soukromé banky akciové, z nichž prvá slula Úvěrní ústav (Creditanstalt), ve Vídni r. 1856 založený. I spořitelen pomalu přibývalo. Celkový obrat obchodní vší říše činil r. 1853 197 mil. zl. dovozu a 217 mil. vývozu.

Svoboda živnostenská.

Obchodní komory.

Průmysl.

Banky a spořitelny.

Přes patrný rozvoj hospodářský, přes to, že příjmy státu dosáhly r. 1860 300 mil. zl., octly se finance říšské v špatném stavu; roční schodek činil 40—50 mil. zl. Nová organisace úřadů stála mnoho peněz, dluh státu vzrůstal a mimořádná vydání za války krimské zveličila jej neobyčejně. R. 1855 bylo nutno vypsati dobrovolnou půjčku národní (upsáno bylo přes 500 mil. zl.), prodati státní dráhy i korunní

Zlá situace státních financí.

statky; při tom i velké komorní statky české dostaly se z části do soukromých rukou (ostatek byl prodán r. 1868). Daní nejvýnosnější byla stále ještě daň pozemková, jež byla zvýšena o třetinu, t. j. na 22½% čistého výnosu (r. 1853 nesla 60 mil. zl.), potom daň potravní, tabák a cla. Armáda spotřebovala polovici státních příjmů a státní dluh, jenž překročil 1½ miliardy zl., přes třetinu. R. 1858 zavedena byla nová měna: zlatý rakouského čísla o 100 krejcařích; 100 starých zlatých konvenční měny rovnalo se 105 novým zlatým r. č.

Daň pozemková.

Spotřeba armády.

Zlatý rak. čísla.

Branná moc. Ztráta Lombardska. Vnitřní sjednocení monarchie umožnilo také jednotnou organisaci armády a zdokonalení válečného loďstva. Zavedena byla všeobecná branná povinnost se stejným počtem služebních let (8 let), ale setrváno při zásadě, že zámožní mohou se z povinnosti vyplatiti; vojsko rozmnoženo na 420.000 mužů v míru, zřízeny byly armádní sbory (počtem 14) a 19 pluků četnictva; za to zrušena země brana trvající od roku 1808. Ale v zdokonalení výzbroje nestalo se skoro nic; armáda byla víc v rukou byrokratů než vojáků. To přispělo také k tomu, že po smrti Radeckého (1858) podlehlo Rakousko r. 1859 útoku Sardinska na Lombardii, podporovanému Napoleonem III (bitvy u Magenty a Solferina v červnu 1859). Mírem v Curychu byla největší část Lombardska postoupena nepříteli. Vláda vídeňská rozhodla se pro mír z obavy, aby Prusko nevyužitkovalo situace k utvrzení svých plánů na prvenství v Německu; bylo se také obávati nepokojů v Uhrách.

Reorganisace armády.

Četnictvo.

Válka se Sardinií a Francií r. 1859.

Magenta Solferino. Mír curyšský.

2. Doba ústavy únorové.

Konec absolutismu. Diplom říjnový. Zhoršená situace zahraniční po válce italské a finanční nesnáze monarchie rozhodly o pádu absolutismu. V srpnu r. 1859 propuštěn byl Bach; nástupcem jeho stal se konservativní Polák, hr. Agenor Goluchowski. V březnu 1860 zřízena byla t. zv. rozmnožená rada říšská, t. j. sbor důvěrníků panovníkových ze šlechty a byrokracie všech zemí, jenž měl občas býti svoláván, aby spolurozhodoval o nových daních a půjčkách. V sboru tom, v němž nebylo nikoho z občanských Čechů, měla většinu konservativní šlechta ze zemí uherských a slovanských, přející si rozsáhlé autonomie jednotlivých království a zemí, jakožto historicko-politických individualit. Císař přiklonil se k návrhům většiny a 20. října 1860 vydal neodvolatelný diplom říjnový, jímž slavně a trvale zřekl se na příště absolutismu a stanovil zásady, kterými má spravovati se budoucí ústava říše. Podle nich měla sic býti zachována jednota celé říše v nutných záležitostech, jako jsou věci zahraniční, vojenské, obchodní, dopravní a finanční, ostatek však měla do značné míry býti obnovena historická práva království a zemí, sněmy zemské měly státi se základními faktory zákonodárnými a vysílati své zástupce do rozmnožené rady říšské. Při tom však činí diplom pozoruhodný rozdíl mezi zeměmi uherskými a ostatními: v oněch měla zas v život vstoupiti stará ústava jejich (vskutku současně obnoveny byly dvorské kanceláře uherská, chorvatská i sedmihradská), v zemích ostatních měla zemská zřízení býti oktrojována; konstituční pravomoc rady říšské byla také vyměřena měrou skrovnou. Diplom

Propuštění Bacha. Goluchowski. Rozmnožená rada říšská.

Návrhy její.

Diplom říjnový. (20. říj. 1860).

Zásady jeho.

Stanovisko národů k diplomu.

říjnový, přes to, že činil konec umrtvující éře absolutismu, nebyl přijat příznivě od většiny Němců, kteří obávali se federalismu. Za to vítán byl zvláště v Čechách, neboť přibližoval se nejvíc programu českému z r. 1848. Vůdcové Čechů byli předložili panovníku již v létě 1860 své stížnosti národní a dosáhli povolení vydávati list politický. Poč. r. 1861 počaly vycházeti Národní Listy, jakožto orgán Palackého a Riegra.

Žádosti Čechů.

Ústava únorová. Vypracovati ústavu na základě diplomu uloženo bylo státnímu ministru Ant. ryt. Schmerlingovi, jenž v prosinci 1860 stal se nástupcem Goluchowského. Schmerling byl německý liberál; snahou jeho bylo v podstatě udržet ústavní jednotu císařské říše i nadvládu živlu německého a utvrdit vedoucí postavení Rakouska v německém spolku. Proto také ústava, již vypracoval a jež oktrojována byla 26. února 1861 (odtud ústava únorová), byla nesena duchem podstatně jiným, než sliboval diplom říjnový. Ústava únorová setrvává sice při jednotě říše, jejíž všechny země mají býti zastoupeny v společné radě říšské. Ale tato říšská rada byla chytře vymyšlena tak, aby (proti duchu diplomu říjnového) strhla na sebe v důležitějších věcech všechnu pravomoc, pokud šlo o země neuherské, zejména tedy české a aby jen zemím uherským ponechala více svobody. Skládala se z dvou sněmoven: 1. panské, složené kromě arciknížat hlavně z členů dědičných z přední šlechty a vynikajících mužů z občanstva, jmenovaných císařem doživotně; 2. ze sněmovny poslanecké, jež měla mít 343 poslanců (z toho 120 za země uherské, 82 za české, 38 za Halič, 20 za Benátsko). Vtip protičeský záležel v tom, že říšská rada měla býti orgánem jednak celého mocnářství, jednak pouze zemí neuherských; podle toho měla míti dvojí působnost, širší a užší. Jako širší rada říšská rokovala by sněmovna za přítomnosti uherských zástupců o záležitostech celé říši společných (na př. o finančním rozpočtu), jako užší usnášela se (za nepřítomnosti poslanců z Uher) o zákonech, týkajících se pouze zemí neuherských. Zřízení zemská, jež byla současně pro země neuherské vydána, přidělila totiž, v zjevném rozporu s diplomem říjnovým, sněmům neuherských království a zemí celkem nevelikou zákonodárnou kompetenci a všechny důležitější záležitosti přikázala jako společné záležitosti zemí neuherských (předlitavských) užší radě říšské. Užší rada říšská stala se tak hlavním sborem zákonodárným zemí neuherských, lze říci orgánem státu předlitavského; sněm uherský nebo chorvatský byl jí postaven na roveň, ale sněm český (stejně jako na př. solnohradský) měly dostati jen malý zbytek zákonodárné kompetence. Ovšem ani existence říšské rady nevylučovala absolutismu: paragraf 13. dovoloval totiž vládě vydávati nařízení s mocí zákonnou v době, kdy říšská rada nezasedá.

Schmerling.

Program jeho.

Ústava únorová a jednota říše.

Nová říšská rada.

Složení obou sněmoven jejich.

Širší a užší rada říšská.

Rozličnost práv sněmů zemských před Litavou a v Uhrách.

Centralisace předlitavská.

Paragraf 13.

Zemská zřízení zemí neuherských, jež byla v únorovce obsažena (české zřízení zemské platilo od té doby až do převratu), nečinila sic ze zemí našich pouhé provincie jednotného státu (zákony zemské měly stejnou váhu jako

Státoprávní povaha korunních zemí podle únorovky.

zákony říšské), ale provádění zákonů zemských bylo svěřeno orgánům zeměpanským, státním; místodržitel český nebyl odpověden sněmu českému. Kompetence sněmů zemských vyměřena byla úzce; složení sněmů i volební řády stanovil Schmerling tak, aby byly příznivy Němcům nebo vládě; v zemích s dvěma národnostmi ponechal vládě pravidlem možnost, aby pomocí kurie velkostatkářské rozhodovala o většině. Sněmy založeny byly na zásadě zastoupení zájmů, a to tak, že všude byly tři kurie a) velkostatku a virilistů, b) měst a obchodních komor, c) obcí venkovských; poslance měst a venkova mohli voliti toliko voliči zámožnější, na venkově volbou nepřímou (později zavedeny volby přímé a census v Čechách snížen na 8 K daní). Český sněm měl 241 členů, moravský 100. Orgánem sněmu byl zemský výbor, jenž stal se brzo i nejvyšší instancí v oboru správy autonomní (samosprávy obecní a okresní). Výboru i sněmu předsedal nejv. zemský maršálek, panovníkem jmenovaný. Zemské potřeby finanční opatřovaly se jako dříve hlavně přirážkami k daním přímým.

Kompetence sněmů. Volební řády jejich.

Zemský výbor.

Zemské finance.

Odpor uherský proti ústavě. Ústava únorová vešla v život jen částečně. Jak Maďaři, tak Chorvati a Vlaši odepřeli obeslati širší radu říšskou; pouze sněm sedmihradský ji později obeslal. Ve sněmu uherském, jenž zasedal od dubna 1861, přijata byla na návrh Deákův adresa ke králi, jež žádala obnovení ústavy uherské, jak byla uzákoněna r. 1848, dále korunovaci a odpovědné ministerstvo, a prohlašovala, že Uhři říšské rady nikdy neuznají a nepřipustí, aby sněmu jejich bylo vzato právo povolovati daně a rekruty. Polovice sněmu byla proti adrese, nechtějíc s vládou jednati vůbec. Vláda odpověděla, že personální unie, v Pešti žádaná, ani fakticky ani právně nikdy neexistovala. Když sněm uherský na svém stanovisku setrval, byl rozpuštěn (v srpnu) a v zemi byl zaveden výjimečný stav.

Odpor Uhrů a Vlachů proti únorovce.

Adresy sněmu uherského z r. 1861.

Výjimečný stav v Uhrách.

Slováci. Do uherského sněmu 1861 nebyl zvolen ani jeden Slovák; stanoviska jejich hájil v něm jen vynikající uherský Rus Adolf Dobrjanskij, jemuž přičítán byl i v Paříži anonymně vydaný (ale Riegrem složený) spis na obranu práv Slovanů rakouských. Slovenská inteligence shromáždila se 6. června 1861 v Turč. sv. Martině, kde shrnula své postuláty národní v memorandum, vypracované Št. Daxnerem. Žádala uznání Slováků za zvláštní národ a slovenského území za zvláštní správní jednotku, v níž by ve škole, úřadě i církvi byla připuštěna řeč slovenská. S tou podmínkou chtěla uznati maďarštinu za hlavní jazyk zemský. Žádala i založení slovenské právnické akademie, stolici slovenčiny při pešťské universitě a povolení spolků vzdělávacích. Sněm uherský nedal na umírněné žádosti ty vůbec odpovědi, ale staral se o protestní akci proti nim na Slovensku. Slovenská deputace, vedená biskupem Moysesem, podala pak žádosti národní (v pros. 1861) přímo králi. Výsledek byl pouze, že Slovákům povoleno (1862) založiti spolek k vydávání knih slovenských a šíření vzdělání (Slovenskou Matici v Turč. sv. Martině) a slovenské gymnasium ve Velké Revúci, později i nižší gymnasium v Martině a Kláštere pod Zňovem.

Ad. Dobrjanskij.

Žádosti národa slovenského.

Deputace sloven. u císaře.

Slovenská Matice.

Gymnasia.

Sněmy zemí českých.

Stanovisko Čechů. Také sněmy zemí neuherských svolány byly v dubnu 1861. Na sněmích českém i moravském měli Němci v kurii velkostatků i měst většinu. Menšina, jež zastupovala vskutku většinu země a jež záležela z dílu šlechty (t. zv. šlechta historická) a z Čechů občanských, přála si opravy ústavy, ale nebyla v názorech svých sjednocena. Šlechta historická, jíž v čele stáli Jindřich Jaroslav hr. Clam-Martinic a hr. Lev Thun, kladla důraz na státní právo král. českého, novou ústavou ohrožené. Pro žádost, aby panovník se dal korunovati za krále českého, byl však celý sněm, i Němci, a císař dal také deputaci sněmovní, o korunovaci žádající, odpověď příznivou. Ale jako Němci čeští nebyli ještě rozhodnými protivníky státního práva českého, tak ani Čechové občanští nečinili ho ještě základem své politiky; trvali v podstatě při velkorakouském programu Palackého z r. 1848, hlásíce se k diplomu říjnovému a vytýkajíce především, že ústava Schmerlingova porušuje zásady jeho. Základem české politiky v letech 1861—1866 je vůbec myšlenka: jsme si vědomi státního práva českého a požadavků jeho, ale chceme z něho obětovati tolik, kolik je třeba pro mocenské postavení říše rakouské; oběť tuto chceme přinésti pouze širší radě říšské, celou říši zastupující, nikterak však říšské radě zemí neuherských. Politika ta chtěla zabrániti dualismu a tím i nebezpečí, že by v zemích neuherských nabyli jednostranně převahy Němci a v uherských Maďaři. Takovými úvahami vedeni vstoupili čeští poslanci do rady říšské; doufali také, že se podaří prosaditi změnu ústavy v duchu diplomu říjnového. Poslanců českých bylo jen 26, mezi nimi hrabě Martinic, Rieger, Brauner a z Moravy Dr. Pražák; Palacký byl jmenován členem panské sněmovny.

Stanovisko historické.

Žádost o korunovaci.

Stanovisko Čechů občanských.

Velkorakouský program český.

Důvody jeho v obavě před dualismem.

Vstoupení Čechů do rady říšské.

Říšská rada. Tím, že ani země uherské ani vlašské říšské rady neobeslaly, byly naděje české předem zmařeny. V říšské radě, jež se prohlašovala podle potřeby za širší nebo za užší, ač širší vskutku nikdy nebyla, rozhodovala německá strana ústavní; federalistů či autonomistů ze zemí slovanských a z německých zemí alpských bylo jen 70 proti skoro dvojnásobné většině. Většina českých poslanců vidouc, že sněmovna není orgánem celé říše a že majorita chová se nešetrně k menšině, již r. 1863 do říšské rady nepřišla; jich příkladu následovali Moravané, r. 1864 nepřišli ani Poláci. Pasivní opposice Čechů proti říšské radě, tehdy zahájená, trvala do r. 1879.

Zmar českých nadějí.

Německá strana ústavní.

Počátky passivní opposice.

Na **sněmu českém** v l. 1861—1864 usilovali Čechové marně o opravu volebního řádu, jim nepříznivého. Vedle toho na všech sněmích přijaty byly na základě rámcového zákona říšského o obecním zřízení z r. 1862 příslušné zákony zemské o samosprávě obecní a okresní, jíž popřáno zemím měrou rozsáhlejší než kdekoli v státech sousedních. Tenkráte v Čechách zřízena byla okresní zastupitelstva (r. 1864), jako střední instance samosprávná mezi obcí a zemským výborem. Na Moravě Němci zřízení zastupitelstev nepřipustili; místo nich vznikly pouze t. zv. silniční výbory. Sněm český staral se i o rovnoprávnost ve školství; r. 1864 bylo školství obecné odevzdáno v moc obcí (dosud správa jeho náležela patronátům vrchnostenským) a r. 1866 zaveden byl do obecných škol českých jazyk český jako výhradní jazyk vyučovací s nepovinnou němčinou; později (1868) rozdělena byla technika pražská v českou a německou; zároveň usilováno o české stolice na universitě a o povinný druhý jazyk zemský na gymnasiích. Od roku 1866 byly střední školy v českých zemích, počtem ještě skrovné, buď jen české, buď jen německé; učiteli na gymnasiích byli ještě většinou piaristé; zbývající řádová a obecní gymnasia byla znenáhla postátněna.

Sněm český 1861—1864.

Samospráva okresní a obecní.

Okresní zastupitelstva.

Pokroky jazyka českého ve školství.

Na školách středních a vysokých.

Staročeši a Mladočeši. Úspěchy národní snahy. Poslanci čeští rozlišili se od r. 1863 v stranu Staročechů, vedenou Palackým, Riegrem a Braunerem, k níž se hlásila velká většina poslanců, a stranu Mladočechů (vůdci Sladkovský, E. Grégr); onino stáli o spojenectví s konservativní šlechtou, tito kladli větší důraz na zásady liberálně demokratické. S novým životem ústavním od r. 1861 počíná se organisace národního života ve všech směrech u všech národů. V Praze nabyli Čechové ve volbách obecních r. 1861 většiny; i jiná česká města počala ztráceti německý ráz; zakládáno hojně spolků vlasteneckých, kulturních, hospodářských (r. 1862 založen byl Sokol). Také tisk se rozmáhal, ale brzo ohrožován byl tresty soudními.

Staročeši a mladočeši.

Organisace národní práce.

Sokol.

Zastavení únorovky. Ministerstvo Belcrediho. Patrný nezdar ústavy únorové a zřetel na situaci zahraničnou, v níž rozpor s Pruskem se přiostřil, byly koruně podnětem, že v červnu 1865 přijala demisi Schmerlingovu a jmenovala nástupcem jeho Moravana hr. Rich. Belcrediho, dosud místodržitele českého, nakloněného federalismu. Belcredimu bylo uloženo, aby hledal dorozumění především s Uhry; tou dobou i část Němců v radě říšské žádala, aby se Maďarům vyhovělo, a to rozdělením říše v stát německý a maďarský. Belcredi 20. září 1865 platnost ústavy únorové zastavil; podle úmyslu jeho mělo o změny ústavy únorové býti vyjednáváno se sněmy všech větších zemí. Čechové vítali rozhodnutí vlády; Němci většinou protestovali. Sněm český, v němž šlechta historická nabyla v kurii velkostatku většiny, přijal (1865) adressu ke králi povahy již patrně státoprávní a žádal opětně korunovaci a opětně obdržel slibnou odpověď. Na sněmu uherském (od pros. 1865 do června 1866) strana Deákova, jež měla velkou většinu, hájila s bezohlednou důsledností zásadu, že ústava uherská, uzákoněná r. 1848, musí býti dříve obnovena a Uhry musí obdržeti odpovědné ministerstvo; potom teprve že lze vstoupiti v jednání s Vídní o společná zařízení ústavní. Ale sněm přece zvolil výbor, jenž vypracoval návrh dualistického uspořádání říše. Dříve než byl s pracemi svými hotov, vypukla válka s Pruskem a Italií.

Odchod Schmerlingův.

Ministerstvo Belcrediho (1865—1867).

Zastavení ústavy únorové (20. září 1865).

Prvý sněm český s českou většinou.

Důslednost odporu sněmu uherského.

Příprava vyrovnání s Uhry.

3. Válka s Pruskem a Italií r. 1866.

Příčiny války s Pruskem.

Příčiny války. Válka s Pruskem byla plodem soupeření Habsburků a Hohenzollerů a náčelnictví v Německu, trvajícího již od dob Fridricha Velkého. Dokud politiku monarchie habsburské řídili Metternich a Schwarzenberk, nemělo Prusko naděje v úspěch svých snah; r. 1862 stal se však zahraničným ministrem pruským Bismark, jenž byl odhodlán starý program pruský provésti mocí. Spoléhal při tom na diplomatické osamocení Rakouska, na lépe vyzbrojenou pruskou armádu i na pomoc Vlachů a po případě i Maďarů. Podnětem k válce byly spory o Šlesvik a Holštýn, kterýchžto zemí dobylo Rakousko a Prusko společně r. 1864 na králi dánském. Prusko učinilo na jaře 1866 spolek s králem italským Viktorem Emanuelem, který chtěl zmocniti se Benátska. Na stranu Rakouska postavila se většina německých knížat spolkových (Hanoversko, Hesensko, Sasko a státy jihoněmecké), ale vojska jejich neměla většinou valné ceny nebo (jako tomu bylo u Bavorů) nechtěla doopravdy v zápas se vmísiti.

Plány Bismarkovy.

Šlesvik a Holštýn.

Spolek Pruska s Italií.

Spojenci Rakouska.

Vítězství u Custozzy a ostr. Visu.

Vítězství Pruska. Válka počala se v červnu. Na půdě italské byla rozhodnuta velmi rychle; vojsko císařské porazilo Italy na hlavu u Custozzy (24. června), později zničil admirál Tegetthoff mnohem silnější loďstvo italské u ostrova Visu. Válka s Pruskem dopadla však nešťastně. Velitel severní armády Benedek, ač soustředil v čas dostatečnou moc u Hradce Králové, opominul vrhnouti se s přesilou svou na jednu z obou armád pruských, jež postupovaly jednak z Lužice k Turnovu, jednak z Kladska ke Skalici, a zničiti je při východu z hor; konečně postavil se v obranném postavení u Sádové (u Hradce Králové) a byl tu poražen oběma pruskými armádami, jež se spojily až na bojišti (3. července).

Benedek.

Porážka u Hradce Králové (3. července 1866).

Jehlovky a rakouská taktika.

Nemenší podíl v rakouské porážce měly pruské jehlovky, jež střílely pětkrát rychleji než ručnice rakouské, nabíjené z předu, a pak rakouská taktika útočiti v sevřených řadách, jež byly výborným terčem soustředěnému ohni jehlovek. Byl to sám František Josef, jenž v čas navrženému zavedení jehlovek ve své armádě se opřel; podle něho vítězí v bitvě statečnost a kázeň a ne technika. Pro případ pruské porážky měl Bismark v záloze Klapkovu legii, složenou z uherských dobrovolníků, jež měla vtrhnouti do Uher a vzbuditi tam povstání.

Klapkova legie.

Mír pražský. Prusové po vítězství svém obsadili většinu Čech a Moravy, spěchajíce k Vídni. Napoleon III., jemuž pruské vítězství vítáno nebylo, nabídl prostředkování míru, jež bylo ve Vídni přijato. Rakousko postoupilo Benátska Napoleonovi (Napoleon vydal je poražené Italii) a s Pruskem smluvilo příměří v Mikulově, v Praze pak v srpnu mír konečný. Král Vilém pruský chtěl část Čech, ale Bismarkovi se podařilo přiměti jej k povolnosti. Mír zavazoval Rakousko souhlasiti s rozchodem německého spolku a zaplatiti válečnou náhradu 20 mil. tolarů. Státní spojení našich zemí s říší německou, skoro tisíciletí trvající, i úsilí o panství v Italii bylo vším tím konečně přervánо úplně a stvořena byla situace, která zřetel monarchie (jež beztoho v posledním století, nabyvši Haliče a Dalmácie, posílila svůj slovanský ráz) musila znenáhla obraceti k východu.

Obětování Benátska.

Mír pražský.

Konec německého spolku.

4. Založení dualismu. Vyrovnání uherské a ústava prosincová.

Poměr stran k dualismu. Ale naděje federalistů, že monarchie, vytlačená z Německa i z Italie a vrácená sobě samé, bude pečliva o rozřešení otázky ústavní ve smyslu jejich, se nesplnily. Zahraniční politika vídeňská pomýšlela na odvetu Prusku; proto na podzim 1866 bylo řízení její svěřeno bývalému ministru saskému, Beustovi, poměrů rakouských neznalému, který byl však proslul jako úhlavní protivník politiky Bismarkovy. Proto také zdálo se nutným vyrovnání s Maďary dovésti rychle ke konci a ústavu říšskou upraviti tak, aby uspokojeni byli národové, na nichž Vídni záleželo především, Němci a Maďaři. Němci byli se již většinou s myšlenkou dualismu smířili; viděli v něm záchranu před federalismem; poněvadž centralismus nebylo lze provésti v celé říši bez ohrožení německé nadvlády, volili raději se s Maďary o monarchii rozděliti, tak aby vzniklo dvojí panství a dvojí centralismus: na západě německý, na východě maďarský. Čechové vůči tomu neopomíjeli před dualismem varovati. Palacký již r. 1865 ve studii »Idea státu rakouského« rozvinul znovu velkorakouský program svůj, žádající stejné právo pro všechny národy a v uskutečnění jeho spatřující dějinné poslání říše. Podobně sněm český z list. 1866 brojil proti dualismu; obava, že říše má býti roztržena ve dva státy a práva království českého že budou obětována Předlitavsku, přispěla především k tomu, že českošlechtická většina sněmu postavila se rozhodně na stanovisko státoprávní a prohlašovala, že čeští poslanci neuznají říšské rady, bude-li omezena na země neuherské. I na sněmu moravském tou dobou našla se bezmála většina pro stanovisko podobné, česky státoprávní.

Plány na odvetu.

Beust.

Naděje Maďarů a Němců v dualismus.

Velkorakouský program český proti dualismu.

Sněm český r. 1866 pro státní právo.

Vítězství Beusta nad Belcredim. Zatím vláda Belcrediho vyjednávala s Maďary; jednání účastnil se i Beust, vycházeje Maďarům víc vstříc než Belcredi; dohoda byla brzo nepochybná. Hotové ujednání s Uhry mělo býti předloženo k úvaze zástupcům zemí neuherských. Poněvadž zastavením ústavy pozbyla i užší rada říšská platnosti, slíbil Belcredi poč. r. 1867 svolati t. zv. mimořádnou radu říšskou; k tomu konci rozpustil sněmy neuherské a vypsal nové volby do nich. V nich nabyla šlechta historická v kurii své nejen v Čechách, ale i na Moravě většiny, takže oba sněmy měly většinu českou; protože i Halič, Tyroly a Kraňsko byly proti centralismu, měla by zamýšlená mimořádná rada značnou většinu autonomistickou. Toho se vůdci Maďarů obávali a také Němci protestovali proti mimořádnému sněmu, jenž byl koncessí státoprávnímu odporu českému; nad to bylo pravděpodobno,

Beust pro Maďary.

Mimořádná rada říšská.

Převaha federalistů v zemích neuherských.

že mimořádný sněm nepřijme uherského vyrovnání beze změny. Proto Beust vymohl patent z 4. února 1867, jímž byla mimořádná rada říšská odřeknuta a svolána užší rada říšská podle zastavené ústavy únorové; mělo se totiž za to, že užší rady říšské Čechové neobešlou a ostatní federalisty že bude lze získati. Vítězství Beustovo mělo za následek odstoupení Belcrediho. Beust stal se po něm i předsedou ministerstva.

Svolání řádné užší rady říšské.

Odstoupení Belcrediho (únor 1867).

Dohoda s Uhry. Chorvati. Vyrovnání s Uhry bylo potom skoncováno rychle. V únoru 1867 obnovena byla ústava uherská, jak byla uzákoněna r. 1848, jmenováno ministerstvo s hr. Jul. Andrássym v čele, v květnu přijal uherský sněm podmínky vyrovnání (jež podle úmluvy Beusta s Andrássym měly býti rakouské radě říšské předloženy jako hotový nezměnitelný zákon), pak pozměněna byla ústava uherská z r. 1848 po přání královně a v červnu byla korunovace. Nemaďarští národové uherští nepřijali obratu nevraživě, také proto, že slibována jim byla spravedlnost. Jen Chorvaté, kteří nebyli pozváni k jednání o vyrovnání, nechtěli většinou ho uznati, stojíce o samostatnost jak vůči Vídni tak Pešti. Ale vláda uherská dovedla si r. 1868 opatřiti v Chorvatsku sněm povolnější, jenž smluvil s říšským sněmem uherským zvláštní vyrovnání uhersko-chorvatské, jež Chorvatsku zabezpečilo samostatnost ve vnitřních záležitostech a zároveň zastoupení v sněmu uherském (40 poslanců z 453). Sedmihrady splynuly s Uhry v zemi jedinou.

Obnovení ústavy uher. z r. 1848.

Uzákonění vyrovnání v Pešti.

Stanovisko Chorvatů.

Vyrovnání uhersko-chorvatské.

Vyrovnání uherské. Vítězství dualismu. Vyrovnání rakousko-uherské znamenalo konečnou porážku snah o ústavně jednotnou monarchii rakouskou a vítězství dualismu, jenž monarchii rozdělil ve dva státy navzájem samostatné, spojené reální unií. Uhři vyšli od pragmatické sankce, přiznávajíce, že z ní vyplývá pro samostatný stát uherský závazek společné obrany všech zemí monarchie a tudy potřeba společného zřízení vojenského i nákladu na ně a potřeba jednotné zahraniční politiky. Tím způsobem stanoveny byly záležitosti trvale a nutně společné, t. j. 1. společné záležitosti zahraniční, 2. společné vojsko a 3. společné finance; pro tyto záležitosti bylo třeba zříditi společná ministerstva příslušná. Jednota v záležitostech vojenských docílena byla tím, že panovníkovi samému přiznáno právo řízení, vedení a vnitřní organisace armády. Ale zákonodárství ve věcech vojenských (na př. o branné povinnosti, o výročním povolování branců, o vojenském soudnictví, a zaopatření vojska) náleželo jednak sněmu uherskému, jednak říšské radě království a zemí; tu třeba bylo ovšem v obou státech zákonů věcně stejných.

Posledí fáse státoprávního vývoje monarchie habs. Základ. zásady vyrovnání.

Záležitosti trvalé a nutně společné. Společná ministerstva. Upravení společného vojenství.

Delegace. Zásada parity. Uhři nechtěli slyšeti o společném sněmu říšském, jakkoli jmenovaném; proto připustili jen t. zv. delegace, t. j. vlastně výbory, volené každého roku jednak ze sněmu uherského, jednak z říšské rady zemí předlitavských (v obou státech volilo se po 20 delegátech z panské a po 40 z poslanecké sněmovny), jež projednávaly předlohy společných ministerstev současně, ale každý zvlášť, a měly právo usnášeti se o společném rozpočtu. Snesení jejich musila býti souhlasná, platnosti nabývala sankcí panovníkovou. Vůbec při projednávání společných záležitostí přijata byla za základ zásada naprosté rovnosti (parity) obou států, pro skutečnou převahu Cislajtánie ovšem zhoubná.

Delegace.

Zásada parity.

O úhradě společných vydání neradily se však delegace, nýbrž t. zv. kvotové deputace, od zákonodárných sborů obou států volené, jež stanovily podíl (kvotu), jíž je tomu či onomu státu přispěti na potřeby celku. Kdyby k dohodě nedošlo, stanovil kvotu na příští rok sám císař. Hlavní však bylo, že společné záležitosti hraditi jest především výnosem celních příjmů; teprv zbytek, cly nezaplacený, kryl se poměrnými příspěvky obou států. Poněvadž celní příjem v zemích předlitavských byl několikráte větší než v zemích uherských, zkrácena tím byla západní polovina říše podstatně. Zásada maďarská byla zajistě: rovnost v právech, v povinnostech však 30% pro Uhry, 70% pro Cislajtánii. V tom poměru smluvena byla prvá kvota.

Kvotové deputace.

Úhrada spol. vydání a příjmy celní.

Prvá kvota.

Vyrovnání národohospodářské. Zároveň byly položeny základy k vyrovnání národohospodářskému, t. j. k obchodnímu a celnímu spolku mezi oběma státy. Vyrovnání hospodářské umlouvala ministerstva obou států, obyčejně na dobu 10 let. Jim zabezpečována byla jakž takž jednotnost obchodního a celního území celé monarchie; jeho plodem byly tudy i jednotné smlouvy celní s jinými státy a srovnalé zákony o daních z piva, cukru, lihu a j., o monopolu tabákovém a solném, o měně, o cedulové bance říšské (Národní banka rakouská byla teprve r. 1878 přeměněna v banku Rakouskouherskou), o měrách a vahách, poště, o provozování obchodu a živností, patentech a pod.

Obchodní a celní spolek obou států. Dočasnost jeho. Obsah jeho.

Banka rakousko-uherská.

Celková povaha vyrovnání. V celku bylo úmyslem vyrovnání, aby jak země uherské na jedné straně tak ostatní království a země na straně druhé v poměru vzájemném a ve vnitřních záležitostech svých jevily se státy samostatnými, na venek však dohromady státem jediným čili jedinou osobností mezinárodní. Této se také po přání Uhrů dostalo roku 1868 císařským nařízením nového jména: monarchie rakouskouherská; společné orgány výkonné sluly (od r. 1890) »cís. a král.« Později nesly se však snahy uherské rozličně k tomu, aby i na venek v záležitostech obchodních jevily se Uhry státem zvláštním; silná strana v uherském sněmu (t. zv. strana neodvislosti) usilovala o vlastní celní území uherské, uherskou cedulovou banku, ano i o značné osamostatnění armády uherské, chtějíc vlastně pouhé personální unii s ostatními království a zeměmi. Uhry zřekly se sice vyrovnáním hlavního výrazu samostatné státní moci, t. j. vlastní armády, ale vymohly si přece t. zv. zemskou obranu (honvédy) s velením maďarským (po případě chorvatským), spravovanou vlastním ministrem zemské obrany. K vůli paritě mezi oběma státy byla zemská obrana zavedena podobně i v Cislajtánii. Uhři si ve vyrovnání také vymínili, že v ostatních království a zemích má napříště trvati »plná ústavnost«. Bylo to žádáno asi vědomě v naději, že ústavní režim v Předlitavsku bude znamenat neutuchající boje mezi Čechy a Němci, a že tak váha Uher poroste. Vskutku vývoj další ukázal, že dualismem stali se Maďaři pány monarchie.

Dva státy, jedna říše.

Monarchie rakousko-uherská.

Snahy uherské o plnou samostatnost.

Zemská obrana.

»Plná ústavnost« před Litavou.

Ustavení státu »království a země v říšské radě zastoupené«. Následkem vyrovnání uherského musily i království a země neuherské ustaviti se nově jako stát zvláštní. Změny tyto provedla stará užší rada říšská po návrzích vlády Beustovy v červnu až prosinci r. 1867; uzákoněny pak byly najednou dne 21. prosince 1867; souhrn těchto nových zákonů ústavních slul **ústavou prosincovou,** kterážto v základě platila do zřícení monarchie. Radě říšské nezbylo než vyrovnání, v Uhrách již zákonně prohlášené, přijmouti beze

Nové ustavení bývalého státu našeho.

Ústava prosincová.

změny; vláda jaksi náhradou pečovala o to, aby při nové úpravě ústavní uplatnily se větší měrou než prve zásady konstituční a liberální. Tak na př. říšská rada, jež skládala se i nadále z 203 poslanců ze sněmů volených, nejen že rozšířila pravomoc svou o rozličné záležitosti dříve širší radě říšské vyhrazené, ale dostala výslovné právo povolovat berně a brance (toho únorovka vlastně neznala) a voliti si předsednictvo; ministři jí měli býti odpovědni, poslanci stali se imunními. Namísto § 13 staré ústavy vstoupil § 14, jenž dovoloval sic vládě vydávati nařízení s mocí zákonnou v době, kdy říšská rada nezasedá, ale nikoli již všeobecně jako dříve, nýbrž jen v naléhavé potřebě; nařízení takové nesmělo pak měniti ústavy nebo zatížiti stát trvalým břemenem. Ústava prosincová zaručovala také všem státním občanům t. zv. práva základní, jež měla zabezpečiti jejich svobodu duševní (na př. svobodu vyučování a vědy, svobodu svědomí a vyznání, svobodu spolčovací, osobní a shromažďovací, volný projev mínění slovem i tiskem), dále svobodu hospodářskou (na př. svobodu stěhování, povolání a živnosti) i svobodu národnosti. Touto uznávalo se (podle § 19) rovné právo jazyků v zemi obvyklých ve škole i v úřadě a stanovilo se, že každému národu má se dostat škol v jazyku jeho, tak aby nebyl nucen učiti se jazyku jinému. Ústava prosincová nezměnila zemských zřízení vydaných Schmerlingem pro naše království a země, ale v některých záležitostech legislativu zemských sněmů rozšířila, na př. bez výhrady v záležitostech obecních, ve vyučování technickém a j. Ústavou prosincovou dostalo se státu cislajtánskému i nového úředního názvu: království a země v říšské radě zastoupené. Byla to firma federalistická, jíž měl býti poněkud zakryt nový plod centralismu.

Rozšíření svobod konstitučních.

Rozdíly únorové a prosincové ústavy.

§ 14.

Práva základní.

Svoboda národností.

Kompetence sněmů zemských.

Království a země v říšské radě zastoupené.

Reformy správní. Zákony liberální. Ústava prosincová stanovila nezávislost soudců, obnovila porotní soudy a doplnila organisaci soudní jednak říšským soudem (k němuž odkázány byly žaloby občanů pro porušení práv zaručených ústavou a spory o příslušnost), jednak správním soudním dvorem (od r. 1875), k němuž slušely žaloby těch, jimž bylo ublíženo protizákonným rozhodnutím některého úřadu správního. Ústava provedla dále zásadu oddělení správy soudní a politické; proto r. 1868 byly okresní úřady (výše str. 136) zrušeny a místo nich zřizovány všude zase jednak okresní soudy, jednak okresní hejtmanství (krajské úřady byly zrušeny již v l. 1860—1862). Také v poměru církve a státu připravila ústava změnu dosavadního stanoviska. Vláda kn. K. Auersperga, jmenovaná koncem r. 1867, skládala se většinou z německých liberálů občanského původu (odtud t. zv. »Bürgerministerium«). Proto r. 1868 vydány byly zákony, jimiž byl konkordát de facto odstraněn, právo manželské podřízeno zas zákonům občanským, zaveden civilní sňatek z nouze (t. j. jen v případech, kdy kněz odepře posvěcení jeho z důvodů církevních) a upraveno vyznání dětí ve sňatcích smíšených. Správa vyučování a dohled k němu

Reformy v soudnictví.

Říšský a správní soud.

Okresní soudy a hejtmanství.

Krajské úřady.

Poměr církve a státu.

»Bürgerministerium.«

Pád konkordátu.

svěřen byl výhradně orgánům státním (zákony z r. 1868 a 1869). R. 1870 byl konkordát výslovně neplatným prohlášen. V l. 1862—69 zrušen byl svazek lenní; manové stali se za mírnou náhradu pravými vlastníky svých lén.

Konec lenního svazku.

5. Pokusy o vyrovnání české.

Český boj státoprávní. Vyrovnání s Uhry a uzákonění ústavy prosincové stalo se beze všeho účastenství národa českého, jehož poslanci říšské rady neuznávali a neobeslali. Dualismus byl uskutečněním toho, čeho se Čechové od r. 1848 nejvíc obávali a proč často okázale zdůrazňovali své velkorakouské stanovisko. Nyní dostalo se jim »odměny«. Když sněm český v únoru 1867 odmítl obeslat radu říšskou, byl rozpuštěn; podobně brzo potom sněm moravský; při nových volbách dovedla vláda zvítěziti v kurii velkých statků. Sněmy český a moravský měly odtud většinu německou. Proto Čechové v obou zemích sněm opustili, podavše protesty povahy státoprávní; protest český z 13. dubna, jenž byl dílem vynikajícím, dovozoval nárok státu českého na samostatnost, pravě mezi jiným, že Čechové chtěli v podstatných kusech vzdáti se jí ve prospěch sjednocení celé říše, nikoli však k jejímu rozdvojení. Čechové potom demonstrovali návštěvou vůdců svých na národopisné výstavě v Moskvě a Petrohradě (1867) a protestními tábory; vláda odpovídala pronásledováním tisku, žalářováním redaktorů, a konečně výmínečným stavem v Praze a jmenováním barona Kollera velícím generálem i místodržitelem v Čechách (říj. 1868). Dne 22. srpna 1868 vydali občanští poslanci čeští t. z. deklaraci, v níž v 10 článcích formulovali své státoprávní stanovisko (v duchu pouhé personální unie Čech s ostatními zeměmi habsburskými) a protestovali proti ústavě prosincové i proti usnesení rady říšské; podobné prohlášení téhož dne vydali čeští poslanci moravští (spolu se šlechtou), ohlašujíce, že se nové říšské rady nikdy nezúčastní.

Čechové a ústava prosincová.

Rozpuštění českých sněmů.

Protest z 13. dubna 1867.

České demonstrace.

Koller.

Deklarace česká a moravská.

Ducha naděje a vytrvání sílilo v národě nejen skvělé přijetí českých delegátů v Rusku r. 1867 (car oslovil slovanské deputace pozdravem: »Rodnyje bratja v rodnoj zemlě«), ale i velké manifestace, jakou byla na př. oslava položení základního kamene k Nár. divadlu (kv. 1868), nebo vítání koruny české, jež byla před válkou pruskou odvezena do Vídně a v srpnu 1867 dopravena zpět z dvorní klenotnice k sv. Vítu. Vlak s korunou projel Moravou a Čechami v noci, ale na všech stanicích vítán byl davy lidu a planoucí ohně na návrších provázely jízdu jeho až do Prahy. Při slavnosti Národního Divadla mluvil i slovenský buditel dr. Miroslav Hurban. Jeho slova: »My k vám náležíme, my vaši jsme, vy naši jste,« byla výrazem nezměněných bratrských citů mezi Slováky a Čechy. R. 1869 pokusil se Rieger zvl. memorandem vyložiti vládě císaře Napoleona, že je vymýkajícím zájmem Francie, aby v Rakousku zvítězil proti alianci německo-maďarské český program federalistický, jenž je programem práva i svobody a lidskosti.

Car a Čechové.

Slavnost Nár. divadla.

Vítání české koruny.

Češi a Slováci.

Memorandum Riegrovo do Francie.

Jednání s Čechy.

Pokusy o smír. Ministerstvo Potockého. Ale panovník, jenž si přál uspokojiti i Čechy, nespustil otázku dorozumění s mysli; od r. 1869 vyjednávali někteří ministři (hr. Taaffe, hr. Potocki), kteří s většinou kollegů svých namnoze nesouhlasili, důvěrně s českými vůdci. Postavení liberálněněmecké vlády se zatím horšilo: v lednu 1870 opustili říšskou radu tyrolští konservativci,

Odchod autonomistů z rady říšské.

v březnu Poláci, kterým se vláda zdráhala splniti sliby o autonomii Haliče (v l. 1868 až 1869 zavedla však polštinu do vnějšího i vnitřního úřadování v Haliči); s nimi odešli Rumuni, Italové, většina Slovinců; v říšské radě zbyli jen Němci a tři Slované. Proto se vláda německoliberální, jíž v čele stál naposled Hasner, v dub. 1870 poděkovala, a zřízeno bylo ministerstvo hr. Potockého (Poláka), jež počalo usilovně jednati o to, aby se Čechové smířili s ústavou. Potocki odvolal Kollera, dal politickým vězňům amnestii, rozpustil český sněm a dal vykonati nové volby, v nichž Čechové nabyli většiny.

Ministerstvo Potockého (1870—1871).

Reskript z 26. září 1870.

Panovník opětovně, zejména reskriptem z 26. září 1870, slíbil slavné korunování na krále českého a projevil ochotu upraviti poměr král. českého k říši; žádal však, aby změny ty se staly v rámci ústavy prosincové a aby Čechové říšskou radu obeslali. Čechové měli však nadále obeslání říšské rady bez předchozího vyrovnání státoprávního za nemožné. Potocki, jenž shromáždil zas úplnou říšskou radu (kromě Čechů), ale neměl v ní spolehlivé většiny, v ún. 1871 odstoupil. Nástupcem jeho stal se hr. Hohenwart.

Nezdar jednání Potockého s Čechy.

České memorandum z 8. pros. 1870.

V té době, za války francouzskoněmecké, podali (8. pros. 1870) čeští poslanci říšskému kancléři Beustovi memorandum, jež obsahovalo jednak skvěle napsanou obranu práva sebeurčení národů a přeměny ústavy rakouské v jeho duchu — po projevu Slovanského sjezdu z r. 1848 byl to druhý slavnostní projev český toho způsobu — jednak protest proti tomu, aby si vítězící Německo přisvojilo některé části Francie. Memorandum dále projevovalo souhlas s osvobozovacími snahami balkánských národů (zejm. v Bosně a Hercegovině) proti Turecku i s balkánskou politikou Ruska. Memorandum bylo Beustem ostře a veřejně odmítnuto jako bezmála velezrádné. Ale ve vděčné paměti Francie působí dodnes a svědomí dějin dalo mu ve světové válce za pravdu.

Projev pro sebeurčení národů a pro Francii.

Ministerstvo Hohenwartovo (1871).

Ministerstvo Hohenwartovo. Hohenwart nastoupil nedlouho potom, co po porážce Francie Německem bylo prohlášeno císařství německé, dědičné v rodě Hohenzollerů (18. led. 1871). Po přání panovníkově měl Hohenwart vyjednati především dohodu s Čechy. Duší ministerstva jeho byl ministr obchodu a orby,

Albert Schäffle.

proslulý národní hospodář a sociolog německý, Albert Schäffle (protestant jako Beust); ministry stali se poprvé i dva Čechové Kar. Habětínek (justice) a Jos. Jireček (vyučování). Schäffle chtěl ústavu prosincovou pozměniti tak, aby historické základy státu i národní složení jeho vystoupily víc

Program jeho.

v popředí v duchu práva a spravedlnosti a aby smír s Čechy a zároveň mír Čechů s Němci dodal státu větší moci proti rostoucí převaze Uher. Všechny změny měly však provedeny býti cestou ústavní, t. j. snesením říšské rady samé; vládě se podařilo pro případ, že by Čechové říšskou radu obeslali, získati k tomu potřebnou většinu dvoutřetinovou. Důvěrnými úmluvami s vůdci Čechů hr. Clam-Martinicem, Riegrem a dr. Pražákem docílila vláda v srp. 1870

Dohoda s Čechy.

dohody, jež vtělena byla v návrh zákona t. zv. článků fundamentálních; návrhu se dostalo i předběžného schválení císařova.

Fundamentálky.

Hlavní zásady českého vyrovnání.

Články fundamentální, jichž je 18, přistupují v prvých osmi článcích jménem království českého dodatečně k vyrovnání rakouskouherskému, žádajíce toliko tu změnu, aby český sněm volil přímo 15 poslanců do delegací. Všechny záležitosti zákonodárné, jež delegacím nenáležejí, vyhrazují zásadně českému sněmu, ale vyslovují zároveň ochotu, uznati ve věcech královstvím a zemím nezbytně společných (jichž znají ovšem značně méně než ústava prosincová) zákonodárnou kompetenci říšské rady. Tato však slouti má kongresem delegátů. Na místo panské sněmovny měl vstoupiti senát (složený z dědičných členů ze šlechty a členů doživotních, jmenovaných po návrhu sněmů), nikoliv však jako sbor zákonodárný, nýbrž spíše jako státní rada, připravující předlohy zákonů a rovnající spory mezi zeměmi. Pro společné záležitosti našich království a zemí (na př. branné, finanční, obchodní a komunikační) měli trvati společní ministři předlitavští. Ale vedle nich měli býti členy ministerstva zemští ministři, zastupující skupiny zemské; ministr za korunu českou měl slouti český dvorský kancléř. Český kancléř byl by jednak zodpovědným správcem záležitostí, spadajících do kompetence sněmů zemí českých, jednak by vykonával snesení kongresu, pokud by se týkala českých zemí. Místodržitel český s chefy zemských úřadů měl tvořiti zemskou českou vládu, sněmu zodpovědnou. Rozdělení kompetence mezi říší a země české jevilo by se v praxi na př. tak, že soudy, hejtmanství, berní úřady, školy (i školy střední i university) by byly královské české, vojsko, železnice a pošty císařské rakouské. Přímé daně měly připadnouti zemím, o úhradě státního rozpočtu měly rozhodovati kvotové deputace zemí. Zároveň vypracován byl návrh nového zemského zřízení českého (v němž bylo dotčeno i personální unie zemí koruny české a generálního sněmu jejich), dále volební řád pro sněm český a zákon národnostní. Tento rozděloval okresy v české i německé, stanovil jazykové právo v úřadech i ochranu minorit a na sněmu zaváděl kurie národnostní s právem veta pro určité záležitosti. Všechny tyto základní zákony ústavy české měly (když by je říšská rada schválila) pojaty býti do slavného majestátu královského, jenž by vyhlášen byl na sněmu korunovačním.

Kongres delegátů. Senát.

Český dvorský kancléř.

Česká zemská vláda.

Řešení otázek finančních.

Zákon národnostní.

Královský majestát.

Zmar českého vyrovnání. Akce vyrovnávací zahájena byla královským reskriptem z 12. září 1871, jímž panovník slíbil práva království českého potvrditi přísahou korunovační a vyzýval sněm, aby vypracoval návrhy zákonů, jež by státoprávní stanovisko české smířily s mocenským postavením říše a právy jiných zemí. Sněm potom za nepřítomnosti menšiny německé přijal články fundamentální, řád volební i zákon národnostní; také moravský sněm, jenž novými volbami nabyl většiny české, prohlásil se pro stanovisko fundamentálek; v slezském sněmu byla pro ně jen slovanská menšina. Jak bylo předvídati, vzbudilo uveřejnění fundamentálek prudkou protestní akci v tisku německém i ve sněmích zemí německých (kromě Tyrol); s oposicí tou se spojil říšský kancléř hr. Beust, líče fundamentálky jako nebezpečí pro říši a dynastii, konečně i hr. Andrássy jménem vlády uherské. Na korunní radě ve dnech 20.—21. října fundamentálky tomuto soustředěnému útoku podlehly. Ministerstvo Hohenwartovo 30. října 1871 odstoupilo. Horoucí snaha národa českého smířiti věrnost k staletému právu svému s potřebami monarchie a dynastie dožila se znovu pokořující porážky.

Reskript z 12. září 1871.

Přijetí fundamentálek v Praze.

Sněm moravský.

Němci a Maďaři proti fundamentálkám.

Zmar českého vyrovnání.

Porážka Čechů.

Ministerstvo Auerspergovo (1871—1879).

Ministerstvo Auerspergovo. Nové ministerstvo s kn. Ad. Auerspergem v čele bylo zas německoliberální, a v Praze vystřídal místodržitele hr. Bohuslava Chotka (jenž měl býti prvým českým dvorským kancléřem) opět baron Koller. Počala se zase persekuce tisku, potlačování svobody shromažďovací, rozpouštění zastupitelských sborů samosprávných, panství policie a četnictva. Toto mělo plné ruce práce, aby konfiskovalo a strhávalo reskript z 12. září, jenž hromadně a demonstrativně byl rozšiřován, aby mravní cenu císařského slova postavil na pranýř. Čechové, kteří ústy kn. Karla Schwarzenberka ohlašovali, že při právech svých chtějí státi až do těch hrdel a statků, byli při nových volbách do sněmu českého (v břez. 1872), pomocí t. zv. chabrusu, t. j. společnosti na kupování hlasů velkostatkářských nebo velkostatků, opatřené vládními a bursovními penězi, ve velkostatkářské kurii poraženi (Moravané již při volbách v pros. 1871), i neobesílali nadále ani rady říšské, ani sněmu českého a moravského. Přes to r. 1873 provedla vláda v říšské radě proti hlasům autonomistů ještě dále jdoucí proměnu ústavy ve smyslu centralistickém: odňala sněmům zemským právo obesílati radu říšskou a uzákonila přímé volby; počet poslanců říšské rady byl zveličen na 353, při čemž rozmnožen byl podíl velkostatkářů a měst na újmu venkova. Právo volební zůstalo jako dosud jen voličům do sněmů zemských.

Koller.

»Až do těch hrdel a statků.«

Porážka Čechů a Moravanů ve volbách zemských.

Přímé volby do říšské rady (1873).

Slováci dočkali se osudu ještě trpčího. Uherský zákon z r. 1868 přiznal sic »občanům uherským nemaďarského jazyka« právo užívat ve správě místní a stoliční, ve věcech církevních a u nižších soudů vlastního jazyka a zřizovat školy nižší i střední, ale vše bylo formulováno tak, aby se dalo rozličně obcházeti. Skutek ukázal brzo, že Maďaři ze zákona nechtějí dodržeti ničeho. Několik středních škol slovenských, vzniklých v posledních letech, bylo zavřeno r. 1874, a r. 1875 byla ministrem vnitra, Kolomanem Tiszou, rozpuštěna jediná slovenská organisace národněosvětová, Matice Slovenská.

Uher. zákon národnostní.

Protizákonná praxe skutečná.

Zrušení střed. škol sloven.

Zrušení Matice Slovenské.

Knihovna a sbírky její a značné jmění její, které podle stanov mělo zůstati majetkem slovenského národa, zabráno bylo státem, protože prý v Uhrách žádného slovenského národa není. Vrchol výsměchu a maďarské zvůle byl v tom, že stát potom z jmění Matice vydával vládní slovenský list, jenž potíral cíle, které si byli vytkli vlastenečtí zakladatelé Matice.

Hrabě Jul. Andrássy.

Hr. Jul. Andrássy. V několika dnech po Hohenwartovi bylo odstoupiti i státnímu kancléři hr. Beustovi, jehož nástupcem stal se hr. Jul. Andrássy. Beust vykonavatelem odvety za Hradec Králové se vskutku nestal; v době války německo-francouzské, když byla příležitost k tomu největší, zmařil spojení Rakouska s Francií (kromě jiných příčin) především odpor vlády uherské. Byl to důkaz, že stanovisko maďarské nabývá vrchu i v zahraniční politice monarchie. Zmar českých fundamentálek ukázal, že Maďaři rozhodují také o vnitřní politice v královstvích a zemích západních. To znamenalo vlastně konec starého Rakouska, konec jeho soupeřství s Pruskem a konec naděje, že by mohlo vzniknouti

Maďaři rozhodují o politice monarchie.

Velkorakousko, spravedlivé k svým národům, jež by shromáždilo pod štítem svým všechny malé národy evropského jihovýchodu. Neboť vedoucí myšlenkou maďarské politiky byl spolek s Německem a Němci, spolek k tomu konci, aby Slované domácí byli udrženi v područí a slovanské státy sousední, s Ruskem v čele, v šachu. Na této cestě, vedena Maďary, šla monarchie vstříc konečné katastrofě ve světové válce.

Vůdčí myšlenky maďarské politiky.

Cesta ke katastrofě.

6. Poslední čtyři desítiletí před válkou.

Obsazení Bosny a Hercegoviny. Politice Andrássyho se podařilo zavésti monarchii do tábora Ruska nepřátelského. Jednal v dohodě s Anglií (tenkrát protivnicí Ruska) a v dorozumění s Bismarkem, jemuž se napjatý poměr mezi Petrohradem a Vídní jevil pro německé zájmy prospěšným. Když Rusko po vítězné válce s Tureckem, vedené r. 1877—78 ve prospěch povstalých Slovanů balkánských (v Čechách česká veřejnost sledovala boje a konečné úspěchy Ruska s horoucí sympatií, za to maďarská v Uhrách s hněvným rozčilením, volajíc po válce s Ruskem), dosáhlo velmi výhodného míru v S. Stefanu, způsobily Anglie a Rakousko, aby ruský mír byl revidován kongresem velmocí v Berlíně (v červnu a červenci 1878). Kongres, aby čelil očekávanému vlivu Ruska na Balkáně, uložil Rakousku, aby obsadilo (t. j. ne si přisvojilo) Bosnu a Hercegovinu, kde opětovně proti panství tureckému chápali se pravoslavní Srbové zbraně. V létě a na podzim r. 1878 byla okupace provedena, nikoliv bez tuhých bojů s odporem mohamedánských Srbů; r. 1879 obsazen byl i sandžak novopazarský. Turecko pak svolilo samo, aby Rakousko obě země spravovalo; suverénem jejich zůstával však nadále sultán. Obě země, jež podle obecného přesvědčení měly zůstati v moci Rakouska trvale, byly správou podřízeny společnému ministru financí; ústavních práv se jim nedostalo žádných.

Maďaři a Rusko.

Válka rusko-turecká (1877—1878).

Kongres berlínský (1878).

Okupace Bosny a Hercegoviny (1878).

Sandžak novopazarský.

Právní postavení Bosny a Hercegoviny.

Trojspolek. Výsledek kongresu berlínského přiblížil maďarské úsilí o spolek Rakouska s Německem konečně k cíli. R. 1879 smluvil Bismark s Andrássym dvojspolek s Německem na vzájemnou obranu, ke kterému r. 1883 přistoupila i Italie. Trojspolek takovým způsobem založený byl odtud základem zahraniční politiky monarchie až do světové války; důsledkem jeho byl pozdější dvojspolek Ruska s Francií (1891), jemuž se konečně přiblížila i Anglie (trojdohoda). Trojspolku podařilo se získati za spojence i Rumunsko, jehož král Karel byl z rodu Hohenzollerů.

Maďaři a Německo.

Dvojspolek.

Trojspolek.

Trojdohoda.

Vstup Čechů do rady říšské. Vláda Taaffova. Německá strana ústavní protivila se r. 1878 obsazení Bosny a Hercegoviny, což podlomilo váhu její u dvora. Ministerstvo Auerspergovo se r. 1879 poděkovalo a brzo povolán byl k vládě kabinet hr. Ed. Taaffeho (v srpnu 1879), v němž ministrem bez portefeuillu byl jmenován Moravan dr. Pražák. Taaffe, jehož rod byl usídlen

Pád vlády německo-liberální.

Ministerstvo Taaffovo (1879—1893).

Ochabnutí passivního odporu českého.

v Čechách a jenž si dávno přál smíru s českou oposicí, jal se vyjednávati s Čechy, aby přišli na radu říšskou; odpor český beztoho v posledních letech ochaboval. Moravané vstoupili do sněmu zemského i říšské rady již r. 1873—4, v Čechách pak agitovala mladočeská menšina pro postup podobný; r. 1878 přišli všichni poslanci čeští zase na sněm český. Vítězilo stanovisko, jemuž se boj za státní právo jevil beznadějným a jež přimlouvalo se za opuštění trpného odporu. Aktivní politikou, jak se soudilo, budou moci Čechové nabýti jisté politické moci a sní vybojovati programu svému kus po kuse uznání. Tak vstoupili čeští poslanci v říjnu 1879 do rady říšské, nikoliv ovšem bez státoprávního ohrazení. Příchod jejich změnil cele situaci ve sněmovně, dav spojeným stranám slovanským a konservativním (pravice a střed) většinu nad liberální levicí; změna jevila se znenáhla i v složení ministerstva, kde Polák Dunajewski stal se ministrem financí, Pražák ministrem justičním. Vláda požadavkům českým vyšla vstříc postupem nenáhlým: r. 1882 byla rozdělena universita pražská v českou a německou, r. 1883 v nových volbách do sněmu českého zvítězila ve velkostatku šlechta historická, čímž dobyto zas většiny na sněmu zemském, a r. 1884 změnou volebního řádu do obchodních komor zjednána byla Čechům většina ve třech komorách. Na sněmu moravském měli však Němci většinu i nadále.

Nový program český.

Vstup Čechů do rady říšské.

Vláda pravice.

Česká universita.

Většina na českém sněmu.

Nařízení Stremayerovo. Punktace. R. 1880 zjednala vláda jazyku českému (nařízením Stremayerovým) ve vnějším úřadování rovné právo s němčinou v celé zemi. Ačkoli nařízení to srovnávalo se jen s praxí dosavadní, vzbudilo velkou nespokojenost mezi českými Němci, kteří odtud jali se usilovati o národní ohraničení okresů, tak aby povstalo uzavřené území německé, kde by (jak se zamýšlelo) byli jen němečtí soudci a německý jazyk úřední. Když návrhy jejich sněm český r. 1886 zamítl, opustili jej a vrátili se teprv r. 1890, kdy stanovisku jejich vláda a většina poslanců českých vyšla vstříc sjednáním t. zv. punktací (leden 1890).

Nařízení Stremayerovo.

Formulování českoněm. požadavků.

Punktace.

Zásady jejich.

Punktacemi byla dosud platná zásada o povinné dvojjazyčnosti úředníků v Čechách opuštěna; okresy soudní měly býti rozděleny podle národnosti a v území německém vnější úřední jazyk český říditi se jen skutečnou potřebou; v sněmu místo kurií městské a venkovské měly povstati dvě kurie národnostní s právem veta v některých věcech, vrchní soud zemský měl býti rozdělen v senát český (dvoujazyčný) a německý (pouze německý), zemská školní rada a zemědělská rada — obě byly zřízeny r. 1873 — v sekci českou a německou (v těchto třech bodech posledně jmenovaných byly punktace vskutku provedeny). Punktace navrhovaly i důležité změny ve prospěch Čechů: opravu řádu volebního do sněmu, příspěvek země obcím na zřizování škol menšinových a zřízení obchodní komory ve vých. Čechách.

Vady jejich.

Vadou punktací bylo, že nepovolovaly vnitřního úředního jazyka v české části země, jinými slovy, že dělily zemi v chráněnou část německou a část českoněmeckou, naznačujíce, že Čech v Čechách je přece jen občanem druhého řádu. Proto oposice mladočeská, která již ve volbách z r. 1889

Vítězství Mladočechů a zmar punktací.

dobyla bezmála polovice mandátů zemských a při volbách do říšské rady r. 1891 zvítězila na celé čáře, punktace zmařila. Změna ta způsobila konečně i pád ministerstva Taaffova (1893).

Zápas o českoněmecké vyrovnání.

Boj o jazykové právo v Čechách. Odtud boj o otázky, punktacemi rozvířené, t. j. českoněmecké vyrovnání, trval až do skonání Rakouska a ovládal situaci státu. Ministerstvo, jemuž v čele stál polský kavalír hr. Badeni, řešilo jej v dubnu 1897 nařízeními jazykovými, podle nichž v Čechách i na Moravě ve všech úřadech mělo užíváno býti jazyka českého nebo německého ve vnější i vnitřní službě podle potřeby a státní úředníci měli býti znalí obou jazyků. V styku s úřady ústředními nebo jinozemskými a vojenskými zůstala němčina. Ač měl Badeni za sebou většinu sněmovny, musil ustoupiti hrozivé německé a sociálně-demokratické (v tom i české) obstrukci (listop. 1897); s ním padla jeho jazyková nařízení. Nástupce Badeniho sv. p. Gautsch nahradil je (břez. 1898) novým nařízením, podle něhož Čechy rozděleny byly v jazykovou oblast českou, německou a smíšenou; v prvých dvou měl býti úředním jazykem vnějším i vnitřním výhradně jazyk český nebo německý, v třetím jazyk obojí. Tohoto stanoviska hájilo i ministerstvo Thunovo, v němž Čech prof. Kaizl byl ministrem financí. Ale pro neumdlévající odpor Němců byla i nařízení Gautschova v říjnu 1899 odvolána a obnoven stav z r. 1896. Obstrukci německou vystřídala pak obstrukce česká. Ministerstvo Körbrovo (1900—1904), jehož členem byl i český historik A. Rezek, chtělo spory politicko-národní odstraniti velkými podniky hospodářsky-melioračními: stavbami kanálů, úpravou vodních cest a stavbou drah; část těchto plánů stala se skutkem k patrnému prospěchu našich zemí.

Jazyková nařízení Badenova (1897).

Pád Badeniho.

Nařízení Gautschova (1898).

Zrušení jazykových nařízení (1899). Ministerstvo Körbrovo (1900—1904).

Kabinet Beckův (1907—1908).

Všeobecné hlasovací právo. Ministerstvo Beckovo (1907—1908) odhodlalo se jíti dále na této cestě: všeobecné, rovné právo hlasovací, jak se doufalo, způsobí, že otázky národní ustoupí problémům hospodářským. Již Taaffe a potom Badeni snížili census pro volby do rady říšské; Badeni pak připojil k dosavadním čtyřem kuriím říšské rady kurii pátou o 72 mandátech, do níž volilo veškerenstvo státních občanů. Beck uzákonil r. 1907 všeobecné rovné hlasovací právo, ale v podstatě tak, že každému národu byl přikázán určitý počet okresů volebních; Čechové při tom byli velice zkráceni. V parlamentu vyšlém z nových voleb rozbity sic byly velké strany národní dob dřívějších (na př. mladočeská) a zesílily značně strany, zbudované na programech hospodářských (na př. sociální demokracie a agrárníci), ale naděje v zeslabení sporů nacionálních se nesplnily, naopak, situace se zhoršila. Sněmovna byla nadále zmítána obstrukcí, která mařila plodnou činnost zákonodárnou a dávala i malým stranám moc skutečného »liberum veto« jako kdysi ve sněmu polském; vláda pak musila častěji pomáhati si § 14. Obstrukce přenesla se i do sněmů zemských, kdekoli stály proti sobě dvě národnosti, zejména do sněmu českého, jehož činnost od r. 1908

Rozšiřování volebního práva (1882—1896).

Všeobecné hlasovací právo (1907).

Vliv jeho na složení sněmovny.

Obstrukce a § 14.

Obstrukce v sněmech zemských.

přestala úplně; r. 1913 byl pak i český zemský výbor, když nemohl následkem německé obstrukce opatřiti úhradu nezbytných vydání, nahrazen správní komisí, složenou z úředníků státních a podřízenou přímo zeměpánovi. Stalo se to za pochvaly Němců, kterým vláda vycházela vstříc čím dále tím více, ač na venek zachovávala zdání nestrannosti (také tím, že zpravidla byli dva členové její Čechy).

Správní komise v Čechách.

O **vyrovnání českoněmecké,** jež by v celku sloučilo myšlenky punktací se základy Gautschových nařízení jazykových, vyjednávalo se za bojů těch stále, ale marně. Smír zdařil se dočasně r. 1905 jen na Moravě; jím byla dána konečně sněmu většina česká, ale i ochrana německé minority byla zabezpečena a odnárodňování dětí v školách jinojazyčných bylo vyloučeno. Počet poslanců byl tu (jako i v některých jiných zemích) rozšířen o kurii všeobecného práva hlasovacího. Ostatek methoda bezmyšlenkovitého protloukání se vlády v obtížích situace panovala dále; vláda hr. Stürgkha poč. r. 1914 nevěděla si konečně jiné pomoci, než parlament na dlouho odročiti. Nesešel se potom až uprostřed války r. 1917.

Vyrovnání na Moravě (1905).

Všeobecné kurie na sněmích. Vláda Stürghova.

Pro **Slováky** byla poslední desítiletí před válkou dobou rostoucího utrpení. Rafinovaný zákon volební vpustil pouze 1—3 Slováky (místo 45 prodle počtu jejich) do uherské sněmovny, skrovný tisk slovenský stihán byl stále pokutami a vězením, státních obecních škol maďarských přibývalo, soukromých (církevních), kde se ještě držela slovenčina, ubývalo. Školský zákon hr. Apponyiho z r. 1907 proměnil pak i školy soukromé v ústavy maďarisační; dětské opatrovny, založené 1891, staraly se o pomaďaření dětí školou ještě nepovinných; jakýkoliv projev slovenského vědomí na středních školách byl trestán vyloučením z ústavu. Konečně pokusila se vláda i o pomaďaření hlavního dosud strážce myšlenky slovenské: duchovenstva, katolického i evangelického. Diecésím slovenským byli vnucováni maďarští biskupové, kteří měli starati se o potlačování ducha národního a šířiti maďarisaci i s kazatelny a od oltáře. Stížnosti ve Vídni ani v Římě proti moci Maďarů, vládnoucích v monarchii, nic nezmáhaly; za to počal útisk maďarský pobuřovat cizinu (R. W. Seton-Watson, Björnson). Podobně křiklavé vystoupení maďarské justice proti pravoslavným Rusům podkarpatským, podezíraným ze styků s ruskými agitátory (1914), zesílilo protimaďarskou náladu v Rusku. Při všem tom se drobnému lidu rusínskému i slovenskému nevedlo hospodářsky dobře; stěhování jeho do Ameriky za výdělkem i trvalým pobytem neustávalo. Ve vlasti zbyla konečně jen polovina Rusínův; druhá byla v Americe.

Utrpení Slováků.

Zmaďarisování škol.

Maďarisace duchovenstva.

Seton-Watson.

Procesy s pravoslav. Rusíny.

Útěk do Ameriky.

Anexe Bosny a Hercegoviny. Ve vztazích monarchie na venek událost nejdůležitější nastala v těchto létech anexí Bosny a Hercegoviny, t. j. ohlášením velmocem, že Rakouskouhersko připojuje obě země trvale k své državě a že vzdává se zároveň sandžaku novopazarského ve pro-

Anexe Bosny a Hercegoviny (1908).

Sandžak novopazarský.

spěch Turecka (podzim 1908). Ministr zahraničí baron Al. Lexa z Aehrenthalu dorozuměl se sic dříve o anexi s Ruskem, ale jen napolo; okolnosti, za nichž anexe byla vyhlášena, vzbudily v Rusku přesvědčení, že bylo přelstěno. K tomu přispělo rozčilení Srbska. Srbsko bylo za panování krále Petra (od r. 1903) zesílilo mravně, politicky i hospodářsky; v anexi spatřovalo smrtelnou ránu pro své naděje na spojení Srbů balkánských; proti těmto nadějím byla také anexe především namířena. Napětí hrozilo na jaře 1909 válkou, ale konečně Rusko (na nátlak Německa) i Srbsko anexi uznalo. K novému válečnému nebezpečí došlo pak zejména na jaře 1913, když po vítězné válce balkánských států proti Turecku z r. 1912 přičinilo se Rakousko, aby v týlu zveličených států srbských na Balkáně, Srbska a Černé Hory, vznikl nový, samostatný stát albánský, myšlený jako příští spojenec německomaďarský proti srbským Slovanům. I nyní podařilo se velmocem spor (jenž byl hlavně sporem o některá města albánská) v pokoji rozřešiti. Ale napětí a rozčilení na obou stranách zůstalo a mělo se státi bezprostředním podnětem k rozpoutání světové války (srov. níže).

Aehrenthal.

Hněv Ruska a rozčilení Srbska.

Válečné napětí poč. 1909.

Konflikt se Srbskem a Černou Horou 1913. Zřízení státu albánského.

Němci a Maďaři nedovolili ovšem, aby Bosna a Hercegovina byly připojeny k jednomu ze států monarchie nebo mezi ně rozděleny (to by zajisté bylo posílilo postavení Slovanů v nich); obě země zůstaly jako dříve pod správou společného ministra financí jakožto společné země říšské; ani v delegacích zastoupení neobdržely. Dostaly dosti svobodnou ústavu; předlohy zemskou vládou bosenskou sněmu sarajevskému předkládané i sankce zákonů sněmem snesených předpokládaly plnou dohodu vlády vídeňské i pešťské.

Ústavní postavení nových zemí v monarchii.

Císař a král **František Josef I.** (nar. 1830), jenž v prosinci 1913 oslavil v dějinách neobyčejné jubileum 65. výročí svého panování, byl panovník, jenž věnoval se svým povinnostem vladařským s opravdovostí příkladnou; také dlouhotrvalost jeho vlády, jeho zkušenost životní a očividný pokrok zemí jeho v době vlády jeho pomáhaly síliti jeho autoritu. Ale byl ducha prostředního; proto (a také, že cítil víc než kterýkoli předek jeho německy) nepochopil pravého poslání a postavení své říše. Touže po vládě bez zápasů a rozčilování, rozhodl se v kritických situacích pro stranu silnější, bez ohledu na to, ruší-li tím dané slovo nebo dává vrch křivdě nad právem. Tak dostal se celé do moci Maďarů a Němců a připravil sám záhubu své říše, jíž nadarmo čeští vůdcové od r. 1848 ukazovali na správnou cestu. Neštěstí přišlo se vytrvale kolem trůnu jeho; bratr jeho Maxmilián zastřelen byl (jako císař mexický) povstalci (1867), r. 1889 zavražděn byl na záletech jediný syn jeho Rudolf, 30letý, r. 1898 podlehla útoku anarchisty choť jeho Alžběta, roz. princezna bavorská; r. 1914 konečně stal se i nový dědic trůnu, arcikn. Frant. Ferdinand (nar. 1863), s choťí svou, roz. hr. Chotkovou, obětí politického zločinu (Sarajevo, 28. června), jejž zplodilo nepřátelské napětí srbsko-rakouské.

Osobnost Františka Josefa.

Násilná smrt jeho nejbližších.

7. Poměry vnitřní.

Poměry hospodářské proměnily se v době Františka Josefa pronikavěji než dříve za celá staletí. Velký převrat tento způsoben byl předně podivuhodnými pokroky technickými 19. stol., jež důmyslnými stroji všeho druhu, především však stroji parními, turbinami a motory, dále použitím síly

Převrat v poměrech hospodářských v 19. století. Pokroky technické.

elektrické a vynálezů chemických výkonnost práce lidské zmnohonásobily. Za druhé byl umožněn soustředěním velkých peněžitých prostředků v rukou jednotlivců nebo ústavů peněžních a obchodních společností, jež přímo neb úvěrem usnadnily rozmach hospodářského podnikání způsobem dříve nevídaným. Z obou zdrojů těchto vyrostly novodobé prostředky dopravní (dráhy, spojení parolodní, pošty, telegrafy, telefony), jež však samy od počátku staly se třetí důležitou podmínkou a vzpruhou zmnohonásobeného života hospodářského. Nový duch kapitalistický se svými zásadami bezohledné soutěže, racionelního podnikání, velkého obratu a vyhledávání odbytu pomocí agentů a reklamy, vychovával k většímu napětí sil, k větší pracovitosti a výkonnosti všechnu společnost, jež namnoze podlehla jeho touze po zisku a úspěchu. Vývoj tento podporován byl i hospodářskými theoriemi liberalistickými, jež měly za škodlivé výdělečnou snahu jednotlivcovu jakkoliv omezovati, třebas tato liberálnost začasté znamenala svobodu, danou chytrým a bohatým, aby obohacovali se rychle na úkor neuvědomělého množství.

Kapitál peněžný.

Prostředky dopravní.

Kapitalistický duch.

Hospodářský liberalismus.

Vším tím vznikl velký průmysl; v zemích českých byl vývoj jeho připraven dobou předchozí (zejména v průmyslu textilním, železářském a sklářském); v nich bylo nejvíce přirozených podmínek průmyslového podnikání, na př. hojně uhlí a železné rudy, dostatek kapitálu peněžního i odborného porozumění. Vzrůst průmyslu a obchodu nebyl však stejnoměrný: po rozkvětu v letech šedesátých, jenž spekulaci v akciích průmyslových a bankovních podnítil k lehkomyslnému upřílišování, následoval úpadek (krach) r. 1873, po němž teprv nový zrychlený rozvoj dostavil se od let devadesátých. Hospodářské mohutnění našich zemí bylo podporováno stále stoupajícím počtem obyvatelstva, jenž z 6½ mil. z r. 1846 vyrostl v zemích českých r. 1910 na 10·2 mil. (v zemích uherských z 11½ na 20·8, v celku říše na 49¼, bez Bosny) a jenž byl hlavním spolutvůrcem přibývajícího bohatství. Ruch průmyslový způsobil pronikavé změny v rozsídlení obyvatelstva, jež čím dál tím více opouští zemědělský venkov a soustřeďuje se v průmyslových krajích a v městech hlavních a továrních.

Rozvoj průmyslový, zejména v zemích českých.

Krach r. 1873.

Rostoucí počet obyvatelstva.

Vzrůst měst.

Velkoměsta.

Vznik velkoměst, z nichž na př. Praha s předměstími měla (1910) tolik obyvatelů, kolik čtvrtina Čech před 200 lety, a vznik velkých měst o 20.000 až 100.000 obyv. je na venek nejpatrnějším ukazatelem zprůmyslnění společnosti; důsledkem jeho je bohužel v některých krajích (na př. na českém jihu) vylidňování venkova. Země naše přestaly vůbec býti státem agrárním, jímž v podstatě byly ještě před 60 lety; zemědělstvím živí se již jen něco přes třetinu obyvatelstva; za to v průmyslu, obchodu a dopravě je zaměstnáno víc než polovina obyvatelstva. Vývoz celé říše z 1½ miliardy K r. 1890 zdvojnásobil se na 3 miliardy K r. 1912; v posledních letech před válkou vzrostl však dovoz v míře ještě větší (z 1·2 miliardy na 3·7).

Vylidňování venkova.

Převaha průmyslu nad zemědělstvím.

Obchodní bilance říše.

Přes to i hospodářský význam zemědělství a zemědělského průmyslu byl ve stálém vzestupu a hlavní oporou našeho vývozu. Hospodářský liberalismus, jenž klonil se k zásadě svobodného obchodu, ohrozil sic (od let šedesátých a sedmdesátých počínaje) jeho výnosnost způsobem po-

Zemědělství.

Škody svobodného obchodu.

vážlivým; moderní dopravní prostředky uvedly totiž na náš trh laciné obilí zámořské, dovoz výborné vlny australské a argentinské znehodnotil vlnu domácí a tím podvrátil úplně kvetoucí dřív chov ovcí. Vším tím stát byl donucen k jiné hospodářské politice: k stanovení ochranných cel k prospěchu zemědělství i některých odvětví průmyslových. Význam celní politiky, jíž lze regulovati ceny výrobků zemědělských i průmyslových a usnadniti nebo stížiti odbyt jejich, stoupl vůbec neobyčejně. Bývalý stát náš teprv od pádu vlády liberální r. 1879 počal soustavněji starati se o hospodářský rozvoj jednotlivých tříd a záštitu slabších v duchu ochranářském: r. 1883 obmezena byla svoboda živnostenská, takže od živnostníka žádá se průkaz odborné způsobilosti; země i stát počaly zakládati ústavy peněžní a podporovati sdružení živnostníků i rolníků, obojí k tomu konci, aby se jim dostalo laciného úvěru, jímž by zadlužení jejich bylo zmenšeno a svépomoc v nákupu strojů a jiných potřeb k zdokonalení produkce a usnadnění soutěže byla utvrzena. Přes rozvoj velkého průmyslu neubývá středních a malých živností, nýbrž přibývá, a jen v některých oborech velké závody kapitalistické nebo kartely jejich znemožňují soutěž menším; také zemědělec dovedl výtěžek svého pole proti dřívějšku zdvojnásobiti.

Ochranná cla.

Počátek státní ochrany středního stavu.

Sdružování za účelem svépomoci.

Kartely.

Poměry sociální. Pád feudalismu a zprůmyslnění společnosti mělo v zápětí i veliké změny v poměrech sociálních. Šlechta, jíž odstraněni poddanství a robot hospodářsky spíš prospělo než uškodilo, zachovala si své rozsáhlé statky, chráněné z části fideikomissy, své tituly a vliv u dvora; převaha její v panské sněmovně zabezpečovala jí možnost spolurozhodovati v zákonodárství jako činiteli s parlamentem lidovým rovnoprávnému. Ale vůdčí úlohu v životě politickém i hospodářském ztratila. Duchovenstvo jako stav zvláštní již na sněmích zastoupeno nebylo. Převahy moci a vlivu dostalo se v době ústavní zámožnému měšťanstvu (buržoasii), zejména vrstvám peněžním a průmyslovým, a inteligenci, vyšlé z vysokých škol; o tyto vrstvy především opírala se vláda liberální. Ve velkých bankách i v německé (zejm. vídeňské) žurnalistice nabylo pevné půdy židovstvo, jehož emancipace od r. 1867 byla úplná a jehož píle a obchodní nadání přispěly podstatně k rozvoji průmyslu a obchodu. Rozšíření státní moci a péče takřka na všechny obory veřejného života a rozsáhlost státních podniků (na př. zestátněním železnic, jež poč. 20. st. bylo skoro úplně provedeno) daly vznik celé armádě státních úředníků a zřízenců, a rozvoj průmyslu a obchodu i množství úředníků soukromých. Jak ohromná změna nastala tím proti dřívějšku, patrno z toho, že r. 1757 bylo v Čechách jen 871 státních úředníků, r. 1912 však (úředníků a zřízenců) na 90.000. Platy úřednictva a zřízenectva vyžadovaly dobré třetiny všech státních příjmů, t. j. víc než 1 miliardu K. Organisace těles úřednických, zřízenců státních i soukromých, sledující rozličné cíle svépomocné, staly se vážným činitelem. R. 1909 uzákoněno bylo pensijní pojištění soukromého úřednictva.

Šlechta.

Fideikomissy.

Duchovenstvo.

Měšťanstvo a inteligence.

Židovstvo.

Úředníci a zřízenci státní a soukromí.

Rolnictvo.

K vrstvám, jež v posledních desítiletích vymaňují se z vůdcovství buržoasie a uplatňují své zvláštní cíle hospodářskopolitické, náleží rolnictvo, drobné živnostnictvo a zejména dělnictvo. Stav rolnický organisoval se ve stranu agrární, jíž šlo zejména o celní ochranu produkce zemědělské, kdežto vrstvám žijícím ze mzdy podnikatelské a úřednictvu vítána by byla cla na ochranu průmyslu a snížení cel na výrobky zemědělské. Organisace malého živnostnictva je teprve v počátcích; nejdokonaleji organisován je nový důležitý stav dělnictva továrního. Většina jeho je soustředěna v mezinárodní organisaci sociálně demokratické, jež ustavila se pevně v Rakousku r. 1888 a usiluje nejen o zlepšení hospodářské existence dělnictva (zvýšením mzdy, zkrácením pracovní doby a j.), ale má v programu svém i dalekosáhlé změny ústavní a politické, v tom zejména zrušení soukromého vlastnictví a postátnění všech prostředků výrobních. V poslední době přibývalo však v sociální demokracii samé přesvědčení, že předpoklady, na nichž program její je vybudován (zejm. učení Marxovo) nejsou potvrzovány skutečností a že třeba dáti přednost tomu, co je dosažitelno v mezích nenáhlého rozvoje. Poslanci sociálně demokratičtí dostali ve volbách r. 1911 v Čechách 37% všech hlasů. Důležitost otázky národně politické na naší půdě působila rozkladně i na pevné zřízení jejich, takže rozdělili se, přes to, že setrvávají zásadně na svém programu mezinárodním, v stranu autonomistů (českých sociálních demokratů) a stranu centralistů (něm. soc. dem.). Snaha spojiti některé myšlenky socialistické s národními cíli českými a zejména s programem státoprávním vedla 1897 k založení strany národně sociální, v níž vedle části dělnictva je zastoupeno i menší úřednictvo a díl živnostnictva. Také na politické organisování mas cítících katolicky měla rostoucí vliv myšlenka opříti ethické postuláty socialistické o učení křesťanské a stvořiti tak stranu křesťansko sociální.

Živnostnictvo.

Dělnictvo.

Sociální demokracie.

Sociální demokracie a národní myšlenka.

Strana národně-sociální.

Strana křesťansko-sociální.

Důležitost dělnické otázky přiměla vládu, a to měrou rozsáhlou, k opatřením na prospěch dělnictva (sociální politika). R. 1887 uzákoněno bylo pojištění dělnictva v nemoci nebo úrazu, důležitý zákon o starobním a invalidním pojišťování dělnictva a menšího živnostnictva byl připraven; velký počet zákonů a nařízení staral se pak o zlepšení pracovních podmínek dělnictva a chránil sil jeho proti zneužívání. Program nahraditi vlastnictví soukromé vlastnictvím pospolitým uskutečňuje se z části cestou přirozenou: stát sám i velké komuny stávají se podnikateli průmyslovými a také přibývání velkých podniků akciových je projevem přibývající socialisace hospodářského podnikání.

Sociální politika státní.

Socialisace hospodářského podnikání.

Státní finance. S rozvojem hospodářským a s rostoucí účastí státu v něm zveličily se od let devadesátých rychle i státní příjmy. Poslední rozpočet jednotné říše na r. 1867 počítal s 407 miliony zl. příjmů a 434 mil. vydání. Rozpočet někdejších našich království a zemí na rok 1914—15 dosáhl v hrubých příjmech event. vydáních 3·46 miliard, rozpočet uherský 2·26 miliard, dohromady tedy skoro 5¾ miliard K. Státní dluh vzrostl z 3 miliard zl. r. 1867 na 12·3 miliard K (v Předlitavsku) a 6·2 miliard (v Uhrách) r. 1912. Z ročního příjmu 3·46 miliard vydala Cislajtánie podle posledního rozpočtu předválečného (1914—15) 530 mil. na státní dluh, 537 mil. na společná vydání (t. j. hlavně na vojsko a loďstvo), na zeměbranu a četnictvo přes 135 mil., 1·1 miliardy na platy a pense úředníků a zřízenců, 1 miliardu na státní podniky (bez osobních vydání). Společné vydání říšské (jež r. 1868 činilo jen 108 mil. zl.) vzrostlo na 774 mil. K.

Finance býv. státu našeho i monarchie.

Státní dluh.

Hlavní složky státních vydání.

Společná vydání říšská.

Velkému vzrůstu státních vydání odpovídal i vzrůst státních příjmů. Složky jejich byly v podstatě jiné než v minulosti; příjmy státní nebyly již také osobním důchodem panovníkovým, který stát takřka ztělesňuje (jako tomu bylo v podstatě do Josefa II.); panovník byl omezen na t. zv. civilní listu, která tvořila zcela nepatrný zlomek státních výdajů. Daň pozemková, která byla ještě do let šedesátých hlavním příjmem berním, klesla k významu podřízenému (r. 1913 vynesla v Předlitavsku jen 54 mil K).

Státní příjmy.

Změněná povaha jejich.

Hlavním příjmem berním staly se spotřební daně z cukru, kořalky, piva, minerálních olejů a masa (r. 1913 dohromady brutto 416 mil. K); plynuly většinou ze zemí českých. Rostoucí výnos poskytovaly daně osobní, v tom zejména daň z akciových společností (115 mil. K), všeobecná daň výdělková (39 mil. K) a r. 1896 zavedená osobní daň z příjmu (odhad pro r. 1914 na 130 mil.); dohromady vydaly daně osobní r. 1913 brutto 279 mil. K. Daní osobních platilo se víc v Dolních Rakousích, t. j. ve Vídni, než ve všech třech zemích českých. V tom zejména jevily se cíle i důsledky hospodářské centralisace, jež velký díl bohatství zemí českých sváděly do Vídně a vlasti naše proměňovaly v kolonii vídeňských bank. Ve Vídni ubytovali se přední obchodníci a průmysloníci, měly tu nebo musily míti svá sídla největší banky a některé podniky průmyslové (na př. dráhy), jež proto i ve Vídni daň platily, ač výdělky jejich plynuly z velké části rovněž ze zemí českých. I v daních reálných (je to hlavně daň pozemková a činžovní daň domovní), jež vydaly r. 1913 184 mil. K, plynul z jediných Dolních Rakous peníz bezmála tak veliký, jako ze zemí českých. To zase bylo důsledkem drahého nájemného bytů vídeňských, z něhož stát vybíral celou čtvrtinu jako daň činžovní. Ostatní větší důchody státní plynuly kromě cla především ze státních monopolů. Monopol tabákový vynesl r. 1913 345 mil. K brutto (229 mil. K čistého příjmu), sůl pak 49 mil. K (29 čist.); daleko důležitější místo mezi státními příjmy měla ovšem sůl dříve. Dráhy vskutku čistého zisku neposkytovaly, t. j. výtěžek jejich v zemích českých a D. Rakousích byl stráven schodkem v zemích pasivních (1914 vypočten byl hrubý výnos drah na 910 mil. K). Totéž platilo o příjmu z pošty, telegrafu a poštovní spořitelny (hrubý výnos ¼ miliardy). Důležitým příjmem byly kolky, taxy a poplatky (235 mil. K r. 1913). I tu vydala jediná Vídeň více než všechny země české dohromady. Vyloučíme-li z počtu důchody státní z D. Rakous (pro zvláštní postavení Vídně), najdeme, že země české odváděly asi 58% státních příjmů; počítáme-li i s D. Rakousy, asi 42%.

Spotřební daně.

Daně osobní.

Důsledky hospodářské centralisace pro země české.

Daně reální.

Cla.

Státní podniky.

Kolky, taxy, poplatky.

Poplatnost zemí českých.

Státní daně přímé (t. j. daně reální a osobní) nebyly by se jevily příliš tíživými, kdyby k nim nepřistupovaly přirážky zemské, okresní, obecní a školské. Korunní země české měly málo vlastních důchodů a nemnoho vlastních

Přirážky samosprávných korporací.

daní zvláštních a vydaly přece mnoho na školství obecné a veřejné zdravotnictví a jiné potřeby; proto byly v nepříznivých poměrech finančních, takže jim stát musil pomáhati úděly z daní spotřebních. Hlavním důchodem jejich byly přirážky k daním přímým, jež v Čechách činily 65% r. 1914 (Čechy potřebovaly tehdy 106 mil. K ročně, Morava 56 mil.). Okresy v Čechách i obce stanovily přirážky podobně vysoké, aby vybudovaly si školy, nemocnice, vodovody, silnice a pod. Tím se stalo, že souhrn přirážek samosprávných k daním státním v Čechách vzrostl průměrem na 180%. Země, okresy i obce byly většinou zadluženy měrou velikou. Velkoměsta dosáhla ročních vydání, jež daleko převýšila rozpočty menších zemí. Praha s předměstími na př. přes 100 mil. K. Přes to, že vydání veřejná zvelič ovala se velmi rychle, stoupala zámožnost obyvatelstva.

Vzrůst jejich.

Finance velkých měst.

Vklady spořitelen rakouských činily r. 1867 jen 164 mil. zl., r. 1911 6·3 miliard K (v říši německé 18 miliard m.); v tom bylo 970 mil. ve spořitelnách českých, jež jsou mladšího původu. Spolu se záložnami a bankami měli Čechové uloženo přes 2 miliardy K úspor; české banky měly r. 1912 245 mil. K základního kapitálu a 2·6 miliard hlavní bilanční sumy. Bilanční suma všech bank v Předlitavsku (bez Rakouskouher. banky) vydala 12.3 miliard.

Vklady v peněžních ústavech a bilance bank.

Zlepšení finanční situace monarchie umožnilo i nápravu měny. R. 1892 zavedena byla zlatá měna, jejíž početní jednotkou stala se koruna. Dvě koruny nové měny rovnaly se 1 zl. rak. čísla. Papírové peníze státem zejména v době války s Pruskem hojně vydané (státovky) byly staženy, a bankovky vydávané Rakouskouherskou bankou byly v podstatě pouze poukázky na zlaté koruny, soustředěné v jejím pokladu. Bankovek bylo v oběhu v celé říši poč. 1914 za 2½ miliardy (r. 1867 pětkrát méně). R. 1876 zavedeny byly metrické míry a váhy.

Korunová měna.

Míry a váhy.

Armáda monarchie, k níž jsme náleželi, rostla počtem i výzbrojí k nejpřednějším v Evropě. Po válce s Pruskem byla r. 1866—68 zavedena všeobecná branná povinnost bez výjimky, s tříletou službou presenční, a zrušeny tělesné tresty; zároveň přibyla země brana jako doplňující část řadového vojska. R. 1888 rozšířena byla vojenská povinnost pro případ války na všechny zbraně schopné státní občany nevojáky v stáří 19—42 let (domobrana) a zákonem z r. 1912 zavázáno všechno mužské obyvatelstvo až do 50 r. pomáhati za války nebo mobilisace vojenským účelům podle sil svých. Novými a novými zákony brannými (jež byly zřejmě již přípravou k světové válce), zdokonalována byla organisace i zvětšován počet vojska, tak zejména branným zákonem z r. 1912, jenž u pěchoty zavedl dvouletou službu presenční. Podle zákona z r. 1914 měl stav vojska v míru dosáhnouti v celé říši asi 600.000 mužů. I loďstvo bylo rozmnoženo stavbou válečných lodí velikého typu.

Všeobecná branná povinnost.

Zeměbrana.

Domobrana.

Nové branné zákony.

Výše vyložené pokroky hospodářské podmíněny byly namnoze neobyčejným **rozvojem duševní kultury** ve všech vrstvách obyvatelstva. Hluboko do 18. stol. bylo školní vzdělání omezeno jen na zámožnější, a to velkou převahou jen mužské obyvatelstvo; od druhé pol. 19. st. staral se stát i společnost sama, nejen aby nejnutnějších základů vzdělání dostalo se každému jednotlivci bez rozdílu, ale i aby vyšší vzdělání přístupno bylo počtu co možná největšímu. Proto školství nabylo důležitosti dřív naprosto neznámé; lidé dnes pracují nejen mnohem více než v stoletích předcházejících, ale učí se také nepoměrně více. Od školských zákonů z konce let šedesátých vstoupila na místo tereziánské soustavy všude škola obecná, k níž v městech připojuje se škola měšťanská (občanská); povinná návštěva školní rozšířena byla do 14 let; gymnasia a reálky (od r. 1868 sedmitřídní) byly založeny v každém větším městě, od nedávna přibyly k nim střední školy dívčí. Vznikly i hojné školy odborné (obchodní, hospodářské, průmyslové, řemeslnické), a vyšší školy odborné (na př. konservatoře, umělecké akademie, uměleckoprůmyslové školy, vysoké školy hornické, zemědělské) byly rozličně zdokonaleny nebo rozmnoženy. University vynikly jak počtem sil učitelských tak počtem žactva a rozsahem vědecké činnosti; vedle nich k významu nemenšímu dospěly techniky, z nichž několik nově bylo založeno, v tom česká a německá technika v Brně. Olomoucká universita byla za hr. Lva Thuna zrušena.

Všeobecná povinnost a možnost návštěvy školní.

Rozvoj školství.

Školy obecné, střední a odborné.

University a techniky.

O rozvoj vědy, literatury a umění snažil se čím dál tím větší počet pracovníků, zejména v našem národě. Podařilo se mu namnoze dostihnouti Němce, jejichž potřebám kulturním sloužilo staré Rakousko výhradně a kteří mohli zároveň opříti se o vysoce pokročilou kulturu svých soukmenovců v říši německé. Čechové, podporováni jsouce také rostoucí zámožností svou, vybudovali si nebo zdokonalili všechny prostředky a pomůcky potřebné k rozvoji své civilisace: ústavy vyučovací, učené a literární společnosti, musea, divadla, výstavy, odborné časopisy i denní tisk, spolky výchovné nebo vzdělavací všeho druhu, instituce přednáškové, velká knihkupectví. Ve všech těch směrech pracovalo se v národě, jemuž Palacký († 1876) i Rieger († 1903) vydali heslo »V práci a vědění je naše spasení«, s horlivostí a zřejmým úspěchem. Česká akademie pro vědu a umění, r. 1890 založená a mecenášem Hlávkou bohatě obdařená, dovršila českou organisaci vědeckou; Národní divadlo (dobudované r. 1883) výkony svými i svou krásnou budovou náleží k předním scénám středoevropským. Odborných časopisů vědeckých i literárních, revuí a pod. mají Čechové poměrně více než jiní národové té velikosti, také český trh knihkupecký vyniká, počet knihoven po venkově je větší než jinde, počet analfabetů nejmenší; česká hudba (Smetana, Dvořák, Fibich), Sokol i sport odvažovaly se a odvažují s úspěchem soutěže světové.

České pokroky kulturní.

Prostředky jejich, a mravní základ jejich.

Česká akademie.

Bohatství kulturních pomůcek českých.

Nejbohatší obsahem talentů, myšlenek a nadějí byl tento rozvoj v letech osmdesátých a devadesátých minulého století — tenkrát docházelo plného uznání velké umění Mamesovo a Smetanovo, tenkrát stáli na vrcholu tvorby básníci Neruda, Čech, Vrchlický, tenkrát nová universita, bohatá vynikajícími silami, prohloubila neobyčejně život vědecký a kulturní vůbec, učíc přesnějším methodám myšlení a práce a uvádějíc evropské myšlenky na naši půdu (na př. jména: Gebauer, Masaryk, Goll), tenkrát i národohospodářské snahy české (jimž slibem i vzpruhou do budouna byla zdařilá Jubilejní výstava v r. 1891), počaly jeviti výsledky utěšené. Později nenáhlý ústup myšlenky státoprávní a národní, jenž souvisel s rostoucí převahou zájmů materiálních a třídních, i s nepříznivými účinky

Kulturní rozkvět Čech v letech 80tých a 90tých.

Vzestup národohospodářský. Ústup myšlenky státoprávní a národní.

začasté jednostranného kriticismu, porušil rozličně linii radostného vzestupu, naplňuje za to život společnosti zápasem nových myšlenek a problémů, jež souvisejíce zejména se sociálními a demokraticky-pokrokovými tužbami evropského západu, musily státi o řešení své i v českém prostředí. Jméno prof. Masaryka je s tímto bojem o novou orientaci spojeno mnohonásob.

Masaryk.

Slováci.

Tento patrný rozvoj nemohl neníti vlivu i na Slovensko: dával Slovákům možnost, aby v rozdílu mezi rozvojem národní osvěty v českém území a mezi násilným ubíjením jejím na Slovensku poznali hloubku své poroby a aby aspoň na tom poli, jehož nemohla zpustošiti maďarská persekuce, t. j. v literatuře, pěstili setbu kulturní a národní naděje. Poesie jejich Hurbanem-Vajanským a Hviezdoslavem (Pav. Országh) dosáhla vskutku vysokého stupně. Příkladem a podporou Čechů počala se rozvíjeti i slovenská organisace ústavů peněžních.

Rozkvět poesie jejich.

Počátky organisace hospodářské.

Stinné stránky moderní kultury.

Přes výše dotčené pokroky i přes skvělé částečně výsledky ve vědě, poesii, malířství, plastice i hudbě sílilo i mezi českými vzdělanci přesvědčení, že rychlý osvětný vývoj přítomnosti není prost jednostrannosti a nebezpečí. Věda i krásná literatura usilovaly od sklonku 19. století o to, aby překonaly úplně vlivy romantismu; realismus, naturalismus nabyl vrchu, vzdělání a zbystření rozumu stalo se úkolem hlavním. Doba strojové kultury a tovární velkovýroby sama bezděky přispívala k potlačení hodnot uměleckých a ethických, k zjednotvárnění života a osobnosti. Vůči všemu tomu prorostlo se znenáhla reakce, jež poznává, že jednostranné vychování intellektu třeba doplniti vzděláním duše a srdce, že pouhé vědění nestačí bez zušlechtění vnitřního, že krátce kultuře příští třeba opatřiti podobné základy, jaké době probuzení dala idealistická filosofie nebo láska a nadšení, jimiž ozbrojil buditele naše romantismus.

Potřeba vzdělání duše a srdce.

Z toho, co bylo vyloženo, je zároveň zřejmo, jak podstatně změnily se v době Františka Josefa **poměry národnostní** na rozdíl od dřívějška. České vědomí národní a s ním touha znamenati zas něco v Evropě, probuzeno bylo (zejména Dějinami Palackého) k plnému životu; Němci naproti tomu nechtěli bez boje vzdáti se svého nadpráví. Tak ve všech skoro oborech pracovních vyvinula se snaha o uplatnění se českého živlu v zápas s živlem německým. V okresech a obcích jazykově smíšených vedl se ovšem boj o převahu v sborech zastupitelských a v úřadech, nejvíc pak o školství menšinové. V jednom směru byli Čechové v boji tom v postavení zvlášť nevýhodném, neboť přebytek jejich sil pracovních hledal zaměstnání jednak v průmyslových okresech převahou německých v Čechách, jednak ve Vídni, kde všade nedostatek škol českých měl v zápětí nenáhlou jeho germanisaci; ale od východu se do českých sídel v Slezsku tlačili přistěhovalci polští a to i na Moravu (v okr. mor.-ostravském). K záchraně českých menšin založena byla r. 1880 Ústřední Matice školská, po vzoru německého Schulvereinu; její roční spotřeba dobrovolnými sbírkami hrazená přesahovala roku 1914 již 1½ mil. K; vedle ní vznikly později i jiné spolky ochranné. Národové organisovali se i jinak jako korporace, zejména volbou Národních rad, v nichž zastoupeny jsou především politické strany národní.

Rozvoj českého vědomí národního.

Zápas o moc s Němci.

České ztráty v německém území.

Ústřední Matice Skolská.

Národní rada.

V době poslední počali usilovati Čechové uvědoměleji než dříve nejen o osamostatnění kulturní, ale i hospodářské, a to v přesvědčení, že váha politická je důsledkem zdatnosti jak osvětné tak hmotné. Mezi Čechy byl posléze šiřitelem těchto myšlenek prof. Albín Bráf (zemř. jako ministr orby roku 1912), zeť Riegrův, hlásající, že české probuzení literární a politické třeba doplniti i probuzením hospodářským. Od založení zemské banky v Praze (1890) a od velké jubilejní výstavy pražské z r. 1891 Čechové v tom směru, v průmyslu, obchodu i peněžnictví, dosáhli patrných úspěchů, ač mnoho ještě zbývalo, aby poměr jejich počtu a moci hospodářské byl podobný jako u Němců.

Boj o osamostatnění hospodářské.

Politické boje Čechů a Němců, jež především ovládaly situaci v zemích českých a v celém Předlitavsku, vzbuzovaly v cizině nejednou dojem o vnitřním rozvratu monarchie; naproti tomu bylo zjevno, že právě závodění národů o pokrok kulturní a hospodářský stalo se z nejmocnějších vzpruh rychlého rozvoje bývalého státu našeho ve všech směrech. Proto neubývalo ani doma ani v cizině hlasů, tlumočících naději, že se podaří přece najíti základ dorozumění mezi národy a dáti říši formu, která by umožnila svobodný a klidný vývoj kmenů jejích. Ale chorobná panstvílačnost Maďarů a Němců naděje tyto rázem zmařila — a ve velké zkoušce z let 1914—1918 vynesl osud nad starou monarchií Habsburků ortel smrtelný.

Obavy a naděje o budoucnost monarchie.

VIII. VZNIK ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU.

1. Světová válka 1914—1918.

Dějiny posledních sedmi let, během nichž střídala se po staletí budovaná stavba střední a východní Evropy, a kdy mezi státy evropskými zaujala místo republika československá, překonávají svým významem a bohatstvím událostí celá století české historie. Nejsou však ještě veskrze dějinami: jsou částí přítomnosti, kterou jsme prožili a prožíváme; proto po nejedné stránce vymykají se soudu historickému, ano lze říci, že i hlubšímu poznání historickému.

Napětí mezi trojspolkem a trojdohodou.

Příčiny světové války tkvěly v rostoucím napětí mezi vůdčími mocnostmi trojspolku, Německem a Rakouskem na jedné a mocnostmi trojdohody na druhé straně. Důvody jeho byly několikeré. Veliký hospodářský rozmach Německa vyvíjel se čím dál tím zřejměji v zápas s Anglií o nadvládu v obchodu světovém, jeho rostoucí moc vojenská a rychlé přibývání obyvatelstva zakládaly větší a větší převahu jeho nad Francií (kde obava před možným útokem německým byla již mnohem silnější než myšlenka na odvetu za porážku z r. 1871), úsilné budování německého válečného loďstva a ovládnutí Turecka německým vlivem vojenským i obchodním, budily obavy ve všech státech trojdohody, panství Německa v Cařihradě pak zejména v Rusku, kde snaha o dosažení volné cesty Dardanelami stála ode dávna v popředí národních přání. Situaci zhoršila zejména okolnost, že tento politický a hospodářský rozmach vzbudil v Německu patrné

Příčiny jeho.

Německé velikášství.

mocenské velikášství, jež jevilo se nejen v theoriích o »panském« národě německém, šířených hnutím všeněmeckým, nýbrž i v občasných vyzývavých projevech císaře Viléma II. a v stálém řinčení šavlí v Berlíně, a jež velkou část národní společnosti naplnilo myšlénkou, že moc je všechno, že platí víc než právo, a že stačí úder německým mečem, aby dal německému národu panství nad světem. Vše to přispívalo rozličně k znepokojení sousedů a k utvrzení trojdohody, ač Anglie ponechávala si volnost akce do poslední chvíle a snažila se ve všech směrech o vyvarování konfliktu. Napětí

Závody v zbrojení.

způsobilo pravé závody v zbrojení na zemi i na moři v obou skupinách mocenských; trojdohoda snažila se nad to zeslabiti trojspolek prostředky

Boj diplomatický.

diplomatickými, vyhledávajíc zejména dorozumění s Italií a Rumunskem. Pokusy tyto budily obavu a rozčilení nejvíce v Rakousko-Uhersku, kde zahraniční politiku určovaly především ohledy národně politické. Maďaři, kteří v monarchii vskutku vládli, chápali spolek německorakouský jako spojenou německo-maďarskou frontu na obranu i útok proti Slovanstvu, zejména Rusku, a na utvrzení panství německého a maďarského v monarchii. Mravně bezohledné methody, jichž Maďaři v tom směru užívali proti podmaněným národnostem v státě svém, i snaha jejich poškoditi Srbsko hospodářsky, odcizovaly monarchii čím dál tím více Srbsko (a konečně i Rumunsko), a hnaly je cele do náručí Ruska. Krise anekční z r. 1908—9 (srv. výše str. 156) ukázala, jak poměry, způsobené maďarskou politikou v otázce jihoslovanské, jsou zralé k řešení válečnému.

Situace Rakousko-Uherska.

Vina Maďarů.

Situace se zostřila, když po velikém vítězství balkánských států proti Turecku r. 1912 a po porážce Bulharska Srby a Rumuny a Řeky r. 1913, stalo se Srbsko, tolik nenáviděné v Pešti a ve Vídni, vojensky nejmocnějším státem na Balkáně. Jak diplomacie rakouskouherská, jež byla ovládána maďarskými vlivy — to platilo zejména o ministru zahraničí, moravském šlechtici hr. Berchtoldovi, jenž stál cele pod vlivem důvěrníka Tiszova hr. Forgáche — tak generalita, jíž v čele stál baron Conrad, pomýšlela od té doby na válku se Srbskem, a to i na nebezpečí, že by z ní vzešla válka evropská. Hlavním důvodem válečné strany bylo, že válku třeba vyvolati dříve, než budou spolku německorakouskému odcizeni Rumuni a Italové, a dříve než trojdohoda, zejména Rusko, dokončí své zbrojení. Mnozí měli také za to, že politický rozvrat v Předlitavsku možno vyléčiti jen vítěznou válkou. Úřední Německo se však úmyslům vyvolati válku ještě vzpíralo — teprv, když byl v Sarajevě 28. června 1914 zavražděn spiklými bosenskými studenty následník trůnu František Ferdinand, dalo nejen svolení, ano pobízelo Vídeň, aby vzácné příležitosti neopominula. Důvodem bylo ne tak rozhořčení Viléma II. nad vraždou přítele a knížete, jako naléhání vojenské strany (jejíž argumenty byly podobné jako ve Vídni), hlavně pak asi obava, že by v blízké budoucnosti, za vlády nového dědice trůnu arciknížete Karla (jehož choť Zita pocházela z Bourbonů), mohlo i Rakousko vymknouti se ze spolku a že by Německo stálo potom osamoceno proti koalici celé Evropy.

Zhoršení situace r. 1912 a 1913.

Hr. Berchtold.

Conrad z Hötzendorfu.

Důvody pro válku se Srbskem.

Vraždy v Sarajevě.

Německé důvody k válce.

Počátek války. Dne 23. července podalo Rakousko Srbsku ultimátum, jehož neobyčejná příkrost naplnila svět jistotou blízké války. V něm činilo Rakousko srbskou vládu odpovědnou za všechny agitace a atentáty ve svých zemích jihoslovanských v letech posledních a žádalo řadu opatření, jimiž to, co se stalo, mělo býti slavnostně odsouzeno a pro budoucnost znemožněno. Požadavky ultimáta byly úmyslně voleny tak, aby jich Srbsko přijmouti nemohlo. Přes to, že Srbsko polekáno přistoupilo skoro na vše, co ve Vídni nařizovali, odvolalo Rakousko svého srbského vyslance, mobilisovalo (26. července) polovici své armády a dne 28. vypovědělo Srbsku válku. Úsilné námahy Anglie i Ruska (jež sic ujímalo se Srbska, ale neprotivilo

Ultimátum Srbsku.

Mobilisace rakouská.

se jeho potrestání, vzdá-li se Vídeň žádostí ohrožujících srbskou suverenitu), aby konflikt nerozšířil se ve válku evropskou, vyzněly ve Vídni i v Berlíně na prázdno. Dne 31. července užilo Německo všeobecné mobilisace ruské (kterou pravděpodobně samo lstivým způsobem vyvolalo), jako vytoužené záminky, aby strhlo na sebe vedení a přivodilo rychle válku. Dne 1. srpna vypovědělo válku Rusku, dne 3. Francii. Současně ruším nevážně opětovné staré smlouvy, které zajišťovaly neutralitu Belgie, vyzvalo belgickou vládu, aby Němcům po dobrém nebo po zlém otevřela průchod Belgií k útoku na Francii. To bylo podnětem konečně i Anglii, aby Německu vypověděla válku. Anglii následovalo brzo potom i Japonsko. Rakousko, jež 31. července nařídilo všeobecnou mobilisaci, ale jež v poslední chvíli se stavělo, jako by se s Ruskem chtělo dohodnouti, vypovědělo válku Rusku (na naléhání Berlína) teprv 5. srpna. Italie, dovolávajíc se toho, že nejde o válku obrannou, opustila spojence a prohlásila se neutrální. Tak byl rozpoután zápas, jemuž podobného rozsahem bojišť, počtem zápasníků a hrůzou zbraní bitevních nikdy nepoznaly dějiny.

Rozhodnutí Německa pro válku.

Válka evropská.

Rakousko a Italie.

Situace Čechů. Čechové byli válkou naprosto překvapeni. To bylo nevýhodou tím větší, protože nebyli na osudovou chvíli svých dějin připraveni. Program státoprávní doby staročeské byl stranami českými ve skutečnosti dávno opuštěn; hlásila se k němu opravdově jen nepočetná strana státoprávně-pokroková. Politika česká, vyčerpávajíc se v měnivé hře vídeňské parlamentní strategie, jejímž cílem byla jen obrana nebo drobné zisky hospodářské, kulturní nebo správní (t. zv. positivní politika), ztratila cele velkou linii let dřívějších; rozbití poselstva českého na strany, především na materiálních zájmech organisované, k tomu přispívalo. Za hranicemi nemohlo býti připraveno nic; Čechové věřili ovšem v sympatie francouzské, jichž pěstiti nikdy nepřestali. Také v sympatie ruské, pro jejichž oživení byl vykonal mnoho mladočeský vůdce dr. Kramář svým úsilím (z let 1908 a násl.) o politické a hospodářské dorozumění slovanských státníků a politiků i o spolupráci kulturní (t. zv. neoslavismus; slovanský sjezd v Praze 1908). Z jiných poslanců byli se starali o styky zahraniční také V. Klofáč a prof. Masaryk, který zejména přispěl k odsouzení podvodů (falešných dokumentů), jimiž rakouské vyslanectví v Srbsku (t. j. již dotčený hr. Forgách) a jiní r. 1909 a 1910 snažili se kompromitovati předáky srbskochorvatské oposice v chorvatském sněmu a zhoršiti poměr monarchie k Srbsku. Ale pro případ války nebylo s cizinou ujednání žádných.

Nepřipravenost Čechů.

Opuštění státního práva.

Positivní politika.

K. Kramář.

Neoslavismus.

Masaryk.

Čechové snad bez rozdílu byli si vědomi, že vítězství německomaďarské znamenalo by nesmírné ztížení jejich existence a zničení vší naděje na dosažení cílů národních. Myšlenka, že mají krví i statkem svým přispěti k utužení nadvlády německomaďarské nad sebou, byla jim nesnesitelnou, stejně jako povinnost zabíjeti své přátele, Rusy, Srby a Francouze. Ale s počátku zřejmá

Myšlenkový a citový stav Čechů.

beznadějnost všeho odporu, zesílená zrušením skoro všech svobod politických hned s vypuknutím války, dojem atentátu na Františka Ferdinanda (k němuž v některých kruzích slovanských hleděno bylo jako k nepříteli Maďarů s jistými nadějemi) i převládající mínění, že Německo nabude v zápasu brzo převahy, nutily je podrobiti se mlčky hrozné nutnosti; mobilisace v českých zemích vydařila se úplně. Počátek války tuto trpnou resignaci prohloubil: vítězství Němců, kteří, daleko lépe vyzbrojeni a připraveni než Dohoda, probíjeli si rychle cestu do severní Francie přes znásilněnou Belgii a odráželi s úspěchem vpády Francouzů do Alsas a Lotrinska, ohlašována byla takřka denně. Ale již 22. srpna došla zpráva o naprostém nezdaru prvého rakouského útoku na Srbsko, v týdnech následujících pak bylo zjevno, že hlavní massy armád rakouských, operujících v Polsku a Haliči proti Rusku, podléhají ruské přesile. Počátkem září ztracena byla vých. Halič s Lvovem a do konce října ovládli Rusové celou zemi až skoro ke Krakovu a průsmykům karpatským; velká pevnost Přemyšl byla již jen ostrovem moci rakouské v ruském moři.

Počátečná resignace.

Prvý nezdar rakouský v Srbsku.

Porážky v Haliči.

Prvé české naděje; počátek persekuce. Tento obrat pozdvihl česká srdce — zejména když se ukázalo, že velká vítězství jenerála Hindenburga nad Rusy ve Vých. Prusích nejsou s to, aby podlomila útočnou sílu Ruska, a když pak od polovice září bylo zjevno čím dál tím jistěji, že velký plán německého gener. štábu povaliti Francii do šesti neděl a potom vrhnouti se vší silou proti Rusům, ztroskotal úplně. Ve dnech 5.—11. září byly armády německé v bitvách na řece Marně donuceny k ústupu, což znamenalo vlastně zmar všech německých předpokladů, záchranu Francie a možnost pro ni i Anglii, aby se na další zápas náležitě vyzbrojily, znamenalo to i vyvrácení pověry o nepřemožitelnosti německé armády. O vítězství na Marně měl hlavní zásluhu mocný útok Rusů do Prus Vých.; on přiměl císaře Viléma II., aby vymohl odeslání dvou armádních sborů z Francie do Prus, čímž porážka na Marně byla teprv umožněna. V té době, na podzim a v zimě 1914—15, kdy (v prvé polovici prosince) podařilo se Srbům v nezadržitelném útoku vyhnati rázem rakouská vojska, jež vnikla hluboko do země, a osvoboditi i Bělehrad (15. pros.), kdy ruské vojsko dralo se karpatskými průsmyky na Slovensko, kdy šířeny byly u nás tajně proklamace vrchního velitele ruského, velkokníže te Nikolaje Nikolajeviče, slibující Polákům a Čechům svobodu, naplněn byl český národ namnoze nadějí na vítězné tažení Rusů Moravou k Vídni a na brzký mír, jenž bude triumfem Slovanstva a Dohody. S tím souviselo, že čeští vojáci, jednotlivci i celé oddíly, začali se chovati tu a tam na frontě passivně, dávajíce se zajímati nebo přecházejíce při vhodné příležitosti k nepříteli. Přispěla k tomu i počínající se vládní persekuce, jež řízena byla z hlavního stanu armády v Těšíně a jež velmi pošetile zahájila preventivní boj proti možné velezradě příští, stavíc tak sama široké vrstvy české v zásadní odpor proti státu. Tak již v srpnu

Vítězství Hindenburgova.

Porážka Němců na Marně (září 1914).

Porážka Rakouska v Srbsku v prosinci 1914.

České naděje v Rusy 1914—15.

Chování českých vojáků.

Počátky protičeské persekuce.

a září zastaveny některé listy české, v září zatčen V. Klofáč, neškodní opisovatelé letáků ruských byli odsuzováni k hrozným trestům, ano jednotlivci již umírali na popravišti.

Turecko s Němci.

Pád Přemyšle (22. břez. 1915).

Průlom u Gorlice (2. květ. 1915).

Ústup a ztráty Rusů.

Bulhaři s Němci.

Přemožení Srbska.

Albanie.

Italie vypovídá válku (kv. 1915).

Stav věcí na frontách.

Situace roku 1915. Naděje z podzimu a zimy 1914—15 nemohlo otřásti vystoupení Turecka po boku Němců a Maďarů (poč. listop. 1914), také proto, že přibývalo jistoty, že Italie připojí se brzo k bloku protiněmeckému. Po pádu Přemyšle (22. března 1915) zdálo se, že uvolněná obléhací armáda ruská bude konečně moci proraziti do Slezska nebo na Slovensko. Ale den 2. května obrátil všechny tyto naděje v těžký zármutek. Toho dne počal se pod velením něm. generála Mackensena pečlivě připravený průlom ruské haličské fronty u Gorlice a Tarnova. Jemu následoval nenáhlý ústup ruských armád, trpících nesmírně nedostatkem zbraní i střeliva, z Haliče a království polského. Jím byla zatlačena ruská fronta do podzimu 1915 až k čáře záliv rižský—Dvinsk—Pinsk—Luck—Strypa — hranice rumunská; Rusové jím ztratili bezmála 1 milion zajatých a bezpočet děl a pevností. V téže době podařilo se Němcům, vedeným opět Mackensenem a dosáhnuvším (od října 1915) pomoci u Bulharů (v létě 1915 učinilo Rakousko s Bulharskem spolek na rozdělení Srbska), ve spojení s Rakušany zdrtiti velkou přemocí zoufale-hrdinný odpor Srbů. Zbytky Srbů unikaly (od konce listop. 1915) za nevylíčitelných strádání Albanií k Adrii. Francouzská pomoc ze Soluna pod Sarrailem přišla pozdě. Celé Srbsko octlo se v moci Němců a Bulharů, do pol. ledna 1916 byla obsazena Rakušany i Černá Hora, brzo potom i většina Albanie. Italské vypovědění války Rakousku (23. května 1915) upoutalo sic největší díl rakouské armády na nové bojiště horské na Soči a na hranici jihotyrolské, ale čtyři velké bitvy na Soči z roku 1915 přes těžké ztráty Italům žádného úspěchu nepřinesly. V Mesopotamii pak utrpěla i Anglie od Turků citelnou porážku. Boj na frontě hlavní, belgicko-francouzské, jež ustrnula v hrozně opevněnou linii pevnostní, sahající od moře Severního až k hranicím švýcarským a obsazenou 4—5 miliony bojovníků, přes nadlidské úsilí obou stran a statisícové ztráty rozhodnutí nepřinášel.

Většina Čechů pro Dohodu.

Zatčení Kramářovo a Rašína.

Zatčení Kramářovo. V Čechách, kde většina národa byla srdcem svým již rozhodně na straně Dohody a kde s potěšením přijímány zprávy, že na frontě protiruské i v Srbsku přecházejí menší oddíly ano i celé prapory k nepříteli, působila vítězství ústředních mocí rostoucí sklíčenost. Vojenské velení rakouské, chtějíc spolehlivost českých pluků si zajistiti, připadlo na prostředek nejnevhodnější: nespokojilo se dosavadní persekucí tisku a náhodných velezrádců, ale dalo na jaře 1915 zatknouti několik předních osobností českých, v tom zejména Dr. Kramáře a dr. Rašína, a postaviti je na základě indicií zhola nedostatečných jako velezrádce před soud vojenský (výminečný stav, s počátkem války vyhlášený, tento čin umožnil). Nebylo vskutku prostředku vhodnějšího, aby o vážnosti české otázky byla poučena trojdohodová cizina a aby český lid byl niterně utvrzen ve svém smýšlení protirakouském. K tomu přispělo i chování Němců rakouských, kteří počali vystupovati s politickými požadavky, jež nechtěly nic menšího, než aby oktrojován byl nový řád s nadvládou německého živlu a německého jazyka ve státě. Parlament sic nezasedal — Cislajtánie byla jediným státem v Evropě, jehož obyvatelstvo v nejosudnější chvíli svých dějin bylo zbaveno sněmovního zastoupení — ale to právě utvrzovalo svrchovanou moc armádního velení a srozuměných s ním Němců a Maďarů.

Pošetilost činu.

Německé požadavky.

Zavření parlamentu.

Význam Marny.

Blokáda Německa.

Úspěchy Ruska na jaře 1916.

Záchrana Italie.

Boj o Verdun (únor—červenec 1916).

Rumunsko s Dohodou (srpen 1916).

Porážka Rumunska.

Německá nabídka míru (prosinec 1916).

Severoamerická Unie.

Stav z r. 1916. Pro ty, kdož sledovali situaci kriticky, bylo jasno, že ústřední mocnosti po nezdaru na Marně, přes to, že skoro všude stála vojska jejich hluboko v zemích Dohody, války již vyhráti nemohou. Neboť Anglie panovala mořím, jež vyčistila všude od německých lodí obchodních i válečných, a blokáda Německa počala již jeviti se v obtížích zásobování i průmyslové výroby; rozhodnutí Anglie o všeobecnou branou povinnost (květ. 1916) prozrazovalo, že Anglie vrhne do boje všechnu svou energii mravní i hospodářskou, že válka potrvá dlouho a pravděpodobně vysílí ústřední mocnosti, jež ležely jakoby v obležené pevnosti. Také Rusko se v r. 1916 vzpamatovalo; poč. června Brusilov rozbíjí rakouskou frontu v široké čáře u Lucku a zajímá celou malou armádu. Průlom u Lucku donutil Conrada, aby zastavil svou rozsáhle připravenou ofensivu z Tyrol do severo-italské nížiny (jež hrozila státi se Italii vskutku katastrofou) a aby poslal vše, čeho bylo lze postrádati, na ruské bojiště. Tak Rusko, jako bylo r. 1914 zachránilo Francii, zachránilo nyní Italii. Na západě úsilný pokus Němců o dobytí Verdunu (od února až do července 1916) končí se nezdarem, na Soči dostává se Italům konečně malého úspěchu dobytím Gorice a na východě, povzbuzeno pokroky Rusů (kteří zmocnili se znovu Černovic a vnikli hluboko do jihových. Haliče), vstupuje konečně do boje proti Vídni i Rumunsko (27. srpna 1916).

V té době oživly zase české naděje: Rumuni vpadli do Sedmihrad a brzo stanuli na hranici uherské. Ale spojení Němci a Bulhaři vkrátce postavili proti nim armády na Dolním Dunaji (Mackensen) a v Sedmihradech samých, 6. pros. dobyli Bukurešti, po měsíci stanuli na hranicích Multanska. Tak rok 1916 skončil pro dohodu přece okázalým nezdarem. Prognosa o vývoji příštím, setrvávala-li při mínění, že Němci války nevyhrají, mohla dodati zároveň, že budou stěží poraženi a že výsledkem bude nejspíše mír kompromisní. Ale rozhodné odmítnutí německé nabídky o jednání mírové ze dne 12. pros. 1916 od států Dohody prozrazovalo přece, že naděje těchto jsou daleko silnější. Přispělo k tomu asi i přesvědčení, že v dohledné době připojí se k nim i Spojené státy americké, kde veřejné mínění i president Wilson čím dál tím určitěji plnili se myšlénkou, že je mravní povinností země přispěti k ukončení války a založení trvalého mírového spolku

Nota Dohody Wilsonovi z 9. led. 1917.

mezi národy. Na přímou výzvu Wilsonovu v tom duchu pojatou a žádající, aby státy Dohody stanovily otevřeně své cíle válečné, odpověděla Dohoda 9. ledna 1917. Dohoda stavíc se na povznesené mravní stanovisko Wilsonovo, jež i nejmenšímu národu chtělo zabezpečiti ochranu proti násilí, pojala do výčtu svých podmínek mírových i větu: o s v o b o z e n í Vlachů, Jihoslovanů, Rumunů, Č e c h ů a S l o v á k ů z c i z í n a d v l á d y. Toto osvoboditelské posvěcení programu dohodového jevilo se čím dál tím více zbraní veliké mravní účinnosti; brutalita německomaďarského útoku a panstvíchtivé choutky jeho kladly k němu ovšem základy od počátku.

»Osvobození Čechoslováků«.

Odboj zahraniční Čechie. Prohlášení, že Dohoda žádá i osvobození Čechů a Slováků, nebylo, jak přirozeno, mocnostmi jejími chápáno jako nezměnitelná podmínka míru, ale prozrazovalo přece, že z a h r a n i č n í p r o p a g a n d a č e s k á nese již ovoce. Ta počala se hned po vypuknutí války, beze všeho podnětu nebo styku se zemí mateřskou, a to především v R u s k u, kde bylo poměrně nejvíce Čechů, a pak ve F r a n c i i. Čechové ve Francii, počtem skrovní, jali se hned stavěti dobrovolce pro franc. armádu; ti byli zařazováni do c i z i n e c k é l e g i e a již na jaře 1915 osvědčili se na frontě. Daleko větší význam měla však propaganda, zahájená profesorem **Arnoštem Denisem** (v jehož životním díle o českých dějinách vyvrcholily zájem a láska Francie k českému národu); Denise třeba označiti jako prvého bojovníka za český program osvoboditelský. Denis v díle »Válka«, vydaném na jaře 1915 a v přečetných vydáních ve světě rozšířeném formuloval prvý rozhodně a podrobně myšlénku, kterou většina politického světa dohodového měla za nemožnou nebo povážlivou, t. j. myšlénku úplného rozkotání Rakouska a založení samostatného státu československého. Denis, podporován pařížskými Čechy, zahájil i jinak boj o propagandu její, zejm. založením revue L a n a t i o n t c h è q u e (od května 1915). V R u s k u počali Čechové, v hojnějším počtu zejména na jihu usedlí, již v srpnu 1914 na schůzích v Kyjevě i Petrohradě pracovati pro zřízení zvl. vojenského oddílu českého v ruské armádě (t. zv. »Č e s k é D r u ž i n y«, jejíž prvý pluk poslán v říjnu na frontu) a organisaci S v a z u č e s k ý c h s p o l k ů v R u s k u, jenž si vytkl za úkol starati se o úlevy nebo osvobození českých zajatců v Rusku (jejich počet během války přiblížil se číslu 200.000), brzo pak i úkol postaviti z českých zajatců, dobrovolně se hlásících, zvláštní český armádní sbor jako část samostatného spojeneckého vojska českého. Ve všem tom velkém úsilí připadl Čechům kyjevským s dr. V. V o n d r á k e m v čele a v Petrohradě mladému historiku J. K l e c a n d o v i († 1918) velký podíl zásluhy. Politické plány Čechů ruských (jako francouzských) směřovaly k utvoření samostatného československého k r á l o v s t v í, jež by bylo v užším nebo volnějším svazku s Ruskem. Rusko ze všech států Dohody vycházelo českým touhám nejvíc vstříc: c a r opětovně přijímal vůdce Čechů a zavazoval se jim sliby, podobné sliby obsahovaly manifesty vrchního velitele ruských vojsk Nikolaje Nikolajeviče. Rusko však přece rozpakovalo se dáti

Česká propaganda za hranicemi.

Čechové ve Francii; čeští dobrovolníci.

Arnošt Denis.

Úsilí Čechů v Rusku.

Česká Družina.

Čechové kyjevští.

Plány na české království.

Rusko a Čechové.

svolení k utvoření většího bitevního sboru z českých zajatců: vidělo v tom něco s mezinárodního stanoviska povážlivého a rostoucí spory mezi jednotlivými politickými středisky českými na Rusi tuto zdrželivost utvrzovaly. České družiny používáno bylo nejvíc, a to s velkým úspěchem, k službám výzvědným. Sokolský duch a Sokolové tvořili takřka páteř její.

Úsilí o české vojsko v Rusku.

Masaryk a spolupracovníci jeho. Dne 14. listopadu 1915 vyšlo v Paříži provolání »českého komitétu zahraničního«, podepsané na prvém místě poslanci českými T. G. M a s a r y k e m a J o s. D ü r i c h e m, dále předáky českého živlu ve státech Dohody i Čechy a Slováky a m e r i c k ý m i, jež bylo prvým oficiálním projevem všech Čechů zahraničních pro samostatný československý stát, pro Dohodu a proti Rakousku. Tu začíná se otevřeně organisační práce Masarykova. Masaryk odejel na podzim 1914 opětovně do neutrální ciziny, především k tomu konci, aby se informoval o situaci a navázal prvé styky s přáteli v zemích Dohody. Chtěl se ještě vrátit do Čech, nepovažoval také situaci za takovou, aby beze škody pro české zájmy postavil se v čelo odboje; zprávy z Čech o rostoucí persekuci protičeské i o nebezpečí návratu jej však již na jaře 1915 utvrdily v úmyslu jednati. Jako kritický muž nepočítal slepě s jistotou úspěchu, ale věřil, že i v případě nepříznivém, t. j. dojde-li k míru kompromisnímu, bude vystoupení Čechů za hranicemi s to, aby zajistilo Čechům podporu Dohody a s ní zlepšení jejich postavení v Rakousku. Jsa z Čechů působících politicky a vědecky v cizině mužem nejznámějším, znaje dobře cizinu a zejména výborně svět a jazyk anglosaský (ale i ruský), byl zvlášť způsobilým k veliké úloze, jíž se podjal. Poslanec strany agrární J o s. D ü r i c h připojil se k němu v r. 1915 s vědomím a podporou předních českých poslanců, zejména A. Švehly a dr. Kramáře. Jeho působištěm mělo býti R u s k o, kamž se Dürich v červnu 1916 odebral. V Praze skupina vlastenců (jíž se později dostalo názvu »M a f f i e« a v níž přední osobou stal se dr. Š á m a l) udržovala tajně styk s Masarykem a pracovala pro plány jeho doma. Vedení akce zahraniční ustálilo se tak, že Masaryk stal se předsedou N á r o d n í r a d y č e s k é, Dürich místopředsedou a dr. B e n e š generálním sekretářem. Masaryk zvolil za své působiště Londýn, Beneš Paříž. Beneš byl mladým docentem sociologie na pražské universitě; z Čech prchl (v září 1915) do Francie, kde osvědčil se mužem neobyčejné výkonnosti pracovní a vynalézavé iniativnosti. Poměry francouzské znal velmi dobře (byl dosáhl doktorátu práv v Dijonu); na něm odtud spočívala hlavní tíha práce a starosti o zahraniční propagandu. Brzo vystřídal Denise ve vedení »La nation tchèque«. Spolupracovníkem, který měl veliké společenské styky v Paříži, zvláštní osobní kouzlo i zcela mimořádnou energii a odvahu, stal se mu záhy mladý slovenský hvězdář, sloužící jako důstojník ve francouzské armádě, Milan Š t e f á n i k. V Anglii nalezl Masaryk od počátku (říj. 1914) pomoci v mladém učenci a politiku S e t o n u - W a t s o n o v i, který byl v osmiletém podrobném studiu poznal dokonale vnitřní poměry v Rakousku a zejména v Uhrách, a pracemi

Český projev z 14. list. 1915.

T. G. Masaryk.

J. Dürich.

Národní rada česká za hranicemi. Dr. Ed. Beneš.

Dr. Milan Štefánik.

Seton-Watson.

svými o nich stal se dávno předním žalobcem maďarské násilné politiky před tribunálem světovým. List jím r. 1916 založený »Nová Evropa« bojoval pro rozbití Rakouska i Turecka, pro osvobození všech ujařmených národů a pro nový světový řád práva, pokoje a demokracie, nad nímž by bděl Svaz národů. V tom ve všem byl nejvíce blízek myšlénkám Masarykovým; Masaryk sešel se s ním již v říjnu 1914 v Rotterdamu a vyložil mu své plány o příštím státu československém. Ale státy Dohody byly ještě daleko toho, aby si program tento osvojily; Francii i Anglii, jak se brzo ukázalo, bylo zachování Rakouska, třebas značně zmenšeného, a zabezpečení rozsáhlé autonomie Čechům v něm, stále programem přijatelnějším než úplné rozbití Rakouska. Přes to byl souhlas francouzské vlády, aby do noty Wilsonovi z 9. ledna 1917 pojato bylo i osvobození Čechoslováků, nemalým úspěchem české Národní rady za hranicemi. Přijetí Masarykovo chefem vlády francouzské Briandem byl sprostředkoval Štefánik již v únoru 1916.

Poměr Dohody k přáním Čechů.

Úspěch z 9. ledna 1917.

Situace v Rakousku. Persekuce Čechů. František Josef nedočkal se již chvíle, v níž osvobození československého národa vyhlášeno bylo jako kus válečného programu pěti velmocí. Ale zažil ještě příznačný projev rostoucího rozčilení vnitropolitického: zavraždění minist. předsedy hr. Stürgkha soc. demokratickým učencem a publicistou dr. Adlerem (říj. 1916). Tíha války dopadala zajisté strašným tlakem na obyvatelstvo: branná povinnost byla svémocně rozšířena od 18 do 50 let, ztráty mrtvých, raněných a zajatých byly čím dál tím hroznější, nouze o potraviny a drahota vzrůstaly — život milionů, vyjímaje čím dál tím větší počet válečných spekulantů a zbohatlíků, naplňoval se nebývalým strádáním a bolestí. V zemích českých zvyšovala utrpení protičeská persekuce: vojenské soudy stávaly se pověstnými svými krutými rozsudky, jež začasté právu bily v tvář; v červnu 1916 byli odsouzeni k smrti dr. Kramář a dr. Rašín se soudruhy, nemalý počet jiných poslanců a publicistů seděl ve vězení, tisk byl uhněten nanejvýš (zastaveno bylo trvale nebo na čas na 100 českých listů; censura a vnucené policejní články pečovaly o dobrého ducha zbylých), Sokol a vše, co mělo program slovanský nebo pokrokový nebo státoprávní, bylo pronásledováno, třebas to byly spisy dávno vydané a uznané, podobně čištěny školské učebnice a knihovny, panství úřední němčiny zesilováno. Proti státoprávním tradicím české politiky odvážili se ve Vídni na nátlak Tiszův i toho, že ústavou zaručený název státu předlitavského (»království a země v říšské radě zastoupené«) změněn byl pouhým císař. nařízením (při úpravě společného znaku v říjnu 1915) na »země rakouské«: česká koruna i důstojnost »král. prince českého« zmizely ze znaku i z titulatury. Nejnebezpečnější pro Čechy byly přípravy k uskutečnění starého německonacionálního plánu protislovanského násilí, t. j. k osamostatnění Haliče v Předlitavsku, jež mělo Čechy ve vídeňské sněmovně vydati cele na milost Němců. Německo a Rakousko zavázaly se v listop. 1916 obnoviti samostatnost Polska

Zavraždění hr. Stürgkha (říj. 1916).

Tíha války v Rakousku.

Persekuce Čechů.

Nové pojmenování Předlitavska.

Přípravy k zvl. postavení Haliče.

na Rusích dobytého; v souvislosti s tím připravováno zmíněné zvláštní postavení Haliče. Čechy byly naplněny maďarskými posádkami; české pluky naopak dány do posádek uherských, aby unikly velezrádou nasycenému českému prostředí.

Maďarské vojsko v Čechách.

Smrt Františka Josefa. Císař Karel. Za takového stavu věcí zemřel 21. listop. 1916, ve věku 86 let, císař František Josef, uprostřed jásotu Němců a Maďarů nad shroucením Rumunska. Jeho mladistvý nástupce, císař Karel, byl dobře zpraven o nebezpečí, jež hrozí monarchii i o příčinách jeho, měl také vůli přivodit nápravu, ale nemaje dost schopností ani povahy ani cílevědomé opory způsobilých rádců, přestal na polovičních opatřeních, jež nepomohla, nýbrž spíš zvýšila zmatek a nejistotu. Karel učinil konec absolutismu hlavního stanu, zbaviv se Conrada (březen 1917), vymanil se i ze spoluvlády uherského ministrpresidenta Št. Tiszy, propustiv jej (Tisza se vzpíral houževnatě přání císařovu o rozšíření volebního práva do sněmu uherského), byl odhodlán otevříti zase parlament národům a dáti amnestii českým i jiným velezrádcům, byl odhodlán konečně postarati se o brzké uzavření míru, a to po případě, nebude-li Německo ochotno sleviti se svých cílů, i míru separátního. K tomu konci zvolil si za ministra zahraničního hr. Otokara Černína, původem Čecha, jenž se byl přihlásil k Němcům.

Frant. Josef († 21. list. 1916). Karel I. (1916—1918). Jeho boj se starým režimem.

Hr. Otakar Černín.

Vstup Ameriky do války. Ruská revoluce. Polovičatost politiky císaře Karla jevila se i v tom, že přistoupil k německému návrhu vyhlásiti válku ponorkovou (led. 1917), jíž Němci doufali v několika málo měsících zničiti obchodní loďstvo anglické do té míry, aby Anglie byla nucena prositi o mír. Vskutku zničili veliké množství lodí, ale potápějíce i lodi neutrální nebo velké osobní parníky (na př. potopení »Lusitanie« na jaře 1915) a i lodi nemocniční, pobouřili teprv mravní svědomí světa a dosáhli, že severoamerická Unie vypověděla konečně (2. dub. 1917) válku Německu. Této veliké, původně nečekané pomoci (jejíž účinek na frontě západní mohl se objeviti ovšem teprv po roce), dostalo se Dohodě jako zázrakem ve chvíli, kdy na východě ztrácela pomoc ruskou. V Petrohradě vypukla 11. března 1917 revoluce, car byl donucen k abdikaci, Rusko de facto stalo se republikou. Ačkoli nová vláda slibovala vésti boj proti Němcům se zvýšeným úsilím a ač armáda byla na jarní ofensivu připravena lépe než kdykoli dříve, bylo znalci ruských poměrů jasno, že ruská svoboda skončí katastrofou. Prvá vláda, v níž hlavní osobou byl ministr zahraničí prof. Miljukov (hlásící se ještě k programu rozbití Rakouska a osamostatnění Čech), udržela se jen dva měsíce; radikálně socialistické rady dělníků a vojáků, řízené čím dál tím zřejměji živly neruskými a germanofilskými, jež měly rozhodující slovo, počaly pracovat k rozvratu fronty a opuštění národní a slovanské politiky. Naproti tomu měla ruská revoluce ten příznivý účinek, že osvobozovací program Wilsonův, založený na myšlence sebeurčení národů a vítězství demokracie proti autokracii, mohly si plněji osvojiti, zbaveny jsouce ohledů na

Vyhlášení války ponorkové.

Spoj. Státy vypovídají válku (2. dub. 1917).

Ruská revoluce (11. břez. 1917).

Miljukov.

Poněmčení revoluce.

Příznivé účinky ruské revoluce.

carské Rusko, i mocnosti Dohody (boj proti Němcům stával se tak bojem za lidská práva), a že odvaha k odboji proti militaristickému násilí a dobývačné válce byla utvrzena i v dělnických a národních vrstvách ústředních mocností. V Rakousku zejména vzdala se vláda pod dojmem ruských událostí myšlenky oktroje protičeského (t. zv. »předpokladů«); boj císaře Karla proti dosavadnímu režimu byl jimi posílen; hr. Černín jal se mluviti o potřebě míru bez anexí a náhrad.

Účinky její v Rakousku.

Revoluč. vlády a české žádosti.

Český odboj v Rusku a revoluce. Zborov. K dávnému úsilí Čechů ruských postavit z českých zajatců velký sbor bitevní, chovala se revoluční vláda Miljukovova a potom Kerenského neméně upjatě než dříve vlády carské.

Svolení k »náboru«.

Svolení k velkému »náboru« zajatců, několik dní před vypuknutím revoluce ministerstvem dané, ale ještě nevyhlášené (plod to úsilné práce Svazu a posl. Dürricha), bylo revoluční vládou přes všechny prosby zadrženo. Na svolení to čekalo již ode dávna na 25.000 přihlášených českých dobrovolců v zajateckých táborech. Carská vláda ruská byla se vzpírala povolení českého vojska také z toho důvodu, že v čele Národní rady české za hranicemi, jež o určení vojska měla rozhodovati, stál prof. Masaryk. Ruská vláda byla zpravena o proticarském smýšlení Masarykově (jenž marně se snažil, aby nedůvěru její rozptýlil; prvý díl jeho knihy »Rusko a Evropa«, vyšlý před válkou, byl v Rusku zakázán); proto chtěla, aby o českém vojsku na Rusi rozhodovala česká rada pod Dürichem, na Masarykovi nezávislá. Pod tou podmínkou v postavení vojska svolila. Okolnost, že Dürich přistoupil o své újmě na toto řešení, a vzájemná nedůvěra svářících se českých stran v Rusku (v politických emigracích za situací podobných bývají náruživé spory pravidlem), také nedostatek náležité informace na obou stranách, vedly k nedorozumění a roztržce; Štefánik, tenkráte na Rusi dlející, vyhlásil vyloučení Dürricha z Národní rady (únor 1917). Hrozila proto roztržka i mezi českým vojskem. Teprv ruská revoluce změnila situaci; stanovisko Národní rady pařížské, netající se nedůvěrou k carské vládě, mohlo se uplatniti nyní plně; sjezd Svazu českých spolků na Rusi (poč. kv. 1917) podřídil se Národní radě pařížské a ustavil její ruskou odbočku, jakožto vedoucí orgán české akce v Rusku. Dürichovi bylo ustoupiti v ústraní a dožíti se nejedné křivdy, omluvitelné rozčilením doby a situace. Když v pol. května přijel do Petrohradu Masaryk, skláněla se celá česká Rus před jeho autoritou; žádoucí jednota byla obnovena.

Spory mezi Čechy na Rusi.

Masaryk a carská vláda.

Hrozící roztržka pro Dürricha.

Sjezd kyjevský.

Příjezd Masarykův.

Brzo potom dostalo se opětovaným snahám o postavení české armády v Rusku neobyčejného vzpružení skvělým úspěchem České družiny u Zborova (záp. od Tarnopolu, 2. července 1917). U Zborova bylo poprvé užito Družiny, jež vzrostla zatím na brigádu o třech slabých plucích, k větší operaci bitevní; k překvapení ruského velení prorazila brigáda v nezadržitelném útoku za několik hodin silně opevněné linie rakouské, získala mnoho zajatých (víc než sama mužstva čítala) a byla by položila základ k úspěšnému tažení Brusilova ke Lvovu, kdyby rostoucí mravní rozklad ruských pluků nebyl zavinil v zápětí nové ústupy a nové porážky. Ale úspěch Čechů poprvé letěl světem (nebyl zatajen ani vládní zpravodajskou ústřednou rakouskou)

Úspěch u Zborova (2. července 1917).

Porážka Rusů a vítězství Čechů.

a byl prvým velkým mravním vítězstvím i povzbuzením akce zahraniční. »Nábor« zajatců byl konečně povolen.

Program českého státu a čeští poslanci. Po nastoupení císaře Karla, zejména za ministerského předsedy J. Clam-Martinice, persekuce počala ustupovati v některém směru methodám lidštějším; známkou obratu bylo i dovolení, aby obhajovací řeči dra. Adlera, vraha Stürgkhova, jež byly jedinou obžalobou dosavadního režimu a výchovou k odvaze proti němu, byly v novinách otiskovány (kv. 1917). Obrat počal se jeviti i v českém prostředí, na něž dosud nejvíce měla namířeno persekuce. Inteligence česká počala zejména usilovati o to, aby poslanci čeští (kteří v druhé pol. ledna podali hr. Černínovi protest proti prohlášení Dohody o osvobození Čechoslováků, o právech českých se slovem nezmiňujíce), nezklamali nadějí národa ve chvíli, kdy otevřena bude znovu říšská rada. Inteligence česká si přála, aby poslanci vystoupili tam s programem českého státu. V tom směru stal se proslulým zejména projev českých spisovatelů z května 1917; nebyl jistě beze všeho vlivu na prohlášení českých poslanců v den zahájení rady říšské (30. kv. 1917), žádající přetvoření mocnářství habsburského ve spolkový stát rovnoprávných národních států. Prohlášení, jež žádalo pro český stát i Slovensko, vycházelo především od práva přirozeného, ale spojilo je s odkazem na nezadatelná práva historická. Důležité bylo, že projev byl podepsán všemi poslanci českými. Čeští sociální demokraté vstoupili totiž také do jednotného Svazu poslaneckého, jenž utvořil se v březnu; v červnu 1917 vyložili zástupci jejich (Habrman, Němec a Šmeral) na mírových poradách socialistických ve Štokholmě (jež souvisely s plánem hr. Černína získati Rusko míru zvláštnímu), že právo národního sebeurčení vede nutně k požadavku suverenního státu československého ve federaci podunajské. Brzo potom (2. července) amnestie, vydaná císařem Karlem, dala největší části politických odsouzenců svobodu, v tom i českým poslancům s drem Kramářem v čele; amnestovaným nedostalo se však již místa v parlamentu. Projevy tisku i naděje společnosti stávaly se smělejšími a určitějšími; zpráva o zborovském úspěchu České Družiny přispěla k tomu měrou nemalou.

Ministerstvo Martinicovo (do konce dubna 1917).

Proces Adlerův.

Přípravy české pro říšskou radu.

Projev spisovatelů.

České prohlášení ve sněmovně (30. kv.).

Žádost o Slovensko.

Čeští soc. demokraté v národním šiku.

Projev štokholmský.

Amnestie.

Úsilí Rakouska o mír. Katastrofa v Rusku a v Italii. Císař Karel nevěřil v šťastný konec války; obával se také, aby se neopakovalo v Rakousku (obtíže zásobovací byly tu pro bezohledné sobectví Maďarů, kteří se obohacovali z bídy Předlitavska, čím dále tím trapnější), co se stalo v Rusku. Proto snažil se zachrániti se mírem. Hr. Černín chtěl míru získati jednak Rusko (s pomocí socialistů), jednak Německo, nabízeje tomuto, vzdá-li se Alsas a Lotrinska ve prospěch Francie, náhradou celé Polsko i s Haličí. Když Německo odmítlo, nabídl Karel prostřednictvím švakra svého prince Sixta z Bourbonu, sloužícího v belgické armádě, Dohodě tajně mír separátní (v květnu 1917). Ale i tu setkal se s nezdarem: Anglie i Francie sice návrhu

Úsilí císařovo a Černínovo o mír.

Nabídka Haliče Německu.

Princ Sixtus a jednání o separátní mír.

Odpor Italie.

přály, ale bránila se mu houževnatě Italie, která nechtěla se vzdáti ničeho z toho, co jí bylo slíbeno Dohodou před vstupem do války (zejména Terstu) a která počala cílevědomě usilovat o rozbití Rakouska. Jiné návrhy mírové, učiněné Německu, na př. papežův z léta 1917, narážely stále na nepřekonatelný odpor nejmocnějšího tou dobou muže v Německu, chefa generál. štábu Ludendorfa. V září 1917 Ludendorf bránil se míru i proto, že dostalo se mu pevné naděje, že se Němcům podaří způsobiti svými penězi a agenty v Rusku nový převrat, který jim dá osud Ruska do rukou. K tomu došlo 7. listopadu, kdy se Petrohradu a znenáhla celé říše zmocnili radikální socialisté, t. zv. bolševici, s fanatiky Leninem (Uljanovem) a Trockým (Bronsteinem) v čele. Rozehnali dumu, prohlásili v nové »republice sovětů« diktaturu proletariátu s postátněním veškeré produkce; vycházejíce od hesel, chtějících spáse společnosti, potlačili vskutku občanské i mravní svobody a zahájili dílo nevídané zkázy, potřísněné mnohonásobnou vraždou a loupeží. S novými pány, jež dali Rusku, uzavřeli pak Němci a spojenci jejich 3. března 1918 v Brestu Litevském mír, jímž Rusko bolševické vzdalo se nejen ruského Polska a Litvy a Pobaltí, ale i Ukrajiny a části Kavkazu, a jímž se zavázalo k úplné demobilisaci a vrácení všech zajatců. K podobně ponižujícímu míru se odhodlalo brzo na to Rumunsko, stávajíc se odtud vlastně kolonií rakouskoněmeckou. Triumf německorakouský na východě byl provázen i vítězstvím Rakouska nad Italií; s pomocí Němců podařilo se tu 24. října 1917 u Tolmina a Fliče (Bovce) proraziti italskou frontu, ohroziti armády italské ze zadu a v kombinovaném útoku donutiti je za ohromných ztrát na lidech (300.000 zajatých) a materiálu, ustoupiti na řeku Piavu. Vítězství v Rusku i v Italii učinilo konec obavám Vídně a naplnilo svět německorakouský důvěrou, jež již počala mizeti. Na české naděje padl stín obavy.

Ludendorf bolševisuje. Rusko.

Bolševici.

Mír v Brestu Litevském (bř. 1918).

Mír s Rumunskem.

Porážka Italů (konec října a poč. list. 1917).

Nová důvěra v něm. světě.

Důvěra Dohody ve vítězství. Katastrofy ruská a italská nedovedly otřásti naději Dohody. Hrozný zápas na frontě západní sic rozhodného úspěchu stále nepřinášel. Ale v Turecku nabývala Anglie převahy, dobyvši Bagdadu a Jerusaléma, Řecko připojilo se k Dohodě a posílilo tak posici armády Sarrailovy u Soluna. Počátky vzpour v armádě francouzské a klíčící nedůvěru země potlačil energicky nový předseda (od list. 1917) vlády francouzského Clemenceau; v tom směru působil povzbudivě i nenáhlý příliv amerického vojska. Také technicky počala vojska francouzská a anglická nabývati znenáhla převahy, v čemž i ohromně vyrostlý zbrojní průmysl americký byl jim pomocen. Prostředky, vynalezené proti německým ponorkám, zmenšily ztráty lodí, proti otravným plynům pracovalo se plyny ještě účinnějšími, zájezdy Zeppelinů nad Londýn a Paříž a střelba na Paříž dalekonosným dělem německým jevily se čím dál tím více jen hrůzami, jež vojensky nemají významu. Hlavní bylo, že výživa obyvatelstva v obléhaných mocnostech ústředních, přes pomoc, jíž nabylo Německo po brestskolitevském míru v Rumunsku a Ukrajině, byla vždy nedostatečnější, drahota že rostla a strany socialistické, povzbuzené ruským převratem, nestavěly se již tou měrou k disposici válečným cílům Berlína a Vídně jako v prvních letech války. Pomoc Ameriky musila pak brzo dáti Dohodě na záp. frontě převahu; také Wilsonovo odhodlání k nelítostné válce až do konce, k válce, jež by radikálně proměnila starou Evropu

Úspěchy Dohody v Turecku a na Balkáně.

Clemenceau.

Technické prostředky boje.

Podvýživa obyvatel v Něm. a Rakousku.

Odhodlání Wilsonovo.

a dala vítězství utištěnému právu, pomáhalo v nivec obraceti mírové pokusy ústředních mocností.

Česká armáda v Rusku. Po povolení dávno připravovaného »náboru« a po úspěchu zborovském vzrostla (na podzim 1917) česká brigáda v jižním Rusku na celý armádní sbor s dvěma pěšími divisemi, záložní brigádou a 2 brigádami dělostřelectva. Sbor tvořil sice část armády ruské (vyšší důstojníci byli Rusové), ale o politickém určení jeho rozhodovala odbočka České národní rady v Rusku. Zhoršené poměry vyživovací v zajateckých táborech umožnily vzrůst jeho, ale rozpad ruské armády, převrat bolševický, příměří a pak mír brestskolitevský učinily jeho praktický význam velmi pochybným. Proto ujednáno, že sbor bude dopraven přes Vladivostok do Francie; s úmyslem, poslati díl českoruských dobrovolců do Francie, přibyl do Ruska již Dürich a jednal o něm dále Masaryk; v duchu těch plánů prohlášeno bylo české vojsko v Rusku poč. 1918 za autonomní část armády francouzské. Myšlénka, užíti ukázněného vojska českého, jež jeho věřící nacionalismus uchránil skoro úplně vlivu ruského rozkladu, na půdě ruské a sice proti bolševikům, ozvala se rozličně v ruském prostředí, zejména vojenském (u mužů jako Kornilov, kteří chtěli Rusko zachrániti; s Kornilovem bojoval i oddíl českých dobrovolců); Dohoda pak si přála, aby českých vojsk bylo užito k obraně Rumunska. Po boku Rumunů proti Bulharům v Dobrudži bojovala již v září 1916 divise ze srbských zajatců v Rusku postavená, v níž bylo hojně i českých zajatců-dobrovolníků. Ale obava, že by největší dosud česká jednotka bitevní byla ztrávena v ruských bojích vnitřních, jejichž vývoj byl nevypočitatelný, i podmínka, za níž byl český sbor povolen (že totiž možno ho užíti jen proti nepříteli vnějšímu), rozhodly o Masarykově politice naprosté neutrality a o setrvání v plánu přepravy do Francie. Za nejisté situace v Ukrajině, kde nová ukrajinská vláda octla se v boji s bolševickým Ruskem a konečně otevřela zemi okupaci německé, nezbylo českému vojsku (od poč. břez. r. 1918) než rychle ustoupiti přes Kyjev k východu, nikoliv bez bojů zadních oddílů s Němci, zejména u Bachmače (v 1. pol. břez.) To byl počátek podivuhodného podniknutí českých vojsk, přepraviti se kolem celého světa a přenésti boj z nejvýchodnější fronty německé na slibnější německou frontu západní. Masaryk odejel současně z Moskvy (poč. března) přes Vladivostok do Ameriky.

Český armádní sbor v Rusku.

Rozklad ruské armády.

Plán dopravy čes. vojska do Francie.

Boj o užití českého vojska.

Čechové v Dobrudži.

Masarykova politika neutrality.

Ústup Čechů z Ukrajiny.

Bachmač (březen 1918).

Plán přepravy kolem světa.

Zřízení českých vojsk ve Francii a Italii. Po zřízení armády česko-ruské pracovali Štefánik, Beneš a Masaryk o to, aby podobné samostatné sbory pod českým praporem byly postaveny i na půdě francouzské a italské. Vláda francouzská dala svolení v pros. 1917. České vojsko ve Francii mělo obsáhnouti české dobrovolníky ve francouzské armádě již sloužící, ze zajatců pak zejména ty, kteří přežili hrůzný ústup srbský Albanií na konci r. 1915 (a kteří byli později dopraveni do Francie), konečně i české dobrovolce z Ameriky a části převezené z Ruska. V dubnu 1918 podařilo se Štefánikovi získati pro plán i Italii. Politické vedení vojska jako v Rusku

Postavení českého vojska ve Francii.

České vojsko v Italii.

náleželo Národní Radě; náklad naň opatřily Francie a Italie (na účet český). Agitace pro nábor mezi zajatci prováděna byla obratně. Národní rada prohlásila zásadní mobilisaci všech Čechů zahraničních a sama organisovala odvody; ke krytí nákladů s tím vším spojených určena byla národní půjčka 20 mil. fr., vypsaná v srpnu roku 1917 v Americe, Francii i v Rusku. V Italii, kde bylo mnoho českých zajatců, byly podmínky příznivé. Národní rada tu konečně vládla celou divisí, jíž bylo mnoho a s úspěchem užíváno na frontě rakouské. Nadšené pochvaly dostalo se jí zejména za zmaření rakouského útoku na Dosso Alto (mezi Adiží a jez. Gardským) 21. září 1918. Francie své čtyry české pluky málo zaměstnávala vojensky; v říjnu 1918 dopřála části jich vyznamenati se na samostatném úseku fronty v Champagni u Vouzières a Terrone. Na frontě italskorakouské řada českých hrdinů, upadnuvších zpět v zajetí rakouské, zpečetila svou věrnost k myšlénce svobodné vlasti smrtí na šibenici. Početná a zámožná česká a slovanská větev americká podporovala, zejména od vstupu Ameriky do války, českou věc s velkou obětavostí. Na 50.000 Čechů a Slováků přihlásilo se dobrovolně do armády Unie (kromě dobrovolců ve vojsku kanadském a ve Francii), na sbírkách sebráno v Americe přes 3 mil. dol. a zásob a potravin posláno českým vojskům do Evropy za peníz ještě vyšší. Postavení českých vojsk Národní Rady ve státech Dohody neznamenalo ještě, že si státy tyto osvojily válečný cíl zahraniční Čechie, t. j. rozbití Rakouska. Mírový program Wilsonův, sdělený kongressu 8. ledna 1918, zmiňoval se ještě velmi neurčitě o »svobodě národů rakouských«, a pokusy o tajnou dohodu mezi Francií a Anglií na jedné a Rakouskem na druhé straně nepřestaly až do jara 1918. Beneš, Denis i Seton Watson potírali ovšem publisticky úsilovně projevy jednotlivců nebo stran, přimlouvající se za zachování Rakouska. Velmi účinnou akcí v tom směru byl i kongres potlačených národů v Římě (v dub. 1918), jejž navrhl Denis a jejž uskutečnil Beneš.

Česká mobilisace a národní půjčka.

Dosso Alto. Vouzières a Terrone.

Česká pomoc z Ameriky.

Politický význam českého vojska.

Dohoda a otázka zachování Rakouska.

Kongres utišt. národů v Římě.

Povstání českého vojska proti bolševické Rusi. Čechové pány Sibiře. Od počátku přepravy českého vojska z Ukrajiny k Penze a odtud do Sibiře, přibývalo známek, že bolševická vláda se k podniku chová neloyálně. Na stanicích žádáno částečné nebo i úplné odzbrojení českých oddílů; obava vojska, že by to znamenalo vydání na milost i nemilost možnému nepřátelství »sovětů«, vzrůstala. Germanofilské tendence bolševické vlády byly příliš zřejmé, židovští, němečtí a maďarští zajatci v Rusku stavěli se do jejích služeb (s nimi šla ovšem i část českých zajatců-komunistů, agitujíc v sovětech horlivě proti českému vojsku); instinkt i denní zkušenost naplňovaly českého vojáka přesvědčením, že zájem Ruska, Čechů i Dohody přikazuje boj s bolševictvím. Odbočka Národní rady v Moskvě snažila se sice (aby zachránila dopravu vojska do Vladivostoku) konfliktu se vyhnouti; proto souhlasila i s odzbrojením Čechů, žádaným sověty. Ale srážek přece přibývalo — a když konečně dostaly se do rukou vojska telegramy sovětských úřadů a Trockého, nařizující

Bolševici a čes. vojsko v Rusku.

Pokus odzbrojiti Čechy.

Čeští bolševici.

Souhlas čes. vedení v Moskvě.

úplné odzbrojení Čechů, postřílení neochotných a zařazení jiných do sovětských pracovních pluků, dorozuměli se velitelé zadních oddílů českých 23. května roku 1918 (v tří stý výroční den pražské defenestrace) v Čeljabinsku, že vypovědí poslušnost odbočce Národní rady (jejíž představitelé Maxa a Čermák byli zatím v Moskvě internováni), zvolí si vlastní Výkonný výbor a že dobudou si cesty do Vladivostoku se zbraní v ruce. Plán veliké odvahy, v němž zračila se stejně důvěra v zdatnost českého vojska jako pohrdání vojenskou mocí sovětů, podařil se k podivu brzo — přes to, či právě proto, že sbor byl rozptýlen na celé obrovské trati od Penzy až k Vladivostoku; spojení mezi jednotlivými oddíly bylo ovšem vojskem sovětským přetrženo. Za dva týdny podařilo se skupině kap. Gajdy, mající jen na 4000 mužů, ovládnouti 1700 verst dlouhou trať od Čeljabinska do Marijinska a zmocniti se měst na ní ležících (v tom Čeljabinska, Omsku a Novonikolajevska). Na západě v Rusku skupina por. Čečka zmocnila se Penzy, Samary, Ufy a jiných míst a nabyla (6. července) spojení se skupinou Gajdovou na východě. Gajda zatím zmocnil se trati až k Irkutsku (jenž padl 11. července), pak s napětím všech sil i celé okružní dráhy bajkalské, konečně i City. Tím dosáhl znenáhla spojení se skupinou vladivostockou, která byla poměrně nejsilnější, ale (setrvávajíc zpočátku při nařízené neutralitě), teprv ku konci června zahájila akci, zmocniv se Vladivostoku. Tak ke konci srpna byla celá hlavní trať sibiřská, v délce přes 8000 km, v moci české; ještě v červenci dobyli Češi i stolice Sibiře, bohatého Jekatěrinburku (kde krátce před tím byla bolševiky vyvražděna carská rodina), v Rusku pak dvou velkých měst na řece Volze, Simbirska a 7. srpna Kazaně.

Historický den v Čeljanbisku (23. kv. 1918).

Plán dobytí sibiřské dráhy.

Úspěchy skupiny Gajdovy.

Skupiny Čečkovy.

Skupina vladivostocká.

Dobytí části Povolží.

Jekatěrinburk.

V té době ovšem nebylo již cílem boje dobýti cesty do Vladivostoku — naopak všechna postrádatelná moc česká vrhána zpět z dalekého východu na západ, do Ruska, na frontu povolžskou. Rozsah a význam českého vítězství utvrdily již od poč. července vůdce vojsk českých, zejm. plukovníka Čečka, v úmyslu obrátiti frontu proti německobolševickému Rusku a pokusit se, aby Rusko bylo vráceno Rusům a alianci s Dohodou. Tato nyní přála ovšem plánu a slíbila podporu (docházela od konce srpna vskutku, ale byla, až na pomoc japonskou ve vých. Sibiři, neveliká). Sibiř a část povolžské Rusi, jež vítala v Češích osvoboditele od potupného panství, počaly se organisovati samostatně politicky i vojensky s českou pomocí, a české vojsko samo užilo příležitosti, aby posílilo se novými zajatci i vojenskými sbory domácími, doplnilo výzbroj a zásoby. Velitelem vojska byl jmenován pluk. Syrový.

Zpět na západ do Ruska.

Válka s Ruskem sovětským.

Organisace osvobozených oblastí.

Význam českého vítězství v Sibiři. Vítězné boje československých pluků s bolševiky v Povolží a opanování Sibiře způsobily pravou sensaci ve státech dohodových; jméno našeho národa po tři měsíce plnilo tisk celého světa. Vojenský význam podivuhodného úspěchu českého záležel v neposlední řadě v tom, že vládě sovětů a tím i Německu uzavřena byla cesta k sibiřským

Dojem v dohodové veřejnosti.

Vojenský význam českého činu.

zásobám potravin a surovin a že zmařen plán užiti německých zajatců, v Sibiři utábořených, k posílení německého vojska. Pro politický program zahraniční Čechie mělo české opanování Sibiře nepochybně význam rozhodující. Vděčnost Anglie. Anglický premier Lloyd George telegrafoval Masarykovi 11. září: »Váš národ prokázal neocenitelnou službu Rusku a Spojencům v jich boji za osvobození světa od despotismu. My toho nikdy nezapomeneme!« Francie pak 29. června zavázala se ve vší formě podporovat snahy po zřízení česko- Uznání české pařížské vlády. slovenského státu, osvobozeného z jařma Rakouska; podobný význam měl projev Spojených Států z 2. července. Během srpna a září byla Národní rada česká v Paříži uznána za představitelku budoucí Čechové, spojenecký národ Dohody. československé vlády ode všech velmocí Dohody a československý národ za národ spojenecký.

České deklarace. Národní rada česká mohla se ve svém úsilí o uznání Dohodou opírati i o projevy českého národa v Rakousku. Poslanci čeští rady říšské i sněmů zemských chtěli čeliti stranným výkladům německo-rakouským o významu práva sebeurčení (v trvajícím tou dobou jednání o mír brestkolitevský); proto, nedbajíce nepříznivé situace na bojištích, Projev českých poslanců z 6. ledna 1918. vydali dne 6. ledna 1918 v Praze deklaraci, v níž jasně a určitě prohlásili, že stojí o svrchovaný stát »v hranicích historických zemí a sídel svých a své větve slovenské« a zamítli myšlenku řešiti právo sebeurčení československého v rámci ústavy rakouské nebo uherské. Nezříkali se ovšem ještě ani dynastie ani možnosti utvořit spolek států »rakouských«. Přísaha z 13. dubna. Dne 13. dubna 1918 shromáždili se v Praze zástupci všech vrstev národních, aby složili přísahu, že v boji o samostatnost českou neustanou, dokud nezvítězí. Projev pittsburský 30. května. V Spojených Státech pak v městě Pittsburku došlo 30. května za návštěvy Masarykovy k projevu zástupců slovenských a českých organisací amerických, jenž schvaloval spojení zemí českých se Slovenskem v samostatný stát. Projev zároveň předpokládal, že tento stát bude demokratickou republikou a že Slovensku se v některých směrech dostane autonomie. Ale do zemí českých zpráva o tomto usnesení nepro- Projev na Slovensku 1. kv. nikla. Také v Lipt. Sv. Mikuláši odvážili se soc. dem. dělníci dne 1. kv. dovolávati se práva sebeurčení i pro uherskou větev národa československého. Původce projevu dr. Šrobár byl proto internován.

2. Konec Rakousko-Uherska. Česká samostatnost.

Naděje Němců a obavy Francouzů na jaře 1918. **Počátky německomaďarské porážky.** Úspěch sibiřského vojska českého náleží ještě zpola do doby, kdy situace na frontě francouzské vypadala povážlivě. Němci byli na jaře 1918 sebevědomější než kdy jindy, věříce v brzký průlom francouzských linií, k němuž soustředili všechny své síly; ku konci března pomýšlelo se ve Francii vskutku na ústup celé fronty a na vyklizení Paříže. Ale úsilné útoky německé, jež pronikly v březnu směrem k Amiensu a v květnu až k řece Marně, naději v průlom nesplnily. Zatím generál Foch, jmenovaný také velitelem vojsk anglických (duší jeho štábu byl generál Pétain) připravil sám ofensivu; měl k ní, zvlášť po příchodu Američanů, nejen potřebnou zásobu reserv, ale i výzbroj jeho byla, zejména užitím velkého počtu lehkých tanků, dokonalejší německé. Na Marně, kde před čtyřmi lety byla Francie prvý útok zachytila, počalo se ode dne 18. července vítězství Dohody a ústup Němců. Nedávaje nepříteli oddechu a útoče na nových a nových úsecích fronty, vyčerpal Foch znenáhla energii a zásoby německé a prolomil strašná opevnění německá, v tom t. zv. linii Hindenburkovu. Po třech měsících byla v rukou jeho asi polovice francouzského území dosud Němci obsazeného a ¼ mil. nových zajatců. Nikdo ve Francii nečekal ještě zhroucení německé armády, ač ono již vskutku nastávalo; morální otřes, způ- Porážky Němců. sobený vědomím, že vítězství je vyloučeno a porážka že přijde dříve či později, i počínající se agitace bolševická ve vojsku připravily znenáhla tento obrat. Ludendorf a Hindenburg proto již v srpnu a pak zejména 28. září žádali vládu kategoricky, aby dala se v jednání o mír. Tou dobou prolomil velitel soluňské armády, Franchet d'Espéray i německobulharskou frontu na Balkáně (16. září); Bulhaři po 14denním vítězném útoku divisí francouzských a srbských, postupujících rychle k severu na Skoplje, Prištinu a Niš, kapitulovali úplně (dne 28. září) a otevřeli tak cestu Srbům a Francouzům k Sávě a Dunaji.

Ofensiva Fochova.

Vítězství na Marně (červenec 1918).

Průlom fronty bulharské.

Rakousko v předvečer porážky. Na jaře 1918, v době, kdy Německo doufalo ve vítězství na západě, byli i u nás Němci a Maďaři plni důvěry a jejich Situace v Rakousku na jaře 1918. agitace a naděje v ústavní oktroj protičeský vzrůstaly. Také hr. Černín viděl tou dobou jedinou spásu v těsném přilnutí k Německu. Vyzývavou řečí z poč. dubna donutil Clemenceaua dáti loňské tajné návrhy císaře Karla o mír separátní v plen veřejnosti — výsledkem, ať již chtěným či nechtěným, bylo, že jediná cesta záchrany, t. j. mír separátní, byla na příště Rakousku znemožněna a závislost Vídně na Německu byla utvrzena. Černín po tomto Úspěch hr. Černína. »úspěchu« podal demisi. Ale jako na západě, tak ještě více na frontě rakousko-italské vyzněly vítězné naděje německé z jara v zklamání: pokus Boroevičův prolomiti linii italskou na Piavě, podporovaný útokem z Tyrol (od pol. Nezdar útoku na Piavě v červnu 1918. června) skončil se naprostým nezdarem. Když o měsíc později počal se i ústup německý ve Francii, pomýšlel císař Karel na to, zachránit se ústavním Plány Karlovy. přebudováním říše, v níž by vznikl v Předlitavku stát koruny české, v Uhrách stát jihoslovanský. Ale pro odpor Maďarů, stále stejně zaslepených jako dříve, i Němců neodvážil se vskutku ničeho. V září navrhl Wilsonovi zahájení rozprav mezi všemi státy o zásadách obecného míru, ale byl odmítnut. Dne 4. října konečně, po bulharské kapitulaci a po Ludendorfově výzvě do Berlína, že nezbývá než prositi o mír, obrátilo se Německo spolu Prosba Němců o příměří a mír (4. říj. 1918). s Rakouskem a Tureckem k Wilsonovi se žádostí o prostředkování příměří a míru na základě podmínek v dosavadních projevech Wilsonových

Karlův manifest z 16. října.

obsažených. Císař Karel, aby podmínkám těmto sám předem vyšel vstříc, vydal 16. října manifest, jímž ohlašoval přeměnu Předlitavska ve spolek států národních (vzdávaje se spolu polské Haliče ve prospěch Poláků a krajin italských, kromě Terstu). Státy ty měly býti zbudovány na základě hranic národnostních, nikoliv historických. Provésti tímto způsobem sebeurčení národů i v Uhrách se císař neodvážil. Neboť Maďaři v zaslepení svém stále nechápali nebezpečí situace: věřili, že zachrání jednotu svého

Útěk Maďarů od Rakouska a Německa.

státu, zřeknou-li se v poslední chvíli dualismu a tím spojení s Rakouskem (jehož záhubu byli zavinili), nebo zřeknou-li se — jako to učinil v uher. sněmu, zrazuje svou pýchu i svou minulost, hr. Tizsa — spolku s Německem. Část oposice maďarské, vedená hr. Károlyim, snažila se

Plány Károlyiho.

zachránit Uhry jiným způsobem: nadbíháním Dohodě a spojením osudu Uher s revoluční propagandou mezinárodního proletariátu. V obojím směru pracoval Károlyi tajně již od konce r. 1917; nyní soustředil své úsilí na protiválečnou agitaci mezi zálohami piavské fronty.

Vyhlášení české samostatnosti Benešem a Masarykem. Čechové odmítli ovšem manifest z 16. října, a to jak projevem Národního Výboru

Sebevědomí čes. poslanců.

v Praze, tak ústy poslanců, kteří (od poč. října) počali mluviti v parlamentě vídeňském zcela otevřeně, a spolu s Jihoslovany a Poláky proklamovati své programy státně národní bez ohledu na Rakousko a dynastii. Současně pak čelila federalistickému plánu Karlovu revoluční Čechie zahra-

Ustavení čes. vlády v Paříži.

niční. Dne 14. října oznámil Beneš v Paříži vládám Dohody, že Národní rada pařížská, uznaná již za prozatímní vládu českou, béře z vůle národa a vojska do svých rukou řízení politických osudů zemí československých. Sdělil zároveň jména členů nové vlády (Masaryk, Beneš, Štefánik) i jména zástupců jejích u států Dohody. Dne 18. října pak Masaryk, prodlévající ve Washing-

Prohlášení čes. nezávislosti (18. října).

tonu, uveřejnil slavnostní prohlášení české nezávislosti, motivované hlavně proradou Habsburků na právech českého národa a obsahující již nárys ústavy příští české demokratické republiky. Ani o prvém ani o druhém z těchto státoprávních aktů nepronikla jasná zpráva včas do Čech; je vůbec zajímavé, že cílevědomého dorozumění mezi Čechií domácí a zahraniční bylo vskutku velmi málo a že přece obě střediska pracovala si shodou okolností dobře do rukou. V týž den, kdy Masaryk v Americe pro-

Wilsonova znějící odpověď do Vídně (18. října).

hlásil neodvislost Československa, odpověděl i Wilson Rakousku na žádost jeho o prostředkování míru. Odpověděl pravděpodobně nikoli bez

Vliv Masarykův na ni.

vlivu Masarykova a odpověď znamenala konec Rakouska. Autonomie, odpovídal Wilson, pro národy rakouskouherské, Vídní nabízená, nemůže již stačiti jako základna míru, protože Spojené Státy zatím uznaly, že jen československá vláda v Paříži má právo rozhodovat o české budoucnosti. Nechť se tedy Vídeň dohodne s Čechy a Jihoslovany.

Poslední dny Rakouska. Odpověď Wilsonova, jež rozhodnutí o osudu Rakouska-Uherska takřka vkládala do rukou Čechů a Jihoslovanů, uveřejněna byla u nás 21. října. Spolu s mocným dojmem, kterým působila nepochybná již úplná kapitulace Německa (o kterou Wilson tou dobou vyjednával), dovršila zmatek a bezradnost, vládnoucí ve Vídni i Pešti,

Zmatek ve Vídni a v Pešti.

a podvrátila poslední zbytky státní autority ve správě i armádě, kde všude nekázeň a demoralisace, živená nejen dušeným odporem k nenáviděné válce, ale i agitací národů, toužících po osvobození, a agitací Károlyiho a vlivy bolševictví byly pracovaly delší dobu k rozvratu. V Čechách již 14. října strany socialistické pokusily se o provolání republiky (jen v Praze bylo

Socialisté čeští pro republiku.

tomu s nouzí zabráněno) a i jinde jevily se známky rozkladu; k němu přispěl

Jak přispěl císař Karel k rozvratu.

sám císař, a to nejen manifestem z 16. října, jenž způsobil zmatek i v armádě, ale i tím, že se přiklonil k taktice, která nechávala věcem volný průběh. Protože odpověď Wilsonova předpokládala dorozumění Čechie domácí a zahraniční o podmínkách míru, císař dovolil, aby přední poslanci čeští odjeli (24. října) k poradám s dr. Benešem do Ženevy. Zároveň získal v hr. Jul. Andrássym nového ministra zahraničí, který v nepochopitelném optimismu

Andrássyho nota kapitulační.

věřil, že zachrání ne-li Rakousko, aspoň Uhry, vypoví-li věrnost Německu, požádá o separátní mír s Dohodou a uzná-li právo Čechů a Jihoslovanů ve smyslu odpovědi Wilsonovy. Nota toho obsahu byla vydána ve Vídni v pondělí ráno dne 28. října.

Den českého osvobození. Notu Andrássyho, oznámenou v Praze 28. října

Den 28. října.

dopoledne vývěsky na redakcích deníků, pojala Praha jako úřední souhlas k prohlášení české samostatnosti. Lid pražský v davech vstoupil na ulice, aby za vzrušení a nadšení nevylíčitelného oslavil prvý den své svobody a zbavil se všech vnějších symbolů rakouského panství. Národní

Národní Výbor.

Výbor, jenž původně snesl se nepodniknouti ničeho před návratem zástupců svých z Ženevy, byl stržen nenadálým obratem a s poslanci Švehlou, Rašínem, Stříbrným, Soukupem (pak i Šrobárem) v čele ujal se hned vlády země. Vojsko i úřady vzdaly se celkem bez odporu. Do večera slavnost osvobození rozšířila se po celé české části země, dne následujícího

Slavnost osvobození v Čechách. Morava a Slovensko.

pokračovala v ní česká Morava, dne 30. prohlásilo se i Slovensko projevem Národní Rady v Turč. sv. Martině, předneseným Matúšem Dúlou, pro jednotu československou. Stát československý byl založen.

Rozpadnutí Rakouska. O den později než Čechové provolali samostatnost

Revoluce v Pešti.

svou i Chorvati i Srbové na sněmu záhřebském a Slovinci v Lublani (29. října); Poláci již od manifestu z 16. říj. podřizovali se vládě varšavské. V Pešti dne 31. října vypukla revoluce, jež postavila hr. Károlyiho v čelo »lidového státu« uherského; téhož dne byl zavražděn hr. Štěpán Tisza.

Smrt Tiszova.

Také ve Vídni vypukly toho dne bouře povahy bolševické. Vše to dálo se v době, kdy na frontě italské octla se veliká ještě armáda rozpadající se monarchie v posledním zápase (od 24. říj.). Skončil se ne tak porážkou jako

Poslední bitva na Piavě.

rozvratem jejím a zajetím velké části vojska; Italové ukořistili nad to válečný materiál v ceně miliardové. K rozvratu přispěli Maďaři, odvolavše

uherské divise z fronty (české i díl německých následovaly), i žádost císaře Karla o příměří a zmatek při uzavření jeho. Příměří z 3. listop. znamenalo zničení vojenské moci rakouské; Terst, jižní Tyroly a pobřeží Adrie bylo obsazeno Italy. Císař Karel vzdal se potom všeho podílu na vykonávání státní moci a uznal předem vyhlášení republiky německo-rakouské (12. list.) a maďarské (16. list.). Dne 20. list. vyslovilo se národní shromáždění uherských Rumunů v Aradě pro spojení s královstvím rumunským, dne 24. list. podobně národní rada Chorvatů, Srbů a Slovinců pro spojení s král. srbským. Vojsko české, rumunské a srbské počalo vstupovati na uherskou půdu; v Bělehradě dne 7. list. diktoval generál Franchet d'Esperay revoluční vládě Károlyiho prvé podmínky kapitulace. Monarchie habsburská odcházela z dějin. Císař Karel žil zpočátku jako soukromník v Rakousích; v břez. 1919 uchýlil se do Švýcar.

Konec rakouské armády.

Rozpadnutí Rakouska v národní státy.

Kapitulace Maďarů.

Císař Karel.

3. Prvá tři léta republiky československé.

Německá revoluce. Kapitulace Německa. Prvé dva týdny české samostatnosti, kdy Národní Výbor jako svrchovaný vládce země pracoval horečně, aby vyhověl prvým nutkavým požadavkům státní organisace, byly historickou chvílí, v níž se shroutilo císařské Německo. Vzpoura vojska, počavší se na válečných lodích v Kielu 3. listop. a podnícená i ruskými bolševickými vlivy, zachvátila rychle velký díl armády i dělnictva a donutila konečně císaře Viléma prchnouti do Holandska, kde vzdal se trůnu. Nové sociálně demokratické vládě v Berlíně nezbylo, než aby přijala kruté podmínky příměří, stanovené generálem Fochem (11. listopadu). Podmínky znamenaly zničení vojenské moci Německa na zemi i na moři, ovládnutí rýnské linie Dohodou, ústup Němců ze všech zemí na východě německém i v koloniích a další trvání blokády.

Vláda Nár. Výboru v Čechách.

Německá revoluce (od 3. list. 1918).

Odstoupení Viléma II.

Německá kapitulace (11. list.).

Ustavení republiky československé. Tak tváří v tvář revolučnímu shroucení dvou císařských velmocí kladeny byly základy k budově českého státu. Porady ženevské vedly k plné dohodě mezi českou vládou pařížskou a Národním Výborem, jehož zástupci, s dr. Kramářem v čele, dali souhlas k veškerým aktům vlády zahraniční a uznali za své její závazky. Na poradách ženevských bylo také ujednáno, že státní formou v Československu bude republika. Její prozatímní ústava byla vyhlášena Nár. Výborem dne 13. listop. O den později sestoupilo se Národní shromáždění československé. Byl to vlastně Národní Výbor, rozšířený podle početního poměru českých stran na 256 (později 270) členů; z nich bylo 44 Slováků, Němec žádný; mezi poslanci bylo na 37% socialistů. Ve schůzi zahajovací (14. list.) byla slavnostním prohlášením předsedy dra Kramáře dynastie habsburskolotrinská zbavena všech práv na trůn český a vyhlášena republika. Prof. Masaryk byl zvolen jednomyslně za prvého presidenta jejího. Zároveň (podle ustanovení prozatímní ústavy) zvolena nár. shromážděním prvá vláda. Představovala koaliční vládu parlamentní, vyšlou z dohody všech stran; ministerským předsedou zvolen K. Kramář; ministři zahraničí (dr. Beneš) a války (M. Štefánik) byli převzati z české vlády pařížské. Oba tito ministři byli povinností svou vázáni prozatím k pobytu v cizině; také Masaryk dlel ještě v Americe. Přijel do Prahy teprve 21. prosince, vítán jako osvoboditel upřímným nadšením země.

České porady v Ženevě.

Československá republika.

Národní shromáždění.

Veliký den 14. listop.

Masaryk presidentem republiky.

Prvá vláda čsl.

Příjezd Masarykův (21. pros.).

Minister dr. Beneš vrátil se až po skončení jednání mírových, v září 1919. Skvělý spolupracovník jeho, generál M. Štefánik, vrátil se 4. kv. 1919 v aeroplanu z Italie, aby takřka před očima očekávající matky nalezl smrt v troskách střitvšího se létadla. Také jiný velký spolutvůrce české samostatnosti, Arnošt Denis, navštíviv osvobozené Čechy již se zárodkem smrtelné choroby (v říj. 1920), zemřel (5. led. 1921) bezprostředně po nadšeném přijetí v Praze. Během války přivezli do Čech pod policejním dozorem (v červci 1916) mrtvé tělo hr. Lützowa, který jediný z české šlechty pracoval v duchu osvobozovacího programu pro nás v Anglii a Americe.

Smrt Štefánikova a Denisova.

Hr. Lützow.

Čeští Němci. Slovensko. Karpatská Rus. Přední starostí nové vlády bylo zabezpečiti historickou jednotu českých zemí a provésti skutkem spojení se Slovenskem. Většina českých Němců byla si vědoma, že příkazy politické i hospodářské situace vylučují myšlénku, že by Němci mohli odtrhnouti se od českého státu; významné bylo také, že prvá mocnost, jež československou samostatnost uznala, bylo Německo, a to ještě císařské Německo. Ale radikálně taktické ohledy zvítězily: dne 29. října ustavila se většina německých poslanců z Čech, shromážděných ve Vídni, jako prozatímní sněm německočeský a prohlásila německou část Čech za provincii státu německo-rakouského. Sněm tento přeložen potom do Liberce (konečně do Teplic), kde zřízena vláda pod zemským hejtmanem dr. Lodgmanem; adresou k Wilsonovi dovolávali se Němci práva sebeurčení. Česká vláda (která si jen s nesnázemi organisovala z trosek bývalé armády jistou moc vojenskou) mohla dokončit obsazení německých měst a okresů teprv v prosinci (16. pros. obsazen Liberec, 18. Opava); vláda Lodgmanova uchýlila se nejdřív do Sas, pak do Vídně. Na Slovensku byla část Pováží osazena, nikoliv bez bojů s Maďary, již v listopadu; teprv když poč. pros. nařídil maršál Foch Maďarům vykliditi Slovensko, postupovalo zabírání země rychleji. Dne 29. pros. osazeny byly Košice, dne 2. led. 1919 Bratislava. K okupaci země užito především českých legií z Italie (v tom také pluků z českých zajatců v poslední bitvě na Piavě nově postavených), jež podobně jako české pluky ve Francii počaly se znenáhla vraceti do vlasti, vítány jsouce s díkem i obdivem. Ministr zdravotnictví dr. Šrobár byl jako plnomocný komisař vládní vyslán na Slovensko; to bylo základem k vytvoření »ministerstva s plnou mocí pro Slovensko« se sídlem v Bratislavě. Karpatská Rus osazena byla nejpozději (dílem také Rumuny). Připojení její k Československé republice bylo připraveno usnesením americké Národní rady uhrorusínské

Chování českých Němců.

Sněm německočeský pro připojení k Rakousku.

Obsazení německých částí země.

Obsazení Slovenska.

Ministr pro Slovensko v Bratislavě.

Podkarpatská Rus.

(předsedou jejím byl pozdější guvernér Podkarpat. Rusi Žatkovič) z listop. 1918, dotvrzeným plebiscitem amerických Uhrorusů (pros. 1918). Myšlenku podporoval i Masaryk i Wilson. Zákon o definitivních hranicích Rusi se Slovenskem dosud usnesen nebyl.

Počátek mírových jednání v Paříži.

Jednání mírová v Paříži a Československo. Jednání mezi velmocemi o obnovení míru ve světě počalo se v led. 1919 v Paříži; republika československá, zastoupená Kramářem a Benešem, účastnila se ho jako rovnoprávný člen spojených států vítězných, T. j. samostatnost českého státu nebyla snad založena teprv mírovými jednáními, nýbrž byla dobyta vlastní silou českou během války; jednáním mírovým docíleno dohody o rozsahu hranic čes. státu a uznání jeho ode všech mocí v traktátech zúčastněných. Smlouvami mírovými, jež 27 spojených a sdruž. mocností (v tom tedy i Československo) uzavřelo s Německem (ve Versaillích 28. června 1919), s Rakouskem (v Saint-Germainu en Laye 10. září 1919) a Maďarskem (v Trianonu 4. června 1920), a pak doplňujícími smlouvami mezi velmocemi dohodovými a Československem z 10. září 1919 a 10. srpna 1920 byly přiznány republice historické hranice Čech a Moravy (a tedy odmítnuty naděje části Němců na roztržení země), stanoveny dnešní hranice Slovenska proti Maďarsku a k republice připojeno autonomní území Podkarpatské Rusi. Nad to bylo rozšířeno území české o pruské Hlučínsko, obydlené »Moravci« a dva hraniční proužky Rakous (jeden ve Vitorazsku s nádražím v Cmuntu, druhý na Dyji s Valčicemi). Korridor k Jugoslavii, již Denisem r. 1915 žádaný, sice zřízen nebyl, ale svobodná cesta do světa zaručena republice zmezinárodněním Labe, Odry a Dunaje, spolu s postoupením části potřebných plavidel a vyhražením vlastních prostor v přístavech námořních, dále právem českých vlaků projížděti územím rakouským. Československo přijalo na sebe povinnou kvotu předválečných dluhů rakouských a uherských (nikoliv však dluhů válečných) a zavázalo se zaplatiti mocnostem »náhrady za osvobození« 750 mil. franků ve zlatě (tolikéž mají platiti ostatní dědici monarchie donromady) a zaplatiti všechen státní majetek někdy rakouský nebo uherský na půdě republiky (krom škol a nemocnic). Rakousko (jež v míru trianonském bylo zveličeno o t. zv. »Burgenland«, většinou německý, v záp. Uhrách), stalo se malým státem s 6¼ mil. obyv.; finančně i hospodářsky dostalo se takřka pod kuratelu t. z. reparační (dohodové) komise, jež má stanoviti výši a způsob jeho závazků k vítězům. V míru jsou i klausule, mající znesnadnit spojení Rakouska s Německem. Republika rakouská i česká se zavázaly, že menšinám jinonárodním i náboženským poskytnou náležitou ochranu.

Český stát rovnoprávným členem vítězných států Dohody. Míry: versaillský, saint germainský, trianonský.

Territoriální zisky Československa.

Cesta do světa.

Finanční závazky Československa.

Reparace.

Rakousko.

Rozdělení Těšínska.

Rozdělení Těšínska. Jen pokud šlo o staleté dědictví české, Těšínsko a části stolic slovenských Oravy a Spiže, na něž si činili nárok i Poláci, nedosáhli Čechové všeho, čeho si přáli. Otázka, zralá ke kompromisu již od r. 1918, znepřátelila vlivem oboustranné agitace (jež zvýšena byla

ještě rozhodnutím Dohody, že o věci rozhodne plebiscit a pokusem Čechů z konce ledna 1919 zmocniti se části, Poláky osazené, se zbraní v ruce), národy český a polský. V červenci 1920 podařilo se mocnostem docíliti mezi stranami dorozumění do té míry, že mohl býti s pominutím plebiscitu vynesen rozhodčí výrok, jímž staré knížectví bylo rozděleno mezi oba státy, a Spiž a Orava o něco málo zmenšeny hranicemi dnes platnými. Podstatná česká přání (uhelné doly a dráha na Slovensko) byla při rozdělení Těšínska splněna. Čechům připadlo 127.000 ha s 286.000 obyv., Polákům 101.000 ha s 149.000 obyv.

Spor s Poláky o Těšínsko. Spiž a Orava.

V této době bylo již možno podati poměrně spolehlivou bilanci **o ztrátách na životech,** způsobených válkou. Počítá se, že přes 60 mil. mužů stálo v boji; z nich padlo přes 7 mil.; s těmi, co zemřeli v nemocnicích nebo jsou pohřešováni, stoupl by počet mrtvých na 12 mil. Nejhroznější ztráty má Srbsko (padlo 370.000, t. j. skoro polovina veškeré moci branné, nečítaje zajatce, jichž 150.000 pohynulo v zajat. táborech). V Rakouskuhersku, jež mobilisovalo na 9 mil. lidí, a mělo posléze na 5 milionů ve zbrani, počítá se mrtvých 1½ mil., 3.6 mil. úbytek porodů, 0.6 mil. vzrůst úmrtnosti, t. j. celkem 5.7 mil. To znamená, že Československo v dnešním rozsahu ztratilo ve válce skoro 1·5 mil. obyv., Čechoslováci sami na 1 mil., z čehož padlých přes 200.000. Sčítání lidu z února 1921 zjistilo týž počet obyvatelstva v území českoslov., jako v r. 1910 (13·6 milionů). Bez ztrát válečných mělo by dnes Československo tedy asi 15 mil. obyv. V Rusku počítá se úbytek válkou zaviněný (do r. 1917) as 13 mil., v Německu na 6·3 mil., ve Francii na 3½ mil. V Německu padlo 2 mil. mužů, ve Francii 1·4 mil. (bez vojska koloniálního). Ztráty v zajateckých táborech (zejm. nakažlivými nemocemi) byly hrozné v Rusku, ale i v Rakousku. — Také zadlužení států, nákladnou válkou způsobené, je ohromné. Rakouský dluh válečný dosáhl 31. říj. 1918 68 miliard K, uherský 33 miliard; veliké obnosy ty opatřeny většinou vnitřními půjčkami; upisování dálo se pomocí rozsáhlého aparátu agitačního i nátlaku vlády; v zemích českých, kde bylo upsáno asi 13 miliard, zbavila se část (zejména české) společnosti svých úpisů včasným prodejem ještě během války; soupis válěč. půjček na poč. 1919 nalezl jich v Československu za 6 miliard; neochota vlády, zavázati se za plné splacení jejich, stala se jedním z předních důvodů československé nespokojenosti.

Bilance světové války.

Ztráty Rakousko-Uherska.

Ztráty Československa. Sčítání lidu 1921.

Rakousko-uher. válečný dluh. Válečné půjčky.

Ústava republiky. Zatím co jednání o smlouvy mírové snažilo se zabezpečiti novému státu především vnější podmínky existence, pracovalo Národní shromáždění o jeho výzbroj vnitřní, radíc se o ústavě republiky. Velké dílo bylo dokonáno 29. února 1920. Nová ústava nepřikloniła se ke vzoru Spojených států amerických, kde moc výkonná a zákonodárná jsou úplně odděleny (žádný ministr nesmí býti členem parlamentu a zodpovědn je pouze presidentovi), nýbrž spíše k vzoru parlamentní republiky francouzské, kde vládne vlastně sněmovna. Ale přece zesílila poněkud na rozdíl od Francie postavení presidentovo a jeho moc výkonnou; umožnila ovšem i jmenování ministrů neposlanců. Ústava, jež zdůraznila, že jediným zdrojem státní moci v republice je lid (demokratická republika), odevzdala moc zákonodárnou výhradně poslancům lidem voleným, a to voleným všeobecným poměrným hlasovacím právem mužů i žen. Přijala soustavu dvou komor (poslanecké sněmovny a senátu, jež dohromady slují Národním shromážděním), ale dala více

Jednání o ústavě republiky.

Vzor francouzský.

Lid zdrojem státní moci.

Soustava dvou komor.

práva sněmovně poslanecké než senátu, který je volen voličstvem věkem zralejším (od 26 let věku na rozdíl 21 let při volbě do sněmovny), i složen z poslanců starších (od 45 let). Senát volí se na 8 let, posl. sněmovna na 6 let, president (za jehož úřední výkony i projevy je zodpovědna parlamentu vláda) na 7 let. Volební listiny jsou vázané, což zavdává nejvíce podnětů k námitkám a zesiluje panství politických stran v parlamentě i veřejnosti. Aby bylo možno vydávati opatření, mající zatímní platnost zákonnou, i v době, kdy parlament nezasedá (srv. výše str. 148 o § 14), zřídila ústava stálý výbor (16 členů ze sněmovny, 8 ze senátu), tak, aby po případě mohl takřka nahraditi parlament. Ústava umožňuje i t. zv. referendum, t. j. vláda může, zamítne-li Národní shromáždění její předlohu, usnésti se, aby hlasování lidu o věci rozhodlo. Ale o změně ústavy takto hlasováno býti nesmí. Základní práva občanská, jež ústavní listina rovněž v obsah svůj pojala, jsou vybudována na zásadě, že jakékoliv obmezení zásadní svobody občanovy je možno jen na základě zákona. V tom smyslu uznává svobodu vlastnictví soukromého a jiné v základních právech od r. 1848 obvykle vyčítané svobody, jež leckde určitěji vymezuje. Neuznává výsad ani rodu (šlechtické tituly byly zrušeny již r. 1918 výslovně), ani pohlaví; manželství, rodinu a mateřství staví pod zvláštní ochranu zákonnou, stanoví obecnou branno u povinnost. Ústavní zákony stanoví zároveň, že »státním, oficielním jazykem republiky« je jazyk československý. Jím úřadují všechny státní úřady a podniky, jeho užívá branná moc jako jazyka služebního. V soudním okresu, kde je více než 20% obyvatelstva nečeského, jsou úřady povinny, přijímati podání i v jazyku nečeské menšiny a vyřizovati je buď dvojmo: v jazyku státním i jazyku menšiny, nebo (u úřadů a soudů prvé a druhé stolice) jen v jazyku podání. České, event. slovenské podání musí býti přijímáno od veřejných korporací (na př. obcí) v celém obvodu státním. Prováděcí nařízení, jež může na dobu prvých 5 let připustiti výjimky ze zákona jazykového, a jež má ustanoviti podrobně praxi jeho, dosud vydáno nebylo.

President.

Vázané voleb. listiny.

Stálý výbor.

Referendum.

Základ. práva občanská.

Zrušení šlechty.

Rovnoprávnost žen.

Státní jazyk československý.

Ostatní činnost zákonodárná. Velký dosah její. Mnohem bezprostředněji a hlouběji než zákony ústavní působily na život společnosti a dosavadní řád právní jiná snesení ústavodárného shromáždění; některá z nich byla důležitosti zcela mimořádné. Socialisté neměli sic v sněmovně většiny, ale panství jejich v poražených státech sousedních, zejm. v Německu, a hrozby bolševictví ruského měly vliv patrný i na socialistické strany české a nutily většinu k povolnosti. Tak přijalo nár. shromáždění hned na počátku nejen starý programový požadavek socialistický, totiž osmihodinnou dobu pracovní (bez rozdílu, jde-li o práci v dolech či v zemědělství), nýbrž uzákonilo (v led. 1919) i rovné a poměrné volební právo do obcí (dostali je i aktivní vojáci), a to volební právo všech mužů a žen od 21 let věku a po pobytu pouze tříměsíčním. V červnu 1919 vykonány byly volby do obcí podle nového zákona. Ve větší části měst i části obcí venkovských dostaly se k vládě majority socialistické; minority národní dostaly všude zastoupení přiměřené své síle; poměrná síla českého živlu v německém území zjištěna byla dosti spolehlivě. Jiný dalekosáhlý zákon, vlastně celá skupina zákonů, snesených od kv. 1919 do dub. 1920 platil t. zv. pozemkové reformě; jím stanoveno, že všechny velkostatky jsou zásadně zabrány státem; vlastnická práva držitelů budou — vyjímaje 250 ha, jež pravidlem zůstanou v majetku držitelově — vyvlastněna za mírnou náhradu (t. j. za cenu předválečnou, redukovanou až na 60% při latifundiích zvlášť rozlehlých). Cílem operací s tím souvisících, jež potrvají celé desítiletí a pro něž zřízen byl zvláštní, velikou mocí nadaný Pozemkový úřad, má býti podle stanoviska agrárníků podělení domkářů půdou a rozmnožení počtu malorolníků nebo státních nájemců, podle přání socialistů pak předání celých velkostatků státu, obcím nebo družstvům. I lesy a rybníky mají býti rozděleny. Zákon se již provádí; národně-politický dosah jeho je veliký zejména na Slovensku, kde velkostatek byl pohltil nejvíce selské půdy. Zákon o podporách v nezaměstnanosti (od pros. r. 1918), jehož bylo rozličně zneužíváno, byl novými a novými doplňky zdokonalován; r. 1921 podpory podstatně zvýšeny. Jiným zákonem bylo nemocenské pojištění rozšířeno i na dělnictvo domácí a zemědělské. Všechny tyto důležité zákony přijaty byly po tuhých bojích mezi stranami socialistickými a měšťanskými; těmto se však podařilo uplatniti (ne ovšem bez kompromisů) své stanovisko v otázce senátu a v otázce vojenské služby presenční. Obě tyto myšlénky socialisté původně v zásadě odmítali; místo stálého vojska chtěli milici. Otázka nejnesnadnější a hospodářsky neméně dalekosáhlá jako při pozemkové reformě, t. j. otázka socialisace velkých závodů průmyslových, zejména dolů uhelných, nestala se dosud předmětem jednání sněmovního. Zákon o závodních výborech, zabezpečujících dělnictvu jistý vliv na vedení větších podniků, byl usnesen v létě 1921.

V poměru státu a církve připravuje se rozluka, jejíž povaha a rozsah jsou dosud neznámy.

Vliv socialistických programů na zákonodárství.

Osmihodinná doba pracovní.

Volební právo do obcí.

Pozemková reforma.

Vyvlastnění velkostatků.

Cíle a naděje jeho.

Zákony ve prospěch dělnictva.

Závodní výbory.

Rozluka státu a církve.

V oboru **správy** zůstalo prozatím v podstatě při zřízení dosavadním; vybudování nejvyšších jejich instancí bylo stejně naléhavým jako nesnadným úkolem. Zřízena byla některá nová ministerstva (sociální péče, zásobovací, pošt a úřad pro zahraniční obchod), a dvě ministerstva, jež si vyžádalo spojení se Slovenskem. Jedno z nich, ministerstvo s plnou mocí pro Slovensko, se sídlem v Bratislavě, je jaksi výrazem zvl. postavení Slovenska ve státě, druhé, unifikační, má připraviti sjednocení práva českého s uherským. Nejvyšší soud má své sídlo v Brně; správní soud (srv. výše str. 148) v Praze. Na místo místodržitelství vstoupily »zemské politické správy«, na místo okr. hejtmanství »okresní správy politické«. Autonomní správa zemská byla postátněna; s tím souviselo ústavně důležité odstranění sněmů zem-

Nová ministerstva.

Změny ve správě politické.

Změny ve správě autonomní. Konec sněmů zemských.

Konec zemských a okr. výborů.

ských; místo starých zemských výborů jmenuje nyní vláda správní komise zemské, na místo okr. výborů správní komise okresní, a to podle poměrné síly politických stran v okresu zastoupených; podobně na Slovensku místo volených obecních a městských zastupitelstev. Jen na Moravě drží se ještě starý zemský výbor; tam také snahy o zachování sněmů zemských a autonomie zemské mají nejvíce přímluvčích. Připojením předměstí a přilehlých obcí venkovských k hlavnímu městu Praze (Velká Praha) vznikl rozsáhlý správní obvod velkoměstský.

Velká Praha.

Župní zřízení.

Dosavadní poměry správní jsou jen prozatímní; přijetí zákona o **župním zřízení** (v ún. 1920) připravilo úplnou proměnu jejich. Zákonem tím bylo celé území republiky, vyjímaje Podkarpatskou Rus, rozděleno na 21 správních obvodů, žup (jméno to zvoleno, ač žup nikdy ani v Čechách ani na Slovensku nebylo), ale tak, že dosavadní hranice zemské nejsou jimi porušeny. V mezích žup budou organisovány menší okresy. Jde tu o myšlenku krajského zřízení, podobnou té, již osnovali pro Předlitavsko Němci od r. 1848 počínaje.

Účel jeho a vzory jeho.

Účelem jejím je sloučiti státní správu v jedno se starou správou autonomní; jako padly novou ústavou zemské sněmy, tak mají i zemské a okresní výbory ustoupiti státní správě krajské (na Slovensku byla jen autonomní správa komitátní, stojící pod vrchními župany, vládou jmenovanými). Stane se to nepochybně k prospěchu správy, neboť zákon zároveň nahrazuje zrušená zastupitelstva autonomní novými župními zastupitelstvy a okresními výbory, jimž však v čele státi budou úředníci státní, nadaní značnou pravomocí. Tím spolupráce občanstva s úřady státními bude usnadněna. Spojené župy české, moravské a slovenské mají tvořiti tři župní svazy, v jejichž čele bude »zemský výbor svazový« pod »vrchním županem«. Župní rozdělení zásadně nepřihlíží k hranicím národnostním, ale v Čechách přece zakládá dvě župy skoro veskrze německé, českolipskou a karlovarskou. Zákon nemohl býti dosud uveden v život.

Župní zastupitelstvo.

Župní svazy zemské.

Německé župy.

Situace vnitropolitická. V dubnu 1920 vykonány byly prvé volby sněmovní. Zvoleno bylo do sněmovny 281 poslanců (místo 300; protože nevolily Těšínsko a Rus); z nich 199 Čechů a Slováků, 72 Němců a 10 Maďarů (Němců a Maďarů tedy 29.2%); podobný poměr byl i v senátu. Strany občanské měly 145, socialistické 136 poslanců, v tom sociálních demokratů 74 českých, 31 německých a 4 německomaďarské. Hlasy socialistické v Čechách proti r. 1919 poklesly; za to na Slovensku odevzdáno jich 57%. Koalice českých stran, jejíž jádrem byla dohoda stran nejsilnějších, soc. demokracie a agrárníků (kteří se zovou nyní »republikánskou stranou čsl. venkova«), vedená agr. posl. Švehlou, ovládala situaci až do léta 1920, kdy strana soc. demokratická počala se rozpadati vznikem frakce komunistické (čítá dnes 23 poslanců československých a 4 Nečechy). Tato se na jaře 1921 postavila cele do služeb moskevské bolševické internacionály. Změna v složení stran většiny přispěla k tomu, že k vládě povolán byl v září 1920 kabinet úřednický.

Prvé volby sněmovní (dub. 1920).

Poměr stran ve sněmovně.

Roztržka v soc. demokracii. Komunisté. Změny ve vládě.

Jemu se v pros. 1920 podařilo bez velké námahy potlačiti pokus komunistického pozdvižení. Němci, kteří teprv po mírových rozhodnutích pařížských rozpustili své tři vzdorovlády (českoněmeckou, sudetskou a jihomoravskou), vstoupili do sněmu. Pokusy o smírnou dohodu jejich s Čechy, která je v zájmu obou národů žádoucí, se (přes vracející se srážky místní) opakovaly a budou opakovati. Slováci neutvořili zvláštní strany slovenské, nýbrž jsou rozděleni v stranách českých. Nesnáze, přirozeně spojené s nebývalou změnou poměrů, s přílivem cizího českého úřednictva a hospodářskými i mravními zhoubami války (v tom i obavou katolických Slováků z protináboženské nebo protikatolické agitace některých Čechů), vzbudily na Slovensku jistou nespokojenost, jejíž rozptýlení bude z předních starostí správy i politiky.

Němci.

Slováci.

V Podkarpatské Rusi, jež nemohla dosud obdržeti ani sněmu a ústavy, ani definitivní správy (v čele země stojí guvernér, jmenovaný presidentem republiky), jsou poměry ještě neutěšenější. Rusínů je tu něco málo přes polovinu a jsou rozděleni spory jak jazykovými, tak náboženskými; hospodářsky zemi ovládají židé. Také na Slovensku je 90% průmyslu v rukou neslovenských.

Podkarpat. Rus.

Vliv poměrů zahraničních na stav věcí v Československu. Neklid společnosti, jevící se jak v životě politickém tak hospodářském, způsobován byl z velké části nejistou situací zahraniční. Německo znovu a znovu bylo zachvacováno vnitřními bouřemi, a v poměru jeho k Dohodě zdálo se nejednou, že jednání o uskutečnění míru versaillského skončí se novou válkou; teprv od května 1921, když Německo pod hrozbou ultimáta Dohody přijalo nařízenou úpravu miliardových náhrad (má zaplatiti 132 miliard marek ve zl. ve lhůtě 30—42 let), se situace zlepšila. Dnes jen nerozřešený spor polskoněmecký o Horní Slezsko je známkou nehotového ještě míru; ostatek jsou téměř všechny nebezpečné otázky s válkou související v střední Evropě vyřízeny a mírové smlouvy ratifikovány. Jiným mocným pramenem znepokojení bylo od počátku bolševické Rusko. Český poměr k němu souvisel i s existencí české sibiřské armády, která od jara 1918 s Ruskem válčila. V boji tom (srv. výše str. 180 sq.) nastal od září 1918 obrat pro Čechy nepříznivý: když bolševici shromáždili proti Čechům značné síly, byli tito nuceni z fronty povolžské ustupovati.

Německo a mír versaillský.

Bolševické Rusko. České vojsko v Sibiři.

České vojsko v Sibiři 1918—1919. Pomoc domácích ruských vojsk, postavených novou vládou sibiřskou, sic posílila české vojsko, ale fronta povolžská (Kazaň, Samara a j.) byla ztracena, a Čechům bylo ustoupiti na Urál. V té době došla k vojsku zpráva o české samostatnosti, která, jak přirozeno, naplnila vojsko touhou po návratu domů. Ve vojsku počaly se také objevovati stopy nekázně a vlivů revolučních; to přimělo na př. velitele 1. pluku, plukovníka Ševce, ideálního Sokola-vlastence, k smrti sebevraždou (25. října 1918). Nespokojenost vojáků hledala opory i ve vývoji politické situace v Sibiři, kde (v listopadu 1918 v Omsku) strhl na sebe takřka absolutní moc admirál Kolčak, jenž netajil se svými sympatiemi pro obnovení monarchie. Značná část vojáků, jež sic potírala bolševiky, ale nepřála

Ztráta Povolží.

Plukovník Švec.

Admirál Kolčak.

Štefánik pro boj proti bolševikům.

carofilské restauraci, našla v tom nový důvod pro neochotu k dalším obětem. Příjezd jenerála Štefánika do Sibiře ku konci r. 1918, jenž měl přivodit setrvání vojsk na frontě protibolševické, nezměnil situace. Konečně bylo vojsko (od poč. 1919) staženo z fronty a uložena mu jen ochrana sibiřské trati. Čechové užili tohoto oddechu, nejen

Ústup vojska z fronty.

aby doplnili svůj sbor novými jednotkami, organisovali legie ze zajatců jiných národů, ale i aby zařídili se hospodářsky (organisace dolů a továren, obchodních skladů a j.), ba i společensky (časopisy, divadla, koncerty) jako doma. Poměr vojska k bolševikům, postupujícím pomalu do Sibiře, se lepšil, ke Kolčakovi (v jehož službách jako velitel hlavní skupiny vojsk jeho stál v prvé polovici r. 1919 generál Gajda)

Pád vlády Kolčakovy.

horšil, až v prosinci 1919 až lednu 1920 střítila se pod nástupem bolševiků i odbojem domácích poddaných vláda Kolčakova. Snahy českého vojska po neodkladném návratu do vlasti podporovány byly od července 1919 i vládou pražskou, jež nepřála si konfliktu s bolševiky; také agitace tisku socialistického proti podporování Kolčaka byla

Vyklizení Sibiře.

velmi důrazná. Od září 1919 počíná se evakuace vojska ze Sibiře; v listop. 1919, po půl druhém létě panství, opuštěny byly Omsk a Novonikolajevsk; potřebné lodi si najímali v Japonsku Čechové s počátku sami. Do léta 1920 byla Sibiř českých vojsk prosta; v Čechách byly vracející se pluky, jež zemi vydobyly svobody, vítány s velkým nadšením.

Boj v Čechách o otázku neutrality.

Otázka, zaměstnávající české vedení i české vojsko na Rusi od konce roku 1917, zda poměr k bolševické Rusi má býti řešen bojem či shovívavou neutralitou, přenesla se i do Čech a byla jednou z hlavních příčin neshod mezi stranami; měla vliv i na vystřídání Kramáře minist. předsedou Tusarem v červi 1919; socialisté byli rozhodně pro neutralitu, strany občanské byly

Válka polsko-ruská (1920).

pro ni většinou. Později ve válce polskoruské (1920), jež sice z počátku přivedla Poláky až do Kyjeva, ale Rusy potom (v srpnu 1920) až před Varšavu a na 50 km od hranic Podkarpatské Rusi, stanula tato otázka znovu před českou politikou; i tentokráte byla zodpovědčna rozhodnutím pro

Moskevská agitace a Československo.

neutralitu. To nepřekáželo bolševické vládě, aby, jako v jiných zemích sousedních, nepracovala i v naší republice agenty a úplatky k rozpoutání nepokojů a posílení komunistické organisace.

Poměr k Maďarsku. Malá Dohoda. Plného úspěchu v tomto směru docílila Moskva jen v Maďarsku, kde hr. Károlyi, zklamán byv ve svých nadějích v Dohodu, nebránil se tomu, aby to Maďaři zkusili otevřeným spojením s Moskvou. V druhé pol. března 1919 zmocnili se komunisté, vedeni

Bela Kun pánem Maďarska.

Belou Kunem (byl židov. původu, jako většina »komisařů« jeho), Pešti i země; počal se režim nejbezohlednějšího násilí, s vraždami a loupeží jako v Rusku, aby trval až do konce července. V květnu došlo k vpádu Maďarů

Vpád maďarský na Slovensko.

na Slovensko a tím k prvé válečné srážce naší republiky.

Plán Dohody.

Válka na Slovensku. V dub. 1919 usilovala Dohoda o společné branné vystoupení Rumunů, Čechů a Jihoslovanů proti maďarskému bolševismu. Vláda česká plánu nepřála; proto zastaven také postup Rumunů; v souvislosti s ním dokončil však gen.

Obsazení Munkáče.

Hennocque obsazení Podkarp. Rusi (zejm. Marmarošska). Ale na naléhavé prosby maďarských měst a obcí při slovenské hranici, pleněných bolš. rotami, nařídilo ministerstvo zem. obrany (1. kv.) překročiti hranici (demarkační čáru); dne 2. kv. za jásotu

Překročení hranic.

maďar. obyvatelstva obsazen Miškovec. To stalo se Kunovi podnětem k soustředění sil proti Čechům, vojensky v každém směru málo připraveným; od pol. kv. až do

Ztráta dílu Slovenska.

poč. června zabrali Maďaři značnou část Slovenska (pronikli skoro až k Nitře a obsadivše Košice a Prešov, přetrhli spojení s Podkarp. Rusí) a způsobili veliké škody. Dohoda na žádosti z Prahy nařídila Kunovi ústup a stanovila (pol. června) nové definitivní hranice Slovenska; zároveň Čechové pod velením gen. Pellé sorganisovali se k výboji ztraceného území, jenž dařil se rychle. Příměří v 2. pol. června učinilo

Zpětný výboj.

konec bojům; Maďaři ustoupili rychle za hranici; na Pešť tou dobou táhli zajisté Rumuni.

Kunův pád.

Pod útokem Rumunů se bolševická vláda (1. srp.) rozpadla; členové její prchli ze země. Porážka bolševická dala v Maďarsku vítězství stranám konservativním; jejich cílem odtud bylo obnoviti království, a to nejdříve pod arcikn. Josefem, později pod Karlem, jenž v březnu 1921 náhle se vrátil do země. Česká politika potírala rozhodně plán restaurace Habsburků v sousedství. K tomu konci, a aby státy, mezi něž byly rozděleny části starých Uher, se proti event. útokům maďarským sjednotily k obraně, uzavřel ministr Beneš s Jugoslavií a Rumunskem (v srp. 1920 a dub. 1921) smlouvy obranné (t. zv. Malá Dohoda), o jejichž rozšíření (zejm. na Polsko) se vyjednává. Těmito úmluvami bylo nemálo posíleno postavení naší republiky v střední Evropě a položeny základy k trvalejšímu míru. Také

Malá Dohoda.

úsilí vlády o vybudování smluv obchodně-hospodářských potkává se s rostoucím zdarem a přispívá nejvíce ke konsolidaci poměrů. Moc mezinárodní, která, zejména podle úmyslů Wilsonových a všech přátel lidského pokroku, měla mír světový zabezpečiti nejuspokojivěji, t. j. navrhovaný

Hospodářské smlouvy s cizinou.

Svaz národů, nevešla pro odpor Spojených států, odvrátivších se od politiky Wilsonovy, ve skutek tak, jak bylo zamýšleno. Svaz národů organisuje se dnes bez Ameriky; naděje, že autorita jeho postačí, aby nový mezinárodní řád ochránila, není snad bezdůvodna.

Svaz národů.

V poměrech hospodářských a finančních jevily se ve všech směrech katastrofální následky hrozné války. Drahota počala teprve po válce stoupati nebezpečně a rozdíl mezi těmi, kteří válkou i po válce zbohatli a těmi, kteří byli ochuzeni nebo ožebračeni, rostl. Převrat, jenž osmělil rozličně touhu po zvýšení dosavadního příjmu tím neb oním způsobem, a uvolnil cestu i dělnictvu, aby domáhalo se zvýšených mezd, přiměřených drahotě, spojen jsa se

Socialisace kapitálu znehodnocením peněz.

zkrácenou dobou pracovní i poklesem pracovní výkonnosti, zdražil práci i zboží neobyčejně a vedl k novým a novým požadavkům.

Pokles pracovního výkonu.

Jednou z hlavním příčin stoupajících cen bylo veliké rozmnožení oběhu

Inflace.

papírových peněz (zlato a stříbro zmizelo z oběhu) a s ním ovšem klesnutí kupní síly jejich. Většímu znehodnocení bránil ministr financí

Nová měna československá.

dr. Rašín jednak odloučením českých peněz od rakousko-uherských (kolkování bankovek v břez. 1919), jednak stažením části kolujících peněz papírových, a konečně vydáním nových vlastních bankovek. Přes to

Pokles její v cizině.

poklesu nové české koruny na zahraničním trhu zabráněno nebylo. Znehodnocení koruny bylo však s prospěchem českému vývozu, jenž v některých oborech dosáhl jen díky jemu velkého rozmachu; za to nákup potravin

Drahý nákup potravin v cizině.

v Americe, Anglii a Hollandsku (zejména nákup obilí a mouky), o nějž republika musila pečovati především, byl jím zdražen neobyčejně. Protože stát snažil se prodávati mouku obyvatelstvu za cenu značně nižší než byla její cena kupní, rostly miliardové schodky v státním hospodářství; byly zmírněny poněkud jen ziskem z vývozu cukru, na němž si vyhradil

Škodlivost vázaného hospodářství.

podíl stát. Vázané hospodaření hlavními produkty, potřebnými k výživě, i namnoze surovinami, bylo vůbec znakem války jako doby poválečné; těžkopádný a drahý aparát rozličných ústředen vskutku jen zboží zdražoval a málokdy mohl zabezpečiti dostatečné a včasné jeho rozdělení. Dnes

Prospěchy volného obchodu.

čím dále tím více se ukazuje, že volný obchod dovede rychleji opatřiti potřebné zboží i přivoditi zlevnění jeho; proto se ústředny znenáhla rozpouštějí, ač je postaráno o to, aby nejchudší část obyvatelstva dostala mouku za ceny snížené.

Pokles rakouské a české koruny.

Dne 29. října 1918 stál ve Vídni švýcarský frank 231 hal., marka 169, rubl 180. Dne 23. listop. 1918 platila rak. koruna (Vídeň) v Curychu 31½ cent., marka (Berlín) 63½, frank (Paříž) 89½. Po osamostatnění české měny v břez. 1919 znamenala Praha v Curychu 27 c., Vídeň 22. Pokles všech valut států válkou postižených, jenž trval po celý rok 1919, jevil se 11. pros. 1919 takto: Praha 8, Vídeň 2¾, Berlín 10·3, Paříž 45½. Stav z 30. července 1921 je: Praha 7·6, Vídeň 0·67, Pešť 1·5, Berlín 7·5, Paříž 46·4, Varšava 0·3. Mezinárodnímu obchodu vadí ne tak nízký stav čs. koruny, jako neustálenost jeho. — Při kolkování v břez. 1919 nalezeno (bez Podkarp. Rusi) 7·382 miliard bankovek, z nichž skoro 2 miliardy stát zadržel. Od květ. 1919 reguluje

Bankovní úřad.

oběh bankovek v mezích zákonných bankovní úřad ministerstva financí, jenž zastupuje u nás jaksi roli cedulové banky; v červenci 1921 bylo v oběhu za 11·13 miliard

Šekový úřad.

bankovek. Celkový obrat čs. šekového úřadu za r. 1920 činil 56 miliard vkladů, 55 výplat.

Dovoz a vývoz.

Za rok 1920 dovezeno bylo do republiky zboží v ceně 11·4 miliard, vyvezeno za 9·6 miliardi (ve vývozu nejvíc vydalo uhlí, dříví, cukr a sklo; v dovozu potraviny, tuky a bavlna). Do Rakouska šlo 33% vývozu, do Německa 19%, do Maďarska 6%. Mouky a obilí dovezeno bylo za 3·8 mil. — Banky se těšily velkému rozvoji

Banky české před převratem a po něm.

a výtěžku. Roku 1918 bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 28 akc. bank s kapitálem 551 mil. (v tom 75% v čes. bankách, 25% v něm.) a s hlavní bilanční sumou 6·8 miliard (72% čes., 28% něm.). Poč. r. 1920 bylo v bankách akc. kapitálu 915 mil. (79% čes. a 21% něm.), hlavní bilanční summa jejich byla 12·46 miliard (71% čes., 29% něm.).

Postup českého kapitálu.

— Český kapitál (někde s pomocí francouzského) nabyl podílu v některých velkých podnicích dřív výhradně nebo velkou převahou německých a zesílil vliv svůj i na Slovensku. — Československo, jež rozlohou představuje 20·8% bývalého Rakousko-Uherska (počtem obyvatel 26·4%), má přes 70% jeho průmyslu; otázka,

Situace průmyslu.

udrží-li se průmysl tento za změněných poměrů v dosavadní podobě a výkonnosti, náleží k předním starostem naší hospodářské budoucnosti.

Potřeba vybudování nové státní správy v nejvyšších instancích, zřízení a vyzbrojení armády, ovládnutí Slovenska a Podkarpatské Rusi vyžadovala co rok rostoucí sumy, takže **rozpočet** náš následkem toho, ovšem i pod

Rozpočty republiky.

vlivem drahoty, byl od počátku passivní. Opravený rozpočet na r. 1919 počítal s 8.6 miliardami vydání proti 3.7 příjmů, na rok 1921 vypočtena sic již rozpočtová rovnováha s vydáním i příjmem 14 miliard, ale vydání bude

Schodky jejich.

Půjčky a zvýšené daně.

vskutku značně vyšší; ale i výnos daní je větší, než preliminováno. Schodky hradí se půjčkami doma (zpočátku i v cizině; tyto půjčky byly pro velký rozdíl valuty nesnesitelně tíživé), hlavně však zvyšováním daní, v čemž zejména zákony o dávce z majetku a dani z válečných zisků, vedle daně z obratu (r. 1921 na 2% zvýšené) a daně z uhlí, mají vydati nejvíce; také ovšem zvyšováním sazeb a cen ve státních podnicích. Kromě velikých požadavků vojenských je to především nemírné přeplnění státních úřadů zřízenci

Nedostatky státního hospodaření.

a úředníky a nedostatečný zřetel k potřebě co největší šetrnosti, jenž zabraňuje žádoucí rovnováze ve státním rozpočtu. Vracející se chuť k práci a podnikání (jež souvisí s nenáhlou pacifikací Evropy i společnosti) zakládají naději, že republika v dohledné době ze svých finančních nesnází vybředne. Známkou toho je také patrný od zač. r. 1921 pokles drahoty a přibývající

Pokles drahoty.

hojnost potravin i zboží všeho druhu.

Co **rozpočtu státního** se týče, není dosud po ruce čísel, umožňujících náležitou informaci o hlavních složkách skutečných vydání a příjmů. Z výkazu o ryzím výnosu daní za 11 měsíců r. 1920 (bez Slovenska) je zřejmo, že hlavní podíl v příjmech tvoří

Hlavní složky státn. příjmů.

daně spotřební (přes 34%; z nich přes polovic vydá dávka z uhlí, pak následuje kořalka, cukr, pivo), výnos monopolů (v tom hlavně tabáku) má podíl přes 16%, daně osobní s daní z válеč. zisků skoro 20%, cla přes 7%, kolky taxy a poplatky přes 7%, daně reální přes 3%. Ostatek plyne z daně přepychové, dopravní a z převodu statků. Hrubý příjem tabákového monopolu za r. 1920 byl 1·05 miliardy, hrubý

Slovensko a Podkarp. Rus.

výnos drah není dosud znám. Slovensko vynesło přímých daní r. 1920 98 mil., Podkarp. Rus pouze 2·3 mil. Ve vydáních největší podíl má vojsko a železnice; osobní vydání tvoří daleko větší kvotu než v rak. rozpočtu předválečném (srv. výše str. 161.). V situaci ještě neutěšenější než finance státní je finanční

Finance obecní.

hospodářství měst a obcí. Dluhy i přirážky k daním státním vzrostly tu měrou povážlivou.

Státní dluh.

Státní dluh naší republiky je značný. Počítá se přibližně, že dluhy zahraniční z let 1917—20, zejména na potřeby českého vojska, činí asi 10 miliard Kčs; mírovou smlouvou jsme povinni zaplatiti ¾ miliardy fr. ve zlatě (náhradou za osvobození) a vzíti na se asi ⅓ předválеč. dluhu rakouského a uherského (ten činil v črnu 1920 19·3 miliardy K), nemluvě o náhradě za bývalý státní majetek; dluh vzniklý úpravou

Složky jeho a výše jeho.

měny r. 1919 činí 8·5 miliard, uznané válečné půjčky 4½ miliardy; k tomu přistupují vnitřní státní půjčky od r. 1918 počínaje, jejichž počet i rozsah vzrůstá každým rokem. Naproti tomu máme nárok na jistý podíl z náhrad, jimiž povinny jsou poražené mocnosti.

Poměry kulturní, zejm. školské. Doba poválečná se svými těžkými starostmi politickými a hospodářskými byla málo vhodnou půdou pro prohloubení nebo rozpětí snahy kulturní. Ale pro přípravu lepší budoucnosti v tom směru vykonalo Národní shromáždění mnoho, starajíc se především o to, aby Čechům dostalo se nových ústavů kulturních, v počtu potřebě přiměřeném. Tak zřízeny

Nové vysoké školy.

byly nové české, event. slovenské university v Brně a Bratislavě, vysoká škola obchodní v Praze, vysoká škola zemědělská a lesnická, dále zvěrolékařská v Brně. Skutečné vybudování těchto velkých ústavů bude ovšem trvati delší dobu. Podobnými sliby do budoucnosti jsou nově založené ústavy Akademie práce, Ústav slovanský a

Nové vědecké ústavy.

Ústav orientální, škola žurnalistická při universitě a j. Největší a bezprostřední význam v ohledu kulturním mělo otevření slovenských (event. rusínských) škol všech druhů na Slovensku — tím konečně odstraněna byla do nebe volající křivda maďarská. Ale i Němcům na Slovensku dostalo se po dlouhé době zas škol v jejich jazyku. Převrat, jenž tím způsobem nastal na Slovensku a Podkarpatské Rusi, znázorní tato data: do r. 1921 zřízeno tam bylo 2372 slov., 98 něm. a 48 rusín. škol obecných a ubylo 2553 škol maďarských. V Čechách a na Moravě mohl býti zřízen značný počet škol menšinových (jež jsou vydržovány státem), také několik českých středních škol v městech většinou německých. Přes to jsou i dnes Němci v republice počtem škol a tříd vůči Čechům ještě ve výhodě, třebas již neveliké.

Veliká proměna na Slovensku.

Školy menšinové. Školství německé.

Velikost armády.

Armáda, jež se organisovala pod vlivem vojenské misse francouzské (gen. Pellé byl 1919—1921 chefem generál. štábu jejího) má přes 150.000 m. a skládá se z 12 divisí pěších, 2 brigád horských, 2 brigád těžkého dělostřelectva a 3 brigád jízdných. Ve válce může dosáhnout počtu 1·2 mil. mužů. Presenční služba trvá (do r. 1924) 2 roky, později 18 a (od r. 1927) 14 měsíců.

Změny na Slovensku.

V poměrech národnostních způsobil veliký převrat podstatnou změnu ve prospěch živlu slovanského zejména na Slovensku, kde velká část slovenské společnosti, více nebo méně zmaďarisované, vrácena byla svému národu. Ale i v Čechách a na Moravě způsobila válka nápadné vylidnění průmyslových pohraničních okresů německých, takže procento Němců v zemi poněkud poklesne (výsledky sčítání z ún. 1921 po stránce národnostní dosud známy nejsou). Jak volby obecní, tak volby sněmovní prokázaly úbytek Němců proti sčítání z r. 1910 asi o 2%—3%. Utvořením velkého Brna a velké Olomouce (t. j. spojením s obcemi přilehlými) a uzákoněním všeobecného práva volebního do obcí ztratili Němci své panství v obou městech a podobně i v některých obcích jiných. V celé republice je v obecných školách 67·6% dětí československých, 25% německých, 5·2% maďarských, 2·1% rusínských a polských.

Úbytek Němců v Čechách a na Moravě.

Brno a Olomouc.

Mravní stav společnosti utrpěl válkou v celém světě; projevů toho nebyly ušetřeny ani počátky českého státu. Chuť k práci většinou poklesla, takže pracovní výkon se zmenšil povážlivě, sklon ke krádeži nebo podvodnému obohacení se vzmohl, výtržnosti, neodůvodněné stávky, štvavé demagogické psaní tisku, podvracování autority úřední a státní — vše to jevilo se i u nás rozličným způsobem. Dnes lze pozorovati, jak společnost se znenáhla probírá z této nemoci, jak vrací se rozvaha a namnoze i smysl pro moudrou zdrželivost a jak začíná ujímati se slova rozum tam, kde dřív vládla hlavně náruživost. Třeba důvěřovati a pomáhati, aby tento návrat k práci, zodpovědosti a rozvaze sílil a pokračoval: jen tak bude možno upevniti a zachovati nenadálý, veliký dar, jejž naší generaci přinesl osud a proměniti jej opravdu v štěstí, štěstí české samostatnosti!

Vliv války na pokles mravního řádu.

Počínající se obrat.

OBSAH.

		Str.
I.	**Země české v době t. zv. stěhování národů**	**3— 6**
II.	**Země české na počátku doby slovanské**	**7—14**
	1. Kultura starých Slovanů	7
	2. Založení nadvlády francké v našich zemích	10
	3. Zápas vlivů franckých a byzantských na naší půdě	11
	4. Maďarský vpád	13
III.	**Říše česká v době od r. 900 až 1200**	**15—27**
	1. Přehled dějin českých do r. 1034	15
	2. Slovensko v 10. a 11. stol.	17
	3. Přehled dějin českých v l. 1034—1197	18
	4. Poměry vnitřní v stol. 10.—12.	21
IV.	**Dějiny československé v době gotické**	**28—66**
	A. Století třinácté a čtrnácté	29—46
	1. Přehled dějin vnějších do 2. pol. 14. stol.	29
	2. Přehled dějin vnitřních v 13. a 14. stol.	36
	B. Doba od konce stol. 14. do r. 1526	47—66
	1. Přehled dějin vnějších	47
	2. Poměry vnitřní	61
V.	**Země československé v době renaissanční a protireformační**	**67—103**
	1. Založení velmoci habsburské	68
	2. Založení monarchie domu Rakouského	69
	3. Počátky protireformace	72
	4. Vnitřní poměry v období předbělohorském	78
	5. České povstání	83
	6. Ostatek války třicetileté (1624—1648)	90
	7. Od války třicetileté do vymření rodu habsburského	94
	8. Vnitřní poměry v období pobělohorském	98

Str.

VI. Doba osvícenství a revoluce . . . . . 104—133

1. Vnější poměry v době Marie Terezie a Josefa II. 105
2. Poměry vnitřní v době Marie Terezie 108
3. Doba Josefova 114
4. Doba válek francouzských 117
5. Vnitřní poměry v l. 1792—1848 121
6. Vývoj hnutí za svobodu národní i občanskou 124
7. Revoluce r. 1848 127

VII. Doba císaře Františka Josefa . . . . . 134—165

1. Doba absolutismu 134
2. Doba ústavy únorové 139
3. Válka s Pruskem a Italií r. 1866 144
4. Založení dualismu. Vyrovnání uherské a ústava prosincová . . . 145
5. Pokusy o vyrovnání české 149
6. Poslední čtyři desítiletí před válkou 153
7. Poměry vnitřní 157

VIII. Vznik státu československého . . . . . 166—198

1. Světová válka 1914—1918 166
2. Konec Rakousko-Uherska. Česká samostatnost 182
3. Prvá tři léta republiky československé 186

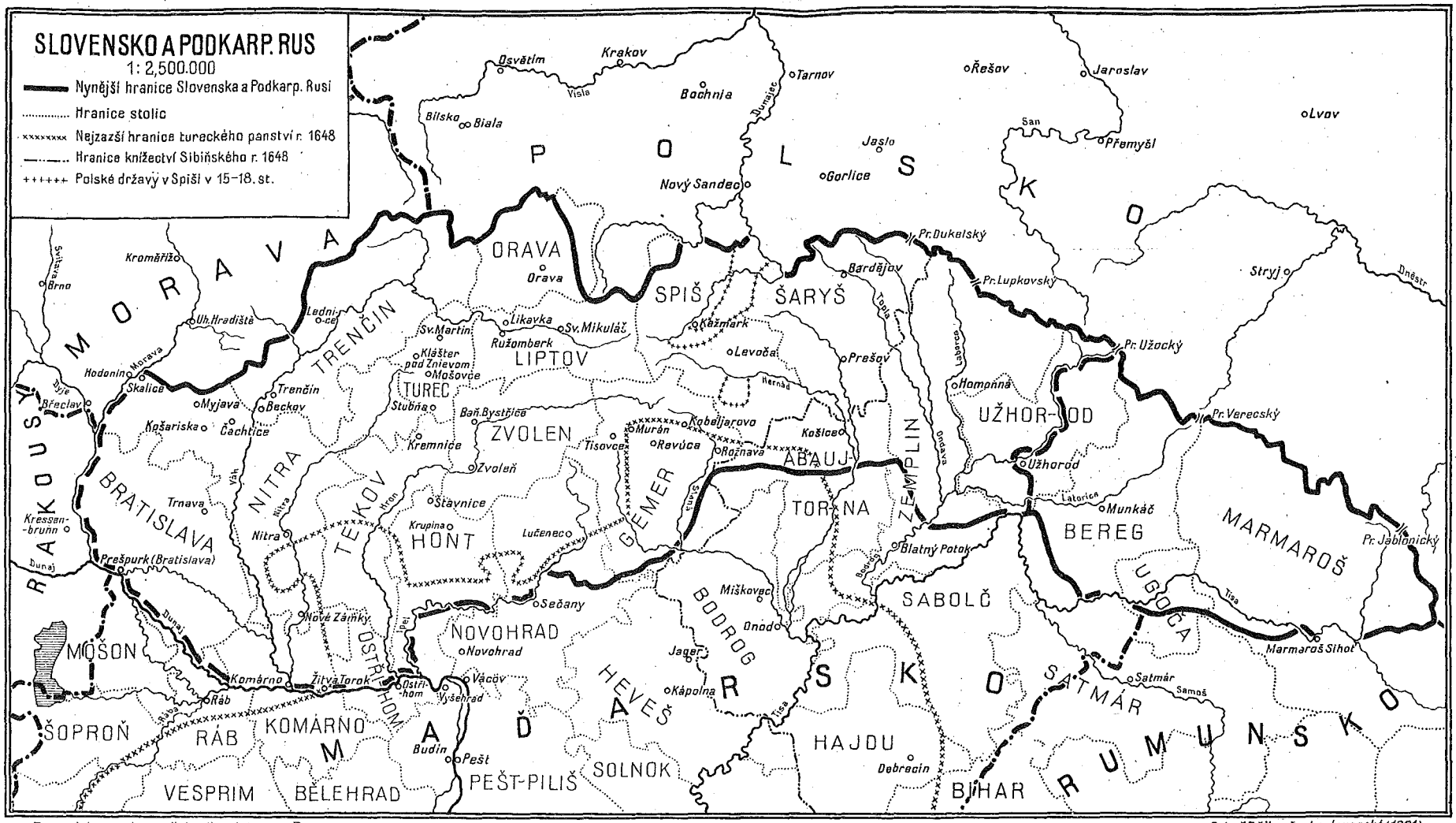

Reprodukce voj. zeměpisného ústavu v Praze.

Pekař, Dějiny československé (1921).